ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

AZMİ SÜSLÜ
ÖMER ANAYURT
SADIK SARISAMAN
FAHRİ TAŞ
ORHAN HÜLAGÜ
ALİ SARIKOYUNCU
MUSTAFA BALCIOĞLU
MUSTAFA ESKİ
HIZIR TOP
ERDAL ATA
IŞILAY SAYGIN
REŞAT GENÇ
MESUT ÇAPA
NEŞE ÇETİNOĞLU
ALİ İHSAN TÜRKKAN
MUSTAFA GÜL
DURSUN YILDIRIM
ABDÜLKADİR YUVALI
M.VEHBİ TANFER
HÜSAMETTİN YILDIRIM
SEVİNÇ CİVELEK

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt : XIII **KASIM 1997** **Sayı : 39**

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

AZMİ SÜSLÜ
ÖMER ANAYURT
SADIK SARISAMAN
FAHRİ TAŞ
ORHAN HÜLAGÜ
ALİ SARIKOYUNCU
MUSTAFA BALCIOĞLU
MUSTAFA ESKİ
HIZIR TOP
ERDAL ATA
IŞILAY SAYGIN
REŞAT GENÇ
MESUT ÇAPA
NEŞE ÇETİNOĞLU
ALİ İHSAN TÜRKKAN
MUSTAFA GÜL
DURSUN YILDIRIM
ABDÜLKADİR YUVALI
M.VEHBİ TANFER
HÜSAMETTİN YILDIRIM
SEVİNÇ CİVELEK

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt : XIII **KASIM 1997** **Sayı : 39**

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

PROF.DR. AZMİ SÜSLÜ	:	1997 Ödül Töreni Takdim Konuşması 665
YRD.DOÇ.DR. ÖMER ANAYURT	:	1924 Anayasası'nda Meclis Yürütme İlişkileri 673
YRD.DOÇ.DR. SADIK SARISAMAN	:	Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu 695
YRD.DOÇ.DR. FAHRİ TAŞ	:	Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu'nun Görünümü 725
YRD.DOÇ.DR. ORHAN HÜLAGÜ	:	Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922) 759
DOÇ.DR. ALİ SARIKOYUNCU	:	Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Milli Mücadele ve Atatürk İnkılâpları Karşıtı Tutum ve Davranışları 787
DOÇ.DR.MUSTAFA BALCIOĞLU	:	Mersin'li Cemal Paşa Biyografisi Üzerine Değerlendirme 813
YRD.DOÇ.DR. MUSTAFA ESKİ	:	İsmail Habib Bey'in Kastamonu'da Verdiği Bir Konferans 817
NEŞE ÇETİNOĞLU	:	Atatürkçü Düşünceyi ve Atatürk İlke ve İnkılaplarını Türk ve Dünya Kamuoyunda Tanıtıcı Eserlerin Basımı ve Dağıtımı Projesi 829

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI'NCA DÜZENLENEN KONFERANS, PANEL VE BENZERİ KONUŞMA METİNLERİ

RİZE'NİN TÜRK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ PANELİ

HIZIR TOP (RİZE BELEDİYE BAŞK.)	:	Açılış Konuşması 847
ERDAL ATA (RİZE VALİSİ)	:	Açılış Konuşması 849
IŞILAY SAYGIN (DEVLET BAKANI)	:	Açılış Konuşması 851

Levent Şahverdi Arşivi

PROF.DR. REŞAT GENÇ : Açılış Konuşması 853
PROF.DR. AZMİ SÜSLÜ : Açılış Konuşması 857
DOÇ.DR. MESUT ÇAPA : Milli Mücadele Döneminde Rize 865
PROF.DR. REŞAT GENÇ : Kapanış Konuşması..... 875

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 74. YILDÖNÜMÜ'NDE ATATÜRK İLKELERİ, BİLİM VE TEKNOLOJİ PANELİ

PROF.DR. AHMET AYAN : Açılış Konuşması 891
PROF.DR. AZMİ SÜSLÜ : (Yöneten) Konuşması 899
E.TÜMG.ALİ İHSAN TÜRKKAN : Atatürk İlkelerinin Çağdaş Yorumu 903
DOÇ.DR. MUSTAFA GÜL : Bilim-Teknoloji ve Atatürk..... 909

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NCE DÜZENLENEN KONFERANSLAR

DOÇ.DR. MUSTAFA BALCIOĞLU : İlk Kurşun ve Ali Çetinkaya 925
YRD.DOÇ.DR. MUSTAFA ESKİ : İnebolu Limanı'nın Tarihçesi ve Önemi 929
PROF.DR. DURSUN YILDIRIM : Mustafa Kemal Atatürk'ün Kültür Anlayışı ve Tam Bağımsızlık Stratejisi Üzerine..... 941
PROF. DR. ABDÜLKADİR YUVALI : Atatürk İlkeleri ve Diğer Akımlar..... 965
DR. HÜSAMETTİN YILDIRIM : Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'de Din Adamları Konulu Konferansı Sunuş Konuşması..... 977
DOÇ.DR. ALİ SARIKOYUNCU : Mustafa Kemal ve Milli Mücadelede Din Adamları 979
M.VEHBİ TANFER : Atatürk'ün Türk Milletine Armağan Ettiği Milli Bayramlar..... 1039
SEVİNÇ CİVELEK : Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphanesine 1997 Yılında Gelen Kitaplar..... 1053

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : XIII KASIM 1997 SAYI : 39

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANI PROF.DR. AZMİ SÜSLÜ'NÜN 1997 ÖDÜL TÖRENİ TAKDİM KONUŞMASI

Sayın Bakanım, Sayın Bilim Kurulu Üyelerimiz, Sayın Konuklar, Basınımızın Güzide Temsilcileri,

Bilindiği gibi 2876 sayılı kanunla 1983 yılında kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun dört bağlı kuruluşundan biri olan Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, kuruluş kanununda gösterilen amaç ve görevleri doğrultusunda Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak için çalışan ve bu konularda yayınlar yapan, sempozyumlar, konferanslar, açıkoturumlar düzenleyen bir kurumdur. Yine bu amaçlarla ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Bağlı Kuruluşları Ödül Yönetmeliği gereğince, bu yıl Atatürk, Atatürkçülük, Atatürk ilke ve inkılâpları alanında yetişkinler ve öğrenciler arasında "sanat eserleri" ve "bilimsel eserler" olmak üzere yarışma düzenlemiştir.

Yarışmaya gösterilen yoğun ilgi ve gönderilen eserlerin üstün nitelikleri bizleri ziyadesiyle memnun etmiştir. Atatürk Araştırma Merkezi yayınları arasında basılması plânlanan bu eserler hem toplumun tüm kesimlerine hitap edebilecek hem de Merkezimizin amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

Şimdi Atatürk Araştırma Merkezi 1997 yılı ödüllerini kazananları sizlere takdim etmek istiyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

I- Atatürk'ü, Atatürkçülüğü, Türkiye Cumhuriyeti'ni veya Atatürk İlke ve İnkılâplarını açıklayan, yaygınlaştıran "Sanat Eserleri"nden ödüle lâyık bulunanlar:

İkincilik Ödülünü Kazanan :

* Tiyatrocu-Yazar Sayın Recep Bilginer; "Savaştan Barışa, Aşktan Kavgaya" adlı 2 perdelik tiyatro eseri ile. Ödül miktarı 750.000.000.- TL.'dir.

"Üçüncülük Ödülü"nü kazanan ise;

*Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Yrd.Doç.Dr. Zeynel Abidin MAKAS "Ödevimiz" başlıklı şiiri ile. Ödül miktarı 500.000.000.- TL'dir.

II- Atatürk ilke ve inkılâplarına yapıcı ve önemli katkılarda bulunmuş "Bilimsel Eserler" dalında düzenlenen yarışmada ödüle lâyık bulunanlar:

"İkincilik Ödülü"nü

* Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden Prof.Dr. Cihan DURA; "Atatürk Devriminin Temeli: Bilimsel Zihniyet" başlıklı kitabı ile kazanmıştır. Ödül miktarı 750.000.000.- TL.'dir.

"Üçüncülük Ödülü"nü ise;

* Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Doç.Dr. Ali SARIKOYUNCU; "Milli Mücadelede Din Adamları 1. Kitap" başlıklı eseri ile kazanmıştır.Ödül Miktarı 500.000.000.- TL.'dir.

III- Öğrenciler arasında Atatürk, Atatürkçülük, Atatürk ilke ve inkılâpları konularında açılan yarışmada alınan sonuçlar şöyledir:

Levent Şahverdi Arşivi

"İkincilik Ödülü" dört kişiye tevdi edilmiştir.

* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Yaşar TEKDEMİR; "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh Anlayışı ve Küreselleşen Dünya'daki Yeri" adlı makalesi ile.

* Burdur Anadolu Lisesi'nden Gonca ÖZMEN; "Yarınlara Doğuyoruz" başlıklı şiiri ile.

* Ankara Halide Edip Adıvar İlköğretim Okulu'ndan Ece AKSOP; "Beşlikler" başlıklı şiiri ile.

* Karaman Fatih Lisesi'nden Zehra İREK; "Bende Bir Atatürk Var" başlıklı şiiri ile kazanmışlardır. İkincilik ödülü olan 300.000.000.- TL. bu dört kişi arasında paylaştırılmıştır.

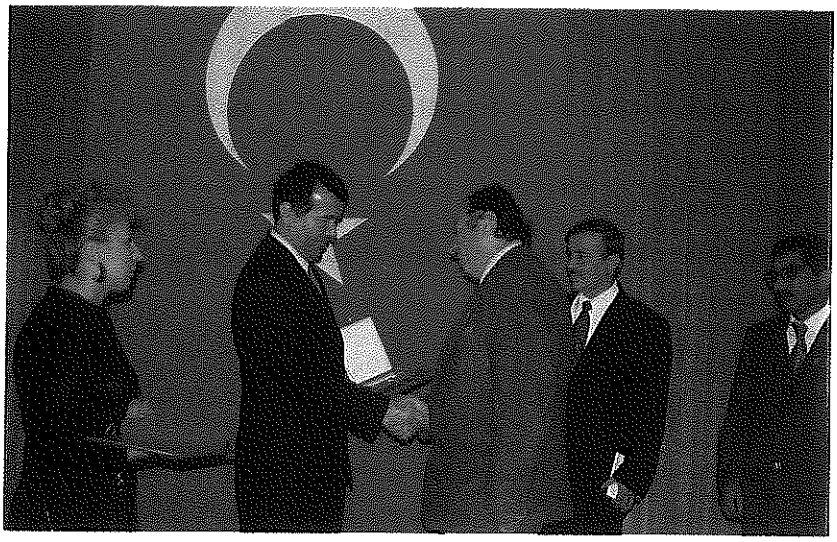
C- "Üçüncülük Ödülü" de iki kişiye verilmiştir:

* Kütahya Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi'nden Barış SARIBAŞ; yaptığı resim ile.

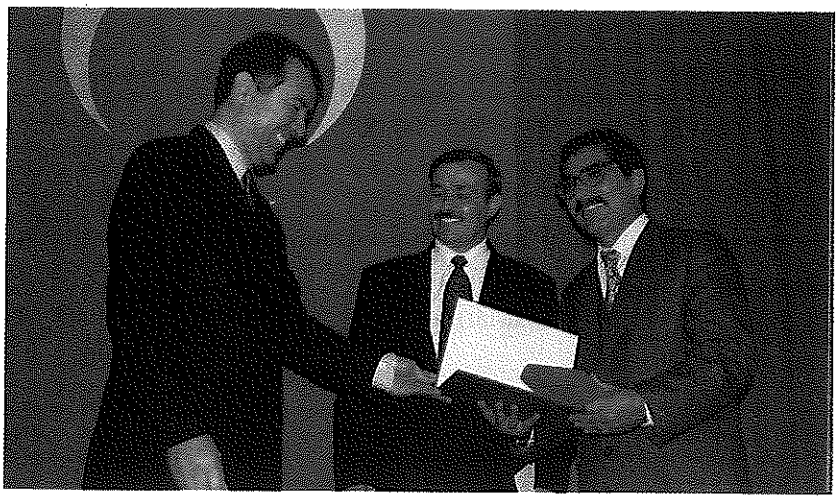
* Adapazarı Atatürk Ortaokulu'ndan Elif KILINÇARSLAN; yaptığı resim ile. Bu ödüldeki 200.000.000.- TL. de iki kişi arasında paylaştırılmıştır.

Yarışmamızın Ödül Komisyonu Üyelerine, Jüri Üyelerine ve ödül alsın almasın yarışmaya katılan herkese yapmış oldukları başarılı çalışmalardan dolayı huzurlarınızda teşekkür eder, başarılarının devamını dilerim.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sanat Eserleri" dalında ödül kazanan Tiyatrocu-Yazar Recep Bilginer şilt, berat ve ödül çekini Devlet Bakanı Sayın Prof.Dr. Ahat Andican'dan alırken.

"Sanat Eserleri" dalında ödül kazanan Yrd.Doç.Dr. Zeynel Abidin Makas şilt, berat ve ödül çekini Devlet Bakanı Sayın Prof.Dr. Ahat Andican'dan alırken.

Levent Şahverdi Arşivi

"Eser" dalında ödül kazanan Prof.Dr. Cihat Dura, şilt, berat ve ödül çekini Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof.Dr. Reşat Genç'ten alırken.

"Eser" dalında ödül kazanan Doç.Dr. Ali Sarıkoyuncu, şilt, berat ve ödül çekini Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Reşat Genç'ten alırken.

Levent Şahverdi Arşivi

"Öğrenciler" dalında ödül kazananlar şilt, berat ve ödül çeklerini Prof.Dr. Sadık Kemal Tural'dan alırlarken.

Yaşar Tekdemir
(Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi)

Gonca Özmen
(Burdur Anadolu Lisesi)

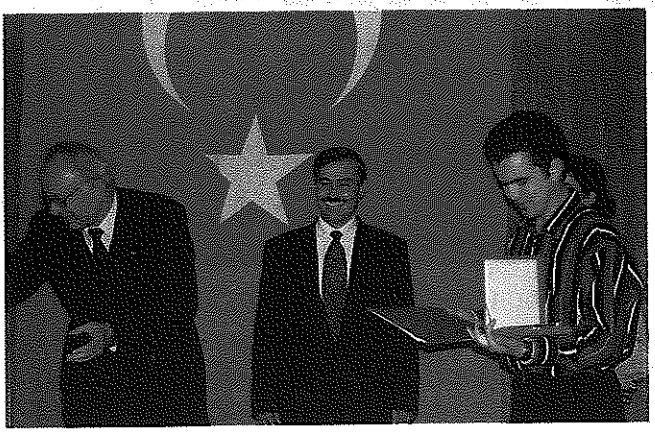
Levent Şahverdi Arşivi

Ece Aksop (Halide Edip Adıvar İlköğretim Okulu)

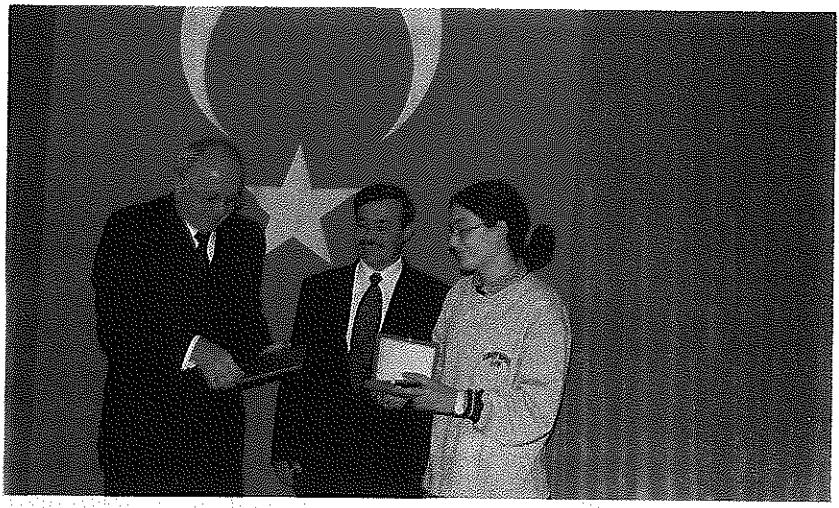
Zehra İrek (Karaman Fatih Lisesi)

Barış Sarıbaş (Konya Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi)

Levent Şahverdi Arşivi

Elif Kılıçarslan
(Adapazarı Atatürk Ortaokulu)

Devlet Bakanı Sayın Prof.Dr. Ahat Andican, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof.Dr. Reşat Genç, Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof.Dr. Sadık Kemal Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr. Azmi Süslü ve ödül kazananlar toplu halde.

Levent Şahverdi Arşivi

1924 ANAYASASI'NDA MECLİS-YÜRÜTME İLİŞKİLERİ

Yrd.Doç.Dr. ÖMER ANAYURT*

GİRİŞ

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olağanüstü şartlar içinde hazırlanan ve o anki ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte olan, bu yüzden kısa ve pek çok yönden eksiklikleri bulunan bir geçici dönem anayasasıydı. Kurtuluş savaşı yapılmış, ülke düşmanlardan arındırılmış, saltanat yıkılıp cumhuriyet kurulmuş ve bu rejimin organları oluşturulmaya başlanmıştır. "Türk İnkılâbı, aksiyon devresinden, yeniden düzenleme, reformlar devresine yönelmiştir." [1]

1921 Anayasası bütün bu yeni oluşumu ve siyasal açıdan gelişip değişen yeni devletin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişti. Bu bakımdan yeni bir anayasaya her bakımdan ihtiyaç doğmuştur. İşte, bu amaçla bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon'un hazırlamış olduğu tasarı, 24.4.1924 tarihinde TBMM tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.[2] Zaman içerisinde bazı maddeleri değiştirilmiş olmasına rağmen 36 yıl yürürlükte kalmış ve 27.5.1960 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

---

* Yrd. Doç. Dr. Ömer Anayurt, Sakarya Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

1 H. EROĞLU, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1982, s. 277.

2 1924 Anayasası esas itibariyle bir kurucu meclisin değil, TBMM'nin eseridir. Ancak TBMM'nin kurucu meclis niteliği bulunduğu bazı yazarlarca ifade edilmektedir. Bk. A. MUMCU, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişmesi**, İstanbul 1981, s. 121, E. ÖZBUDUN, "TBMM Hükûmetinin Hukuki Niteliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1984 C.1, S.2, s. 483. Aksi fikir için bk.R.G. OKANDAN, **Umumî Amme Hukuku** İstanbul 1966, s. 352"... ortada hukuken yetkisiz bir kurul tarafından yapılan bir Anayasa ve böyle bir Anayasa ile kendisine geniş yetkiler sağlayan bir siyasi teşekkül vardır." B.TANÖR, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 2.b., İstanbul 1995, s.241.

Levent Şahverdi Arşivi

1924 Anayasası, 1921 Anayasasından beri açık bir şekilde ortaya çıkan ve fakat dağınık bir manzara arz eden gelişmeleri topluca ifade eden, sağlam yapılı, basit, kendi içerisinde tutarlı, kısa bir anayasadır.[3] Tarihî gelişmenin ürünü olan, yapıldığı devrin ihtiyaçlarına cevap veren "millî karakterli" [4] ve "yerli" bir Anayasa olup, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun dayandığı ilkeleri büyük ölçüde benimseyip geliştirmeye çalışmıştır.

İşte bu çalışmada, kimilerine göre "devrimci bir nitelik taşıyan [5] kimilerine göre ise "devrimciliği kösteklemiş bir metin" [6] olarak tavsif edilen ve "suçlu anayasa" olarak bir zamanlar ilân olunan, zannımızca Türk anayasaları içerisinde aslî kurucu iktidarın en demokratik biçimde kullanıldığı, çerçeve niteliği taşıyan 1924 Anayasası'nın Meclis-Yürütme Kuvveti İlişkilerini ve bu bağlamda hükümet sistemini ortaya koymaya çalışacağız. Belirtelim ki açıklamalarımız salt anayasal çerçeveye ilişkin olup bunun uygulamada çıkarmış olduğu meselelere, ya da Anayasa'nın tek partili ve çok partili dönemdeki uygulanışını kapsamamaktadır.

MECLİS - YÜRÜTME İLİŞKİLERİ

I. MECLİS - CUMHURBAŞKANI İLİŞKİLERİ

1924 Anayasası, Devletin, bu meyanda yürütmenin başı olan cumhurbaşkanını meclisten kesin olarak ayırmış değildir. Cumhurbaşkanı ile meclis zaman zaman ilişki içerisindedir.

---

3 M. Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara 1968, s.127.

4 H. Eroğlu, "Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1985, C. I, S. 2, s. 151; A.F. Başgil, **Türkiye Siyasi Reimi ve Anayasa Prensipleri.** C. I., F.I, İstanbul 1960, s. 117 Meclis görüşmeleri sırasında Celal Nuri Bey bir taraftan 1875 tarihli Fransız 3. Cumhuriyet Anayasası'ndan ve Lehistan Anayasası'ndan alınan hükümler olduğunu söylerken, diğer taraftan, adı geçen Anayasaların hiçbirinden harfiyen alınma bir hüküm bulunmadığını ifade etmiştir. Bk. A.Ş. Gözübüyük, Z. Sezgin, **1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri**, Ankara 1957, s. 33.

5 M. Soysal, **Dinamik Anayasa Anlayışı**, Ankara 1969, s. 10.

6 S.Ş. Aydemir, **İkinci Adam**, İstanbul 1967, s. 307.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhurbaşkanı, seçiminden sonra meclis huzurunda yemin ederek göreve başlar. Meclis toplantılarına ve görüşmelerine katılamaz. Her toplantı döneminin başında mecliste bir açış konuşması yapabilir. Gerekli gördüğünde meclisi tatil zamanlarında toplantıya çağırabilir. Yine gerekli gördüğü hallerde ve özel törenlerde meclise başkanlık edebilir.

Cumhurbaşkanının meclis ile ilişkilerinde en önemli konu, hiç şüphesiz Anayasa'nın 35. maddesinde düzenlenen, kanunları neşir ve ilânı yetkisidir. Anayasa, bu konuda cumhurbaşkanına geciktirici veto yetkisi tanımıştır. Buna göre cumhurbaşkanı, Anayasa ve bütçe kanunları dışında kalan kanunlardan ilânını uygun bulmadığını, ilân süresi olan on gün içerisinde, gerekçeli olarak, tekrar görüşülmesi için meclise gönderme yetkisine sahiptir (m. 35). Her ne kadar bu yolla cumhurbaşkanı meclise karşı etkili olabilmekteyse de [7], gerçekte bu yetkinin fazla bir etkisi ve önemi bulunmamaktadır.[8] Burada cumhurbaşkanının zayıf bir "geciktirici veto" yetkisi söz konusudur[9]. Çünkü bu yolla kendisine geri gönderilen kanunu meclis tekrar kabul ederse, cumhurbaşkanının artık yapacağı bir şey olmayıp, kanunu neşir ve ilân etmek durumundadır (m. 35). Dolayısıyla cumhurbaşkanı istemediği, beğenmediği bir kanun çıkarılmasını (teorik olarak) engelleyemezse de belirli bir zaman için geciktirebilir. Meclisin kendisine gönderilen kanunu tekrar kabul için özel bir çoğunluk gerekmeyip adî çoğunluk yeterlidir.[10]

Bununla birlikte 1924 Anayasası'nın yürürlükte bulunduğu süre içerisinde hiçbir cumhurbaşkanı bu yetkisini kullanmamıştır.[11] "Kaldı ki önderliklerini başka yollardan kabul ettiren cumhurbaşkanları bu

7 Y. Abadan, - B. Savcı, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara 1959, s. 79.

8 Okandan, **age.**, s. 358.

9 Soysal, **Anayasaya Giriş**, s. 132; O. Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul 1982, s. 90. Meclis görüşmelerinde Celal Nuri Bey, bunun bir veto olmayıp, kanunun birden fazla görüşülmesine imkân veren bir hal olduğunu ifade etmişse de (Bk. Gözübüyük - Sezgin, age., s. 266) veto yetkisinde bu amacın da yer aldığını belirtelim.

10 T.B. Balta, **Türkiye'de Yürütme Kudreti**, Ankara 1960, s. 44.

11 F. Demir, - Ş. Karatepe, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 2.b., İstanbul 1989, s. 147.

Levent Şahverdi Arşivi

yetkiden faydalanma zorunluluğu bile duymamışlar ve 1924 Anayasası'nın bu hükmü hiç uygulanmadan kalmıştır"[12]

II. MECLİS - HÜKÜMET İLİŞKİLERİ

A- Hükümetin Meclis Üzerindeki Etkisi

Meclis faaliyetlerinde hükümetin hukuken geniş yetkileri bulunmaktadır. Başta kanun olmak üzere meclis kararına bağlı her konuda meclise teklifler sunabilme, meclis görüşmelerine katılabilme, hükümetin yetkileri arasındadır. Gerçi hükümet üyeleri aynı zamanda milletvekili olmaları nedeniyle de her biri meclise kanun teklif etme, görüşmelere katılma hakkını haiz olmakla beraber, "hükümet üyeliği sıfatı kendilerine rüçhan hakları sağladığı cihetle aksine zaruret olmadıkça bu son sıfatlarıyla" teklif ve görüşmelere katılma hakkını kullanmayı yeğlemişlerdir.[13]

Diğer taraftan hükümet, programını bir hafta içerisinde meclise bildirerek güvenoyu istemek zorundadır.

Hükümet, Danıştay'ın incelemesinden geçirilmek ve cumhurbaşkanı tarafından tasdik edilmek üzere, kanunların uygulamasını göstermek ve emrettiği hususları tespit etmek üzere ve yeni hükümler getirmemek kaydıyla tüzük çıkarma yetkisini haizdir. Belirtelim ki tüzükler genel kaide olarak kanuna aykırı olamazlar. Fakat ilginçtir ki tüzüğün kanuna aykırılığı iddia ediliyorsa bunun hal mercii TBMM'dir.

Hükümet, istemediği bir kanunun çıkmasını veya herhangi bir meclis kararının oluşumunu engelleme yetkisine hukuken sahip değildir.

Başbakanın cumhurbaşkanınca meclis üyeleri arasından seçilmesi ve bakanların da başbakan tarafından meclis üyeleri arasından seçilmesi durumu, hükümeti meclise daha sıkı bir surette bağlamakta,

12 M. Soysal, **Anayasaya Giriş**, s. 132.
13 Balta, **age.**, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

meclisin hükümet üzerindeki etkisini teorik olarak kolaylaştırıcı bir araç oluşturmaktadır.[14]

Diğer yandan meclis üstünlüğüne ters düşmesi nedeniyle hükümete meclisi fesih imkânı tanımamıştır. Başka bir deyişle, yürütme kuvvetinin elinde meclisi fesih gibi önemli bir silâh yoktur. Tasarıda cumhurbaşkanına tanınan fesih hakkı, sistemin mantığına aykırı bulunarak reddolunmuştur.[15]

Hükümetin meclis üzerinde bazı etkileme araçları şüphesiz bulunmaktadır. Bu araçlar sayesinde hükümet, meclise tanınmış olan hükümet üzerindeki etki araçlarının bir kısmını zayıflatmakta, bir kısmını da felce uğratabilmektedir. Bu araçlar şunlardır:[16] Bir kere bakanların meclis görüşmelerine katılması hükümetin meclis üzerinde etkide bulunmasını sağlayan önemli araçlardan biridir. İktidar partisinin lideri olan başbakanın partisi üzerindeki prestiji, hitabet kabiliyeti, parlamento tekniğini iyi bilmesi ve onu kullanmadaki becerisi büyük rol oynamaktadır. Diğer taraftan sorumsuz ve tarafsızlığına rağmen partisinin manevî lideri olduğunu söz ve hareketleriyle gerekli gördükçe açıklayabilen cumhurbaşkanı da özel merasimler dışında, mecliste bulunması Anayasa'ca yasaklanmamış olması nedeniyle, önemli görüşmeleri meclisteki özel dairesinde takip edebilmektedir. Bu durumu iktidar partisine mensup milletvekilleri tarafından o sırada bilindiği cihetle, cumhurbaşkanının meclis görüşmeleri üzerinde yapabileceği psikolojik etki sağlanmış olmaktadır. Bunun yanı sıra gerçekte meclisin hükümet üzerinde yapacağı etkide bir araç olması gereken parti disiplini, hükümetin meclis üzerinde baskı yapmasına yardım eden bir araç haline gelmektedir. meclisteki iktidar partisi grubunun, parti disiplini ve diğer maddî-manevî etkilerin de bir araya gelmesiyle sağladığı manevî birlik hükümetin elinde etkili, güçlü bir araç olmaktadır.[17] Bunlara ilâveten meclis başkanlık divanı, hükümet ve

14 H.N. Kubalı, **Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, İstanbul 1960, s. 166.
15 Gözübüyük - Sezgin, age., s. 179 vd.
16 Kubalı, age., s.171
17 Abadan- Savcı. age., s.73.

Levent Şahverdi Arşivi

partiler karşısında tarafsız bir temsilci olma zorunluluğunu çoğu zaman gözden kaçırarak meclis görüşmelerini iktidardaki partinin ve hükümetin temsilcisiymişçesine idare etmekte ve böylece, parti grubu gibi hükümetin meclis üzerindeki etkisini ve muhalefet üzerindeki baskısını gerçekleştirmekle görevli bir organ durumuna düşmektedir.[18]

B- Meclisin Hükümet Üzerindeki Denetim Yetkisi

Anayasanın 7/2 hükmüne göre meclis, hükümeti her zaman kontrol ve düşürebilir. Bu nedenle hükümetin meclisle sıkı ilişkide bulunması gerekir. Bu amaçla gerek Anayasa ve gerekse meclis içtüzüğü, hükümeti, bu amaca yararlı yetkilerle donatmıştır.

Meclisin hükümet üzerinde kullanabileceği siyasî denetim yolları şunlardır: Soru, genel görüşme, gensoru, meclis soruşturması (m.22) ve meclis araştırmasıdır.

Soru önergelerine (Dahili Nizamname m. 149), yalnız bir milletvekili imza koyabilir. Yazılı soruların cevabı tutanağa geçirilmek suretiyle verilirken, sözlü soruların cevabı, meclis genel kurulu önünde verilir ve karşı görüş ileri sürülebilir. Ancak karşı görüş, soru sahibine ait bir yetkidir. Gerek cevap, gerek karşı görüş, bir süreyle sınırlandırılmış olup beş dakikayı geçemez.

Uygulamada, hükümet üzerinde diğer denetim araçlarından tam anlamıyla yararlanamadığından muhalefet, soruyu bir tür tenkit vasıtası olarak kullanma yolunu tutmuştur. Bu nedenle de çoğu zaman amacın dışına çıkarılmıştır.[19]

Genel görüşme, Anayasa'da ve iç tüzükte düzenlenmiştir. bu nedenlede uygulamada da gelişmemiştir. bu yol yalnızca dış politika ile ilgili konu ve meselelerde tatbikat alanı bulmuş; bu da hükümetin kendiliğinden açıklamada bulunduğu istisnaî hallere münhasır kalmıştır.[20]

18 Kubalı, **age.**, s. 172-173.
19 Balta, **age.**, s.47
20 **İbid**, s.47.

Levent Şahverdi Arşivi

Esasen bunları da genel anlamda, birer genel görüşme saymaya hemen hemen imkân yoktur.[21]

Gensoru (istizah - Dahili Nizamname m. 157), bilindiği üzere hem başbakana, hem de bakanlara yöneltilebilir Anayasa'ya göre gensoru teklifinde bulunma her milletvekiline aittir. Açılan gensoruda, her milletvekili konuşabilir. İçtüzük hükümlerine göre, gensoru teklifinin görüşülebilmesi için, meclis genel kurulunca kabul edilmiş olması gerekir. Diğer taraftan, gensoru tekliflerinin kabulü kararını Meclis, İç Tüzüğüne göre görüşmesiz olarak verdiğinden, muhalefet gensoru yoluyla mecliste herhangi bir konuşma yapma imkânına, iktidar partisinin isteğine bağlı olarak sahiptir. Bütün bu olumsuzluklar nedeniyle gensoru fazla işletilememiştir.[22]

Meclis soruşturması (Dahili Nizamname m. 169-177), içtüzük hükümlerine göre, bakanların görevlerinin icrasıyla ilgili cezaî ve malî sorumluluklarını gerektiren işlemlerden dolayı ya bir gensoru yahut bütçe görüşmeleri dolayısıyla yahut re'sen meclis üyesi tarafından yapılan talep üzerine veya adliyece bir işin takibi sırasında yapılan başvuru üzerine açılır. Meclis genel kurulu, soruşturma açılmasını kararlaştırırsa, soruşturmanın yapılmasını ya Anayasa ve adalet encümenlerinden kurulu karma bir encümene veya beş - onbeş üyeden kurulu özel bir encümene havale eder. Yapılan soruşturma sonunda, soruşturma makamı, fiilin sabit olduğunu görürse bunu meclise bildirir. Bundan sonra ilgili bakan veya bakanlar yargılanmak üzere, meclis tarafından kurulan Divan-ı Ali'ye gönderilir.

Meclis araştırması (Dahili Nizamname m. 177) ise, bir konu hakkında meclisin bilgi edinmesi amacıyla açılmaktadır. meclis araştırması, meclisin bütün yürütme üzerinde haiz olduğu genel denetim yetkisine dayanarak kamu hizmetlerinin gereği gibi yerine getirilip getirilmediğini öğrenmek amacıyla yapılmakla olup, bunun kapsamına

21 E. Özbudun, **Parlamenter Rejimde Hükümetin Murakabe Vasıtaları**, Doktora Tezi, Ankara 1962, s. 52.

22 **İbid.**, s. 47; Kubalı, **age.**, s. 168.

Levent Şahverdi Arşivi

yalnız kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilgili faaliyet ve şahıslar girebilir.[23]

III. MECLİS - YÜRÜTME İLİŞKİLERİ AÇISINDAN HÜKÜMET SİSTEMİNE BAKIŞ

A. Genel Olarak

Gerek ilk TBMM, gerek 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu dönemin özellikleri ve zorunlulukları gereği [24] kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemini öngörmüştü.[25] Gerçekten de, meclis hükümeti sistemi, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanmasında, saltanatın kaldırılmasında, Cumhuriyet'in kurulup yeni rejimin yerleştirilmesinde büyük fayda sağlamıştır. Ancak, kuvvetler birliği ve meclis hükümeti

23 Kubalı, **age.**, s. 169.

24 Yurdu bir an önce düşmanlardan kurtarmak ve yeni devletin kurulmasını kolaylaştırmak bu zorunlulukların başında gelmekteydi. Atatürk bu gerekliliği şu şekilde ifade etmiştir: "Meclisimiz hiç kimsenin muvafakatına lüzum görmeden, muvafakat etmeyenlere karşı isyan ederek hakimiyeti milliyesini almış ve ... istimal etmekte bulunmuştur. Milletimiz ... hakikaten kuvveyi milliyeyi amil ve iradei milliyeyi hakim kılmak üzere heyeti celilenizi buralara göndermiş ... ve bu günkü şekli hükümetimizi. Vazeylemiştir. İradei milliye, hakimiyeti milliye denilen kuvvet gayri kabili taksim ve tefrikdir... Nazariyei meşruiyetin vazii olan feylozoflar hakikaten kuvveti müstakil üç parçaya ayırırlar ve kuvvetlerin ismine de kuvvei icraiye ve teşriiye ve adliye derler. Derler ki: Kuvvei teşriiye kanun yapan bir kuvvettir. Heyeti icraiyenin mevcudiyeti ancak heyeti teşriiyenin yaptığı Kanunlarla kaim olduğundan dolayı kuvvei teşriiye kuvvei icraiyenin fevkindedir. İlave edeyim. Usulü meşrutiyette hakimiyeti milliye heyeti teşriiye de tecelli ettirilir, heyeti mebusan da tecelli ettirilir. Halbuki hakimiyeti milliye kuvvei teşriiyede değil bir kuvvetin fevkinde tecelli eder. O ise kuvvei icraiyeye aidtir... Kuvvei adliyeyi ele alalım. Kanunları hiçbir tarafın müdahalesi olmaksızın tatbik edecek kuvvet kuvvei adliyedir. Şimdi ve ameli bir noktayı hep beraber hatırlayalım. Kuvvei adliye... Kanunu tatbik edebilmek için, filan insanı çağırmak ve onu teczive etmek için elindeki vasıta nedir. Polis ve jandarma değil mi? Polis ve jandarma ise kuvveti icraiyedir. Kuvvei icraiye kuvvei adliyeye zahir olmaktan teberri etsin, kuvvei adliye âtıldır... Böyle bir kuvvet nasıl müstakil olabilir?.. Gelelim kuvvei teşriiyeye.. Kuvvei teşriiye kanunu yapar, fakat.. tatbikatını bizzat temin.. etmez. Halbuki her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilâkis her şey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir. Hakikati tarihiye, Hakikati ilmiye olmak üzere söylüyorum. Tatbik eden, icra eden, karar verenden daha kuvvetlidir." T.B. Balta, **Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebeti**, Ankara 1960, s. 17.18'den naklen.

25 Birinci Büyük Millet Meclisi'nin hükümet sistemi, görünüşte taşıdığı meclis hükümeti niteliklerine rağmen, uygulamada parlamenter rejimin mantığına ve kurallarına uygun biçimde işlemiş, İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclis'te sahip olduğu siyasî çoğunluk, ona gerekli otoriteyi ve liderlik rolünü sağlamıştır. Salt hukuk plânında bile, icra vekillerinin bireysel ve ortak sorumluluklarının kabul edilmesi gibi önemli noktalarda meclis hükümeti sisteminin ruhundan sapmıştır. Özbudun, **agm.** s.503.

Levent Şahverdi Arşivi

sistemi her ne kadar Atatürk'ün istek ve tercihleri sonucu kabul edilmişse de Atatürk'ün normal bir yönetim tarzı saymadığı muhakkaktır.[26] Bu nedenle de İstiklâl Savaşı kazanılıp meclis seçimi yenilendikten sonra, yürütme organının meclisten ayrı bir kimlikle ortaya çıkması yönünde çalışmıştır.[27] Ancak II. TBMM'ne hakim olan inkılâpçı ruh ve meclis üyelerinin çoğunluğunun I. TBMM üyelerinden oluşması nedeniyle millî mücadele devrinin siyasî anlayışını ve tesirlerini muhafaza etmeleri nedeniyle fazla etkili olamamıştır.[28]

1924 Anayasası'nın dayandığı esaslar, ondan önce yürürlükte olan 1921 Anayasası ve ilk TBMM'nin temel ilkelerinden esinlenmiş, hatta bu dönemlerin temel ilkeleri olan millî egemenlik, tek meclis ve kuvvetler birliği, meclisin üstünlüğü gibi esaslar yeni Anayasa'nın temel taşları olmuştur. Ancak 1924 Anayasası bunlara ilâveten bazı yeni hükümleri ile bir yandan bu özelliklerini devam ettirirken diğer yandan da 1921 Anayasası'ndan itibaren belirmeye başlayan şahsiyetli bir yürütme kuvveti oluşturmaya çalışmıştır.[29] Dolayısıyla 1924 Anayasası'nın hangi hükümet sistemini öngördüğü net bir biçimde ortaya koymak son derece güç ve imkânsızdır. Anayasa'daki hükümleri, hükümet sistemleri ışığı altında değerlendirdikten sonra bunun ne kadar güç bir mesele olduğu kolayca görülecektir.

B. 1924 Anayasası ve Güçler Birliği

1924 Anayasası'nın dayandığı temel prensiplerden biri ve en önemlisi kuşkusuz Kurtuluş Savaşı döneminin vazgeçilmez ilkesi olan kuvvetler birliği ilkesi olmuştur.

---

26) Balta, **Yasama Yürütme İlişkileri**, s. 11

27 Balta, **Yürütme Kudreti** s.12.

28 R.G. Okandan, "Millî Hakimiyet, Millî İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilât Hukukumuza Girişi", **İHFM**, 1962. C. XXVII, S. 1-2, s. 31; Balta, **Yürütme Kudreti**, s. 12.

29 Abadan - Savcı, age., s.75.

Levent Şahverdi Arşivi

Doktrinde yazarların çoğu, Anayasa'nın kuvvetler birliğine yer verdiğini ifade etmektedir.[30] Ancak kuvvetler birliğinin 1921 Teşkilât-ı Esasiyesi'ndeki gibi katı bir biçimde olmayıp, daha yumuşak bir nitelikte olduğu, yürütmeye ilişkin hükümlerinden kolayca anlaşılmaktadır. Başka bir söyleyişle 1924 Anayasasıyla kuvvetler birliği "gevşek", "mülayim" bir şekle sokulmuştur.[31]

Anayasa 5. maddesinde yasama yetkisi ve yürütme ilişkisinin TBMM'de tecelli ve temerküz edeceğini hükme bağladıktan sonra 7. maddesinde ise meclisin yürütme yetkisini kendisi tarafından atanan Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği bir Bakanlar Kurulu aracılığıyla yerine getireceğini söylemektedir.

Meclis görüşmelerindeyse kuvvetler birliği hararetli bir şekilde savunulmuş ve bunun karşısındaki telâkkilere itibar olunmamıştır.[32]

Dolayısıyla Anayasa, 1921 Anayasası'nın temel kurallarından birisi olan kuvvetler birliği ilkesini sürdürmektedir. Öyle ki ayrı bir yürütme organının bile olduğunu söylemek son derece güçtür. Bir çeşit kuvvetler birliği esasına dayalı bir işbölümü esası söz konusudur. Yürütme organı değil yürütme kuvveti vardır. Bu da TBMM'de bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, yürütme kuvvetini

---

30 Aldıkaçtı, **age.**, s. 90; Tanör, **age.**, s. 252; Y.Z. Özer, **Mukayeseli Hukuku Esasiye**, Ankara 1939, s. 474; Arsel, **age.**, s. 96; K. Dal, **Türk Esas Teşkilât Hukuku**, Ankara 1984, s. 36; Okandan, **age.**, s. 354; S. Özçelik, "Yeni Anayasamızın Muvacehesinde Yasama", **İHFM**. 1962, C. XXVI, S. 1-4, s. 36; Bir kısım yazarlar ise aksi kanaattedir. Örneğin Balta'ya göre "... bir kanun maddesi tümü içinde yorumlanıp değerlendirilmek ister. Kuvvetler birliğine delil sayılan 5 ve 7. maddelerdeki esasların.. ameli bir değeri yoktur. Dolayısıyla bizde de parlamenter rejimle yumuşatılmış olarak kuvvetler ayrımının mevcut olduğu sonucuna varmak icab eder..." Balta, Yürütme Kudreti, s. 15; H. Eroğlu, "Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasa'larımız", s. 151; Kubalı ise Anayasa'nın tam olarak kuvvetler ayrılığını kabul etmemekle beraber, böyle bir ayrılığın gerekliliğini duyduğunu ifade etmektedir. Kubalı, **age.**, s. 161.

31 Arsel, **age.**, s.97; Y. Yayla, Anayasa Hukuku, İstanbul 1986, s. 108.

32 Meclis görüşmelerinde Celal Nuri Bey " ... tenkidi kuva nazariyesine son derece de itina edilmiştir. Çünkü bu heyeti doğuran, bir Cumhuriyeti vücuda getiren tevhidi kuva esasıdır" demiştir. Gözübüyük, - Sezgin, **age.**, s. 31. Yine aynı şahıs "... tevhidi kuva, bizce pek azzi olan bir umdedir ve bu umdeyi tespit ettik. Ahkâmı esasiye faslının menbaı mehazı tenkidi kuvadır". Gözübüyük, - Sezgin, **age.**, s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

kullanan birer "vasıta"dan, "ajan"dan ibarettirler.[33] Meclis karşısında başka hiçbir güç tanınmamıştır." ... Devrimlerin başlangıcında bütün yetkilerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilmesi yerinde idi. Yalnız bu biçimdeki bir yönetimle devrim yasaları kısa sürede çıkabilir ve hükümet daha çabuk ve kararlı bir iş görebilirdi. Anayasasının ihtilalci niteliğinin bir yüzü de budur"[34]. Bu nedenle Anayasanın kuvvetler ayrılığını benimsemesi, dönemin gerek ve amaçlarıyla ve meclise hakim olan o günkü siyasî yapıyla bağdaşmaz.

Böylece Anayasa, egemenlik hakkının tezahürleri olan yasama ve yürütme yetkilerini TBMM'de toplamış, bunlardan yasama yetkisini 6. madde ile doğrudan meclise, 7. madde ile uhdesinde bulunan yürütme yetkisini doğrudan doğruya değil, kendi üyeleri arasında seçilmiş bir cumhurbaşkanı ve onun tarafından seçilecek başbakan ile başbakan tarafından meclis üyeleri arasından seçilecek bakanlar kuruluna bırakmıştır.

Belirtelim ki Anayasa'nın öngörmüş olduğu kuvvetler birliği, yasama organı lehine bir kuvvetler birliğidir.[35] Bu tür kuvvetler birliği bir anlamda meclis hükümeti de sayılabilir ve böyle bir uygulama hemen hemen bütün ihtilâl rejimlerinin ortak özelliği olarak karşımıza çıkar.[36]

C. Anayasa'nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi

Bir kısım yazarlar 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti sistemini öngördüğünü ileri sürmektedir. Bu görüşte olanlar, gerekçelerine da-

---

33 Aldıkaçtı, **age.**, s. 89; Okandan, **age.**, s. 357; T.Z. Tunaya, "Reisicumhurun Hukukî ve Siyasî Durumu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Ocak 1956; Yayla, **age.**, s.123; L. Duran, "Reisicumhurun Nutku ve İstizah Usulü" **İFHM.**, 1950, C. XVI, S. 1-2, s: 204; Demir, - Karatepe, **age.**, s.143.

34 Mumcu, **age.**, s. 123.

35 Kuvvetler birliğinin çeşitli görünümleri konusunda ayrıntılı bilgi için bk. S. Özçelik, **Anayasa Hukuku**; C. I, **Genel Esaslar**, İstanbul 1983, s. 225, vd.

36 M. Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 5. B., Ankara 1980, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

yanak olarak Anayasa'nın 4,5,6 ve 8. maddelerini göstermektedirler.[37]

Bir kısım yazarlar ise Anayasa'nın, yasama - yürütme ilişkileri bakımından kurmuş olduğu hükümet sisteminin parlamenter bir nitelik taşıdığı görüşündedirler[38]. Bu düşüncede olan yazarlar ise genellikle Anayasa'nın 7/2 hükmünü ve yürütme kuvvetine ilişkin hükümleri dayanak göstermektedirler.

Bu konuda yazarların büyük çoğunluğuysa 1924 Anayasası'nın meclis hükümeti ile parlamenter hükümet sisteminin meczinden oluşan karma bir modeli getirdiği görüşüne yer vermektedirler.[39] Gerçekten de, Anayasa meclis hükümeti ile parlamenter hükümet sistemi arasında bir köprü vazifesi gören **sui generis** (nevi şahsına münhasır) bir rejim öngörmüştür.

---

37 Aldıkaçtı, **age.**, s. 88-90; E. Teziç, **Anayasa Hukuku**; İstanbul 1986, s. 411; Demir - Karatepe, **age.**, s. 143; Tanör, **age.**, s.252.

38 "... Yürütme organı içindeki sorumlu kısmın, yani bakanlar kurulunun meydana gelişi ve durumu bu bakımdan tereddüde yer bırakmayacak kadar açıktır. Yürütme organı içindeki "sorumsuz" ve "sembolik" kısım da genel çizgileriyle, bir parlamenter sistemin gereklerine uygun olarak düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanının durumu, parlamenter sistemdeki devlet başkanlarının durumundan pek farklı değil. Kendisi "devletin başı" olarak tanımlanmaktadır. Törenli oturumlarda Meclise ve gerekli gördükçe bakanlar kuruluna başkanlık etmesi de bu sıfatından dolayı... Meclis tartışma ve görüşmelerine katılıp oy vereceği gibi, çıkaracağı bütün kararların başbakan ve ilgili bakan tarafından da imzalanması zorunludur. 1924 düzeninin bu bakımdanda **Parlamenter Mekanizmaya** uyduğu kendiliğinden anlaşılır..." Soysal, **Anayasaya Giriş**, s. 131-132.

"... Anayasamızın bir nevi **parlamenter rejimle**, yumuşatılmış bir kuvvetler ayrılığını benimsemiş bulunuyor. Yürütme kudretini meclise mal edip hükümeti adeta meclisin bir yürütme vasıtası olarak gösteren Anayasa rejimimizde amelî sonucu olmayan nazarî bir bakiyesinden ibarettir." Balta, **Yürütme Kudreti**, s.8

"... Meclis hükümetine ve güçler birliğine dayalı bir rejimden yana olan Mustafa Kemal'in yürütme gücünü nasıl bir siyasal gelişim ve anlayış içinde **1924 Anayasası ve onun getirdiği parlamenter biçimine** ulaştırdığını..." İ.F. Akın, **Türk Devrimi Tarihi**, İstanbul 1986, s. 91. Ayrıca bk. s.136.

39 Başgil, **age.**, s. 442; Kubalı, **age.**, s. 166; Eroğlu, **age.**, s. 279; Arsel, **age.**, s. 88; Abadan - Savcı, **age.**, s. 75; E. Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1986, s. 10; Özçelik, **age.**, s. 137; T.Z. Tunaya , **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul 1980, s. 412; Tanör, **age.**, s. 253; Özçelik, **agm.**, s. 35-36.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Meclis Hükümeti Sistemi Açısından Anayasanın Değerlendirilmesi

1924 Anayasası, meclis hükümeti sisteminden bazı esaslara yer vermektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından bu hükümet sistemine ilişkin özellikleri kısaca hatırlatıldıktan sonra Anayasa'da yer alan hükümlerin bu açıdan değerlendirilmesinde fayda vardır.

Bir kere bu hükümet sisteminde yürütmenin yasama organından ayrı bir varlığı ve kimliği yoktur. meclis, yasama görevini bizzat, kendisine ait olan yürütme göreviniyse kendi üyeleri arasından ve kendisine vekil sıfatıyla gördürmek üzere oluşturduğu bir kurul aracılığıyla yerine getirir. Ancak bu kurulun yasama organı olan meclisten ayrı bir varlığı ve teşebbüs gücü olmayıp, meclisin emir ve komutası altındadır.[40] Yürütme organı, yasamaya karşı bir güç elde etmemesi için kural olarak tek kişiden değil bir kuruldan meydana gelir. Bu açıdan devlet başkanının bulunmaması meclis hükümetinin mantıksal bir sonucudur.[41] Olsa bile, parlamenter sistemdeki gibi meclise karşı sorumsuzluğu söz konusu değildir.[42]

Diğer bir özelliğiyse bakanlar kurulunun meclis içinden seçilmesi ve gerektiğinde meclis tarafından görevlerinden uzaklaştırılabilmesi başka bir deyişle azledilebilmesidir.

Diğer taraftan bu sistemde meclis, kural olarak sürekli çalışır. Çünkü sistem gereği meclis, yalnızca yasama ve hükümeti denetleme faaliyetinde bulunmayıp yürütme kuvvetinin de aslî sahibidir ve yürütme işleri, yasama işlerinin aksine sürekliliği gerektirir.[43]

---

40 Özçelik, **age.**, s.236.

41 O. Aldıkaçtı, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı**, İstanbul 1960, s. 21; Başgil, **age.**, s. 299; R.G. Okandan, "Parlamenterizm ve Bugünkü Şekli", **İHFM**, 1935, CI, S. I, s. 315-316.

42 Özbudun, **agm.**, s. 477.

43 **agm.**, s. 479.

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis hükümeti sisteminin özelliklerinden birisi ve en önemlisi yürütmenin meclis üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamasıdır. Yürütme meclisi feshedemez, toplanmasına engel olamaz. Toplantı süresini uzatıp kısaltamaz. Bu özellik bir çok yazara[44] göre meclis hükümeti sistemini parlamenter sistemden ayıran temel bir özelliktir.

Görüldüğü üzere 1924 Anayasasında bu özelliklerin bir çoğuna rastlamak mümkündür. Her şeyden önce 1924 Anayasası, meclisin üstünlüğü, kuvvetler birliği ilkesini devam ettirerek, meclise hem yasama yetkisini hem de yürütme yetkisini vermiştir. Bunun yanı sıra yukarıda gördük ki yürütme kuvveti, meclis tarafından kendi üyeleri arasından oluşturulmakta, bunun teşkilinde tamamen meclis söz sahibi olmaktadır. Yürütmenin meclisten ayrı bir kimliği olmayıp; hem faaliyet, hem de sorumluluk açısından meclisin iradesine tâbidir.[45] Bakanların seçimi gibi azli de meclise ait bir yetkidir. meclisin yürütmeye karşı bariz bir üstünlüğü vardır. Hükümeti her zaman denetleyebilir ve düşürebilir.[46] Oysa yürütmenin elinde meclisi etkileyebilecek herhangi bir araç söz konusu değildir.

Diğer taraftan Anayasa meclisin sürekliliğini (istimrarını) öngörmektedir. Yürütme işlerinin de aslî sahibi olmasının sonucu olarak Meclisin kural olarak sürekli çalışması esastır. Yürütmenin ne meclisi fesih ne çalışma süresini kısaltıcı, çalışmalarını engelleyici herhangi bir aracı yoktur.

İşte Anayasanın bu hükümlerini gözönüne aldığımızda ve bu açılardan baktığımızda sistemin hükümet sistemi olduğuna karar vermek durumunda kalırız. Ancak salt bu hükümlerinden yola çıkarak değerlendirmede bulunmak bizi eksik ve yanılgılara sevk edebilir. Doğru ve

---

44 Aldıkaçtı, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı**, s. 61; Okandan, "Parlamenterizm ve Bugünkü Şekli" s.316; Başgil, **age.** S. 300.

45 Abadan - Davcı, **age.**, s. 76

46 Aslında, hükümetin denetim ve düşürülmesi parlamenter sisteminde de söz konusudur. Ancak bu durum belirli süre ve şartlara tâbidir. Oysa meclis hükümeti sistemde ve dolayısıyla 1924 Anayasası bu hükmüyle herhangi bir şarta bağlı olmadan bu yolu işletebilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

tam bir yaklaşım için bütününü göz önünde bulundurmak zorundayız.

2. Parlamenter Sistem Açısından Anayasanın Değerlendirilmesi

Parlamenter sistem [47] yürütme ve yasama organlarının birbirinden yumuşak bir biçimde ayrılığı esasına dayanan sistemdir. Yani kuvvetler ayrılığı, sistemin temel özelliğidir.

İki başlı bir yürütme olup, sorumsuz başını Cumhurbaşkanı, sorumlu kanadını ise bakanlarla birlikte başbakan oluşturmaktadır.

Her iki organın birbirine karşı etkileme araçları bulunmaktadır. Yasama organı soru, gensoru, meclis araştırması, meclis soruşturması, vb. gibi araçlarla yürütme organını denetleme ve siyasî sorumluluğuna gidebilme imkânını haizken; yürütme organının da meclisi fesih gibi önemli silahı bulunmaktadır. Özetle parlamenter sistem yasama-yürütme organlarının eşit ve karşılıklı denge prensibi üzerine kurulmuştur.

Bu özellikleri 1924 Anayasası karşısında değerlendirecek olursak Anayasa'nın parlamenter sistemin bazı yönlerine yer vermiş olduğunu görürüz.

Bir kere hükümetin kuruluşu konusunda anayasa 1921'den farklı olarak parlamenter sisteme uygun bir yönetimi kabul etmiştir. Anayasaya göre başbakan, cumhurbaşkanı tarafından meclis üyeleri arasından tayin olunur. Bakanlar ise başbakanca seçilip çcumhurbaşkanı tarafından onaylandıktan sonra meclise sunulur.[48] Ayrıca hükümetin meclisten güvenoyu alması gerekir.

Diğer taraftan cumhurbaşkanının Anayasa'daki durumu parlamenter sistemin özelliklerine uygun bir şekildedir. Cumhurbaşkanı

47 Geniş bilgi için bk. Özçelik, age., s. 253 vd; Teziç, age., s. 416 vd; Kubalı, Esas Teşkilat Hukuku, s. 276 vd; T.Z. Tunaya, age., s. 397 vd.

48 Hükümetin teşkili yönünden hem ilk TBMM dönemindeki sistemden, hem de 29 Ekim 1923 tarihli Anayasa değişikliğiyle getirilen sistemden farklıdır. Zira 1923 değişikliğine göre, seçilen başbakan ve bakanların Meclisin onayına sürülürken, 1924 Anayasası, Meclis onayını kaldırmış ve sadece güven için Meclise sunulması şartını getirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Devletin başıdır. Törenli oturumlarda ve gerekli gördüğü durumlarda bakanlar kuruluna başkanlık etmesi, diplomatik temsilci ataması, kabul etmesi, cumhurbaşkanının vatana ihaneti dışında sorumluluğunun olmaması gibi hususlar hep parlamenter sistemin özelliklerine uygundur.

1924 Anayasası yine parlamenter sistemin özelliklerinden olan hükümetin ortak sorumluluğu ve bakanların kişisel sorumluluğuna yer vermektedir. Anayasanın bu konudaki düzenlemesi tereddüde yer bırakmayacak kadar açıktır.

Ayrıca yasama organının, yürütme üzerindeki bir takım etki araçları olduğunu söylemiş ve bunları da yukarıda açıklamıştık. Böyle bir düzenleme de kuşkusuz parlamenter sisteme uygun düşmektedir. Yine hükümetin kanun teklif edebilmesi, cumhurbaşkanının meclis tarafından kabul edilen kanunları on gün içerisinde ilân ve vatandaşın bilgisine sunma gibi düzenlemeler de parlamenter sisteme ilişkin düzenlemelerdir. Ne var ki parlamenter sistemlerde tanınan meclisi fesih imkânı daha önce de ifade ettiğimiz üzere tanınmamıştır.

İşte bu hükümler karşısında hükümet sistemi ne tam parlamenter ne de meclis hükümetidir. Karma bir nitelik taşımaktadır. Kanuni Esasî Mazbatasında da bu durum daha açık bir biçimde görülmektedir: "... layihamızın tanziminde ilim ve fennin son telâkkiyatından ve sair cumhurî devletlerin kanuni esasiyesinden bir hayli istifade edildiği gibi inkılâbımızın ruhu daima nazarı dikkatte tutulmuştur. Yeni yeni tecrübeler yapılmasından ve her meselenin hallini bir hadisenin zuhuruna talit etmedense başka yerlerin tecrübelerinden, hayli tekâmül etmiş ulûm ve fününun bu tecarüpten ne gibi neticeler elde ettiğinden istifade ile bizim de ona göre ve daima millî ihtiyaçlarımızı nazarı itibare alarak teşkilatımızı itmam etmemiz pek musip ve muvafık görülmüştür"[49]. Meclis görüşmeleri sırasında da Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey şöyle demektedir: "... muayyen bir sistem, muayyen

49 Gözübüyük - Sezgin, age., s. 1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

bir yol kabul edilmemiştir. Muhtelif usuller, muhtelif sistemler terkip edilmek istenilmiş ve meydana muhtelif bir şey çıkmıştır. Ve bundan dolayı biz mütemadi tezatlar içinde yuvarlanıyoruz... Sistem muayyen olmalıdır, usul muayyen olmalıdır; birisini bulmak, diğerini oradan almak ve bununla bir selâmet bulmak benim kanaatımca imkân haricindedir."[50]

Görülüyor ki, gerek Kanuni Esasi Encümeni Mazbatasındaki ifadelerden gerek Ağaoğlu Ahmet Bey'in konuşmalarından da Anayasa'nın karma yapılı bir rejimi benimsemiş olduğu açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca parlamenter sistemi benimsemiş Fransız 3. Cumhuriyet Anayasası ve Meclis hükümeti sistemini benimsemiş Polonya Anayasa'sının, 1924 Anayasa'sının hazırlanmasında asli kaynak teşkil ettikleri de[51] gözönüne alındığında böyle bir sonucun kabulü güç olmayacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1924 Anayasası, devrimlerin yerleşmesi ve Atatürk'ün düşüncelerinin uygulamaya konulabilmesi açısından öncelikle ilk TBMM döneminde uygulanan ve daha sonra da 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan bazı temel ilkeleri benimsemiştir. Meclis üstünlüğü, kuvvetler birliği Anayasa'nın en bariz ilkeleri arasındadır. Bunun yanı sıra parlamenter sisteme dönük bir takım hükümler de yer almaktadır.

Böylece Anayasa ne tam olarak meclis hükümeti sistemi ne de parlamenter sistemi kabul etmiştir. Hatta Anayasa'nın bunlardan herhangi birisine ağırlık verdiği şeklindeki değerlendirmelerin bile gerçeği yansıtmaktan uzak bulunduğu açıktır. Çünkü Anayasa'da her iki hükümet sisteminin de en bariz özelliklerine rastlamak mümkündür. Bu nedenle Anayasa, tam bir karma rejim diyebileceğimiz, her iki hükümet sisteminin de bazı temel özelliklerini havi bir sistem kurmuştur. Daha

50 Age., s. 369 - 371.
51 Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

çok dönemin durum ve şartları dikkate alınarak, pragmatik bir yol izlenerek hangi sistemin ya da sistemlerin hükümleri ülkenin içinde bulunduğu ortama uygunsa onlar alınmış, meczedilmiş ve nev'i şahsına münhasır bir sistem meydana getirilmiştir.

Ne var ki, Anayasa'daki sistem ne olursa olsun, fiiliyattaki durumu karşısında fazla bir önemi yoktur. Çünkü, uygulamada tek parti döneminde yürütme yani hükümet ve cumhurbaşkanı, parti disiplini, parti mekanizması yoluyla meclise çoğu zaman hakim olmuştur. Tek parti döneminde meclisin hemen tamamı bir siyasî parti milletvekillerinden oluşmuştur. Cumhurbaşkanı bu partinin lideri seçilmiş, hükümet bu partinin ileri gelenlerinden oluşmuştur. "Meclise ve hükümete egemen tek disiplinli bir parti ile güçlü liderler (Atatürk, İnönü) ekseninde işleyen siyasal rejim, sonuçta hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır."[52] Başka bir deyişle, yasamanın üstünlüğü ilkesi, uygulamada tersine dönerek işlemiş ve yasama yürütmeye tâbi duruma gelmiştir. Yürütmenin, meclise karşı siyasî sorumluluğu gerektiği şekilde işletilememiş; parti disiplini yüzünden yasama organınca hükümetin görevden alınması olamamıştır. Yasama organını etkisi altında bulundurduğundan sunmuş olduğu kanun tasarılarını da pek zorluk çekmeden kabul ettirebilmiştir. Diğer yandan Anayasa her ne kadar yürütmeye meclisi fesih yahut seçimlerin yenilenmesi gibi bir imkân tanımamışsa da uygulamada hükümet genellikle meclise hakim partinin ileri gelenlerinden oluştuğundan bunların almış oldukları seçimleri yenileme yahut erken seçim kararları, meclis genel kurulunca fazla zorlukla karşılaşılmaksızın kabul edilmişlerdir.[53]

Çok partili dönemdeyse meclisin üstünlüğü ilkesi aşırı, oldukça sert bir biçimde kendini göstermeye başlamış ve mecliste çoğunluğu elde eden siyasî iktidar, bu çoğunluk sayesinde her şeyi yapabilme kudretini kendinde bulabilmiştir. Soysal'ın da belirttiği üzere "... Tür-

52 Tanör, age., s. 263.
53 Soysal, **Anayasaya Giriş**, s. 171.

Levent Şahverdi Arşivi

kiye Büyük Millet Meclisi'nde çoğunluğu elde edenler, soyut bir "millet egemenliği" ile kendi somut çoğunluklarını aynı şey saymışlar, karşılarına çıkarılabilecek herhangi bir eylemi ulusun iradesine yönelmiş bir tehdit olarak gösterebilmişlerdir."[54]

54 Soysal, **Anayasanın Anlamı**, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

ABADAN, Y. - SAVCI, B. : **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış,** Ankara 1959.

AKIN, İ.F. : **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1986.

ALDIKAÇTI, O. : **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**. İstanbul 1982.

ALDIKAÇTI, O. : **Modern Demokrasilerde ve Türkiye'de Devlet Başkanlığı,** İstanbul 1960.

ARSEL, İ. : **Türk Anayasa Hukukunun Umumî Esasları**, Ankara 1962.

AYDEMİR, Ş.S. : **İkinci Adam**, C.I, İstanbul 1967.

BALTA, T.B. : **Türkiye'de Yürütme Kudreti**, Ankara 1960.

BALTA, T.B. : **Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebetleri**, Ankara 1960.

BAŞGİL, A.F. : **Esas Teşkilât Hukuku, C.I, F.I, Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri,** İstanbul 1960.

DEMİR, F. - KARATEPE, Ş. : **Anayasa Hukuku,** 2.b., İstanbul 1989.

DURAN, L. : Reisicumhurun Nutku ve İstizah Usulü, **İst. Huk. Fak. Mec.** 1950, C.XVI, s. 1-2.

EROĞLU, H.: **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1982

EROĞLU, H.: Millî Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 1985, C.1, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.- SEZGİN, Z.: **1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri,** Ankara 1957.

KUBALI, H.N. : **Türk Esas Teşkilâtı Hukuku Dersleri**, İstanbul 1960.

MUMCU, A.: **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** 6.b., İstanbul 1981.

OKANDAN, R.G. : **Umumi Amme Hukuku**, İstanbul 1966.

OKANDAN, R.G. : "Parlamentarizm ve Bugünkü Şekli" **İst. Huk. Fak. Mec.** 1935, C.I, S.3.

OKANDAN, R.G. : "Millî Hakimiyet, Millî İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilât Hukukumuza Girişi", **İst. Huk. Fak. Mec.**, 1962, C. XXVII, S. 1-4.

ÖZBUDUN, E. : **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara 1986.

ÖZBUDUN, E. : "TBMM Hükümetinin Hukuki Niteliği" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.** 1985, C.I, S.2.

ÖZÇELİK, S. : **Anayasa Hukuku, C.I, Genel Esaslar**, İstanbul 1983.

ÖZÇELİK, S. : "Yeni Anayasamız Muvacehesinde Yasama", **İst. Huk. Fak. Mec.**, 1962, C. XXVII, S. 1-4.

ÖZER, Y.Z. : **Mukayeseli Hukuku Esasiye**, Ankara 1939.

SOYSAL, M. : **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Ankara 1980.

SOYSAL, M. : **Anayasaya Giriş**, Ankara 1968.

SOYSAL, M. : **Dinamik Anayasa Anlayışı**, Ankara 1969.

Levent Şahverdi Arşivi

TANÖR, B. : **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri** (1789-1980), 2.b., İstanbul 1995.

TEZİÇ, E. : **Anayasa Hukuku**, İstanbul 1986.

TUNAYA, T.Z. : "Reisicumhurun Hukuki ve Siyasi Durumu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 26.1.1936.

YAYLA, Y.: **Anayasa Hukuku**, İstanbul 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ ORDU BİRİNCİ KADIN İŞÇİ TABURU

Yrd.Doç.Dr. SADIK SARISAMAN*

Birinci Dünya Savaşı'nda çok sayıda cehpeye birden kuvvet sevketmemiz ülkemizi hem insan kaynağı yönünden hem de ekonomik açıdan büyük kayıplara uğrattı. Savaşlarda milyonlarla ifade edilen şehit ve yaralı verdik. Erkek nüfusun büyük oranda cepheye nakledilmesi neticesinde ailelerin yükü kadınların omuzları üzerine bindiğinden kadınlarımız ekonomik hayatın içerisinde daha fazla yer almak zorunda kaldılar. Terzilik, berberlik vb. sanatkârlık kollarında çalışan, eşlerinin yerine fiilen dükkan ve ticarethane işleten kadınlarımızın sayısında büyük bir artış oldu. Köylü kadınlar da ürettikleri ürünleri şehirlere getirerek sattılar ve şehirlerde Kadınlar Pazarı oluşturdular. Kadınların işçiliğe olan talepleri de bir hayli yoğundu. Erkeklerin yarısı kadar hatta daha az bir ücretle çalıştırılmalarına rağmen Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin[1] İstanbul'ldaki ilânlarına birbuçuk ayda 14.000'den fazla kadın müracaat etmiştir.

Diğer taraftan devlet de eksilen iş gücünü telafi edebilmek için kadınlardan istifadeye önem verdi ve çalıştırılmalarını teşvik

(*) KTÜ Giresun Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 1916 yılında kurulan bu cemiyet Türk-İslâm kadınlarını iş hayatına dahil etmeyi amaçlayan, eşini kaybeden kadınların iş bulmalarında ve evlendirilmelerinde yardımcı olan bir dernekti. Cemiyet aile kurumuna büyük önem veriyor ve üyelerinin evlendirilmeleri için özel gayret sarfediyordu. Hatta 21 yaşını bitirip de önerilere rağmen hâlâ evlenmeyi reddeden bayanların cemiyetle ilişkisini kesiyordu. Enver Paşa'nın hanımı ve Sultan Mehmet Reşad'ın yeğeni olan Naciye Sultan'ın himayesinde bulunan bu cemiyetin merkezi Çapa'da idi. Kimsesiz çocuk ve kadınların barındırılması için bir de misafirhane mevcuttu. Cemiyetin Fatih ve Üsküdar'da da birer şubesi bulunuyordu. Daha sonra Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde de şubeler açan cemiyet Mayıs 1918 tarihinde "Kamu yararına çalışan dernekler" arasına dahil edilmiştir. Cemiyet, iş sahibi yaptığı üyelerinden maaşlarının % 10'u nisbetinde aidat alarak faaliyetlerini sürdürüyordu. Ayrıca kendisine ait kadın eşyaları üreten iş yerleri de vardı. Bu cemiyet hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tülin Sümer; "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.II, Sayı: 10, 10 Temmuz 1968, s.59-61

Levent Şahverdi Arşivi

etti.[2] Birinci ordu komutanlığı bünyesinde oluşturulan Birinci Kadın İşçi Taburu bu yaklaşımın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Kadın İşçi Taburu ile ilgili kuruluş hazırlıklarına 1916 yılı Ekim'inden itibaren başlanıldı.[3] Tabur kumandanlığına Kıdemli Yüzbaşı Cavid Hilmi Bey getirildi.[4] Üsküdar Sultantepesi'ndeki Edib Bey Köşkü adıyla bilinen bina tabur karargâhı yapılacağı için tamir edilmeye başlanıldı.[5] İmalâthâne Müdiriyeti bu tabur için 307 adet el teskeresi, 50 çapa, yeterince portatif sandalye, masa vs. malzeme hazırladı.[6] Henüz demirbaş eşyalar gelmeden önce 23 Ekim 1917 tarihinde kâtibe ve memureler göreve başlattırıldı.[7] Bilâhare eşyaar geldi. Ancak binanın tamir işlemleri epeyce zaman almıştır. I. Ordu kumandanı Esad Paşa'nın ısrarlı tazyikleri neticesinde çalışmalara hız verilerek 15 Ocak 1918 günü tamir işlemleri bitirilebildi.[8] Diğer taraftan tabur efradının ibadet ihtiyaçları nazar-ı itibare alınarak karargâh civarındaki Hâce Hüsna Hatun Camii tamir ettirilip ibadete açıldı.[9]

Kadın İşçi Taburu'na alınacak personelin temin ve tesbiti için Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ile işbirliği yapıldı. Cemiyet ilgili yerlere ilânlar astığı gibi, muhtarlar ve din görevlilerinden de müracaatları teşvik etmeleri ve halkı aydınlatmaları ricasında bulundu.[10]

---

2 Devlet 1915 yılında kadın işçiler için bir düzenleme yaparak iş hukuku ile ilgili kararlar aldı. Çalışma süresini 15 saat olarak kabul etti ve yılda 1 ay da tatil izni hakkı verdi. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne destek olarak o dönemin üç önemli liderinden birisi olan Cemal Paşa, IV. Ordu bünyesinde kadın amele taburları oluşturarak Çukurova'daki tarım alanlarına sevketti. Şefika Kuran; **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını 1839-1923**, Ankara-1991, s.120; Ş. Kuran, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını**, İstanbul-1996, s.131.

3 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D.303/217, f:1-50.

4 **ATASE Arşivi**; K: 2623, D: 419/1, f:1-42 (Nisan 1918'de ise Yzb. Osman Bey tabur kumandanı yapılmıştır.)

5 **ATASE Arşivi**; K: 2623, D: 419/1, f:1-11, 1-31.

6 **ATASE Arşivi**; K: 2623, D: 419/1, f:1-2, 1-5.

7 **ATASE Arşivi**; K: 2623, D: 419/1, f:1-34; K:1941, D: 303/217, f:1-61.

8 **ATASE Arşivi**; K: 2623, D: 419/1,f:1-42, 1-53, 1-104. Yine de binada yeterli bir su tesisatı mevcut değildi. Su ihtiyacı musluklu tenekeler vasıtasıyla gideriliyordu.

9 **ATASE Arşivi**; K: 2623, D: 419/1,f:1-118, 1-138.

10 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D:303/217, f:1-53.

Levent Şahverdi Arşivi

Müracaatda bulunacak kadınlar arasında din ve milliyet farkı gözetilmeksizin[11] aranılan şartlar şunlardır:

1- Yaşı asgarî 18, azamî 40 olmak.[12]

2- Kucakta taşınır çocukları olmamak.

3- Adayların namuslu, ahlâklı ve iffet sahibi olduklarını gösteren mahallî ihtiyar heyetlerinden ve polis mevkiinden tasdikli ilmühâber getirmeleri.

4- Aşılı olmak. Aşı belgesi beraberlerinde bulunacaktır.

5- Herhangi bir bulaşıcı hastalığı veya müzmin bir rahatsızlığı bulunmamak. Sıhhî durumlarını tesbit için I. Ordu tarafından taburda teşekkül ettirilecek olan heyet-i sıhhiyece muayene edileceklerdir.[13]

6- İşçiler için işçilik görevini yapabilecek derecede güçlü ve kuvvetli olmak. Memure, kâtibe ve hastabakıcılar için okur-yazar olup işlerinin gerektirdiği vasıfları haiz olmak.[14]

Kadın İşçi Taburu'nu cazip kılabilmek için verilen ilânlarda taşradan müracaat edenlere kolaylık gösterileceği, kadın işçilerin de vapur, tramvay, vs. nakliye vasıtalarından tıpkı askerler gibi yarı ücret ödeyerek faydalanabilecekleri; asker gibi iaşe edilecekleri ve giyimlerinin devlet tarafından karşılanacağı; ücretlerinin dolgun olacağı hatta yaptıkları işe göre ikramiye dahi alabilecekleri veya nişanla taltif edebilecekleri; hizmet sürelerinin kadınların isteklerine bırakılacağı; gerek izine gidenlerin gerekse herhangi bir sebepten dolayı mem-

11 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-50.

12 Yaş haddi başlangıçta 25-35 olarak düşünülürken daha sonra 20-40 ve son olarak da 18-40 olarak düzeltildi.

13 Başlangıçta mahallî tabiblerden getirilecek muayene raporlarının kabul edileceği bildirilmiştir. Ancak bilâhare taburda muayenenin daha doğru olacağı düşünülmüştür.

14 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-50, 1-57; Kadın Birinci İşçi Taburu Hıdemât-ı Dahiliye Talimatnamesi (Müsvedde halinde), Matbaa-i Orhaniye, İstanbul-1333, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

leketlerine iadesi icab edenlerin hükümet tarafından güvenle memleketlerine ulaştırılacağı ifade edildiği gibi başvuru merkezlerinde de teferruatlı bir şekilde adaylara anlatıldı.[15]

Adayların ön kayıtları İstanbul başta olmak üzere Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin şubesinin bulunduğu yerlerde bu cemiyetce, diğer vilâyetlerde ise mahallî meclis-i idarelerce yapılmıştır. Bu çabalar neticesinde Amale Taburu'na beklenilenden fazla ilgi gösterildiği görüldü. Öyle ki, 23 Ağustos tarihine kadar 149 kadının kaydı yapıldı[16]. Kayıtlar tamamlandığında bu sayı 30'u nakliye işlerinde 270'i de diğer işlerde çalıştırılmak üzere toplam 300'ü buldu.[17] Bunların çoğunluğu yol ve siper inşaasıyla ziraatde, istihdam edileceklerdi[18].

Kasım ayından itibaren amale kadınlar bölük bünyesine alınmaya başlanıldılar[19]. Kadınlar taburun binası hazırlanana kadar Üsküdar Konaklar Müfettiş-i Umumiliğince misafir edildiler[20]. İşçi Taburu'ndaki kadınlara silâh ve cephane verilmediği gibi[21] askerî bir eğitime de tâbi tutulmamışlardır. Bunlardan beklenen sadece iş gücüne katkıda bulunmaları olmuştur.

Kadın İşçi Taburu'nda bir nefer tayınına ilâveten maaşlar şöyleydi:

	Asgarî	Azamî
1- Birinci sınıf kâtibe	600 Kuruş	800 Kuruş
2- İkinci sınıf kâtibe	500 Kuruş	700 Kuruş

15 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-50, 1-51, 1-57.

16 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-53.

17 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-65, 1-66; İşçi sayısına ilâveten Taburun kadro durumu şöyleydi. 3'ü tabur karargâhında, 3'ü bölükte olmak üzere 6 subay, 1 büyük hanım, 2 takımbaşı, 15 mangabaşı, 4'ü karargâhda 2'si bölükde olmak üzere 6 kâtibe, 1 debboy memuresi, 1 hesap memuresi, 3 hasta bakıcı, 2 aşçı, 2 terzi, 3 saka, 1 marangoz, 1 semerci.

18 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-50,

19**ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-61.

20 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-50.

21 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-66.

Levent Şahverdi Arşivi

3- Debboy memuresi	500 Kuruş	700 Kuruş
4- Tabur iaşe memuresi	600 Kuruş	
5- Büyükhanım (Bölük subayları ile kadın işçiler arasındaki irtibatı sağlayan kişidir)	600 Kuruş	800 Kuruş
6- Takımbaşı Hanım (Büyükhanıma bağlıdırlar ve kadın işçi takımlarındaki kadınların ilk amirleridir.)	400 Kuruş	600 Kuruş
7- Aşçı Kadın	150 Kuruş	
8- Hastabakıcı	300 Kuruş	450 Kuruş
9- Terzi	500 Kuruş	600 Kuruş[22]
10- Tabur Ribevi memuresi	500 Kuruş	
11- İşçiler	250 Kuruş[23]	

İşçilerin izinli oldukları günlerdeki yevmiyeleri düşülür, işlerinde verimi artırdıkları oranda ise ikramiye alabilirlerdi. Görüldüğü üzere ücretler kıdem ve hizmete göre de değişebilmekteydi. Maaşlar fabrika işçilerinin ücretleri ile karşılaştırıldığında yüksek görülüyordu. Ancak, işçi kadınların emekli olma hakları yoktu.

I. Ordu Kumandanlığı Kadın İşçi Taburu için bir talimatnâme müsveddesi hazırlattı ve 10 Eylül 1917 tarihi ile Matbaa-i Orhaniye'de

22 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-59, 1-61, 1-62; Birinci İşçi Taburu Hıdemât-ı Dahiliye Talimatnâmesi, s. 19.

23 Şefika Kuran, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, 1839-1923, Ankara, 1991, s. 102; Ş.kuran, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını**, İstanbul-1996, s.130.

Levent Şahverdi Arşivi

bastırdı. Bu müsveddenin nüshalarından Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, I. Kolordu Asker Alma Dairesi Başkanlığı ve V. Kolordu Kumandanlığı ile diğer ilgili kuruluşlara göndererek görüşlerini almak istedi.[24]

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti talimatnâme müsveddesini aynen kabul ederek bir değişikliğe lüzum görmezken.[25] diğerleri askerî disiplin ve hiyerarşiye bağlılık, verimliliğin artırılması için personelin eğitilmesi gereği ile, kadınların lehine olabilecek küçük çaplı değişiklikler önerdiler.[26]

Enver Paşa'nın da Kadın İşçi Taburu Talimatnâmesi'nin şekillenmesinde etkileri oldu. Başlangıçta I. Ordu Kumandanı kadınların çocuklarını beraberlerinde getirmemeleri şartını getirirken Enver Paşa kucakta taşımaya mecbur olunmayacak yaşta olan çocukların getirilmesinde bir sakınca görmedi.[27] Esad Paşa kadınların şalvar ve ceket giymelerini isteyen bir talimatnâme hazırlamasına rağmen Enver Paşa şalvar ve cekete ilâveten yeldirme[28] tarzında uzunca bir elbise giymelerini de münasib gördü.[29]

Talimatnâme hazırlanırken kadınlara darb cezasının tatbik edil-

---

24 **ATASE Arşivi**; K.2518, D:1-A/14, f:1-14, 1-15, 1-18, 1-22.

25 **ATASE Arşivi**; K: 2518, D: 1-A/14, f:1-22.

26 **ATASE Arşivi**: K: 2518, D:1-A/14, f:1-15, 1-19, 1-20; Örneğin, I. Kolordu Asker Alma Dairesi Başkanlığı kadınların beraberlerinde getirecekleri çocukları için de yiyecek ve yatak temininde kolaylık gösterilmesini; V. Kolordu adayların eşit şartlarda olmaları durumunda sigara içmeyenlerin tercih edilmesini; sabah içtimasından sonra 15 dakikalık bir spor eğitimi uygulanmasını, İstanbul dışından yapılan müracaatlar için Hilâl-i Ahmer, Müdafaa-i Milliye, Biçki Yurdu vs. hükümetçe onaylanmış kadın cemiyetleri ile de işbirliği yapılmasını; siyasî olmamak kaydıyla millî, dinî, toplumsal konularda konferanslar verilmesine izin verilmesini; günlük çalışma süresinin istirahat ve ibadet saatleri hariç tutulmak üzere 8 saat olarak tesbit edilmesini; yeterince verimli çalışmayarak işi aksatanların yevmiyelerinde yapılacak kesinti miktarının sadece divan-ı haysiyet kararı ile belirlenebilmesini; Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi için personelin maaşlarından yapılacak kesintinin % 10'dan % 1'e indirilmesini teklif etmişlerdir.

27 **ATASE Arşivi**; K: 2518, D:1-A/14, f:1-14, 1-15, 1-18, 1-22.

28 Yeldirme: Sayfiyelerde giyilen sokak kıyafetinin adıdır. Şimdiki mantolara benzerdi. Yeldirme ile yaşmak örtülmez mutlaka başörtü kullanılırdı. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul-1993, C.III, s.615-616.

29 **ATASE Arşivi**; K: 1941, D: 303/217, f:1-54.

Levent Şahverdi Arşivi

memesinin temini ile kadınlar ve işçi taburu ile ilgili olarak dedikoduya mahal verebilecek her türlü davranışın önüne geçmeye özen gösterdi. Öyle ki kadın işçileri mümkün mertebe erkeklerle karşı karşıya getirmeyerek haremlik-selâmlık anlayışına benzeyen bir tarzın muhafazası uygun görüldü. İşçi Taburu'nun ilerde kumanda heyeti de dahil olmak üzere tamamen kadınlardan müteşekkil bir hâle getirilmesi amaçlandı. Nitekim imtihanları başaran kadınlar onbaşı, çavuş ve başçavuş olabileceklerdi.

Bütün bunlardan sonra son şekil verilmeye çalışılan talimatnamede önerilere ve ihtiyaçlara göre yeni değişiklikler de yapılabilecekti. Ancak yaptığımız araştırmalarda başka bir talimatnâme metnine rastlayamadık. Bu yüzden I. Ordu'nun hazırlamış olduğu matbu metinde önemli değişiklikler yapıldığını sanmıyoruz. Zira bu metin de zaman zaman söz konusu kuruluşların görüşleri alınarak şekillenmiştir. I. Ordu Kumandanlığı'nın Kadın İşçi Taburu'nda ders alarak okutulmasını kararlaştırıldığı talimatnâme metnini kadın konularında çalışma yapacak araştırıcılara ışık tutabileceği düşüncesi ile aynen yayınlamaya uygun buluyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ ORDU-YU HÜMÂYÛN'A MENSUB KADIN BİRİNCİ İŞÇİ TABURU HIDEMÂT-I DAHİLİYE TALİMÂTNÂMESİ

Teşkîlât

Fasıl 1- Kısım 1

1- Tecârüb neticesinde ve gösterecekleri malûmât ve liyâkata göre bilâhare kâmilen kadınlardan mürekkeb olmak üzere şimdilik kumanda ve inzibât heyeti zabitân ve askerden ve müstahdemîni kadınlardan ibaret olmak üzere Harbiye Nezâret-i Celilesi'nin müsâadesiyle Birinci Ordu-yu Humâyûn'ca bir tabur teşkil ve "Kadın Birinci İşçi Taburu" namıyla tevsîm olunmuştur.

2- Bu taburu teşkilden maksad kadınları bizzat temîn-i maîşete alıştırmaktır.

3- Kadın İşçi Taburu cephelere sevk olunmayıb gerilerde istihdâm olunur.

4- Taburun zabitân ve efradı umumiyetle hüsn-ü hâli mazbut ve müteehhil olan erkeklerden intihâb ve tayin olunur.

5- İstihdâm olunacak kadınlar iki sınıf olub bir kısmı maâşlı memureler, diğer kısmı bir nefer muhassesâtıyla beraber ücretli veya yevmiyeli işçileridir.

6- Kadın Birinci İşçi Taburu'nun kadro projesi tecârübe nazaran kâbil-i tâ'dîldir.

7- Tabur heyet-i idaresi bervech-i âti suretde teşekkül eder. Heyete dahil bulunan kadınlar vazifede iktisâb-ı mümârese edinceye kadar tazmînâta iştirâk etmezler. Teftîşât netâyicine göre tazmînâta erkekler misillü suret-i iştirâkleri ayrıca emrolunur.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Tabur Kumandanları

2- Bölük Kumandanları

3- Hesap Memuresi

4- Tabur Başkâtibesi

5- Bölük Başı

8- Taburda bir ziraat memuruyla bir de yol mühendisi bulunacaktır. Bunların vezâifi hakkında ayrıca bir talimât yapılacaktır. Ziraat memuru ve mühendis sivil ahâliden tedârik olunursa muhassesât-ı şehriyeleri orduca takarrür ettirilir. Silâh altında bulunan efraddan olduğu takdirde haklarında emsali misillü muâmele olunur.

9- Taburda bir revir ihdâs olunacak ve hasta bakıcılar burada ifâ-yı vazife edecektir.

İşçi kadınların vazifeye sevki sırasında hasta bakıcılardan biri kafileye refâkat eder ve sıhhiye çantasını işçi kadınlardan birisi taşır. Tabur müfrez olursa tabur tabibi bütün müfrezeleri devr-ü teftişe mecbur ve hasta bakıcıların vazifelerinde yetiştirilmesinden mesuldür.

10- Hasta bakıcılar muâmelât-ı resmiye dolayısıyla bölük kumandanlarının ve vazâif-i sıhhiye tabur tabibinin emrinde bulunurlar.

Şerâit-i Kayd ve Kabul

Fasıl 1 - Kısım 2

11- Kadın Taburu müstahdemîni şimdilik tâbiyyet-i Osmaniye'den ve sağlam kadinlardan intihâb olunur. Mâ'lûle kabul olunmaz. Kayd ve kabul muâmelesi arzularıyla icrâ olunur.

12- Kadın Taburu'na fahrî memure ve hasta bakıcı olarak isteyen kadınlar da kabul olunur ve sûret-i istihdâm kararlaştırılır.

Levent Şahverdi Arşivi

13- Kadın Taburu'na dahil olacak kadınlar ile tabur arasında nümûnesine tevfikan bir mukavelenâme teâtî olunur.(Nümûne 1)

İşbu mukavelenâme kayd ve kabul günü tarafeynce imza ve temhir olunur. Mukavelenâmelerden kâtibe ve memurelere aid olanlar orduca ve işçi kadınların mukavelenâmeleri taburca tasdik olunur.

Mukavelenâmeler ikişer nüsha tanzim olunur. Birisi taburda hıfz olunur. Diğeri kadına verilir. Herhangi bir sebepden dolayı mukavelenâmeyi feshederek terk-i vazife etmek isteyen kadın on gün evvel meseleyi ihbâr etmeye mecburdur. Mukavelenâme ahkâmı bir mazeret-i meşrûaya müstenid olmadığı halde müddetinin hitâmından evvel fesholunamaz.

14- Tabur kadınlarının nüfus tezkereleri ve aşı şehâdetnâmeleri ve mahallenin hüsn-i hâl mazbataları taburda kontrato ile birlikte hıfz olunur. İşbu evrakın mevcûdiyeti şarttır.

15- İşçi Taburu'na kayd ve kabul olunacak bilumûm kadınlar bervec-i âtî şerâite tâbidir.

1- Kucakta taşınır çocukları olmamak.

2- Ehl-i iffet ve namusdan bulunmak (Mahallesinden il mühaber)

3- Aşılı olmak (Aşı şehâdetnâmesi beraber bulunacak)

4- Emrâz-ı sâriye ve müzmineden salim bulunmak. (Muayene-i sıhhiyeye tâbi)

5- Güçlü ve kuvvetli olmak.

6- Yaşı asgarî 18, azamî 40 olmak.

16- Alelumûm tabur kadınları orduca tâyîn edilecek bir heyet-i sıhhiye marifetiyle taburda muâyene edilir. (Heyet-i sıhhiye arasından biri..... olacaktır).

Levent Şahverdi Arşivi

17- Kadın Taburu'na kayd ve kabul olunacak kadınlar Dersaadet'de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nce ve taşralarda mahallî mecâlis-i idarelerce intihâb ve ilzâm olunur. Gerek Kadınları çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nce ve gerekse mahallî mecâlis-i idarelerinden gönderilecek kadınlar taburca yeniden imtihâna ve muâyeneye tâbi olup şerâit-i lâzımeyi haiz olmayanlar kayd ve kabul olunmaz. Kabul edilmeyenlerin mesârif-i vâkıalarından dolayı tazmînat talebine hakları yoktur.

18- Memure ve kâtibeler ve hasta bakıcılar behemehâl okur-yazar olacaktır.

Vezâif-i Umûmiye

Fasıl I- Kasım 3

19- Memure kadınların vezâifi kendilerine muâdil erkekler vezâifinin aynıdır.

20- Debboy memuresinin mercî bölük başları misillü doğrudan doğruya tabur kumandanıdır. Bölüklerin debboyu bulunmayacaktır.

21- Kadın Taburu müsdahdemîni ledelicâb orduca tensîb edilecek merâsim-i mahsûsa hâzır bulundurulur.

22- Tabur zâbitânı suret-i daimede vazifeleri başında bulunacak ve kadınların ikâmet eylediği karargâha civar hanelerde ma'âile ikamet eyleyecektir. Zabitânın lüzumu halinde kâffesinin bir saat zarfında vazife başında bulunmaları şartdır.

23- Tabur kumandanı mevcud kavanîn ve nizâmât ile evâmir-i meblağa mucibince müretteb vezâifi tabur kadınlarına tâlim ve tedrîs ettirecek ve bunların bir an evvel iktisâb-ı mümârese ve ihtisâsına gayret edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

24- Taksim-i vezâif ve iştiğalât programının tertîbi tabur kumandanına aiddir. Tabur kumandanı alâkadâranın bu babda vukubulacak teklîfâtını nazar-ı dikkate almakla beraber red ve kabul veya tadîlinde muhtardır.

25- Kâtibe ve memurelerin ve hasta bakıcıların ifâ-yı vazifede matlûb vechile yetiştirilmesinden birinci derecede tabur kumandanı mesûldür.

26- Kâtibeler umûr-ı hesabiye ve muâmelât-ı sâirede ve bölük ve takım başlar da hıdemât-ı dahiliye ve sevk ve idarede kesb-i mümârese edeceklerdir.

27- Kâtibe ve memureler de zabitân misüllü nöbet tutarlar.

28- Kadınların işbaşı etmek veya herhangi bir hususu tefhîm eylemek için bölük ve takımbaşlara ve onbaşı, çavuş ve başçavuş kadınlara birer düdük verilir.

29- Bilumûm kadınlar işbu talîmatnâme ile mer'î kanun ve nizamnâmelere ve evâmir-i meblûğaya tâbiyete, gerek erkek gerekse kadın amirlerinin vereceği her türlü nizâmî ve kanunî emirleri ifâya ve iş başında azamî bir say ve gayret ibrâzına mecburdur.

30- memure ve kâtibeler kendi taraflarından tanzîm ve itâ kılınan cedâvel ve evrakdaki ve kayıdsızlıklara müsamahalarından terettüb edecek netâyicden mesuldürler.

31- Tabur tahrîri vezâifi bervech-i âtî suretde üç kısma taksîm olunacak ve mevcûd kâtibeler mezkûr kısımlarda istihdâm olunacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kısım 1	Kısım2	Kısım3
Teşkilât	Muâmelât-ı zatiyye	İâşe, tenvirât ve
Harekât	(Zabitân, efrad, kadın)	mahrûkât
Ordugâh ve karargâh umûru	Mehâkim işleri	Kasa
Harp Ceridesi	Merâsim	Zirâat (Kontrato ve
Tarihçe	Taltîf	haritasıyla beraber)
Mahrem muhâberât	Mücâzât	Harcirâh
Efrad ve amele ikmâli	Sansür	Maaş
Vesâit-i nakliye, beriyye	Evrak kaydı	Tayînât
ve bahriyye muâmelâtı	Firârî	Amele yevmiyesi
Muhâberât(Telefon muâmelesi)	Mezuniyyet	muâmelâtı
Bilumûm kuvve-i umûmiyye	Müteferrik muâmelât	Müteferrikka
muâmelât ve cedâveli	Ordu emr-i yevmiyesi	mesârifi muâmelatı
Esliha ve cephane muâmelatı	Ordu emirnâmesi	
Yol tamir ve inşâası	Tabur emr-i yevmiyesi	
Edevât-ı hafriyye ve zirâîyye	Kütüphâne	
Harita (Yol ve amâkin)	Tebdîl-i hevâ muâmelesi	
Amele iş cedvelleri	Kayıd ve kabul ve terkîn-i	
Umûr-ı baytariyye	kayd muâmelesi	
Ecza-yı tıbbiyye edevât ve	Sicil-i ahvâl	
malzame-i sıhhiye	Künye ve adres defâtiri	
Revir muâmelâtı		
Hastalar		
Melbusât, techîzât ve tefrîşât		
Debboy umûru		
İnşâât		

32- İşçi Taburu müstahdemi istirâhat ve meşgûliyet-i zatiyye saatleri hariç olmak üzere yirmidört saat içinde sekiz saat çalışacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Umûr-ı İnzibâtiyye ve Teftişât

Fasıl-2

33- Tabur zabitleri ve memur ve memureleri tabur kadınlarından hiçbir suretle nezdlerine ve hanelerine kimseyi alamazlar. Kâtibe ve memurelere de hademe nefer veya kadın verilemez.

34- İşçi Tabur kadınlarının vâzife haricinde umûr-ı inzibâtiyesine polis memurları dikkat edecektir. Kadın Taburu'nun ikâmet eylediği mıntıka civarına gayr-i muayyen zamanlarda taburdan erkek veya kadından bir memûr tayîni suretiyle teftîşât icrâ ettirilir.

35- Bilcümle tabur kadınları tabura intisâbları müddetince haricde hiçbir suretle ticaret edemeyecekleri gibi başkaca bir memuriyetde dahi bulunamazlar. Vak'asında dahi ahz ve itâ gibi ufak tefek satış muâmelâtı da yapamazlar.

36- Tabur kadınları askerî talîmlerden muaf iseler de adâb-ı muâşeret ve amirleri huzurunda idâre-i kelâm ve tavr-ı hareket hususlarında tertib edilecek bir program dairesinde ikametgâhlarında tâlîm ve terbiye olunurlar.

37- Kâtibe ve memureler işçi kadınlarla daima resmî bulunacaktır.

Muâmelât-ı Zatiye

Fasıl 3 - Kısım 1

38- Cemiyet-i İslâmiye ve mecâlis-i idarece ilzâm kılınan kadınların vazifeye tayîn, azl veyahud adem-i lüzumuna mebni ihrâcı veya tardı ve taltîfi ordu kumandanlarına âiddir. Ordunun tensîb ve tasdîkine iktiran etmedikçe bu gibiler hakkındaki meyâd kesb-i katiyyet edemez.

39- Kadın İşçi Taburu'nda müsdahdem memure ve kâtibelere mahsûs olmak üzere orduda bir dosya tertîb edilecektir. Binâenaleyh

Levent Şahverdi Arşivi

tabur kumandanı bu dosyaların muntazaman tutulabilmesine yarayacak bilumûm vesâiki orduya irsâl eyleyecektir. Ayrıca tabur kumandanı bir sicil defteri tanzîm edecek ve bu deftere gerek kâtibe ve memure gerek işçi kadınların sicilâtını muntazaman kayd ve tahrîr eyleyecektir. İşbu defter gayet mahrem tutulacak ve mahtûmen selefden halefe devr ve teslim olunacaktır. (Numûne 2).

40- Senede bir defa kanun-ı evvel bidâyetinde kâtibe ve mèmurelerin nümûnesine tevfikan sicil varakaları tanzîm olunur ve fotoğrafları ilsâk olunarak orduya gönderilir. İşbu sicilâtdan bir nüshası orduda alıkonur. Nüsha-i saniyesi Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne irsâl kılınır. (Numûne 3).

41- İşçi Taburu müstahdemîni kendi arzuları dahilinde dinî ve millî ve ictimaî herhangi bir maksad uğrunda iâne vermekde muayyerdir. Fakat emr ve tesir tahtında iâne cem' edilemez.

42- Memure ve kâtibelerin kabul ve istihdâmını mutazammın mukavele şerâitinin tadîl veya ilgâsını bilhassa işden el çektirilmesini veya azlini mûcib-i mahiyetde tedâbir-i inzibâtiyye ittihâzı iktizâ ettiği takdirde tabur kumandanı esbâb-ı mucîbeyi hâvi bir kıta rapor tanzîm ile bu babdaki teklîfâtını ordu kumandanlığına arz eder. Teklîfat-ı mezkûrenin icrâsı bu babdaki rapor münderecâtının ordu kumandanlığı cânibinden tasvîb ve tasdîk edilmesine mütevakkıfdır. Ma'haza hareket-i vâkıanın ehemmiyet ve mahiyeti itibariyle müttehîmenin işden el çektirilmesi icâb edeceği taburca takdîr olunduğu suretde keyfiyyet muvazzah bir kıta raporuyla serian ordu kumandanlığına arzolunmak şartıyla tabur kumandanı kendi mesûliyeti tahtında muvakkaten memuriyetden el çektirilecektir. Bu babdaki rapor mükemmelen ve tamamen tenvîr-i hakikât edebilecek ve mesele hakkında karar-ı kat'î ittihâzını teshîl edecek derecede vâzıh ve kat'î olacaktır.

43- Tabur kumandanı terfi-i memuriyet ve madalya ve nişan ve takdirnâme ile taltîfi iktiza edenlerin teklifâtını numûnesine tevfîkan

Levent Şahverdi Arşivi

tanzim ederek orduya arz ve inha eder. Teklifat orduca tahrîren tasdik olunmadıkca tatbîk ve icrâya vaz' olunamadığı gibi inhâ olanların da husûs-ı mezkûrdan haberdâr edilmemeleri ve bu gibi mesâilin mahrem tutulması lâzımdır. Terfî-i memuriyet ve madalya ve nişan ile taltîf her senenin kânûn-ı evvel ve haziran ibtidâlarında memure ve kâtibelere aid takdirnâme teklifleri her ayın sonuncu günleri ve işçilere aid kıymetli takdirnâme inhâları da her hafta nihâyetinde orduya arz olunur.

44- İşçi Taburu kadınları vazifede bulundukları müddetce teehhül hakkında mâlik olub ba'detteehhül vazifeye devamı arzusuna tâbi bırakılır.

45- Tabur kadınlarının efrâd-ı ailesi sicilâtı ve ikâmet adresleri taburca defter-i mahsûsuna kaydedilir. Ailesi tebdîl-i mekân ettikçe yeni adresin verilmesi mecbûridir. (Numûne 5).

46- Bilumûm kadınlar taburda yeldirme ve başörtü ile çıkacakları fotoğraflardan birer nüshası yedlerine verilecek cüzdanlara ilsâk edilir. İkinci nüsha taburun sicil defterine, üçüncüsü ve dördüncüsü kontratolara, beşinci, altıncı sicil-i ahvâl varakalarına, yedincisi, sekizincisi, dokuzuncusu umûmî koleksiyona ilsâk edilecektir.

47- Kadınlar hıdmet-i askeriyeye dâhil olmadan evvelki zamana âid bilcümle hukuk vesâire davalarını yeni hıdmetini vesile ittihâz ederek kıtası kumandanlığına hiçbir mürâcaat hakkı yoktur. Bu gibi mütekaddim deâvinin rüiyyeti mehâkim-i âidesine bizzat mürâcaâtına bırakılır.

48- Kadın İşçi Taburu müstahdemînin mektubları tabur kumandanlığınca musaddık bulundukca askerî mektubları misillü posta ücretinden muâfdır.

49- Muâmelât zatiyyeye âid istidalar damga resmine tâbidir.

50- İşçi taburu kadınlarına her türlü husûsât-ı şahsiyye ve resmiyyelerine esas olmak üzere birer hüviyet cüzdanı esmâni

Levent Şahverdi Arşivi

mukâbilinde verilir. İşbu cüzdanlar daima sahibesi nezdinde bulunub muhteviyâtı tabur defâtirinde kaydedilir. Kazâen ziyân halinde icrâ kılınacak tahkikât üzerine bedeli mukâbilinde yenisi verilir.(Numûme 6)

51- Kadın İşçi Taburu hakkındaki talimâtnâmenin mevâdd-ı münderecesi taburca tatbîk olunacaktır. Hîn-i icrâda tebdîl veya ta'dîli iktızâ eden kısımları heyetce tanzîm kılınacak esbâb-ı mûcibeli fezleke ile orduya arz ve teklif edilecektir. Aksâm-ı mezkûre hakkında ordu tarafından bir emir gelmedikçe hobehod ta'dîl edilemez.

52- İşçi Taburu zabitân ve memurîn-i askeriyesiyle kâtibe ve memure ve okur-yazar işçi kadınlarına işbu talimâtnâmelerden birer nüsha esmânı mukâbilinde itâ olunur.

53- Tabur kumandanı memure ve kâtibelerin ne vezâifde istihdâm olunduklarını künyelerine işaret eyleyerek orduya arzeder ve icâbında bunların vezâifini tebdîl edebilir ve fakat derakab keyfiyetden ve her ay nihâyetinde tebdîlât-ı mezkûreden harb künyesi hâlinde orduyu haberdâr eyler.(Numûne 7).

54- Kâtibe ve memurelerin tabura aid evrak-ı resmiyeyi nezdinde saklaması veyahud tesri-i muâmele için hanesine getirerek ertesi gün getirmesi gibi hususât suret-i katîyyede memnû'dur.

Taltîf ve Takdîr ve Mezûniyet

Fasıl 3 - Kasım 2

55- Maaşlı memurelerin nasb ve ta'yîni ve azli ordu kumandanlarına mevdû'dur.

56- Hıdmeti şâyân-ı takdîr görülen işçi kadınlara yedindeki kıymetli takdirnâmeler mûcibince taburca ikrâmiye verilir.

57- Hıdmeti emsali arasında cidden taltîfe seza olanlar tabur he-

Levent Şahverdi Arşivi

yetinin yapacağı mazbatalı inhâ üzerine madalya ve nişanla taltîf olunurlar.

58- Memure ve kâtibelerin memuriyet-i hâzıralarının vesikası tabur heyetinin iş'ârı üzerine orduca verilir. Onbaşı, çavuş, başçavuşluğa imtihân veren kadınların evrâk-ı imtihâniyyesi orduca tedkîk ve şâyân-ı takdîr görülenlerin terfii bilicrâ cüzdan ve künyelerine işaret olunur.

59- Tabur kadınlarına sa'y ve gayretlerine göre tabur heyetinin inhâsına nazaran orduca matbû takdirnâmeler verilir. (Numûne 8)

A- İşçi kadınlara verilecek beher takdirnâme on kuruş mukâbili olarak kabul olunacak ve ay nihâyetinde sahibesine takdirnâmeler adedince ikrâmiye verilecektir. İşbu takdirnâmelerin üzerine (ikrâmiyeleri verilmişdir) diye işaret ve taburun mühr-i resmiyesiyle tahdîm edildikten sonra makbuz makamına kasada hıfz ve sahibesinin cüztdanına ne kadar ikrâmiye verildiği kaydolunacaktır. (Numûne 9).

B- Memure ve kâtibelere verilecek takdirnâmeler hüsn-i hıdmet ve gayretinin bir hâtırası olarak itâ kılınacağından bunlara mukâbil taburca ikramiye verilmez. İşbu takdirnâmeler ufak kıtada takrîrlik kağıdlara orduca yazılarak verilecektir.

60- Sûret-i taltîf bervech-i âtî sıra ile icrâ olunur.

A- Takdirnâme

B- Madalya veya nişan

C- Zamm-ı maâş, terfî-i memuriyet

Fasıl 3- Kısım 3

61- Mütehhile kadınlara gündüzün işin başlangıcında isbât-ı vücud etmek şartıyla haftada dört gece izin verilir. İşin başlangıcında isbât-ı

Levent Şahverdi Arşivi

vücud edemeyecek kadar uzakda ikâmet edenlere yalnız haftada bir gün izin verilir.

62- Müteehhil olmayanlar yalnız ebeveyni nezdine Perşembe akşamı izinli gidebilib Cuma günü akşamı tabura iltihâk ederler. Ebeveyni olmayanlara izin verilmez. Ebeveyni olanlar mahallinden bir ilmühâber getirmeye mecburdur.

63- Tahâret veya nezâfet izin günlerine münhasır olub başka gün tahsîs edilmez.

64- Cuma günleri ve eyyâm-ı resmiyye ve mübârekede vazife-i umûmiyeye halel gelmemek şartıyla bilmünâvebe ve bir nisbet dahilinde mezuniyet itâsı tabur kumandanının mesûliyyet ve salâhiyetine mevdûdur.

65- Kadınlardan taşralı olanlara ve nezâreti meşrû' bulunanlara senede (Gidiş-geliş ücreti dahil olmak üzere) yirmi gün izin verilir.

66- Teehhül edeceğini evrâk-ı müsbete ile isbât edenlere mezûniyet-i mukanneneden gayri yirmi gün daha izin verilir.

67- Kâtibe ve memurelerin mezûniyetleri müddetince maâşâtı tamamen tesviye olunursa da iâşe edilmez.

68- Mezûniyet günleri için kadınlara yevmiye verilmediği gibi o günlerde iâşe de olunmaz.

69- İşbu mezûniyyet hüsn-i hıdmeti altı mâha resîde olmayanlara itâ olunmaz.

70- Mezûniyet itâ olunmazdan evvel hidemâtın halel ve sekteden vikayesi ile beraber herkesin hukuku sıyânen muhafaza edilecek suretde münavebeye tâbî tutulması lâzımdır.

71- Mezûnen gidenlere mesârif-i râhiyye namına bir şey verilmez.

Levent Şahverdi Arşivi

72- Taşraya mezûnen azîmet edeceklerin ve İstanbul'a yirmi gün izin alacakların vesikaları ordudan itâ olunur.

Memure ve işçilerin izdivâcı hakkında Kadınlar Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi tarafından müttehiz-i muharrerât suretidir.

1- Cemiyetde mukayyed bulunan memur ve memureler ile daimi işçilerden erkekler azâmî yirmibeş, kadınlar yirmi yaşında teehhül etmek mecburiyetindedirler.

2- İşçi hanımlara haricden bir erkek tâlib olduğu halde cemiyet zabıta marifetiyle veyahud diğer suretle icrâ edeceği tahkikât neticesinde zevc-i mezkûrun hüsn-i hâl ve kifayeti tebeyyün ederse bu izdivâcın husulüne çalışacak aksi takdirde işbu izdivâca cemiyetce muâvenet edilmeyecektir.

3- Cemiyet müstahdemîninde olmayıb da izdivâc etmek arzusunda bulunan kadınlara da cemiyet icrâ-yı vesâtet edecektir.

4- Cihâz tedârikinden aciz olan hanımların hâllerine münâsib birer cihâz hazırlamak hususunda cemiyet muâvenet-i lâzimede bulunacaktır.

5- Teehhül edecek hanımın zevci haricde ailesinin temîn-i maişetine kifâyet edecek bir işe sahib değilse cemiyet zevc-i mezkûrun iş bulması için vesâtet edecekdir.

6- Yirmibeş yaşını ikmâl edib de izdivâc etmeyen erkeklerin yüzde on istihkakları tevkîf edilerek cemiyetle alâkası kat'edilecektir. Yirmibeş yaşını bitirib de izdivâc etmemiş ve cemiyetce kendilerine münâsib bir zevc bulunmuş olduğu halde izdivâc etmemekde ısrar eden kadınlar hakkında da aynı vechile muâmele olunur.

7- Müstahdemînden teehhül eden erkek ve kadınlara yevm-i izdivâclarından itibâren yevmiyelerini meclis-i idâre kararıyla

Levent Şahverdi Arşivi

yüzde yirmiye kadar zam verilir ve işbu izdivâcdan vukubulacak tevellüdât için de meclis-i idâre kararıyla ayrıca yüzde yirmiye kadar zammiyât icrâ edilir.

Divân-ı Haysiyet ve Mücâzât

Fasıl 3- Kısım 4

73- Kadın İşçi Taburu'nda bir divân-ı haysiyet bulunur.

74- Divân-ı haysiyet tabur kumandanının riyâsetinde âtîdeki zevâtdan mürekkebdir.

Tabur kumandanı - Reis

Bir bölük kumandanı - Azâ

Bölük mülâzimlerinden biri - Azâ

Bir bölükbaşı hanım - Azâ

Bir takım kumandanı - Azâ (Aynı zamanda muharrire)

75- Divân-ı haysiyete memur işbu heyetin tatbîk-i mühürleri nüshateyn olarak orduya gönderilir.

76- Divân-ı haysiyet resi ve azâları vicdânî karar ve salâhiyet dairesindeki husûsâta hüküm vereceğinden meseleyi bitarafâne suretde mütâlaa tedkîke mecburdurlar.

77- Divân-ı haysiyet reisi res-i münferid ile hiçbir şeye hüküm veremez. Her hususda behemehâl en küçüğünden bedde ederek sıra ile ârâya mürâcaat ve ekseriyet üzere hükm olunur.

78- Divân-ı haysiyet fevkalâde ahvâl müstesna olarak haftada azami üç defa olmak ve nihayet iki saat devam etmek üzere ictimâ eder. İctimâ günleri ve saatleri reis tarafından tayîn edilir.

Levent Şahverdi Arşivi

79- Şikayet maksadıyla verilecek istidâlar tabur kumandanlığınca berâ-yı tedkîk divân-ı haysiyete havâle olunur.

80- Divân-ı haysiyetce verilecek idâri her türlü ceza mahkûmenin siciline kaydolunur.

81- Divân-ı haysiyetden birisi hakkında şikayet vâki olduğu zaman tabur kumandanlığınca yerine başkası ta'yîn olunarak heyet ikmâli ve orduya arz-ı keyfiyet olunur.

82- Mezuniyet istihsâl etmeksizin vazifeye devam etmeyen ve zamanında vazife başına gelmeyen memure ve kâtibeler divân-ı haysiyetin hükm ve kararıyla kıstelyevm muâmelesine tâbîdir. Üç defa kıstelyevm cezasına duçar olanların bir aylık maaşı kesilir. Tekerrürü hâlinde divân-ı mezkûrun kararıyla terkîn-i kayd muâmelesi icrâ edilir.

83- Kadınlar tarafından her ne suretle olursa olsun irtikâb edilecek kusur ve kabahatler ve vukua getirilecek yolsuzluklar divân-ı haysiyetce tadkîk ve kâbil-i icrâ olanlar hallonur.

84- Mesele divân-ı haysiyetce kâbil-i hall olmadığı takdirde cürmüne göre muâmele-i kanuniye ifâ kılınmak üzere işçi kadınlar evrâkıyla birlikte taburca cihet-i adliyeye tevdî olunur. memure ve kâtibeler hakkındaki evrâk evvel emirde orduya gönderilerek verilecek emre göre haklarında muâmele olunur.

85- Divân-ı haysiyet 1) Bir haftaya kadar koğuş ..... ve hapis 2) Ceza-yı nakdiye 3) Divân-ı haysiyet huzurunda tekdîr 4) Evâmir-i yevmiye ile neşredilmek üzere tekdîr hususâtını hükmedebilir, tabur kumandanı icrâ eder. Hapse mahkum olanlara bittabi yevmiye verilmez. Muhtelif zamanlarda onbeş gün hapse mahkum olanların kayıtları terkîn edilir.

86- Herhangi bir sebeble terkîn-i kayda mahkûm olan işçi kadınlar esbâb-ı mahkûmiyetlerini müş'ir mazbata ve tabur kumandanı ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rafından yazılan tezkere ile Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Müdiriyet-i Umumiyesi'ne teslîm olunurlar. Memure ve kâtibelerin terkîn-i kaydı hakkındaki mazbata tedkîk edilmek üzere orduya takdîm olunur.

87- Taburdan firar eden derhal polis memurîni vasıtasıyla takib ve derdest ettirilir. Divân-ı haysiyetce isticvâbı icrâ kılındıktan sonra cürmüne göre muâmele yapılır. Bu gibilere bir daha diğer mahallerde iş verilmemek üzere Cemiyet-i İslâmiye'ye iş'âr-ı keyfiyet olunur.

88- Kadınlara darb cezası tatbîk olunmaz.

89- İşbaşında atalet gösterenler veyahud arkadaşları çalışırken işini terk edenlerin muattal kalan işleri nisbetinde yevmiyelerinden bir kısmı kat' edilir. bu vechile kat' olunan yevmiye ikramiyelere bir kısm-ı karşılık olmak üzere tabur kasasında muhâfaza olunur.

90- İşçi kadın ve müstahdemîne haricde taarruz ve tasallut vukuu halinde fâilleri divân-ı harbe tevdî olunur.

91- Kadınlardan birisi ikâmet eylediği daireye veya ordugâha amirlerine ma'lûmât vermeksizin velevki taallukâtından bulunsun bir erkek getirildiği halde derhal tard olunur.

92- Akraba ve taallukâtından olduğu kıtasınca ma'lûm ve ma'rûf olmayan erkek ve münasebetsiz kadınlarla ülfet veya telefon, telgraf, mektub ve tezkere ile muhâbere etmek tardı mûcibdir.

93- Hıyanet, casusluk, ayartıcılık, ferâiz-i askeriyeye muhâlefet, isyân, itaâtsizlik ve nüfuz-ı memuriyeti su-i istimâl, eşya-yı askeriyeyi satmak, aşırmak ve rehin etmek ve satın almak, sirkat, yağma ve tahrib, idâre-i askeriyede sahtekârlık, istikâmetsizlik ve irtikâb, işret, kumarbazlık, hıdmetden savuşmak, arkadaşlarından .... para almak, dolandırıcılık, komisyonculuk, simsarlık, uygunsuz erkek ve kadınlarla refâkat etmek, istifsâr-ı resmiye hilâf-ı vâki cevab vermek, tenbelliği ve betaeti veya vazifede ihmal veya tekâsülü itiyâd etmek, vazifenin

Levent Şahverdi Arşivi

hîn-i tevdîinde veya esnâ-yı ifâsında temâruz etmek, alâmeleinnâs müdârebe ve müşâteme etmek, hastaya yanlış ilaç vermek veya bakmak, fuhşu tebeyyün etmek.

İşbu ahvalden divân-ı haysiyetce kâbil olanlar yapılır. Mütebâkisi mevkî-i muâmeleye konur.

Muhassesât ve Umûr-ı İdare

Fasıl 4- Kısım 1

94- Kadın Taburu'nda müstahdem ve orduya mensub zabitân ve efrad kendi rütbelerine mahsus muhassesâtı tamamen alırlar. Kâtibe ve memurelerin maâşâtı bervech-i âtîdir.

Azamî Maâş (Kıdem ve hüsn-i hizmeti sıbket ettikçe verilecektir.)

	Kuruş	Kuruş
Tabur Başkâtibesi	800	600
Tabur ve bölük kâtibeleri	700	500
Tabur iâşe memuresi	800	600
Tabur Debboy memuresi	700	500
Bölükbaşı	800	600
Takımbaşı	600	400
Hastabakıcı	450	300
Terzi	600	500
Aşçı	350	250(*)

(*) Aşçı kadının ücreti daha sonraki yaşmalarda 150 kuruş olarak gösterilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

95- Memure ve işçi kadınların yevmiyelerinden yüzdeon kesilerek her ay musaddık defterleri ile birlikte Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi idare-i umumiyesine gönderilir.

Memure ve kâtibeler kışla ittihâz edilen meskende ikâmet ettikleri hâlde bir nefer tayını vaz-ı ..... edilmek şartıyla taraf-ı mîrîden iâşe olunurlar. Aynen erzak veya bedelâtı verilmez.

96- Veznelerden alınacak maâşât veya tahsisât-ı sâire ile emvâle teslim olunacak mebâliğin suret-i ahz ve tesellümünde behemehâl kâtibelerden münâvebe ile biri bulundurulur.

97- İşçi Taburu kadınları vapur veya şimendüferle bir mahalle memuren gönderilecek olurlarsa memure ve kâtibeler ikinci mevki ile işçi kadınlar üçüncü mevki ile sevk olunurlar. Bunların gerek esnâ-yı râhde ve gerek ikâmet halinde iskân ve iâşeleriyle vapur ve şimendüfer, tünel ve tramvay ve kayık ücretleri ile esnâ-yı râhde yevmiyeleri taburca müteferrikadan tesviye olunur.

98- Taburda ayrıca bir mübâyaa memuru veya heyeti teşkil veya ihdâsına lüzum yokdur. Heyetden icâb edenler muhtelif bir hâlde münâvebe ile mübâyaâta memur edilir. Mübâyaâtın nef-i hazineyi muhâfaza ve su-i istimâldan beri suretde icrâsından tabur heyeti müctemian mesuldür.

99- Her kadın zata mahsus bir mühr hakkettirecek, mühürde isim ve pederi ismi ile memleket ismi bulunacaktır.

100- Maâş, yevmiye ve ikrâmiyeler heyet huzurunda tevzî ve taksîm olunur.

101- Yedindeki cüzdana işaret edilmek şartıyla fazla parasını tabur kasasında muhâfaza ettirmek hakkı mevcud olub lüzumundan fazla parayı hiçbir kadın nezdinde taşımağa mezun değildir.

102- Taşradan gönderilecek kadınların mesârif-i râhiyyesi ken-

Levent Şahverdi Arşivi

dilerine aid olub bir mazeret-i meşrûa dolayısıyla taburu terkedenlerin mesârif-i râhiyesi hükümetce deruhde olunarak memleketine sevkolunur.

103- Ya arzusuyla veya cezaen kaydı terkîn edilenlere hükümetce mesârif-i râhiyye ve sâire verilmez.

104- İşçi kadınlar efrad-ı askeriye gibi maâş alır ve taraf-ı hükümetden iâşe olunurlar. Aynen erzak veya bedelâtını alamazlar.

105- İşçi kadınların gördükleri işe göre yevmiyesi veya iş hasılaları orduca tayîn olunur.

106- İşçi Taburu'na mensub her kadın taraf-ı mirîden aldığı eşya ve melbusât ve techizâtın esmânı kadar kasaya depozito vaz'ına mecburdur.

107- Yeniden depozito vaz' edecek kadar parası olmayanın maâş ve yevmiyelerinin onda biri kat'edilmek suretiyle depozito temin edilir.

108- Bilâmazeret kontratoyu feshedenlerden ve her ne suretle olursa olsun bilâmüsâade terk-i vazife eyleyenlerden mesârif-i iâşe ve melbusât ve techizât ve eşya-yı mîrîye veya miâdına nisbetle o tarihdeki esmânı istirdâd olunur. Depozito kifâyet etmez ise emvâline mürâcaât olunur. mazeret-i meşruaya mebni kontratosu feshedilen veya kontrato müddetini ikmâl ettikden sonra terk-i vazife eden kadından yalnız melbusât ve techizâtdan ve eşya-yı mîrîyye veya miâdına nisbetle o tarihdeki esmânı geri alınıb iâşe masrafı alınmaz. Her iki halde istirdâd olunan melbûsât, techîzât ve eşya-yı mîrîye ve miâdından evvel tahrîb edilmiş ise derece-i tahrîbâta göre tazminât ve zayi olmuş ise esmânı alınır ve tazminât ve istirdâd keyfiyeti temin edilmedikce depozito parası iâde edilmez.

109- Çocuklu kadınların çocuklarına taraf-ı mîrîden melbusât verilmez. Yalnız sekiz yaşına kadar çocuklar için esmânı validesiyle tesviye edilmek şartıyla yarım ve daha yukarı sindekiler için tam nefer

Levent Şahverdi Arşivi

muayyenâtı vaz' edilebilir. İşbu çocuklar her gün muntazaman İşçi Taburu civarındaki mekteblerden birisine sevk-ü ayn vechile celbolunmak suretiyle tahsil ve terbiyelerine taburca ihtimam olunur. Çocukların hastalıkları taburca meccânen tedâvi olunur.

110- Bilumûm kadınlara taraf-ı mîrîden âtîde cins ve miktarı muharrer eşya verilir.

1 ceket, 1 şalvar, 1 yeldirme, 1 başörtüsü, 1 çift çorab, 1 takım çamaşır, 1 çift potin, 1 çift tozluk, 1 eşya çantası, 1 matara, 1 ekmek torbası, 1 ot minder kılıfı, 1 yastık kılıfı, 1 portatif çadır, 1 battaniye, 1 kilim, 1 pelerin (Memureler için), 1 manto (işçi kadınlar için).

111- Bilumum kadınların vazife esnâsında vukubulacak hastalıkları tıpkı bir asker gibi hükümetce tedâvi olunur ve tedâvi ve iâşe ücreti namıyla bir şey tevkîf olunmaz. Hastalığın devamı müddetince kadınların mâaşı tamamen verilir. İşçi kadınların yalnız yevmiyeleri verilmez. Hastalıkdan sonra hıdmet edemeyecekler bilmuâyene taayyün ettiği takdirde terhis olunur.

112- Alelûmûm her kadına icâb-ı sıhhîsi halinde tebdîl-i hevâ verilirse mesârif-i râhiyyesi taraf-ı mîrîden temin edilir.

113- Tebdîl-i hevâ veya izinli olarak hîn-ı sevkde kâtibe ve memureler de dahil olduğu halde bilcümle eşya, melbusât ve techizât alınıb nâme hıfz ve mezuniyetden avdetlerine tekrar itâ olunur.

114- Taburda mukayyed iken vefat edenlerin mesârif-i techîz ve tekîmiyyesi tabur müteferrikasından tesviye olunarak defnolunur. Müteveffiyenin mütedâhil matlûbâtı var ise usulen veresesine itâ olunur.

115- İşçi taburu kadınları pazubandını ve cüzdanını hâmil oldukca vapur, tramvay, tünel şimendüfer, köprü vesâire gibi mahallerde tıpkı bir asker gibi nısf ücrete ve muâfiyete nâil olurlar.

116- İşçi Taburu kadınlarından tekâüdiyye namıyla maâşlarından

Levent Şahverdi Arşivi

ve yevmiyelerinden bir şey tevkîf olunmaz. Binaenaleyh hakkı-ı tekâüdleri yoktur.

117- Kesb-i istihkâl etmeden muhassesâtlarına muhsûben kasadan hiçbir kimseye ta'vîzen akçe itâ edilemez.

118- Müstahdemînden herhangi birisi kasden kendisini cerihedâr eder veya temârüz maksadıyla hastalanırsa hastalığı süresince tedâvi ve iâşe masrafı kendisinden tahsîl olunur.

119- Tabur debboyu için nümûnesine tevfîkan bir eşya defteri tutulur. (Numûne 10)

Kıyafet

Fasıl 4- Kısım 2

120- Kadın İşçi Taburu'nun kadın kıyafeti, nümûnesine tevfîkan imal olunan pelerin, ceket, şalvar ile başörtü, tozluk ve yeldirme ve fotinden ibarettir.

121- Bütün kadınlar nümûnesine tevfîkan imal ettirilen ve taburun mühr-i resmisiyle tahtîm olunan Kadın Birinci İşçi Taburu damga ve kayıd numrosunu hâvi pazubandını sol kollarının kısm-ı ulyasına yeldirmelerine rabt ederler.

122- Memure ve kâtibelerin yakalarına nümûnesine tevfikan etrafı bir santim enînde sırma şerit ile çevrilmiş muayyen kırmızı bir çuha parçası dikilir. Bölükbaşı ve takımbaşı ile sırma şerid ve yıldızı sarı, diğer kâtibeler beyaz takarlar. (Nümûne 11, Nümûne 12).

Hastabakıcılar ve terziler çuha etrafındaki sırma şeridi takmazlar. Yıldız yerine terziler beyaz madeni makas, hastabakıcılar da beyaz madeni hilâl vaz'ederler. (Nümûne 13, Nümûne 14).

123- Bölükbaşı yakasına iki yıldız, takımbaşı kıdemlisi veya yaşlısı

Levent Şahverdi Arşivi

bir yıldız kor. Başkâtibe yakasına yalnız bir yıldız koyar. Diğer bilumûm kâtibeler ve kıdemsiz takımbaşılar, debboy ve iâşe memurelerinde yıldız işareti yoktur.

124- İşçi kadınlar içinde onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesine hâiz bulunanlar nümûnesine tevfikan yakalarına kırmızı çuhasız ve şeridsiz sarı yıldız takıb diğer işçi kadınlar birşey takmazlar.Onbaşıların bir, çavuşların iki, başçavuşların üç yıldızı vardır. (Nümûne 15, Nümûne 16).

125- Kâtibe ve memurelerle küçük zabitelerin eşgâli vesâir nümûneler merbûtdur.

126- Alakadâr her makam işbu talimatnâme mevadd-ı münderecesinden tadîli icâb eden aksam hakkında teklîfâtda bulunabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA ANADOLU'NUN GÖRÜNÜMÜ

Yrd.Doç.Dr. N. FAHRİ TAŞ*

GİRİŞ

Yirminci asrın ilk çeyreğinde İtilâf devletleri tarafından Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılmak istendiği, Paris ve Londra Konferansı'nda nasıl ele alındığı değerlendirilmeğe çalışılacaktır.

Emperyalist devletlerin, Türk topraklarını paylaşmak için masaya yatırdıkları günlerde Meville Johns, bu hususta bir çok konferans vererek meseleyi ele almış ve konferans metinlerini daha sonra yayınlamıştır. Johns'a göre Anadolu, daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde "Akdeniz, Merkez, Doğu ve Güneydoğu"[1] olarak üç coğrafî bölgeye ayrılmaktadır. Akdeniz bölgesinde Türkler yalnız olmayıp, "Büyük şehirlerin, kasabaların ticaret-i âliyesi Rumlar'da, Ermeniler'dedir. Bilhassa Rumlar, siyasî teşkilâtlarıyla bir Rum muhiti teşkil etmişler, Türkler içinde bir Avrupa kolonisi gibidirler. Bilfarz, sahil tamamiyle Yunanlılar'ın elindedir. Bütün Adalar Denizi sahili, Adalar'ın birer ileri karakol nöbetçisidirler. İzmir'den Sivas'a kadar devam eden bu teşkilatla alâkadar olarak, Türkler'in arazilerini satın almak, cemiyetimizin en esaslı bir işidir. Her ne olursa olsun, bu ara-

* Atatürk Üni. Erzincan Eğitim Fakültesi.

1 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden, Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?**, (T. Çev. Habil Edhem), Sancakyan Matbaası İst. 1326, s. 34. M. Johns, bu eserini Londra'da yaptığı konferanslar ile ortaya koyduğu Türk çıkmazının nasıl aşılacağını tesbit ettikten sonra kaleme almıştır. Öne sürdüğü fikirler karşısında Türk devletinin yaşamayacağı kanaatini taşımaktadır. Bunun için Türkler'e öğütler de vermektedir. Bilhassa ekonomik tedbirlerin yabancıların insiyatifinden kurtulması gerektiğini özellikle belirtmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ziler Rumlar'a intikâl ettirilmelidir ki, Makedonya'nın çete müsademeleri başlasın... Rum sermayedar, Türk'ün borçlarını ödemek için ondan mümkün olan şeyi satın almakta büyük bir hevahiş (istek, arzu) gösteriyor."[2] denilmekte ve bunun mücadelesinin maddî açıdan yapıldığı belirtilmektedir.

Maddî mücadele, nüfus ve para ile olduğu belirtilerek; Türkler'in bölgede nüfusca üstün olduğu, ancak para bakımından esir bulundukları ve "Hayat nüfusun adediyle değil, paranın kuvvetiyle istihsâl ediliyor. Ticaret merkezi olan İzmir, Rumlar'ın elindedir. Türkler'in bütün malını Rumlar alıp, Avrupalı tüccarlara devrederler. Eğer Türk de biraz ticarete vâkıf olsaydı, kendi mahsulünü kendisi satardı."[3] diyerek, Türklerin maddî yönden çepeçevre kuşatıldığı belirtilmektedir.

Türkler askere gittiği için, ziraat ile geçimlerini sağlamak mecburiyetinde bulunan halk, insan gücünden mahrum olmakta, devamlılık arzeden sanatla uğraşamamakta, ticaret yapamamaktadır. Bu hâl Türk insanını fakir duruma sokmaktadır. "Halbuki diğer anâsırlar, bilhassa Ermeniler bu teşebbüslere cüret etmeğe başlamışlardır. Bunların çocukları mükemmel İngilizce biliyorlar ve oldukca usûl-ü ticarete vâkıftırlar. Henüz Türkiye'de bilinmeyen "Komisyonculuk" Ermeniler arasında yaygındır. Ticaretin Türkler'in dışında icra edilmesi, diğer unsurları zengin, Türkleri fakir bırakmaktadır."[4]

Doğu Anadolu'nun durumu hakkında da bilgi veren Johns, "Garp mıntıkası ki, buna Kürdistan diyorlar. Bu tesmiye katiyyen doğru olamaz. Ermenistan ise; bir müğalatadan, bir eğlenceden ibarettir. Avrupa bu bölgeye "Ermenistan" ismini vermiştir. Bilhassa İngiliz dip-

2 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki meselelerden**..., s. 35; Büyük şehirler başta olmak üzere, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri tüccar ve sanayicileriyle misyonerler kanalıyla Anadolu'ya girmiş, Kapitülasyonların kendilerine kazandırdığı imtiyazlardan faydalanarak, Osmanlı ülkesinin bir hammadde merkezi ve pazar kapısı olarak iktisadî üstünlüğünün hakimiyeti altına almışlardı. Yabancı tüccarlar, Osmanlı dominyonlarındaki faaliyetlerinde kendilerine yerli acentalar olarak azınlıkları seçmişlerdi. (M.K. Öke, **Musul-Kürdistan Sorunu** 1918-1926, İst. 1995, s. 31-32).

3 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden**..., s. 39

4 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s.45.

Levent Şahverdi Arşivi

lomasisi, bu Ermenistan'a o kadar ehemmiyet vermiştir ki bir Ermenistan teşkili için çalışan Ermeniler'in yeğane himâyekârı İngiltere olmuştur. Fakat böyle bir Ermenistan'ın mevcut olmadığını daha sonra İngiltere de öğrendi. Katolik ve Protestan rahiplerin neşriyatıyla sabit oldu ki; İngilizler'in Ermenistan addettikleri mıntıkada pek az Ermeni vardır. Ermeniler'in temsilcisi sayılan Seyyah Veşter'in seyahatnâmesinde de bu durum doğrulanmaktadır[5]. Türk olmayan bu seyyah, seyahatından sonra bu gerçeği görerek anladı ki pek hatalı bir siyaset ta'kib ediyormuş."[6]

Sözkonusu seyyah "Burada Ermeni nüfusunun ne kadar az olduğunu öğrendikten sonra, bu nüfusun da Kürt, Türkmen Hıristiyanları'ndan dönme olduklarını inkar edemeyiz"[7] demektedir.

"Ermeniler genelde şehir ve kasabalarda ikâmet ederler. Sanat ve ticaretle iştiğal ettiklerinden zengindirler. Türkler ise, bütün ihtiyaçlarını kendisi üretir. Üretemediği ihtiyaçlarını satın alır. Kazançları az olduğu için sefahat hayatına girmemişlerdir. Bilhassa komitacılık te'siriyle şehir Ermenileri'nde tahsil yapmaya büyük bir meyl vardır. Ermeni'nin bulunduğu her köyde, şehirde bir Ermeni mektebi vardır. Ayrıca Ermeniler adına çıkarılan gazete ve az sayıda matbaaları da bulunmaktadır. Ermeniler'in aile hayatları Avrupaî tarzdadır. Amerika, Rusya, İngiltere gibi yerlerde tahsil eden Ermeni gençleri bu mektepleri idare etmektedirler. Bu mektepler millî bir mahiyette eğitim yapmaktadır."[8]

---

5 Bu nüfus oranları, yabancı istatistiklere dayanmanın yanında, maksatlıdır. Gerek kiliselerin ve gerekse diğer bir çok istatistiklerde Hıristiyan ve diğer Türk olmayan unsurların sayısı daha az gösterilmektedir. mesela; Ermeniler'in çoğunlukta olduğu Bitlis'te Ermeni nüfusu % 13 nisbetindedir. (Justin Mc Carthy. **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfusu** (Çev. İhsan Gürsoy), Ank. 1995; Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, Ank. 1989, Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ank. 1950, Abdülhalûk M. Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, İst. 1994.

6 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s. 58-60.

7 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s.60.

8 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s. 69.

Levent Şahverdi Arşivi

"Şehirli Ermeniler, siyasî meselelerle pek ziyade iştigal ettikleri için, hükûmet meselelerine daha fazla nüfuz ediyorlar. Bu sebeple; memleketin dâhil ve haricî meselelerine vakıftırlar. Halk arasında da bu düşünce hâkimdir. Memleketle ilgili meseleler; Ermeniler daha iyi bilir diye, onlara sorulmaktadır. Yabancılar da bunu görmüş ve seyahatlerinde hep Ermeniler'den bilgi almışlardır."[9]

Anadolu insanının yaşayış tarzı anlatıldıktan sonra, Türkiye üzerinde plânlar yapan devletlerin Anadoluyu, siyasî Anadolu" olarak düşündükleri görülmektedir. "Yalnız lisanların, lügatların, hukukiyatın anlayamadığı bu "Siyasî Anadolu" Avrupa'dan başka insanlar için kullanılan kelimeler arasında bulunmaktadır. Siyasî Anadolu, Avrupa Devletleri'nin siyasî nüfuzu altında kalmış fakat aksi cereyanlar sebebiyle taksim edilememiş bir Anadolu demektir."[10]

"Rusya şark politikasında azim bir politika müşâhade ederken, İngiltere ortaya atıldı. Kendisini müdafaa edemeyen Türkiye'yi muhafaza edip, bir hak kazandı. Bu İngiliz "Hak muhafazası" Anadolu içindi."[11] Daha sonra diğer devletler de bu "Hak muhafazası" fikrine kapıldı. Türkiye'nin yaşamayacağı düşüncesiyle,bölgede devletler arasında muvazene kurulmak isteniyordu. Emperyalist devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama siyaseti Paris, Londra Konferansı... günlerinde gündeme alınmış olmayıp, bu düşünce, Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin kaçınılmaz sonucu olarak başgösteren hammadde kaynaklarına sahip olma anlayışı ile birlikte, güçlü devletlerin zihinlerini işgal etmeğe başlamıştı.

1828-1829 Osmanlı-Rus harbi neticesinde yenilgiye uğrayan Os-

9 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden....**, s. 70.

10 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s. 81; Rusya, Fransa ve İngiltere ekonomik çıkarları açısından Osmanlı Devleti'ni değil Avrupa, Ortadoğu'dan bile çıkarmayı düşünmekteydiler. Bu üç ülke Osmanlı topraklarını aralarında paylaşamadıkları gibi, İstanbul'un bu üç devletden birinin elinde kalmasına diğerleri razı değildi. Osmanlı Devleti Bu "kuvvetler dengesi" içinde varlığını 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasına kadar sürdüğü. (Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ank. 1976, s. 7).

11 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s. 82.

Levent Şahverdi Arşivi

manlı Devleti, Kaynarca'dan sonra kabul ettiği en ağır bir andlaşma olan Edirne Andlaşması'nı imzaladı (14 Eylül 1829). Rusya'nın böyle bir andlaşma imzalamasına Avrupalılar kızarak; "Rusya'nın İstanbul'a yürümesini ve Osmanlı Devleti'nin hayatına son vererek İstanbul, Trakya ve Makedonya'yı da içine alacak olan bir Grek İmparatorluğu kurmasını" istemekteydiler.

İngiliz Generali Duke of Welington, 1829'da "Grek İmparatorluğu'nu yeniden kurmalıyız. Ruslar'ın İstanbul'u alacak yerde, Edirne'de barış yapmalarından teessür duyduğunu"[12] belirtmişti.

Bir İngiliz mebusu da; "Türkler İstanbul'da kaldıkça, devamlı barış sağlanamaz"[13] diyerek, Türkleri bölgenin kargaşa yaratan milleti ilân etmiştir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ESNASINDA, BATILI DEVLETLERİN OSMANLI DEVLETİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Avrupalının zihnindeki bu fikirler, çok önceden şekillenmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında sahnelenmeğe, savaş sonunda ise sözkonusu senaryo oynamaya çalışılmıştır.

Avrupalı devletler karşısında kendisini yalnız hisseden Osmanlı Devleti, 1871'de Fransa'yı yenerek ağırlığını ortaya koyan Almanya'yı yanında görmek istedi. Fakat, bu dönemde güçlü Almanya'nın kurucusu olan Bismarck (1862-1890) "Şark Meselesi" ile ilgilenmedi. Fakat, Bismarck'ın görevden çekilmesi ve Bağdat demiryolu sebebiyle Almanya Osmanlı Devleti'yle ilgilenmeğe başladı[14].

12 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I., Ank. 1992, s.6.

13 T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, s.6.

14 Y.T. Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, s.10; Avrupa'yı İstanbul'a bağlayan demiryolu; Belgrad, Niş, Sofya ve Edirne'den geçerek İstanbul'a ulaşması ve ilk seferi 12 Ağustos 1888 tarihinde gerçekleşmişti. Anadolu'da ise en eski demiryolu 1856'da imtiyazı verilip, 1866'da işletmeğe açılan İzmir-Aydın hattıdır. İngiliz şirketine ait olan bu hat daha sonra genişletilerek 270 km ye ulaşmıştı. İngilizler ayrıca Mersin-Adana hattına da sahiptirler. Fransızlar ise; İzmir-Kasaba (Turgutlu), Yafa-Kudüs, Beyrut-Şam, Şam-Halep demiryollarına sahipti. Almanlar'ın ise, Haydarpaşa-İzmit, İzmit-Ankara, Eskişehir-Konya demiryollarını işletmekteydi. (Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı** (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet y. 1972, s. 39-48.

Levent Şahverdi Arşivi

"Almanya, Bağdat şimendüferinin imtiyazını aldı[15]. Gayet garip bir madde ile güzergâhın her iki tarafında bir Alman kolonisi teşkil edilecekti. Haydarpaşa'dan Bağdat'a kadar yılankavî bir zincir ile ayrılacak olan bu arazi, bir yılan gibi etrafını imha ederek; Alman lisanının, Alman ticaretinin, Alman sanayiinin, Alman medeniyetinin intişar ettirecek ve Almanlar'ın tazyikiyle Türk köylüsü ve Anadolu anasırı değişmeye mecbur olacaktı. Nüfusca fazla olan yerli halkın, bu gelişme karşısında mukâvemet etmesi mümkün değildi. Türk'ün vatanı yanında bir Alman vatanı da bulunacak ve siyasî hâkim, iktisadî hâkimin mahkumu olacaktı." "... Türkiye'nin tabiî varisleri olan İngiltere-Rusya diplomasisi yekdiğerini gözetlemekle meşgul olurken, Bismark'ın genç, cüretkâr hükûmeti saha-i menfaate çıkıyor."[16]

Osmanlı Devletini bir sömürge haline getirmek isteyen devletlerin başında İngiltere gelmektedir. İngiliz siyaseti, imparatorluğuna zarar verebilecek tehlikeleri çok önceden sezerek; ona karşı tedbir almak, en küçük kuvveti ortaya çıkmadan önce kaldırmak, dağıtmak veya kendine bağlamak, eğer bu tedbir mümkün olmaz ise, sözkonusu tehlike karşısında uyum gösterip dost olma, siyaseti üzerine kurulmuştur. İngiltere'nin Amerika ile dost olması, Almanya'yı uzun süre tehlikeli olmaktan çıkarmasının sebebi bu İngiliz siyasetidir.

Almanya'nın devre dışı bırakılmasından sonra İngiltere'nin dünyada iki rakibi kalmıştır. Bunlardan biri Slâvlar olup, bunun temsilcisi durumunda bulunan Rusya'dır. İkincisi ise Müslümanlar ve bunun temsilcisi olan Türkiye'dir.

---

15 Sultan Abdülhamit, İstanbul'u Basra Körfezi'ne bağlayacak bir demiryolunun yapılmasını plânlamaktaydı. 1886'da yapılan ihaleye talipli kimse çıkmadı. Konu 1888'de tekrar gündeme getirildi. Osmanlı Harbiye Nezareti'ne mauser tüfekleri pazarlayan Stuttgart'daki Württembergische Vereinsbank yöneticilerinden Dr. Alfred Von Kaulla, Türkiye'deki demiryollarına ilgi duymaya başladı. Sözkonusu kişi Deutsche Bank ile işbirliği yaparak 6 Ekim 1888'de Haydarpaşa-İzmit ve daha sonra Ankara'ya kadar uzanacak olan hattın imtiyazını aldı. Böylece Almanya Demiryolu meselesine girdi, Ankara'ya ilk tren Ocak 1893'de geldi. (Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, s.42-43).

16 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s. 84; Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, s. 59-66.

Levent Şahverdi Arşivi

Rusya, İngiltere'nin tahrikiyle çıkan ihtilal sonunda dağılmaya yüztutup, bir müddet için devre dışı kalmıştır. İkinci rakip durumunda bulunan Türkiye'ye karşı harekete geçme zamanının geldiğini düşünen İngiltere, elindeki kozları kullanmaya başlamıştır. Böylece Rusya'ya karşı boğazları kullanıp, Hindistan'daki meselelerini Türkiye kanalıyla kendi insiyatifine alacaktı.

"İngiltere'nin Anadolu için düşündükleri şunlardır:

1- Rusya istilasını tevkif etmek,

2- Anadolu'da bir Ermenistan teşkil ederek, Türk muhitini daralttırmak ve istilâ edebilmek,

3- Anadolu'da bir Anadolu hükûmeti te'sis etmek,

4- Anadolu'yu beynelmilel bir kıt'a yapmak"[17]

Ren nehri Fransa için ne ise, Doğu Akdeniz de İngiltere için odur. Akdenizin Cebelitarık, Süveyş ve Boğazlar olmak üzere üç geçidi vardır. İngiltere, ilk iki geçidi halletmiştir. Boğazları ise, Osmanlı Devleti'nin elinde kalmasını sağlayarak, İngiliz menfaatleri yönünde Rusya'ya karşı kullanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Boğazların Rusya'ya verilmesi vaadinde bulunuldu. Fakat Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Boğazlar da İngiltere'nin kontrolüne geçti.

Diğer taraftan İngiltere, İslâm âlemi üzerinde nüfuzu olan hilâfet meselesi sebebiyle sömürgeleri üzerinde bir güç olan Türkiye'den kurtulmak için savaş sırasındaki gizli andlaşmaları yaptı. Bu andlaşmalar içinde İngiltere için en önemli olanı Araplar ile yapılan itilâftır. Çünkü İngiltere, basit ve federal bir Arap devleti kurarak, Türkiye'nin ortadan kaldırılmasından sonra bu devlet Müslümanları temsil edecek, Hilâfet de İngiliz himayesinde olan bu Arap devletine geçecekti. Böylece İngiltere Hilâfet meselesini ele geçirip, kendi siyaseti doğrultusunda kullanacaktı. Arap isyanları sırasında Grey'in Londra'daki Rus elçisi Benkendorf'a "Hilâfetin sırf müslüman

17 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s. 91-92.

Levent Şahverdi Arşivi

âlemine ait bir mesele olduğunu ve bu meseleye karışmamalarını" söylemesinin sebebi bu düşünceden kaynaklanmaktaydı[18].

İlk mesele İngiltere'nin muvaffakiyetiyle neticelenmiş gibi görünmekte ise de, bölgeye hâkim olmakta zorlanmaktaydı. Bunun için, Rus sınırında dahili bir güç kurmak mecburiyetindeydi. "Türkiye'nin bu meseleyi halledemeyeceğini anlayan Londra, iki Ermenistan kurmayı tasavvur etti. Kurulacak olan bu yeni devlet Rusya'ya karşı tutunamazdı. Bunun için Anadolu'nun Şarkındaki mıntıka buna ait olacak" yani Rusya'ya karşı tampon görevi yapacak olan bağımsız bir Ermenistan, "diğer garp ve cenub kısmı da İngilizler'in himayesinde ve istilasında kalacaktı."[19]

Bir İngiliz diplomatı; "Eğer doğuda bir Hristiyan hükûmeti tesis edersek, Türkiye'nin hayatı nihayet bulur. Rumeli Türkiye'den ayrılmıştır. Bugün, yarın resmî bir ayrılık önünde bulunacağız. Bundan sonra Türkiye'ye kalacak olan arazi ise bir hükûmet için değil, belki "Bey" içindir. Bir zamanlar yüz milyona yakın bir hükûmet, üç dört milyon içinde yaşayamaz. İngiliz diplomasisinin istifade edeceği nokta burasıdır. Öyle ikinci bir Mısır'ın önünde bulunuyoruz" [20] değerlendirmesinde bulunmuştur.

İngilizler'in bu plânı, Ermeni devletinin kurulması mümkün olamadığından gerçekleşemedi. Çünkü Ermenistan diye hayal edilen bir yer yoktu. "Ermenistan teşkil edilecek yerlerde bugün Ermeni var mıdır? Nüfus ekseriyeti, kuvvetleri var mıdır? Bir kaç komitecinin isyanıyla anlaşıldı ki orada Ermeniler pek az miktarda bulunuyor. Böyle bir ekalliyetten hükûmet teşkil edilebilir mi? İngilizler bir hükûmet hayâli önünde bir katliama hizmet ediyor. Ermeniler İslâm anasırının bir taarruzuna mukâbele edemezler ve tamamiyle mahvedilirler. Burada hükûmet değil, belki islahat lâzımdır."[21]

18 M. Cemil, **Lozan**, C. I., İst. 1933, s. 281 - 282.
19 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s. 92.
20 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s.93
21 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s.93.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, İkinci Meşrutiyet sonrasında topraklarını gerek coğrafî ve gerekse etnoğrafik bakımdan Rumeli ve Anadolu olarak iki ayrı platformda düşünmeğe başladı. İngiltere Balkanlar'ın Türkiye'den ayrılmasını istemekte; "Balkanlar, Balkanlıların olmalıdır." tezini savunmaktaydı. Zira Almanlar Selanik'e inmek üzereydi. Rusya'nın Balkanlar'daki arzuları da İngiltere'yi bu bölgeye çekti. Almanya'nın Balkanlar'dan vageçmesi, Almanya'nın Anadolu'da hak iddia etmesine sebep oldu. İngiltere, Almanya'nın bu arzusu karşısında yeni bir strateji ileri sürerek, Anadolu'dan bütün devletlerin istifade etmesini gündeme getirdi.

Almanya Anadolu'daki menfaatlerini Haydarpaşa'dan başlatırken, İngiltere Basra'dan karaya asker çıkararak işe başlayacaktır[22].

Meville Johns'ın buraya kadar yapmış olduğu tesbitler ile Osmanlı topraklarının paylaşılması nihayete kavuşmamış, İtilâf devletleri gizli, açık görüşmeler ile paylaşma senaryosunu bir müddet daha devam ettirmişlerdir.

İTİLÂF DEVLETLERİNİN I. DÜNYA SAVAŞI ESNASINDA KENDİ ARALARINDA YAPTIKLARI ANDLAŞMALAR

İtilâf devletlerinin Birinci Dünya Savaşı esnasında aralarında İstanbul (12 Mart - 12 Nisan 1915), Londra (26 Mart 1915)[23], Petersburg (26 Nisan 1916), Sykes - Picot (9-16 Mayıs 1916), Saint Jean de Mourienne (19-21 Nisan 1917) gizli andlaşmalarını im-

22 Meville Johns, **Londra Konferansı'ndaki Meselelerden...**, s. 96

23 Londra Andlaşması'nın 8,9,10 ve 12. maddeleri Türkiye'yi ilgilendiriyordu. Madde 8- İtalya işgal altında bulundurduğu 12 adaya tamamiyle sahip olacaktı. 9- Fransa, İngiltere ve Rusya, Türk topraklarının taksiminde Akdeniz mıntıkasında (Antalya) İtalya'ya eşit toprak verecekti. 10- Trablus ve Bingazi'de Sultan'ın haiz olduğu imtiyazlar İtalya'ya geçecekti. 12- Arabistan ve mukaddes İslâm şehirleri müstakil bir devlet hâline getirildiğinde İtalya, İngiltere, Fransa, Rusya ile ortak hareket edecektir. Bu Andlaşmanın diğer hükümleri ise; 1- Erkan-ı Harbiyeliler arasındaki mukavelelerden bahsetmekte, 2- İtalya'nın bütün düşmanlara karşı bütün vasıtalarıyla harp edeceğinden, 3- İngiliz ve Fransız filolarının yardımından 4, 5, 6, 7, İtalya'nın Avusturya ve Arnavutluk'ta kazanacağı toprakların hangileri olduğundan, 13- İtalya'nın Afrika'da alacağı topraklardan, 14- İngilizler'in vereceği 50 000 000 Sterlin borcun ödenmesinde kolaylık sağlanacağı, 15 - Papa'nın sulh müzakerelerine karıştırılmayacağı, 16- Bu andlaşmanın gizli kalacağı (M. Cemil, **Lozan**, C. I., s. 275.)

Levent Şahverdi Arşivi

zalayarak[24], Osmanlı topraklarını aralarında pay etmekte, bu görüşmelerde Türkler hesaba bile katılmamaktaydı. Bu gizli andlaşmaların Rus İhtilâli sonrasında Ruslar tarafından açıklanması [25] ve arkadan imzalanan Mondros Mütarekesi ve Sèvres Andlaşması Türkler üzerinde oynanan oyunun iç yüzünü bütün çıplaklığıyla ortaya koydu. Bu gizli andlaşmalar ile Osmanlı topraklarının bölünme şekli tamamlanmış ancak, Rus ihtilali ile yürürlüğe sokulamamıştı. Bu sebeple Osmanlı topraklarının paylaşılma meselesi aşağıda verilecek olan konferanslarda ele alındı. Fakat İngilizler 25 Haziran 1919 - 12 Şubat 1920 tarihli Konferanslara bu andlaşma hükümleriyle girdi[26].

Türk Milleti, karşı karşıya bulunduğu felaketi önlemek için gayretlerini yoğunlaştırdı. ABD devlet adamı Albay House, 28 Nisan 1917'de, İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'a; "Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinin tamamen kötü olacağını, gelecekte bir savaşa yol açcağını"[27] söylemişti. Albay House, Türk Milleti'nin başlatacağı Millî Mücadele hareketini bir kaç yıl öncesinden görmüştü.

İtilâf devletlerinin aralarında imzaladığı andlaşmalar aslında onlar için bir engel oldu. Çünkü, mirastan alınacak payın oranı bu devletleri birbirine düşürmüştü. Bu sebeple Türkiye'nin ayakta kalması, ancak daha fazla imtiyaz elde edilmesinin doğru olacağı düşüncesi, sözkonusu ülkelerde hâkim olmaya başladı.

İngiltere Başbakanı David Lloyd George 5 Ocak 1918 tarihli bir konuşmasında; "Türkiye'yi başkentinden ve nüfusunun çoğunluğu ırk bakımından Türk olan Anadolu ve Trakya'daki zengin ve şanlı ülkesinden yoksun bırakmak için savaşmıyoruz..."[28] diyerek, Osmanlı

24 Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ank. 1970, s. 9-10. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ank. 1975, s. 430-439, T. Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi-I-Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ank. 1962, s.8.

25 Y.T. Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, s.13.

26 Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İst. 1982, s. 11, 190.

27 Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I-**, TTK., Ank: 1987, s.3.

28 Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı..., s.3; Y. Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, s.17.

Levent Şahverdi Arşivi

İmparatorluğu'nun parçalanmasını istediğini ancak bir Türk Devleti'nin de kurulmasının uygun olacağını belirtmişti.

Calthorpe, Mondros'ta Rauf Bey'e; "İngiltere'nin Türk yönetimine rehber olmasını Türk halkının istemesi hâlinde, her türlü teklife hazır olduğunu söyleyerek, Paris Konferansı'nda [29] şu hedeflere yer verileceğini belirtmişti.

1- Boğazların milletlerarası bir yönetime bırakılması veya ABD'nin mandası hâline getirilmesi,

2- Türkiye'nin Trakya'daki topraklarının Yunanistan'a verilmesi veya Yunanistan ile Bulgaristan arasında paylaştırılması,

3- Yunanistan'a Trakya'dan verilecek olan toprakların durumuna göre bir değerlendirme yapıp, İzmir ve çevresinden bir bölgenin Yunanistan'a verilmesi,

4- İstanbul ve İzmir'in serbest liman hâline getirilmesi,

5- Çoğunluğu Türk olan Küçük Asya'nın toprakları, maliye ve gümrük konularında milletlerarası bir düzene sokularak, Türkiye'ye bırakılması, fakat Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan, Er-

29 Otuziki devlet temsilcisinin katıldığı Paris Barış Konferansı, Merkezî devletler ile savaşmış veya onlara savaş ilan etmiş devletlerden meydana geliyordu. İngiltere, 5-9 Ekim 1918 tarihinde yapılan Paris Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan gizli andlaşmaların ruhuna sadık kalarak ateşkes müeyyidelerini hazırlamıştı. 9 Ekim'de sona eren bu görüşme sonunda Osmanlı Devleti'ne uygulanacak olan mütareke şartları tesbit edilmiştir. (Y.T. Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, s. 23-24). Lord Curzon, Barış andlaşmaları ile uğraşan Konferansın Paris'teki çalışmalarını bitirdikten sonra dağılmayarak, başka bir yerde toplanmasını ve zaman kaybetmeden Türkiye meselesine bir çözüm getirilmesini istiyordu. Halbuki Konferans, Fransız seçimlerinin araya girmesi üzerine tatil edilmiş, seçimlerden sonra yine Paris'te toplanması kararlaştırılmıştı. Lord Curzon'un bu hususta acele etmesinin sebebi; a) Bu gecikme süresinde Türklerin güç toplaması ve sunulan andlaşmayı kabul etmeme ihtimali, b) İngiliz kamu oyunun 400 000 askeri Ortadoğu'da tutan İngiliz yöneticilerini "Neden barış yapılmıyor" diye sıkıştırması, c) ABD'nin takınacağı tavır d) Türkiye'nin en büyük Müslüman devlet olması, bunun diğer Müslüman devletler üzerinde yapacağı te'sir sebebiyle kurulacak olan yeni düzene katkısının bir an önce elde edilmesi. Halbuki Lloyd George, Curzon'dan farklı düşünmekte, andlaşmanın geç yapılmasını istemekteydi. Zira, İzmir'e çıkan Yunanlılar'a Petrol bölgesine bekçilik yapmak üzere kurulan Kürtler'e zaman kazandırmak gerekiyordu. (T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 53-54).

Levent Şahverdi Arşivi

menistan, Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin "gerçek ya da tâbî olma eğemenliği hiç bir şartla" katılmasına müsaade edilmemeliydi.

6- Fransa'nın Lübnan, Beyrut, İskenderun'daki özeldurumu tanınmalı, "A" ve "B"[30] bölgesinde ise, büyük devlet olarak yalnız İngiliz nüfuzu geçmeli, Faysal'ın Suriye'de özerk bir Arap devleti kurulması sağlanmalı, İtalyan istekleri gözönüne alınmalıdır.

7- Filistin, ya ABD'nin veya İngiltere'nin gözetimi altına girmelidir.

8- Musul, Bağdat ve Basra'da İngiliz himayesinde bir Arap devleti veya devletleri kurulmalıdır.

9- Arabistan'da Hicaz Kralı mümkün olduğu kadar bağımsız olmalı, fakat İtalya, Fransa ve İngiltere'nin buradaki özel durumunu tanımalıdır.

10- Kurulacak Ermeni devleti, İngiltere, ABD ve Fransa'yı destekleyecektir.

11- İngiltere, Kafkasya'da güçlü bağımsız devletler görmek istemektedir. Federasyon kurup, kurmamak Rusya ile olan ilişkilere bağlı olmalıdır. Bu bölgede koruyucu devlet olarak ABD Fransa'ya tercih edilecektir. Batum, Poti, Trabzon ve Bakü serbest liman olmalıdır.

12- İngiliz Hükûmeti Botan ırmağının güneyinde Kürt aşiretlerinin özerk bir devlet kurarak İngiltere'nin rehberliğini isteyeceklerini, Zap suyu vadisindeki Nasturî yerleşim merkezleride Lübnan'ın anayasası örnek alınarak düzenlenmelidir[31].

---

30 Hirtzel'in Hindistan Müstemleke Nezareti'ne hazırlattığı Kürt meselesiyle ilgili olarak "A" ve "B" bölgeleri şöyle tesbit edilmiştir. Bohtan nehrinin güneyinden, Dicle ve Harran dağlarının doğusuna uzanan ve doğuda İran sınırına dayanan bölgedir. Bu bölgedeki başlıca şehirler; Ahmediye, Revanduz, Erbil, Altınköprü, Süleymaniye, Kerkük ve Kifri'dir. Sykes-Picot Andlaşması'na göre de; sözkonusu bu bölge üçe ayrılmış, Kuzey kısmı Ruslar'a "A" mıntıkası olarak belirtilen yer Fransızlar'a, "B" mıntıkası olarak belirtilen yer de İngilizler'e verilmiştir. Küçük Zap suyu İngiliz-Fransız nüfuz bölgesini birbirinden ayırmaktadır. (M.K. Öke, **Musul-Kürdistan Sorunu**, s.62)

31 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C.I., İst. 1992, s. 103-105.

Levent Şahverdi Arşivi

Lloyd George daha 1915 yılında Maliye Vekili iken Venizelos'a Con Stavridis vasıtasiyle, İngiltere'nin büyük bir Yunanistan kurmak istediğini söylemişti. Osmanlı Devleti'ne uygulanacak şartların görüşüldüğü sırada Venizelos'un hemen gelmesini istemişti. Bu fırsatı kaçırmayan Venizelos Paris'e giderek 2 Kasım 1918 tarihinde Lloyd George'a bir mektup ve bir de muhtıra sundu.

Venizelos mektubunda özetle; "Ermeniler, bütün medeniyet âleminin sempatisine layıktırlar. Onların geleceğini teminat altına almada Şark meselesinin halledilemeyeceğini, Rumlar'ın da aynı derecede sempatiye layıt olduğunu, Yunan hududunun Karadeniz'e kadar genişletilmesi gerektiğini, bu hususa karşı çıkanların sadece İtalya olduğunu, İtalya'nın karşı çıkmasının ise, daha önce Saint Jean de Maurienne Andlaşması ile İzmir'in İtalya'ya verildiğini, ancak bu mukaveleler Rus ihtilali sebebiyle hükümsüz kaldığından bir mânâ ifade etmediğini, halbuki Yunanistan'ın Akdeniz ülkesi olması hasebiyle güçlendirilmesi gerektiği, çünkü bölgedeki dengeyi sağlamak için buna ihtiyaç olduğunu, ayrıca İtalya'nın meşru menfaatlerini ortadan kaldıracak bir durumun bulunmadığını"[32] belirtmiştir.

Venizelos verdiği muhtırada ise; "Osmanlı İmparatorluğu'nda harpten evvel 1.500.000 Ermeni, 2 473 000 Rum'un bulunduğunu, Türkler'in kötü idaresi Hristiyanlar üzerinde devam ettikçe, ardı arkası kesilmeyen anlaşmazlıkların çıkacağını, bu anlaşmazlıkların genel sulh görüşmeleri üzerinde olumsuz tesir yapacağını" belirttikten sonra, "Rusya'daki Ermeniler, Türkiyedeki ırkdaşlarıyla birleştirilip, bunlara Kürtler'in de katılması neticesinde yaşayabilecek güce sahip bir Ermenistan'ın kurulacağını[33], Rum ahalinin oluşturduğu Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesiyle Rum meselesinin de halledileceğini, zaten bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Rum olduğunu"[34] abartılı ve gerçek dışı rakamlarla ifade etmiştir. Ve-

32 M. Cemil, **Lozan**, C.I, s. 239.

33 Kürtler, Ermeniler ile birlikte bir devlet kurdurtma düşüncesini, Ermenilerin boyunduruğu altına girmek şeklinde telakki ederek, benimsemeyip, ayrı bir devlet kurmanın çarelerini aramışlardır.

34 M. Cemil, **Lozan**, C. I. s. 238-244.

Levent Şahverdi Arşivi

nizelos'un bu muhtırasından daha tutarlı başka muhtıraları Paris Konferansı görüşmeleri sırasında da verilecektir.

PARİS KONFERANSI

Savaştan galip çıkan devletler, mağlup devletlere uygulayacakları müeyyideleri aralarında görüşmek için 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te bir araya geldi. Fakat önlerine gelen meseleyi çözmek hiç de kolay değildi. Çünkü bütün devletler sanayi, ticarî, malî ve askerî bütün kuvvetleriyle bu savaşa katılmışlar, 70 milyon seferber edilmiş, 30 milyon yaralı 8 milyon ölü verilmiştir. Sulh muâhedesi, bu manzara göz önünde tutularak yapılması gerekiyordu. Bu durum ise, dünya haritasının yeniden çizilmesi demekti. Görüşülen meseleler ise 58 başlık altında toplanmıştı. Diğer taraftan, konferansa katılan devletlerin delegeleri arasında uyum sağlamak çok zordu. Delegeler içinde hukukçu, iktisatçı, tarihçi, sanayici, tüccar, idareci, profesör, diplomat, mebus, asker, denizci, çiftçi... bulunmaktaydı. Bu kadar değişik meslek gruplarına mensup insanlar arasında bir uyumun sağlanması çok zordu. Bunun için binbeşyüz oturum yapıldı[35].

Paris Konferansı'ndaki görüşmelerde Almanya'ya imzalattırılacak hükümler tesbit edilirken, diğer devletlerin durumu da görüşüldü. Konferansta yenilen devletlerin temsilci bulunduramayacağı kararı olduğu için, Türkiye'nin de konferansta temsilcisi yoktu. Bunun için, Türkiye ile ilgili söylenen sözler birer acı haber olarak bütün Türkiye'yi sarmaktaydı. Türkiye ise Wilson'un meşhur prensiplerine güvenmekteydi.

ABD. Cumhurbaşkanı Thomas Woodrow Wilson da 8 Ocak 1918 tarihinde "Şimdi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk ülkelerinin eğemenliği güvenlik içinde sağlanmalı, fakat hâlâ Türk yönetimi altında

35 Konferansta umumi menfaatleri olanlar ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya; Özel menfaati olan devletler ise, Belçika, Brezilya, Çin, Küba, Yunanistan, Goetemala, Hayti, Hicaz, Hondras, Liberya, Nikaragova, Panama, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp, Hırvat Soloven, Siyam, Çekoslovakya ile dört İngiliz dominyonu ve Hint. Savaşta tarafsız kalan, Bolivya, Ekvator, Pero. Uruguay katılmışlardır. (M. Cemil, Lozan, C.I., s.213).

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan diğer unsurların hayatı kesinlikle özerklik yönünde her türlü engelden uzak olmalı"[36] demiştir.

Wilson'un Suriye ve Türk toprakları üzerindeki düşüncesi iki noktada toplanmaktaydı. "1- Türk toprakları hakkında, ileride, barış konferansınca alınacak herhangi bir karar, manda sistemi çerçevesi içinde alınmalı ve ne olursa olsun bu düzeni güçsüz bırakabilecek ya da yok saydıracak bir tutum içine girilmemelidir. Bu hem manda düzenine, hem de Amerika'nın konferanstaki durumuna güç kazandıracaktır. 2- Wilson, Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış andlaşmasının öteki devletlerce önceden verilmiş kararlara uygun terimler içinde ve onların istedikleri gibi hazırlanmasını önlemek istiyordu. Türkiye'yi ilgilendiren andlaşmada Amerika'nın rolü, Milletler Cemiyeti'nin ilkelerine dayanmalıdır."[37]

Konferans'ın 24 Ocak 1919 günkü görüşmelerde İngiltere Onlar Komisyonu'na, kendileri tarafından savaşla ele geçirilmiş sömürgelerin kendi topraklarına katılması gerektiği görüşü üzerine Wilson, Milletler Cemiyeti ve kazanılmış toprakların Cemiyet'in yönetimine bırakılması yolundaki Smuts plânından iyice etkilenerek, üç imparatorluğun yıkıntılarının Milletler Cemiyeti yönetimine bırakılması düşüncesini benimsemiştir. Bu görüşler reddedilerek; "Paris'e bir Milletler Cemiyeti kurmak için değil, hemen hemen kaybolmuş bir savaşın kazanılması ve kendi ülkelerinin gelecekteki güvenliğine ilişkin çareleri bulmak için toplanıldığını, kendilerinin tam denetimleri altında manda düzeninin bütün yararlarını elde etmek olduğunu"[38] bilhassa İngiliz delegeleri söylemiştir.

Wilson Prensipleri'ne umut bağlayan Osmanlı Devleti, bu prensiplerin Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Merkez Devletleri'ni yenilgiye uğratmak için hazırlanmış olduğunu çok geç anladı. Wilson'un hukuk nazariyatına uygun umdeleri, İngiliz ve Fransız po-

36 Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s.4.

37 Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)** (T.Çev. Tevfik Alanay) İst. 1972, s. 132, 133.

38 Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, s.90, 91, 93-95.

Levent Şahverdi Arşivi

litikacılarının elinde galip devletlerin politikalarına uygun hale getirilmişti. Milliyet prensibi yalnız mağlup devletlerin kuvvetten düşmesi için tatbik edilerek, İngiltere, Fransa gibi müteaddit milletlere hâkim olan galip imparatorluklara aslâ uygulanmamıştır[39].

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya varışının ertesi günü [28 Aralık 1919], belirttiği gibi; Wilson Prensipleri'nden 12. maddenin uygulanmasını İtilâf devletleri zâten uygulamak istememekteydi. Zira İngiliz yazarı Harold Nicolson'un da belirttiği gibi; "Düşmanlarımız (Türkler) üzerinde azamî baskı kullanmak ve ancak dostlarımıza sınırsız self-determinasyon isteğinde bulunma hakkı vermek" gerektiğini söylemiştir[40].

Başta Halide Edip ve Ahmet Emin gibi münevverlerin Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni[41] kurmalarının başlıca sebeplerinden biri de, artık uygulanmayacak gibi gözükmeye başlayan sözkonusu bu 12. maddeyi ABD'nin safında görünerek uygulamaya sokmaktır[42].

Bilhassa Ermeni çevrelerince yapılan propagandalar neticesinde mağdur gibi gösterilen Ermeniler, Amerika kamuoyunu da tesiri altına almıştır. Bunun üzerine Wilson, Türk Hükûmeti'ne bir telgraf göndererek; "Ermeni katliamının hemen durdurulmasını, aksi halde 12. maddenin uygulanmayacağını" [43] söylemiştir.

Paris Konferansı'nda Yunanistan'ın haklarını incelemek için bir komisyon kurulması meselesi konuşulduğunda, Wilson dönüş yaparak;

---

39 **Tarih IV.**, Maarif Vekaleti, İst. 1931, s.5.

40 Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s.6.

41 4 Aralık 1918 tarihinde kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti, Wilson'a yapılan başvurulara herhangi bir tepkinin gelmemesi sebebiyle Padişah Vahdettin'in İngilizler'den yana bir tavır takınmasına sebep olmuş, ancak Mustafa Kemal'in Minber gazetesinin muhalefeti, Doğu Anadolulların ABD'nin Ermenistan kurma girişimini hareretle destekleyeceği şüphesiyle bu cemiyet iki ay faaliyet gösterebilmiştir. İngiliz Muhipler Cemiyeti kurulunca (20 Mayıs 1919), Amerikancılık yeniden canlanmıştır. Amerikan taraftarlığının canlanmasına 28 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'a gelen Amiral Bristol önemli rol oynamıştır. Bu dönemde Saray İngiliz taraftarlığını benimserken, Meşrutiyetçiler Amerikan taraftarlığını benimsemişlerdir. (Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, C. II, İst. 1992, s. 271.)

42 Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s.6.

43 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK., Ank. 1988, s.84.

Levent Şahverdi Arşivi

"Türkler'in İstanbul'dan bile çıkarılması gerektiğini"[44] söylemiştir.

Wilson'un daha Şubat 1919'da prensiblerine sırt çevirmesi bilhassa Yunanlılar tarafından memnuniyetle karşılanmış, bir çok Amerikalı Piskopos da Wilson'a telgraf göndererek; "Avrupa'nın neresinde olursa olsun, Türkler'in kovulması, yönetimlerinin ortadan kaldırılması Hristiyan medeniyet için gerekli"45 olduğunu vurgulamışlardır. Zaten İngiliz ve Fransızlar'ın işgallerini sürdürmesi, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a işgal ettirilmesi, Rum-Pontus, Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmak istenmesi İtilâf devletlerinin niyetlerini açıkça ortaya koymuştu.[46]

Wilson, Türkiye'nin yeniden kurulmasıyla ilgili bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon, her ne suretle olursa olsun Türkiye'nin paylaşılmasını ve halkının kahir çoğunluğu ile Türk bulunan Doğu Anadolu'da müstakil ve muhtar bir Ermenistan kurulmasını reddediyordu. Fakat Wilson, Avrupa'da yapılan şişirilmiş propagandalara kapılarak, Paris Konferansı'nda Lloyd Gegorge, Clemanceau ve Orlando'nun paraleline düşerek, yukarıda belirtilen Türk aleyhtarı sözleri söyleme durumunda kaldı. Çünkü bu üç lider Amerika'ya, kurulacak olan Ermenistan ile Boğazlar ve İstanbul üzerinde teşkili düşünülen mandayı bırakma sözünü vermişlerdi. Wilson'un şahsen kabul ettiği bu teklifi Amerikan kamuoyu reddederek, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türk toprakları üzerindeki tasarrufları hususunda düştükleri hataya Amerika'nın düşmesine engel olmuşlar ise de bu karar çok gecikmişti. Zira, Amerika Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarmasına rıza göstermiş ve İzmir'in işgal edileceği haberini İstanbul'da bulunan Amiral Web Sadrazama 14 Mayıs 1919 tarihinde tebliğ ettirmişti[47].

---

44 Y. Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s. 118.

45 E. Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, s. 191; Y. Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı... s.140.

46 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 36.

47 İzmir'in işgali notasında; 1- Paris'te toplanan âlî meclisten aldığı emre göre hareket eden ve bugün İzmir sularındaki müttefik devletler deniz kuvvetleri amirallerinin en kıdemlisi olan Galthorp'tan aldığım talimat üzerine, İzmir kalelerinin bundan böyle müttefik devletler müfrezelerine teslim edileceğini hükümete bildirmek vazifesiyle mükellefim. 2- Buna göre lazım olan emirlerin verilmesini rica ederim. 3- İzmir civarında şimdiki vaziyet ve mütareke hükümleri icabiyle bu işgal hareketine teşebbüs olunduğunu ilâveten beyan eylemekliğim aldığım talimat iktizasıdır. (M. Cemil, **Lozan**, C. I., s. 219-220).

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni meselesini yerinde inceleyecek olan bir heyetin raporuna göre hareket edilmesinin uygun olacağı Amerikan Senatosu'nda kararlaştırıldı. Bu maksatla Tümgeneral James G. Harbord, 15 asker, 31 sivil olmak üzere 46 kişilik bir hey'et Anadolu ve Kafkasya'da bir ay süren bir incelemede bulundu. 20 Eylül 1919 tarihinde Sivas'da Mustafa Kemal Paşa ile de görüşen bu hey'et, hazırladığı raporda, Ermeniler için söylenenlerin hiç birinin doğru olmadığını ortaya koydu. Bu rapor Amerikan kamuoyuna da sunuldu. Böylece Amerikan kamuoyu diğer devletlerin çıkarlarını desteklemekten vazgeçti[48].

Yukarıda izah edilen gelişmeler neticesinde ABD, İngiltere ve diğer İtilâf devletlerinin şahsî pazarlıklarına âlet olmaktan vazgeçince, Türkiye üzerinde oynanan oyunların liderliği İngiltere'nin eline geçti.

Fransız Hariciye Nazırı Pichon, Lord Curzon'u Londra'da ziyaret ederek, barış konferansının Türkiye ile ilgili meseleleri müzâkere etmek üzere bir araya gelmeleri teklifine olumlu cevap alınarak, Aralık 1919 ayı içinde üç defa görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerde; Avrupa'daki Türkiye'nin geleceği, İstanbul'un kontrolü veya İstanbul'a ne şekilde bir yönetim tanınacağı; Padişah'ın İstanbul'da bırakılıp, bırakılmayacağı; Yunanlılar'ın İzmir'de kalıp, kalmamalarına, İzmir'in verilip verilmeyeceği; İtalyanlar'a Anadolu'da bir pay verilip, verilmeyeceği; Eğer manda yönetimi getirilmez ise, Türk topraklarının bir manda hâline getirilip, getirilmeyeceği; Türkler'e tanınacak bağımsızlığın derecesi; Milletlerarası kontrole lüzum olup olmayacağı; Ermenistan'ın tanzîmi ve Kürdistan'ın geleceği konuları ele alınmıştır[49].

48 Fethi Tevetoğlu, "Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi" **Türk Kültürü Dergisi**, S. 76 (Şubat 1969), s. 1-12.

49 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s.52.

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI DEVLETİ'NİN PARİS KONFERANSINA KATILIŞI

İzmir'in işgali Türk kamuoyunda büyük infial uyandırmış, bir çok yerde protesto mitingleri yapılmıştı. Olaylar, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde hızla gelişiyordu[50]. Bu durumu görüşmek üzere 26 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda Saltanat Şûrası toplandı[51]. Bu toplantıda görüşülen meseleler arasında Paris Konferansı'na bir temsilcinin gönderilmesi konusu da bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Konferansa katılma isteği Amerika Cumhurbaşkanı'nın itirazına rağmen Lloyr George, Clemenceau ve Orlondo tarafından kabul edilince, 1 Haziran 1919 tarihinde Fransız elçisi Defrance tarafından bu müsaade Sadrazama bildirildi[52]. Konferansa gönderilmesi kararlaştırılan Sadrazam Ferit Paşa ile, eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa delege olarak seçildiler. Ferit Paşa 6 Haziran 1919 günü Fransızlar'ın Democratie zırhlısı ile Toulon üzerinden Paris'e gitti. Tevfik Paşa ise bir gün sonra İngilizler'in Sırpiyus zırhlısı ile İstanbul'dan ayrılmıştır[53].

Ferit Paşa, Tevfik Paşa'nın Paris'e gelmesini beklemeden "Onlar Meclisi"[54] nin önüne çıkarak Türk tarafının isteklerini belirtti. Bu istekleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür. 1- Savaştan önce Osmanlı toprak statüsünün muhafazası. 2- Ege adalarının Yunanistan

---

50 İzmir 15 Mayıs 1919 günü işgal edildikten sonra, Yunanlılar her geçen gün Batı Anadolu'da ilerleyerek korkunç katliamlar yapmaktaydı. Bu vahşetin önlenmesi için Osmanlı Devleti Paris'e şikayette bulundu. Bunun üzerine Sulh Konferansı Meclisi bölgeye bir tahkik komisyonu göndermeğe karar verdi. Komisyonda Amiral Bristol, Fransa murahhası General Bunoust, İngiltere murahhası General Hare, İtalya murahhası General Dall'olio ile bir Yunan ve Türkler'den Kadri Bey bulunmaktaydı. Komisyon üyeleri 12 Ağustos - 12 Ekim 1919 tarihleri arasında İzmir, Aydın, Manisa, Menemen, Nazilli, Ayvalık'ı dolaşarak 175 şahit dinleyip, uzun bir rapor hazırladı. Bu raporda Yunanlılar suçlu görüldü. Venizelos'un konferansa sunduğu belgelerin yanlış olduğu anlaşıldı. Yunanistan'ın işleri tedkike memur komisyona verildi. (M. Cemil, **Lozan**, C.I. s. 262 ve devamı).

51 Ali Fuad Türkgeldi. **Görüp İşittiklerim**, Ank. 1949, s.234.

52 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.4, İst. 1982, s. 2043; Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, C.I. Ank. 1959, s.120.

53 İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, s.2044; İbnülemin, Tevfik Paşa'nın 14 Haziran'da gittiğini belirtmiştir. (a.g.yer); M. Cemil, **Lozan**, C.I. s. 223; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ank. 1978, C. IV. s.260.

54 Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın Cumhurbaşkanı ve Başbakanlarından oluşan meclis.

Levent Şahverdi Arşivi

ve 12 adanın İtalya tarafından Osmanlı Devleti'ne bırakılması 3- Balkan harbi neticesinde Bulgaristan ve Yunanistan'a geçen Batı Trakya'nın Osmanlı Devleti'ne verilmesi, 4- Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulması müzâkerelerine başlanabileceği, 5- Osmanlılar'a bağlı kalmak şartıyla Araplar'a muhtariyet verilebileceği, şeklindedir[55]. Türk temsilcilerinin öne sürdüğü istekler Konferanstakilerce gülünç bulunmuş ve bir sonuç alamadan geri dönmüşlerdir[56].

Lloyd George'un, Osmanlı Devleti'ni yok etmek ve Yunanistan'ı yine Yunan kuvvetleriyle büyütme siyaseti, Amerika, Fransa ve İtalya'nın siyasetine uygun değildi. Fransa Ren nehrini düşündüğü için, Almanya ile olan anlaşmazlıkları karşısında Lloyd George'un isteklerine karşı çıkmıyordu. İtalya ise, Doğuda büyüme ve genişleme siyasetini sürdürmek istiyordu. Bu durum karşısında Yunanistan'ın, İtalya'ya vaad edilen 12 ada, kuzey Epir, Trakya ve Batı Anadolu'yu konferans önünde haklı sebepler ileri sürerek alması mümkün görünmüyordu. Venizelos'un 3-4 Şubat 1919 günü konferansta yaptığı konuşmadaki isteklerini değerlendirmek üzere; İngiltere, Fransa, İtalya, ABD delegelerinden "Yunan İstekleri Komitesi" kuruldu. Bu komite 6 Mart'da raporunu tamamlayarak, küçük değişiklikler ile kabul edildi[57]. Bu sebeple Lloyd George'un baskısıyla Yunanistan ile İtalya arasında 29 Temmuz 1919 tarihinde bir andlaşma imzalanarak, Savaş sırasında İtalya ile imzalanan andlaşmalar hükümsüz bırakıldı[58]. Bu durum karşısında ortaya çıkan yeni meselelerin de konferansta görüşülmesine karar verildi.

Konferans'ta Manda meselesi de görüşülerek, özellikle Ortadoğu ve

55 S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 4. s.260.

56 İbnülemin, **Son Sadrazamlar,** s. 2045.

57 Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, s. 127-128.

58 İtalya ve Yunanistan Konferansta görüşülecek şu meselelerde birbirlerine yardım edeceklerdi. 1- Trakya'nın geleceği. 2- Arnavutluk'taki Epir bölgesinin durumu. 3- İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki mandaterliğini Yunanistan'ın kabul etmesi. 4- İzmir-Aydın demiryolu üzerinde, Balascık istasyonuna giden, bu istasyondan itibaren bir taraftan İzmir ve Saruhan, diğer taraftan Aydın ve Denizli sancakları hudutlarıyla çevrili hattın Güney kısmının İtalya'ya verileceği 5. İtalya'nın elinde bulunan Ege adalarının Yunanistan'a verilmesi... (M. Cemil, **Lozan**, C.I, s. 289-291).

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu toprakları üzerindeki manda meselesi tartışıldı. Sözkonusu yerlerdeki manda meselesini araştırmak üzere King-Crane Komisyonu kuruldu. Bu Komisyon çalışmalarını Ağustos ayında tamamlayarak, 28 Ağustos'da Amerikan Delegasyonu Başkanı Frank-Polk'a verdi[59]. Komisyon'un verdiği Türkiye hakkındaki raporda üç ayrı hükûmetin kurulması öngörülüyordu. "Bu hükûmetler; İstanbul, Ermenistan ve Türkiye'nin geri kalan yerleridir. Bunların hepsi manda altına konulacaktır. Bütün bu hükûmetler için tek bir mandaterlik düşünülecek olursa, bu mandaterlik ABD'ye verilebilir. Yunanlılar Anadolu'dan çıkarılmalıdır ve Yunanca konuşulan alanlarda ayrı hükûmet kurulmalıdır. Buralara ancak bazı bölgesel özerklik verilebilir. Kilikya Ermenistan'a bağlanmalıdır."[60]

18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'nın genel oturumu 21 Ocak 1920 tarihinde sona ererken, Birinci Londra Konferansı 12 Şubat 1920'de Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış andlaşmalarının şartlarını görüşmek üzere toplandı. Konferans Lloyd George'un başkanlığında, Fransız Başbakanı Millerand, İtalyan Başbakanı Signor Nitti katılmışlardır. Japonya Londra Büyükelçisi tarafından temsil edilirken, Belçika, Yunanistan ve Romanya kendileriyle ilgili hususların görüşüldüğü sırada toplantılara iştirak etmişlerdir[61].

Kilikya'da meydana gelen olaylar, Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı hareketin İtilâf Devletleri'ne meydan okuması işgalci devletleri sinirlendirmişti. Konferansta Komisyon, Türkler'e sulh şartlarını kabul ettirmek için zor kullanmanın kaçınılmaz olduğunu düşünerek 11 Mart'da İstanbul'un resmen işgaline karar vermiş ve 16 Mart'da İstanbul işgal edilmiştir[62].

---

59 King-Crane raporu; Türkiye anlaşması tartışılıncaya kadar elde tutulması ve sonra Amerika Delegasyonu'nca konferansa sunulması düşünülmüştü. Bu durum gerçekleştirilemedi. Çünkü, ABD, Türkiye andlaşmasının incelenmesinden ve görüşülmesinden önce Konferans'tan çekilmişti. Bu rapor, Başkan Wilson tarafından 1922 yılında yayınlanmasına kadar kendisinde kaldı. Fakat kopyaları diğer delegelere dağıtılmıştı. (Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, s. 153.)

60 Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, s. 154.

61 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 55; Amerika'nın 1919 senesi sonlarına doğru Barış Konferansıyla ilgisi kesilmişti.

62 Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s. 205-206.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ile yapılacak olan barışın kararlaştırılmasında; Türkler'in çoğunlukta olduğu topraklar üzerinde bir devletin kurulması, manda ve siyasî himayenin tanınmaması, Türk ordusu ve donanmasının varlığına izin verilmemesi, Azınlık haklarının korunması hususunun Milletler Cemiyeti'ne verilmesi, Türk yönetiminin yeniden düzenlenmesi gibi konularda fikir birliğine varılırken, Şu dört hususta; 1- İstanbul ve Boğazlar. 2- Anadolu ve Küçük Asya. 3- Ermenistan. 4- Suriye, Mezopotamya ve Arabistan konularında fikir birliğine varılamamıştır[63].

Ötedenberi Yunanlılar'ı destekleyen Lloyd George, İzmir'in Yunanlılar'da kalmasında israr ederken, Fransa ve İtalya, Yunanlılar'ın başka bir şekilde tatmin edilip İzmir'in Türkler'e verilmesini istemişlerdir. Doğu'da bir Ermeni devleti kurulması hususunda fikir birliğine varılırken, İstanbul'un Türkler'de kalıp kalmayacağı hususu uzunca tartışılmış, neticede Anadolu'daki gelişmelerin gün geçtikce kuvvetlenmesi ve İngilizler'in bu günlerde bu gücü yok etmek için yeterince kuvvete sahip olmamaları sebebiyle, 14 Şubat 1920 tarihinde Konferans'ta İstanbul'un Türkler'de kalması kararına uymak zorunda kalmıştır[64]. Yukarıda belirtilen diğerkonularda ortak bir karara varılamamıştır.

Üzerinde fikir birliğine varılamayan bu konuların görüşülmesi için Konferans başka bir tarihe bırakılarak, Konferansın birinci safhası 10 Nisan'da sona ermiştir. Bundan sonra görüşmeler San Remo'da 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılacaktır[65].

SÈVRES ANDLAŞMASI

San Remo görüşmelerinde Sèvres Andlaşması'nın hükümleri kararlaştırılarak Mondros Mütarekesi'nden 18 ay sonra bu hükümlerde fikir birliğine varılmıştır. Sèvres'e göre özetle; İstanbul ve Boğazlar

63 E. Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, s. 211, T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 57.

64 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C. I. Ank. 1970, s. 89, Selahattin Tansel, C. III. Ank. 1978, s. 13-15; Tansel, İstanbul'un Türkler'e bırakıldığına dair haberi Mustafa Kemal Paşa daha önceden duymuştu, demektedir. (Tansel, **a.g.e.** Dip Not 27.)

65 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I-**, İzmir 1984, s.229.

Levent Şahverdi Arşivi

Milletlerarası bir yönetim altına alınmakta, Padişah'ın İstanbul'da kalmasına izin verilmekte, Güney Anadolu ve Adana bölgesi Fransızlara, Antalya İtalya'ya verilmekte, İzmir Yunanistan'a bırakılmakta, Doğu'da bir Ermenistan kurulmakta, Türkiye'ye İç Anadolu'da denizler ile bağlantısı olmayan küçük bir yer bırakılmaktaydı.

Sèvres Andlaşması'ndan ayrı olarak İtalya, Fransa ve İngiltere arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde "Accord Tripartite" adıyla bir andlaşma yapılarak; Anadolu, Fransa ve İtalya arasında iktisadî nüfuz bölgelerine ayrılıyordu[66]. Bu andlaşma ile Fransa'ya Güney Anadolu, Kılıkya ve Suriye'de özel imtiyazlar verilmekteydi.

İtalya dışında diğer devletlerin parlamentoları tarafından onaylanmamış olan Sèvres hükümleri Ankara tarafınca da kabul edilmemişti. Zâten bu tarihlerde Anadolu'daki gelişmeler gün geçtikçe kuvvet kazanmaya başlamış, TBMM'nin bütün dünyaya duyurduğu hükümleriyle de çelişmekteydi.

Dahiliye Nazırı Reşid Bey'in Paris'ten gönderdiği bir telgrafta; "Spa Konferansı'nda itilâf temsilcileri Türkiye meselesi hakkında ittifakla karar verip, Türkiye'nin sulh andlaşmasını imzalamaması hâlinde, İngiltere heyetinin teklifi üzerine İstanbul'un Yunan askerleri tarafından işgal edilmesi ve yönetimin de Yunanlılar'a bırakılacağı"[67] yönündeki telgrafı İstanbul'u telaşlandırmıştı. Spa Konferansı'nın 16 Temmuz 1920 tarihinde aldığı bu karar Meclis-i Mahsus'da müzâkere edilerek; "Bu kararın kabulü hâlinde, İstanbul'u verip, bunun karşısında Anadolu'da küçük bir devlete sahip olmak veya bu teklifi reddederek Osmanlı Devleti'nin hayatına son vermek"[68] şeklinde mütalaa edilmiştir. Halbuki Spa'da böyle birkarar alınmamış, ancak bu blöf Reşid Bey'in kulağına söylenmiştir. Fakat bu söz meclis-i Mahsus'ın karar vermesini çabuklaştırmıştır[69].

66 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 119; M. Cemil, **Lozan**, C.I. s.322.
67 M. Cemil, **Lozan**, C.I, s.342.
68 M.Cemil, **Lozan**, C.I, s.341.
69 Y.Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, s.58.

Levent Şahverdi Arşivi

LONDRA KONFERANSI'NA ANKARA HÜKÜMETİ'NİN DE ÇAĞIRILMASI

Doğu Anadolu'da Ermeni meselesinin halledilmesi, 18 Ocak 1921'de Yunanlılar'ın İnönü'de mağlubiyeti, Moskova'da Ankara temsilcileriyle barış yapılması, Güney ve Güneydoğu'da Fransızlar'a karşı gösterilen direnme Sèvres'in hükümlerini iyiden iyiye uygulanma hususunda zora soktu. Bu durum İtilâf devletleri nezdinde Ankara'nın bulunmadığı bir görüşmede neticeye varılamayacağı kanaatini uyandırdığından; İstanbul, Atina ve Ankara'dan gönderilen delegeler ile kendi delegelerinin 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da toplanmaları kararlaştırıldı. İtilâf devletleri bu kararını 26 Ocak 1921 tarihinde İstanbul'a bildirdiler[70]. Sadrazam Tevfik Paşa, 27 Ocak 1921 tarihinde İtilâf devletlerinin bu kararını Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf ile bildirdi[71].

Mustafa Kemal Paşa 28 Ocak 1921 tarihinde verdiği cevapta özetle; "İstanbul'da meclis olmadığı için meşru' bir hükûmetin bulunmadığını, bu sebeple İstanbul'un Ankara'ya bağlanması gerektiğini, Padişah'ın Ankara Hükûmeti'ni tanımasını, İstanbul ve Ankara'nın birlikte hareket etmesinin bu şekilde sağlanacağını, İtilâf devletleri Londra'ya çağırmayı düşündükleri Ankara'yı doğrudan doğruya çağırmaları gerektiğini"[72] bildirmiştir.

Tevfik Paşa 29 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği cevapta özetle; "Ankara ile birlikte hareket etmenin yararları" belirtilmekte, Ankara'nın dolaylı olarak çağrılmasının doğal olduğunu çünkü, İtilâf devletleri hükûmetlerinin temsilcilerinin İstanbul'da bulunması, Ankara ile işbirliği yapanbir hükûmet (İstanbul) aracılığıyla bu bildirimin yapılmasının tabiî olduğunu"[73] belirterek, bunun kaçınılmaz bir fırsat olduğunu, bu sebeple "Ankara'dan delege gönderilmesinin çok önemli olduğu"[74] dile getirilmekteydi.

70 S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV, s.30.
71 **Nutuk**, Ank. 1927, s.402.
72 **Nutuk**, s. 403, 404.
73 **Nutuk**, s.407.
74 **Nutuk**, s. 407-408.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hadise İstanbul ile Anadolu'yu yakınlaştırmıştır. Tevfik Paşa'nın bu cevaplarını Mustafa Kemal Paşa; "İstanbul ve Anadolu'nun birleşmesi için Tevfik Paşa'nın çalıştığı söylenmektedir, bu doğrudur. Ancak Anadolu'yu İstanbul'a bağlamak istemektedirler." Halbuki "Bu elverişli durumun doğmasına Anadolu savaşının küllî tesiri vardır."[75] şeklinde değerlendirmiştir.

Müttefikler 26 Ocak 1921'de İstanbul Hükûmeti'ni Konferansa çağırırken Ankara temsilcilerinin de getirilmesini İstanbul'dan istemişlerdi. Bu şekilde Ankara'yı tanımadıkları için muhatap kabul etmemişlerdi[76]. Ancak, Konferans'a "Ankara Hükûmeti delegelerinin katılmasının şart koşulması" Türk Milleti'ni temsil eden meşru hükûmetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etme anlamını taşımaktadı[77].

Londra Konferansı'na Ankara'nın hangi şartlarda katılacağı hususu İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen 30 Ocak 1921 tarihli mektupta dört madde hâlinde belirtildiği halde, olumlu bir mütabakata varılamadı[78].

Yunanlılar'ın 21 Şubat'ta tekrar bir askerî harekâta başlaması neticesinde, Mustafa Kemal Paşa hakkında daha önceden verilmiş olan ölüm kararı kaldırılmış, İstanbul gazetelerinde millîciler için yasaklanmış olan Paşa ve Bey gibi ünvanlar yeniden kullanılmaya başlanmıştı. Bu olumlu gelişmeler neticesinde Ankara, İstanbul Hükûmeti'nin davetine uymakla beraber, müttefikler tarafından çağrıldıkları takdirde konferansa katılmayı kararlaştırmış, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında bir heyet kurularak, bu heyet 6 Şubat'ta Roma'ya gitmek üzere Antalya'ya hareket etmiştir[79].

Roma'da İtalya Dışişleri Bakanı ile görüşen Bekir Sami Bey, "Londra Konferansı'na İstanbul Hükûmeti'nin aracılığıyla davet edil-

75 **Nutuk**, s. 408.
76 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 137.
77 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV. s.31.
78 **Nutuk**, s. 413.
79 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV. s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

diklerini ancak, Anadolu'yu temsil edecek heyetin sadece kendileri olduğunu, eğer bu konferansta Türkiye meseleleri konuşulacak ise, o takdirde kendilerinin doğrudan doğruya çağrılmaları gerektiğini" söyledi. Bu hususta birde nota veren Bekir Sami Bey, İtalyanlar tarafından ilgililere bu notanın iletilmesinden sonradır ki, İngiltere Başbakanı Lloyd George Ankara'yı konferansa çağırdı[80].

Müttefikler Türkleri Londra'ya davet ederken, Misâk-i Mili'yi tanımak için davet etmemişlerdi. Tevfik Paşa'dan gelen telgrafta; "Mevcut Muahedede hâdisat dolayısiyle zarurî görülecek tadilat icra edilecektir." denilerek, Doğu ve Batı'da kazanılan başarılar nisbetinde Sèvres'in üzerinde küçük bir tadilat yapılıp aynen uygulanması öngörülmekteydi[81]. Halbuki Mustafa Kemal Paşa temsilcilerine Misak-ı Millî ilkelerini Batılılar'a anlatmak ve bunlardan hiç bir surette fedâkarlık etmemek hususunda emir vermişti. Bu sebeple, daha Konferansın başında iki taraf arasında görüş ayrılığı çıkmıştı[82].

Konferansda İstanbul temsilcisi Tevfik Paşa, "Söz, asıl milletvekillerine aittir. Binaenaleyh Anadolu heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim."[83] diyerek, sözü Bekir Sami Bey'e bırakması, arkasından "Bekir Sami Beyefendi, bütün Türkiye namına söz söylüyor" demesi, İstanbul ile Ankara'nın Türkiye meseleleri üzerinde birleştiğini göstermekteydi. Ayrıca Bekir Sami Bey'den sonra Dr. Nihat Bey'in konuşması hem İngilizleri, hem de Fransızları oldukça memnun etmişti[84]. Bu konuşma TBMM'nin yaptırım gücünü ortaya koyması bakımından çok önemliydi. Bu hareket neticesinde İtilâf devletleri geri adım atmak mecburiyetinde kalmışlardı.

İkinci Londra Konferansı'nın 23 Şubat - 12 Mart 1921 tarihli toplantıları da İngiltere'nin insiyatifi çerçevesinde geçti. Umumî konferans açılmadan

80 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C.IV, s.34.

81 Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası,** TTK., Ank. 1973, s. 79; T. Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele,** C. I., s.410.

82 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...,** s. 138

83 İbnülemin, **Son Sadrazamlar,** C. 4, s. 1735; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I-,** s. 274; Tansel, **Mandros'tan Mudanya'ya Kadar,** C. IV. s.38.

84 İbnülemin, **Son Sadrazamlar,** C. 4, s. 1735.

Levent Şahverdi Arşivi

iki gün önce İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa ve Yunan yetkilileriyle gizli birtoplantı yaparak, "Yunanlılar'ın harbi sonuna kadar devam ettirmek azminde olduklarını" göstermeğe çalışmıştır[85]. Çünkü İngiltere, Yunanlılar'ın Türk topraklarını işgal etme hususunda devreye sokulmalarında büyük rol oynamış, bu tavırlarında haklı olduklarını Fransa ve İtalya'ya isbat etmeğe çalışmışlardır. Ancak, Yunanlılar'dan beklenenler gerçekleşmeyip, İkinci İnönü Savaşı'nda yenilerek geri çekileceklerdir.

Yunanlılar'ın Anadolu'daki mağlubiyetlerine kızan Lloyd George; "Rumları resimde bile görmek istemiyorum. Aksini temin eden Yunan heyeti murahhasının yapmış olduğu şey benim için en kötü yaradır. Ben resmî Yunan teminatına ve bilhassa Erkan-ı harbiyeninkilere inanmakta kendimi haklı görmüştüm. Halbuki siz Anadolu'daki askerî hareketlerinizin muvaffakiyetsizliği ile beni bir çıkmaza soktunuz."[86] demek durumunda kalmıştır.

Londra Konferansı'ndaki görüşmeler daha devam ederken, Yunanlılar Lloyd George'un desteğini alarak, Batı Anadolu'da tekrar saldırıya geçtiler. Türk tarafınca böyle bir saldırının yapılacağı daha önceden tahmin edilmekteydi. Bunun için bu saldırılar karşısında tedbirsiz yakalanmadı. Yunanlılar'ın bu durumu İngiliz Hükûmeti'nin hoşgörüsüne mazhar olurken, Avam Kamarası'nda şiddetli tenkitlere sebep oldu. Ayrıca Yunanlılar'ın 31 Mart - 1 Nisan 1921 tarihinde Anadolu Milliyetçileri tarafından yenilgiye uğratılmaları, Konferanstaki Müttefikler arasında görüş ayrılıklarının daha belirgin olarak ortaya çıkmasına sebep oldu. Artık Fransa ve İtalya İngiltere'yi ve onun vasıta olarak kullandığı Yunanistan'ı desteklemenin faydasızlığını ve çıkarlarına uygun olmadığını anlamışlardı. Bu sebeple İtalya, Haziran ayından itibaren Antalya bölgesindeki kuvvetlerini geri çekmeğe başlarken, Fransızlar da Ankara Hükûmeti'yle ilişki kurmanın yollarını aradı[87]. Fransızlar'ın bu düşüncesini Lord Curzon çok önceden (5 Mart 1920) biliyordu. Görüşmelerde Fransızlar'ın Türk dostluğu dikkate alınmıştı[88].

85 Y. Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, s. 80.
86 Y. Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, s. 85.
87 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 138-139.
88 E. Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde...**, C. IV. s. 247.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'nin peyki durumunda bulunan Yunanistan'ın muvaffakiyeti, sırf İngiliz muvaffakiyeti olacaktı[89]. Bunun için, Yunanistan'ın başarısızlığı bir nevi İngiltere'nin başarısızlığı şeklinde mütalaa ediliyordu. Mr. Nicholsen'in 20 Kasım 1920 tarihli raporuda ise; "Eğer Yunan kuvvetleri tamamen harekete geçer ve sonuçta İzmir'i kaybederler ise bu çöküş İngilizler'in müthiş aşağılanması olacaktır. Eğer Türkler Boğazları ele geçirirler ise, biz İstanbul'da çok komik bir durumda kalacağız."[90] diyerek, bu İngiliz düşüncesi açıkca ifade edilmişti.

Bu gelişmeler sonucunda Fransa Türkiye Büyük Millet Meclisi ile 20 Ekim 1921'de Ankara Andlaşması'nı imzalayacak, ayrıca Sakarya Zaferi'nden sonra Sovyetler ile yeniden temasa geçilerek 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile andlaşma yapılacaktır. Bu gelişmeler TBMM'nin İtilâf devletleri tarafından tanınması ve Türk tezinin Avrupa'ya kabul ettirilmesi bakımından çok önemlidir.

Londra Konferansı çerçevesinde ele alınan meseleler ve Osmanlı Devleti'nin bu meselelere pasif tavrı neticesinde; Anadolu'da bir Türk devletinin yaşamayacağı intibaını vermekteydi. Ancak, konunun işlenişinde de görüldüğü gibi bu fikirler kağıt üzerinde parıltılı gözüktüğünden böyle algılanmaktaydı. Bütün bu hesaplar yapılırken Anadolu'daki gelişmeler gözardı edildi. Ama, İtilâf devletlerinin bütün plânlarını da gözardı edilen bu gelişmeler bozdu. Gerek İnönü zaferleri ve gerekse Sakarya Meydan Muharebesi ve arkasından gelen Büyük taarruz harekâtı neticesinde, Yunanlıları bir karakol gibi gören Lloyd George'un iktidarını da elinden aldı.

Konferans süresince öne sürülen fikirlerin en önde gelenleri; Doğu Anadolu'da bir Ermeni ve Kürt devleti kurmak, Boğazları Milletlerarası bir yönetime kavuşturmak, Fransa ve İngiltere'ye pay vermek, Türkleri İç Anadolu'ya hapsetmekti.

---

89 Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, s. 349; Y. H. Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, s. 90.

90 E. Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde...**, C. IV. s. 240-241.

Levent Şahverdi Arşivi

Avrupalıları bu düşüncelerinden vazgeçiren en önemli sebep, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ve onun; "İstiklâli için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedâkarlığı yapmakla müteselli olur ve bittabi esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete nazaran yar ve ağyar nazarındaki mevkii farklı olur."[91] ifadesindeki kararlılığıdır. Türk Milleti'nin teşkilatlanması, birlik ve beraberliğin sağlanarak düşmana karşı ortak hareket etmesinin sonucunda elde edilmiştir. Uzun bir süreden beri Yunanistan'ı destekleyen İngiltere, Sir E. Crowe'nin 19 Kasım 1920'de Mr. Cambon'a yazdıklarından anlaşıldığına göre; "Türkler'in hücumu hâlinde Yunanlılar'a yardım edecekmiyiz, yoksa onları tek başlarına mı bırakacağız?" demek durumunda kalırken, Lord Curzon "Bazıları bana Yunanlılar ile bozuş, onları Trakya ve İzmir'den at, Mustafa Kemal ile dost ol, sulh andlaşmasını yırt at, yerine kuvvetli bir Türkiye getirecek tatminkâr bir andlaşma yap diyorlar."[92] demektedir.

Türk Milleti'ni yok etmeğe yönelik bu fikirlerin Boğazlar dışında olan kısmının gerçekleşmediği Lozan Andlaşması hükümleriyle teyid edildi. Boğazlar meselesi ise, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle tamamen Türkler'in insiyatifine geçecektir.

Lozan Barışı, zaferle biten bir harp sonunda imzalanmış olmasından öte, Kurtuluş Savaşı'nın prensiplerini ilgili devletlere kabul ettirmesinde ve Türkiye'nin bu devletler ile münasebetlerini bu prensipler üzerinde kurmasındadır. Asırlardan beri devam eden "Şark Meselesi" Türkiye'nin eliyle bir daha hortlamamak üzere yıkılmış olmasıdır[93].

Sonuç : Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan andlaşmalara ve savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre; Türk top-

---

91 Gazi M. Kemal, **Nutuk**, C.1. Ank. 1986, s.20.
92 E. Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde...**, C. IV. s. 240.
93 Cemil Bilsen, "Lozan Barış Andlaşması" **İkinci Türk Tarih Kongresi**, İst. 1943, s.996.

Levent Şahverdi Arşivi

rakları İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan tarafından işgal edilecekti. Ayrıca, İtilâf Devletleri kendi yönetimleri altına girecek olan Rum-Pontus, Ermeni ve Kürt devletleri gibi tampon bölgeler kurulacaktı. Bu plânın gerçekleşmemesinin sebepleri kanaatimizce şunlardır.

1- Rus İhtilâli'nin olması sebebiyle, İtilâf devletleri arasında yapılan gizli anlaşmaların Rusya tarafından kabul edilmesi gereken hükümlerinin artık geçersiz hâle gelmesi, bu andlaşmaların mahiyetinin Rus İhtilâli sonrasında Rusya tarafından dümya kamuoyuna duyurulmasiyle İtilâf devletlerinin niyetinin anlaşılması, Türkiye aleyhine yapılan propagandaların böylece gerçek yüzünün görülmesi neticesinde, bu işin liderliğini yapmakta olan İngilizler'in kuklası olma durumunda bulunan devletlerin desteğini İngiliz siyasetinden (Özellikle Başbakan Lloyd George'un şahsî tutumu) çekmesi sonucunda İngiltere'nin bu mücadelede yanlız kaması.

2- İtilâf devletlerinin mütarekeyi sadece Türkiye'nin uymaya mecbur olduğu bir belge gözüyle görmüş olmalarıdır. Türkler'in fikrini bile almaya lüzum görmeden, her emredileni yapacağına, önüne gelen her belgeyi imzalayacağına inanılan bir devlet olarak kabul etmeleridir[94].İtilâf devletleri bu konuda yanılmıştır. M. Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi, Türk Milletini bu yönde teşkilatlandırması, tek vücut hâlinde işgalci devletlerine karşı konulması hareketi gözardı edilmiştir. Kısaca Millî Mücadele çalışmaları bilerek veya bilmeyerek önemsenmemiştir. Söz konusu Türk Millî Hareketi'nin gücü çok sonraları anlaşılmış, iç isyanlar, tevkifler, yıldırma hareketleri,psikolojik baskı uygulanmış ise de, artık bu hareketler etkili olmamıştır. Çünkü Türk halkı artık gerçekleri görmeğe başlamış, işgalci devletlerin propagandasına inanmayıp, düşman oyununa gelmemiştir. Kongreler'in toplanması, Kuva-yı Millîye Teşkilatı'nın çalışmaları, bilhassa Güneydoğu Anadolu insanının devlete bağlılık beyanları, protesto mitingleri bunun en iyi örnekleridir.

94 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

3- İstanbul Hükûmeti'nin artık düşman devletler ile işbirliği yaptığının anlaşılması, Türk insanının kendini idare edecek yeni bir yönetime ihtiyacının olduğunu kesinlikle idrak etmesidir. Zira İtilâf devletleri, barış şartlarını gözü kapalı imzalayacak bir yöntemin başta bulunmasını arzulamış, mesela, bunun için Ferit Paşa Kabinesi'ni desteklemiş, hatta kabine üyelerinin bir kısmını doğrudan doğruya İngilizler tesbit etmiştir[95]. Bunun ne anlama geldiğini Türk insanı anlamış, İngilizler'in hoşgörü, insanlık, huzuru temin, asayişi koruma nutuklarına inanmamış, Wilson Prensipleri'nin hak, adalet düşüncesinin yalan olduğunu bizzat yaşayarak öğrenmiştir.

4- İtilâf devletleri andlaşma hükümlerini kabul ettirmek için Türkiye'ye baskı yapmak mecburiyetinde olduklarını artık anlamışlardır. Fakat, bu işin liderliğini yapan İngiltere yalnız kaldığı için, bu baskıyı ancak kendisi yapmak durumundadır. Ancak, İngiliz kamuoyu artık savaşın sona ermesini istemektedir. Bu sebeple, İngiltere'nin bölgeye tekrar asker sürmesi mümkün değildir. İşte bu çıkmaz karşısında İngiltere, Lloyd George'nin dahiyâne buluşu neticesinde zinde bir orduya sahip olan Yunan istan'ın Megalo İdea'sı kullanılarak, bundan yararlanmaya çalışılmıştır. Ancak, Batı Anadolu bölgesinin Yunanlılar'a verilmesinde acele edilmiştir. Zira, Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi Türk Milleti üzerinde büyük bir infial uyandırmış, Anadolu'daki teşkilatlanmayı hızlandırmıştır. Halbuki, Mütareke hükümleri tatbik edildikten sonra aynı şey yapılmış olsaydı, belki de Türk halkının infiâli bu noktaya ulaşmazdı. Bu düşünceyi İtilâf devletleri de farketmişler; Amiral Webb, İngiliz Dışişleri'ne 28.7.1919 tarihinde gönderdiği mektupta bu hususa değinerek, "Barış andlaşması imzalanıncaya kadar Türkler'i idare edecektik. Fakat İzmir'in işgali her şeyi alt üst etti. Yunanlılar ile Türkler birbirini öldürüyor. Mustafa Kemal, Samsun civarında faaliyette ve dize gelmeyi reddetmektedir. İzmir'in işgali ile taraflar arasına ayrılık tohumları atılmıştır. Bu itilâf korkunç, kanlı safhalar arzetmektedir"[96] şeklinde, yapılan yanlışlık dile getirilmiştir. İtilâf devletlerinin bu hatasını her vesilede des-

96 T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından...**, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

teklemeleri, onların inandırıcılığını ortadan kaldırmış, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi düşüncesini destekleyen her görüş Türk insanı tarafından reddedilmiştir. İngilizler'in Güneydoğu Anadolu'da inandırıcı olmayışlarının sebeplerinden biri bu hadisedir.

5- İtilâf devletlerinin yaptığı anlaşmaların odak noktası, daha öncede belirtildiği gibi; a) Batı Anadolu'yu Yunanistan'a vermek, b) Kuzey Karadeniz kıyılarında bir Rum-Pontus devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir Ermeni ve Kürt devleti kurmak, c) İstanbul'a Vatikan'da olduğu gibi bir statü kazandırmak, edirne'nin bir Türk vali tarafından idare edilmesine karşı, İzmir'in en azından bir Rum vali tarafından idare edilmesini sağlamak, d) İç Anadolu'da iki üç ili içine alacak, denizlere çıkışı olmayan üç milyonluk küçük bir devlet hâline getirmek, bunun dışındaki diğer bütün toprakları işgal etmek, şeklinde özetlenebilecek ağır hükümler taşımaktadır. Bunun kabulü elbetteki mümkün değildir. Bu şartlar karşısında tepki göstermek, tepki göstermemekten daha kolaydır.

6- Bu buhranlı günlerde Türk Milleti'nin aradığı liderini bulması ve bu liderle neler yapılabilineceğinin İtilâf Devletleri tarafından anlaşılmamış olmasıdır.

7- İtilâf devletleri Osmanlı Devleti'nin topraklarından daha fazla pay alabilmek için aralarında anlaşamamaları sebebiyle, Türkiye'nin ayakta kalmasına karar vererek, daha fazla imtiyaz almanın yollarını aramaları. Bu imtiyazların da anlaşmalar ile sağlanması sözkonusu olacağından, Türkler ile masaya oturmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu durum, Türk Milleti'nin yegane temsilcisi olduğunu isbat eden TBMM'nin tanınmasına yol açmış, böylece Milletlerarası platformda esâreti reddeden Türk yönetimiyle karşı karşıya kalınmıştır. Dolayısıyla düşünülen ümitler gerçekleşememiştir.

8- İtilâf devletlerinin aleyhine gelişen bazı siyasî olayların bu kritik dönemde ortaya çıkması da, hadiselerin boyutunu değiştirmiştir denebilir. Mesela, Lloyd George'nin iktidardan düşmesi, Ve-

Levent Şahverdi Arşivi

nizelos'un iktidarı kaybetmesi, ABD'nin barış müzâkerelerinden çekilmesi gibi.

İtilâf devletlerinin bu yanlış stratejisi ve tutumu, gelişmelerin Türk Milleti'nin lehine sonuçlanmasına sebep olmuş, yok edilmek istenen bir millet yeniden yapılanıp hür ve çağdaş bir devlet olma yolunda uzun mesafeler katetmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MUDANYA MÜTAREKESİ

(3 - 11 EKİM 1922)

Yrd. Doç. Dr. ORHAN HÜLAGÜ*

A- İSTİKLAL HARBİNİ MUDANYA MÜTAREKESİNE GÖTÜREN OLAYLAR

a. Mütareke Teklifleri ve Paris Müzâkereleri

Sakarya meydan muharebesinden sonra Türk ordusunun üstünlüğünü gören İtilaf Devletleri, Yunan ordusu kesin bir yenilgiye uğramadan önce, mümkün olduğu kadar kendi lehlerine çözülebilecek bir barış için çareler aramaya başladılar ve 22 Mart 1922'de mütareke, 26 Mart 1922'de de "Paris Mukarrerâtı[1]" adını verdikleri barış tekliflerini İstanbul, Ankara ve Atina'ya göndererek üç hafta içinde bir konferans toplanmasını istediler[2]. İtilâf devletlerinin bu notasına Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, 5 Nisan 1922'de bazı şartları ihtiva eden cevabını bildirdi. İtilâf Devletleri bu notaya 15 Nisan 1922'de olumsuz cevap verdi[3]. İtilâf Devletleri bundan sonra ilki 4, ikincisi de 7 Eylül'de olmak üzere, iki defa daha mütareke için teklifte bulundular[4]. Bu sırada 9 Eylül'de İzmir, 11 Eylül'de Bursa'yı geri alan

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarihi Bölümü.

1 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara 1975. s. 200. Yusuf Kemâl Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 1967 s. 27, Y. Hikmet Bayur, **T.B.M.M. Hükûmeti Umuru Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1922 Martında Yaptığı Avrupa Gezisi ile ilgili Anılar**, Ankara 1976, s. 664; Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), Ankara 1972, s.355.

2 Kemal Atatürk, **Nutuk**, II, 751; Âli Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 146; **İslâm Ansiklopedisi**, Atatürk maddesi, s. 760; **Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönüyle)**, Ankara 1980, s.377.

3 **Nutuk II**, 652; Âli Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya..**, s. 148; Bilal N. Şimşir. **İngiliz Belgeleriyle...** s. 376..

4 **Nutuk II**, 675; **Türk İstiklâl Harbi**, II, 6. Kısım, Kitap IV. Ankara 1969, s. 38, Bilal N. Şimşir, a.g.e, s. 515; Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, C. II, İstanbul 1975, s. 307.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Orduları Trakya'yı kurtarmak üzere İstanbul ve Çanakkale istikametlerinde harekâta devam ediyorlardı 20-23 Eylül 1922 tarihlerinde, bir araya gelen Fransız başbakanı Poincare, İngiliz Dışişleri bakanı Lord Curzon ve İtalya'nın Paris büyükelçisi Comte Sfortza, Edirne ve Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini teklif eden ortak bir notayı imzalayarak aynı gün İzmir'de bulunan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiler[5].

b. General Pelle ve Franclin Bouillon'un İzmir'de Başkomutanla Buluşması

İzmir ve Bursa'nın kurtarılmasından sonra, mağlub Yunan ordusu dökümtülerini takip eden Türk orduları İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yaklaşmakta idiler. Türk kıt'aları ile İngiliz kuvvetleri arasında bir çatışma ihtimali belirince, İstanbul'daki Fransız fevkâlade komiseri General Pelle, acele İzmir'e giderek, 19 Eylül 1922 Pazartesi günü, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüştü[6]. İstanbul hükûmeti ile İtilâf Devletleri arasında yapılan bir anlaşma gereğince, Boğazları da içine alan bölgenin tarafsız bölge haline getirildiğini, Türk birliklerinin bu bölgeye girmesinin çatışmaya yol açabileceğini söyleyen Pelle'ye, Mustafa Kemal de verdiği cevapta, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin böyle bir tarafsız anlaşmadan haberi olmadığını, ayrıca İstanbul Hükümetinin imzaladığı Mondros Mütarekesi'ne, Yunanlıların Anadolu'yu işgaline izin vererek, bizzat İtilaf Devletleri'nin uymadığını belirtti. Dolayısı ile Türk birliklerinin Edirne ve Trakya'yı Yunanlılardan temizlemek için harekatını sürdüreceğini açıkladı[7]. Franclin Bouillon da, İzmir'deki Fransız baş-

5 **Türk İstiklâl Harbi**, C.II, ks. VI, kitap IV, s. 38-40, Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Ankara 1983, s. 347; Mahmut Gologlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 327.

6 **Nutuk II**, 677; H.T.V.D., S.65, Ankara 1968, vesika 1467; Naşit Hakkı Uluğ, **Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)**, İstanbul 1971, s. 26; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, III, 22-23; Hüsnü Hümmetoğlu, **İstanbul ve...** II, s. 311-313; Mahmut Gologlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 326.

7 Franclin Bouillon, Milli Mücadele sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle, Misâk-ı Milli çerçevesi içinde Ankara Anlaşması'nı (21 Ekim 1921) imzalayan Fransız eski hariciye nazırlarındandır.

Levent Şahverdi Arşivi

konsolosu aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, 25 Eylül 1922'de kendilerine mülâki olmak üzere hareket edeceğini bildirdi ve yapılacak bütün harekât veya alınacak bütün kararlardan önce, kendisinin beklenmesini ricâ etti[8]. Müttefik işgal ordusu ve İngiliz kuvvetleri başkomutanı General Harrington ise 26 Eylül 1922 tarihinde doğrudan doğruya Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında, müzakerelere kadar Türk birliklerini tarafsız bölge dışına çekmesini istiyordu[9].

Başkomutan aynı gün General Harrington'a verdiği cevapta, Büyük Millet meclisi ile müttefik hükümetler arasında kararlaştırılmış tarafsız bir bölgenin olmadığını, süvari ve kıt'alarımızın harekâtının mağlub Yunan ordusunu takibden ibaret olduğunu bildirdi[10]. 28 Eylül 1922'de bir Fransız harp gemisiyle İzmir'e gelen Franclin Bouillon, başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek 20-23 Eylül 1922 tarihlerinde Paris'te yapılan müzakereler hakkında bilgi verdi[11]. Franclin Bouillon'un İzmir'de kararlaştırılan esasları sağlayacağına dair teminatı üzerine, Türk ordusunun Boğazlara yönelen harekâtı durduruldu ve bu durum 28 Eylül 1922'de General Harrington'a bildirildi[12].

c. Mütareke ve Barış Konferansı için T.B.M.M. Hükümeti ile İtilaf Hükûmetleri Arasındaki Notalaşma

23 Eylül 1922'de, İtilaf Devletleri Venedik'te veya başka bir yerde kurulacak olan ve Türkiye delegeleriyle beraber Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunan delegelerinin de davet edileceği bir toplantıya yetkili bir delegesini göndermeye eğilimi

8 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara 1970, s. 195.

9 Nimet Aras, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** C. IV, Ankara 1964, s. 462, Bilal N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar** (1920-1923), Ankara 1981, I, 293.

10 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, IV, 462; B.N. Şimşir,**a.g.e.**, I, 300-301.

11 Afi Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, Ankara 1957, I, 75, Nutuk II, 678; Tevfik Bıyıklıoğlu **Trakyada Milli Mücadele I**, 438; Ş. Süreyya Aydemir, **Tek Adam...**, III, 24; **H.T.V.D.** S. 65, Ankara 1968, vesika 1467; İA., mad. Atatürk, İstanbul 1943, I, 766.

12 **Türk İstiklâl Harbi**, Ankara 1964, IV, s. 43-45.

Levent Şahverdi Arşivi

olup olmadığını, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden kendilerine bildirilmesini ricâ ettiler. Başkomutan tarafından hazırlanan ve Dışişleri Bakanı tarafından imzalanarak Franclin Bouillon aracılığı ile Monsieur Poincare'ye 29 Eylül 1922 günü gönderilen notada, 23 Eylül 1922 tarihli Müttefik devletler tarafından T.B.M.M. hükûmetine verilen notaya birkaç güne kadar cevab verileceği ve Türkiye orduları başkomutanlığının Monsieur Franclin Bouillon'un verdiği teminata istinaden, İstanbul ve Çanakkale yönlerinden ve Yunan ordusu arkasından devam eden askerî harekâtın durdurulması için emir verdiği bildirilmiş ayrıca Trakya'nın Yunan ordusunun işgali ve hükûmetinin idaresi altında bir gün fazla yaşaması ve her türlü tehlikelere ve anlatılması imkansız ıztırablara sebeb olacağından, Meriç batısına kadar Trakya'nın derhal boşaltılarak, TBMM'ne teslimini ve diğer âcil konuları kararlaştırmak üzere de Mudanya'da Müttefik devletler generalleriyle bir konferansın 3 Ekim'de toplanması teklif edildi[13]. Ayrıca T.B.M.M. hükûmetinin mümessili olarak da Batı Orduları Komutanı İsmet Paşa'nın tayin edildiği de tebliğ edildi[14]. 1 Ekim 1922 tarihinde İstanbul'a gelen Franclin Bouillon, 12 Ekim gecesi İstanbul'daki müttefik fevkalâde komiser ve generallerini toplayarak, bunların gelişen durum karşısındaki tutumlarını sert bir dille eleştirdi ve İtilâf Devletleri tarafından kendisine verilen özel yetkiye dayanarak, İzmir'de kararlaştırılan şartlara ait protokolün, hükûmetlerinden talimat gelsin ve gelmesin her hâlükârda Mudanya'da imzalanmasının gerektiğini bildirdi[15].

B. MUDANYA KONFERANSININ BİRİNCİ SAFHASI

a. Mudanya Konferansına Katılan Delegeler ve İsmet Paşa (İnönü)'nün Mudanya'ya Hareketi.

Türk orduları başkumandanı Mustafa Kemal Paşa adına, T.B.M.M. tarafından mütareke konferansına memur edilen İsmet

13 **H.T.V.D.** S.65, Ankara 1968, Belge No: 1465.

14 **Nutuk**, II, 679; **T.B.M.M. Gizli celse zabıtları, III.** İş Bankası yayını, 2. Baskı, Ankara 1985, s. 861, 862, 870; Nimet Arsan, Atatürk'ün Tamim, IV, 464-465.

15 Türk **İstiklâl Harbi**, IV, 43-44; Hüsnü Himmetoğlu, **İstanbul Ve...**, II, 325.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa (İnönü), 3 Eylül akşamı İzmir'den Mudanya'ya hareket etti[16]. Erkân-ı Harb başkanı Fevzi (Çakmak) ve Refet (Bele) Paşalar da İsmet Paşa ile birlikte Mudanya'ya geldiler[17]. Mudanya konferansında İtilaf devletlerini temsil edecek olan generaller de 3 Ekim 1922 günü sabahın erken saatlerinde İstanbul'dan Mudanya'ya hareket ettiler. İstanbul'daki Fransız kuvvetleri komutanı General Charpy, Quinet zırhlı kruvazörü ile müttefik işgal orduları ve İngiliz kuvvetleri başkomutanı General Charles Harrington ve İtalyan generali Monbelli Duvilio, birer muharebe gemisi ile Mudanya'ya geldiler[18]. Franclin Bouillon da resmî vazifesi olmaksızın Fransız generali Charpy ile birlikte Mudanya'ya gelmişti. T.B.M.M. hükûmetini temsil edecek olan İsmet Paşa, 2 Ekim 1922 akşamı Mudanya'ya ulaşmış bulunuyordu[19].

Mudanya konferansında görüşülecek ana konular, Başkomutanla İsmet Paşa tarafından şöyle tesbit edilmişti:

a. Edirne ve Meriç dahil olmak üzere Yunan ordusu ve Yunan idaresinin Trakya'dan çıkarılması,

b. Trakya'nın 20 gün içinde T.B.M.M. hükûmetine tesliminin sağlanması,

c. Şimdilik Trakya'ya Türk ordularının geçmemesi kabul olunduğundan, Trakya'daki Türk idaresinin Yunan ve diğer saldırılardan korunması için tedbirler alınması,

d. Türk ordularının durduğu hatların belirtilmesi, harekâtın tatili sırasında taraflarca berkitme yapılmaması, Türk ve müslüman halk üzerinde baskı yapılmaması[20].

---

16 **Nutuk, II**, 679; H.T.V.D., S.65, vesika 1469.

17 Hüsnü Himmetoğlu, **İstanbul Ve...**, II, s. 314.

18 **H.T.V.D.** Ankara 1967, S. 66, Vesika 1473; Hüsnü Himmetoğlu, **a.g.e.**, Göst. Yer. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya...**, IV Ankara 1974, s. 212; 1967 **Bursa İl Yıllığı**, s.102.

19 Hüsnü Himmetoğlu, **a.g.e.**, Göst. Yer.

20 **Türk İstiklâl Harbi II**, Kısım VI, s.51-52.

Levent Şahverdi Arşivi

b. Konferansın İlk Toplantısı

Konferansın ilk toplantısı 3 Ekim 1922 Salı günü saat 15.00'da yapıldı[21]. İsmet Paşa ev sahibi durumunda müttefik devletler generallerine masada yer gösterince, toplantıya kimin başkanlık edeceği meselesi kendiliğinden çözümlenmiş oldu. İsmet Paşa'nın oturumu açmasından sonra söz alan İngiliz delegesi, Konferansın mevzuunun muhâsamâtı durdurmak, Trakya'dan Yunan ordusunun çekileceği hattı belli etmek ve yakında toplanacak barış konferansına yol açmak olduğunu belirtti ve aralarında kararlaştırılmış bulunan aşağıdaki mütareke projesini dağıttı.

Projenin Metni:

1- "23 Eylül 1922 tarihinde; İtilaf Devletleri tarafından Ankara hükûmetine gönderilen notanın anlamına uyarak, bir taraftan müttefik generalleri - Büyük Britanya generali Harrington, İtalya generali Monbelli, Fransa generali Charpy- diğer taraftan Ankara hükûmetinin mümessili olan Mustafa Kemal Paşa'nın delegesi İsmet Paşa ve Yunanistan adına general..., aralarında 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da bir toplantı yapmışlardır[22].

2- Toplantının amacı: Doğu Trakya'da Yunan kuvvetlerinin geri çekilmeye davet edilecekleri hattın belli edilmesini, başlatma düzenini ve o bölgede çıkabilecek karışıklık ve tahriplerin önlenmesini ve genel olarak güvenlik ve düzenin devamını ve genel dirliğin sağlanmasını hazırlamaktır.

3- Önceden şu kararlaştırılmıştır ki... 1922 tarihinde Türk ve Yunan kuvvetleri her türlü muharebe hareketlerine son verecek - yiyecek ve

21 **Nutuk II**, 679; Âli Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya..**, s. 158; Kâzım Özalp; **Milli Mücadele, I** 236; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da...** I. 442-445; Selahaddin Adil, **Hayat Mücadeleleri (Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları)**, İstanbul 1982, s. 404, Bilal N. Şimşir, Atatürk ile Yazışmalar, I, 335. mad. Atatürk, I 766; Selahattin Tansel **Mondros'tan Mudanya'ya...** IV, 212; Enver Behnan Şapolyo, **Türk İnkilâp Tarihi Notları**, İstanbul 1949, s. 36; Ali Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 158.

22 O sırada görüşmelere katılacak olan Yunan generali veya delegesinin adı bilinmemekte idi.

Levent Şahverdi Arşivi

değiştirmeye ayrılacak - kıtalar ayrık olarak diğer bütün kıtaların harekatını durduracaklardır.

4- Bu sözleşmenin yürürlüğe konmasından itibaren Trakya'da Yunan kıtalarının geri çekilmekle görevli tutulacakları hattı Meriç teşkil edecektir.

Kuleliburgaz'dan başlayarak ve bu noktanın kaynak yönünden -Cisr- Mustafa Paşa'ya Sivelingrad'a kadar Meriç'in sağ kıyısı boyunca mevcut demiryolu parçası özel sözleşme ile düzenlenecek bir nezarete bağlı tutulacaktır. Bu nezaret, Edirne dolaylarına girişe elverişli bir demiryolu parçasının geçiş serbestliğini tam olarak devam ettirmekle ödevli olan müttefikler ve Yunan memurları tarafından yürütülecektir.

5- Doğu Trakya'nın Yunan kıt'aları tarafından boşaltılmasına mümkün olduğu kadar çabuk başlanacaktır. bu boşaltma, kıtaların kendisini, çeşitli askerî hizmet ve teşkillerini ve harp gereçleriyle cephane ve yiyecek maddeleri depolarını ve stok edilmiş her çeşit ikmal maddelerini kapsayacaktır. Bu boşaltma, tesbit edilecek onbeş günlük bir süre içinde sona erecektir.

6- Her idare bölgesinden Yunan memurları çekildikçe bu bölgenin mülki idare işlerini müttefik memurlarına, onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde Türk memurlarına teslim edeceklerdir.

Trakya bölgesinin tümü için bu devir ve teslim işlemi, mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde, en çok otuz günde sona ermelidir.

Ankara Hükümetinin memurları yanında, sayısı tespit edilecek milli jandarma kuvvetleri bulunacaktır. Bu kuvvetler, boşaltılacak arazide idare işlerinin devri yapıldıkça bu idare bölgelerinin bir birinde güvenlik düzeninin devamını sağlayacaklardır.

7- Gerek bu devir ve teslim, gerek Yunan kıtalarının çeşitli çekilme hareketleri bu teslim ve çekilmenin başlayacağı merkezlere yerleştirilecek olan müttefik heyetlerinin kontrolü altında uygulanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu heyetlerin görevi, devir ve teslimin ve yukarıda söylenen çekilme hareketlerinin yapılmasını kolayla;ştırmak maksadı ile aracılıktan ibarettir. Bu müttefik heyetleri, herhangi bir taraftan çıkarabilecek her çeşit taşkınlığın önüne geçmeye yardım edeceklerdir.

8- Bu heyetlerden başka, Trakya'da Meriç'in doğusundaki bölgenin en önemli merkezlerine müttefik piyade ve süvari müfrezeleri gönderilecektir. Bunlar, orada düzen ve güvenliğin devamını sağlayacaklar ve yukarıda adı geçen müttefik heyetlere yardımcı ve gerektiği zaman Türk Jandarma kuvvetlerine dayanak olacaklardır. Bu müfrezelerin sayısı sonra tespit edilecektir. Meriç hattının göz altında bulundurulması, geçiş noktalarını tutacak ve nehrin sağ kıyısına geçmeksizin bu noktaları gözetleyecek olan süvariye verilmiş olduğundan müfrezeler, daha ziyade başlıca merkezlerde toplu bulunacaklardır.

9- İdare işlerinin devir teslimi sağlanıncaya ve Yunan kıtalarının Meriç batısına kadar boşaltma işi gerçekleşinceye kadar bu heyetler yerlerinde kalacaklardır. Barış antlaşması yürürlüğe girinceye kadar müttefik müfrezeleri de yerlerinde bırakılacaklardır.

10- Trakya'nın tekrar işgali münasebetiyle o araziye işlenmiş usul ve kanuna aykırı suçlar konusundaki adliye ile ilgili sorunlar müttefik generalleri tarafından incelenmemiştir. Bunların adliye uzmanlarına aktarılması gerekecektir[23].

Projeyi incelemek üzere verilen bir saatlik aradan sonra yeniden müzâkerelere başlandı. Müttefiklerin projesinde Doğu-Trakya'nın boşaltılması kabul edilmekte, Meriç denilmekte ve Karaağaçtan hiç bahsedilmemekteydi. İsmet Paşa, Trakya'nın boşaltılmasından başka Türkiye'ye geri verilmesinin kabul edilip edilmediğini sordu. İngiliz delegesi General Harrington; 23 Eylül 1922 notası kabul edilirse, evet; İtalyan Generali Monbelli; iade sözkonusu değildir, Fransız Generali Charpy ise; iade siyasi bir meseledir, ona dokunmayınız cevabını ver-

23 **Türk İstiklal Harbi**, C.II, Kısım 6, Kitap IV, s. 53-54.

Levent Şahverdi Arşivi

diler[24]. Müzakereler, Trakya'nın boşaltılmasından sonra Türkiye'ye verilmesi ile müttefiklerin Meriç doğusunda bırakacakları müfreze meseleleri üzerinde bir anlaşmaya varmaksızın akşam geç vakte kadar sürdü. Türk delegelerinin bir karşı proje teklif etmesi ve ertesi gün saat 10.00'da toplanılması kararı ile toplantıya son verildi[25].

c. Konferansın İkinci Toplantısı

İsmet Paşa'nın hazırladığı Türk karşı projesi, 4 Ekim sabahı müttefik delegelerine dağıtıldı[26]. Projeyi öğleye kadar inceleyen müttefik generalleri kendi birinci projelerini değiştiren ikinci bir proje ile saat 12.25'te toplantıya geldiler[27]. Bu projenin taraflarca müzakere ve tartışılmasında bazı düzeltmeler yapıldı ise de bir takım maddeler üzerinde uyuşma sağlanamadı. 4/5 Ekim 1922 gecesi, sabaha kadar Mudanya Limanındaki delege gemileri arasında devamlı gidiş gelişler ve haberleşmeler yapıldı. 5 Ekim 1922 günü yapılan müzâkereler neticesinde, "Yunanlılarla muhâsamâtın tatili" fıkrası kabul edildi. "Karaağaç meselesi" müzâkere edildi. Bir sonuca bağlanması, "Trakya'da memurlarımıza katılacak jandarma sayısının sınırlandırılması", meselesini müttefik delegeler "Ankara hükûmeti memurlarına mahalli güvenlik ve düzenin koruması için kesin olarak gereken sayıda milli jandarma katılacaktır." şeklinde değiştirmeyi teklif ettiler. Türk delegesi teklifteki (kesin olarak gereken sayı) ifadesini ancak bize ait bir nokta olmak üzere kabul ettiğini, bununla hiçbir kimseye herhangi bir suretle inceleme ve kontrol yetkisi verilmediğini anladığını söyledi ve müttefik delegeler de bunu doğruladı. Yunanlıların Türkiye'den götürdüğü Türk halkının, mütarekenin imzasıyla beraber geri verilmesi konusunda, Türk delegesinin daha önce yaptığı teklif müzâkere edildi ve bir sonuca bağlanamadı[28].

---

24 Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mücadele'de Bursa**, s. 219.

25 **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, kısım VI, kitap IV, s. 55-56.

26 Âli Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 161.

27 Âli Fuad Türkgeldi, **Aynı Eser**, s.161.

28 **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, ksm. VI, Kitap IV, s. 59-60; Âli Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya...** s, 163.

Levent Şahverdi Arşivi

5 Ekim 1922 Perşembe günü yapılan müzâkerelere ait karara bağlanamayan konular üzerinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, hükûmetle görüş birliğine vararak İsmet Paşa'ya gönderdiği talimatta şöyle denilmekte idi[29].

1- Karaağaç Edirne şehrinin bir mahallesidir. Yunan ordusu Edirne'nin batısına çekilmeli ve orada, bütün doğu Trakya'da olacağı gibi, T.B.M.M. Hükûmeti kurulmalıdır.

2- Trakya'nın boşaltılması ve bize teslimi belirsiz bir zamana bırakılamaz. Teslim alma derhal başlayacak, kesintisiz devam edecek ve en çok 30 gün içinde sona erecektir. Teslim alınmış olan her noktadan İtilaf devletleri ve komisyonları derhal çekilecek ve 30 gün sonunda bütün Trakya'yı terkedeceklerdir.

3- Yunan ordusunun Anadolu'dan ve Trakya'dan götürdüğü silahsız halkı Yunan hükûmeti hemen geri vermelidir. Harp esiri subaylarla erlerimizin aynı zamanda geri verilmesini isteriz.

4- Azınlıklar meselesi Mudanya konferansı müzâkeresi dışındadır.

5- Muhâsamâtın tatili için Trakya'nın yalnız Yunan'dan boşaltılmasıyla yetinilemez. Boşaltmadan sonra idaremizin orada kurulması kesin olarak gerekir. Yunan'dan boşaltılacak olan Trakyamızın İtilâf devletleri işgal ve kontrolünde bulunmasına hiç bir sebeb ve lüzum yoktur. Doğu Trakya'nın Fransızlar tarafından işgali bahis konusu olamaz. Ancak, Doğu Trakya ile Yunan ordusu arasında Batı Trakya'nın veya bir parçasının Fransızlar tarafından işgali emniyeti sağlar. Prensiplerde uyuşma olup, müzâkerelere devam halinde dahi İngilizlerin Boğazlarda yığınak yapmalarından, tahkimat genişletmelerinden ve emniyet vermeyen askerî tedbirler al-

29 Âli Fuad Türkgeldi,Aynı eser, s. 164-165.

Levent Şahverdi Arşivi

malarından vazgeçmelerini isteriz. Askerî sözleşmenin yapılmasından sonra da, İstanbul ve Çanakkale'de İngiliz yığınağı kabul edilemez[30].

C. KONFERANSIN BUHRAN SAFHASI

a. Türk Ordularının Durdurulması Yetkisinin İsmet Paşa'dan Alınması, General Felle ve Franclin Bouillon'un Başkomutan'a Müracaatları

Müttefik delegelerin Mudanya konferansında çözümü gereken esas konudan kaçınmaları ve müsbet bir karara varmaksızın müzâkereleri uzatmaları karşısında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 5 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da bulunan İsmet ve Erkan-ı Harbiye reisi Fevzi Paşalara, Batı Cephesi ordularına yeniden hareket serbestliği veren tâlimât gönderdi[31]. Bu talimatta, Mudanya konferansının çıkarlarımız ve askerî gereklerle uyuşmayan teklifleri tartışmakla dört günden beri meşgul olduğunu, bu süre içersinde İngilizlerin Çanakkale boğazının Asya yönündeki piyade ve topçu kuvvetlerini çoğalttığını ve tel örgülerle kuvvetlendirilmiş tahkimatlar yaptığını, İstanbul ve Marmara bölgesinde olağanüstü tedbirler aldığını, yine bu süre içinde Yunanlıların, Trakya'daki yeni komuta heyetleriyle büyük ölçüde teşkilatlanmakta olduklarını, Türklere zulüm ve işkence yaptıklarını belirttikten sonra, Yunan ordusunun ve Yunan idaresinin Meriç'in batısına çekilmesini, T.B.M.M. Hükûmeti'nin bu bölgeyi derhal teslim almasının gerektiğini, 6 Ekim 1922 günü, saat 14.30'da toplanacak olan konferansta, ileri sürülen noktalar prensip olarak taraflarca kabul edilmediği takdirde, harekâtın durdurulması hakkındaki yet-

30 **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, ksm, VI, kitap IV, s. 61-62.
31 **H.T.V.D.**, S. 66, vesika 1477; B.N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, 350.

Levent Şahverdi Arşivi

kilerinin 6 Ekim 1922 günü, saat 18.00'den başlamak üzere kaldırıldığını bildirdi[32].

Durumun ciddî ve tehlikeli bir safhaya girmesi üzerine İstanbul'daki Fransız fevkalâde komiseri General Pelle, İsmet Paşa vasıtasıyla Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mesajda, hemen bir karar alınmasına kendisinin ve hükûmetinin yardımcı olacağını bildirdi. Yine bu sırada İstanbul'da bulunan Franclin Bouillon da İsmet Paşa vasıtasıyla Başkomutana gönderdiği telgrafta Londra ve Paris'te Bakanlar kurullarının toplanmasını sağladığını, hemen Mudanya'ya hareket edeceğini, müşterek menfaatlerden dolayı mülâkî olmalarına kadar vardıkları anlaşmada hiç bir değişiklik yapılmamasını rica etti[33]. İsmet Paşa aldığı bu telgrafları 6 Ekim 1922 günü saat 15.00'de Başkomutana bildirdi. Başkomutan General Pelle ve Franclin Bouillon'a İsmet Paşa vasıtasıyla verdiği cevapta, İngiliz generali ile ona uyan İtalyan delegesinin konferanstaki yersiz ve haksız tutumlarını tenkid ettikten sonra, kendilerinin dostluklarına güvenerek, harekâta başlamak hususunda verdiği emrin geri bırakılmasını İsmet Paşa'ya yazdığını bildirdi. Bir taraftan bu yazışmalar yapılırken, diğer taraftan 6 Ekim 1922 sabahı İstanbul'da toplanan müttefik devlet delegeleri, Mudanya'da yapılacak toplantıda İtalyan generalinin Trakya ve Karaağaç hakkındaki Türk görüşünün kabulünü ifade eden beyanatta bulunmasına karar verdiler. Hiç şüphesiz onları bu kararı almaya sevkeden sebep, yeniden harekâte başlamak üzere emir bekleyen Türk ordularını, hükümetlerinden tâlimat alıncaya kadar oyalamak idi[34].

b. Konferansın Yeniden Toplanması

6 Ekim 1922 günü saat 20.00'de İsmet Paşa ile görüşen general

32 **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, ksm. VI, kitap IV, s. 62; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, I. kısım, s. 91; Selahattin Tansel, **Mondrostan Mudanya'ya...**, s.212.

33 Âli Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya...**, s. 169; Selahattin Tansel, **Mondrostan Mudanya'ya...**, s. 213.

34 **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, III**, 911-912; **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, ksm. VI, kitap, IV, s. 63-64.

Levent Şahverdi Arşivi

Harrington'un kurmay başkanı diplomatlardan şikayet ettikten sonra, Trakya'nın nasıl olsa Türklerin olacağından bahsederek, görüşmelerde emniyetsizlik gösterilmemesinden söz etti[35]. Aynı gün saat 20.30'da toplanan konferansta sözalan general Harrington saat 14.30'da toplanması gereken konferansın gecikme sebeplerini uzun uzun izah etti. Bundan sonra, İtalyan delegesi söz aldı ve Edirne kelimesiyle tabyalar hattının Karaağaç istasyonu dahil olmak üzere, Türkiye'ye ait olduğunu ve azınlıklar hakkında T.B.M.M. hükûmeti teminat verdiği için Trakya'nın derhal T.B.M.M. hükûmetine teslimini hükûmetinin kabul ettiğini bildirdi[36]. Konferansta Fransız delegesi General Charpy'nin ileri sürülen hükümleri Fransız hükümetinin daha önceden kabul ettiğini söylemesinden sonra, söz alan İsmet Paşa, T.B.M.M. hükûmeti adına hak ve adâlet duygularından dolayı, İtalyan ve Fransız delegelerine teşekkür etti. General Harrington'un teklifi, Fransız ve İtalyan generallerinin de iştirakiyle konferansın, 7 Ekim 1922 günü, saat 8.00'de toplanması kararlaştırıldı[37].

Konferans, bir gün önce kararlaştırıldığı üzere, 7 Ekim 1922 günü saat 8.00'de yeniden başladı. İlk söz alan İngiliz delegesi, hükûmetinden henüz talimat almadığını, Lord Curzon'un gece saat 23.00'e kadar Paris'te bulunduğundan bilgisi olduğunu, telsiz ajanslarından sızan haberlere göre, durumun iyi ve ümit verici bulunduğunu belirtti ve toplantının geriye bırakılmasını teklif etti[38]. Fransız ve İtalyan generalleri de Harrington'un bu teklifine iştirak ettiler. Fakat İsmet Paşa, bu arada sivil ve harp esirleri meselesinin müzâkeresini istedi. Bu konu üzerinde tartışmalar çıktı. Müttefik delegeler kendi aralarında uzun görüşmeler yaptılar ve sonuçta Türk delegesinin bu konudaki isteğinin kendilerine bir nota ile verilmesini, kendilerinin de bu isteğinin kabul edilmesini isteyeceklerini söylediler. Konferans aynı gün saat 17.00'de yeniden

35 **H.T.V.D.**, S. 66 belge, 1476.
36 **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, ksm, VI, kitap IV, s.65.
37 **H.T.V.D.**, S. 66, belge 1476.
38 **Türk İstiklal Harbi**, C. II, ksm, VI, kitap IV, s. 66-67.

Levent Şahverdi Arşivi

toplanmak üzere müzâkerelerine son verdi. Türk milleti, konferansın uzayıp gitmesini sinirli bir şekilde tâkip ediyordu. Ve İsmet Paşa karargâhı, gittikçe artan heyecanı, bir bildiri yayınlayarak, konferansın çalışmaları hakkında derli toplu bir malûmatı halka açıkladı[39].

Mudanya konferansı müzâkerelerinin her an kesilebileceği müttefik devletler delegeleri tarafından hükûmetlerine bildirilmesi ve İngiltere'nin dominyonlarından istediği kuvvet yardımına menfi cevap verilmesinden sonra, İngiltere hükûmeti Türk tarafından isteklerine karşı direnişten vazgeçerek, Dışişleri bakanı Lord Curzon'un ikinci defa acele olarak Paris'e gönderdi. 6/7 Ekim gecesi ve 7 Ekim günü Fransa başbakanı Poincare, İngiltere Dışişleri bakanı Lord Curzon ve İtalya maslahatgüzârı Galli yaptıları müzâkereler neticesinde, Doğu Trakya'nın Yunanistan tarafından mümkün olan çabuklukla boşaltılarak bir ay içerisinde müttefik kuvvetlere teslimine ve müttefik kuvvetlerin de aynı süre içerisinde T.B.M.M. hükûmetinin mülkî memurları ile jandarmasına devretmesine karar verdiler[40].

c. General Harrington ile İsmet Paşa ve Başkomutan Arasındaki Yazışmalar

İngiliz delegesinin hükûmetinden beklediği talimatın her an gelebileceği ümidiyle, 7 Ekim 1922 günü saat 17.00'ye bırakılan Mudanya konferansı, talimatın gelmemesi yüzünden 8 Ekim saat 14.00'e ertelendi[41].

General Harrington'un 8 Ekim 1922 sabahı İsmet Paşa'ya diğer generaller vasıtasıyla gönderdiği mektupta şöyle deniliyordu:

1- Her türlü muhâsamât ve harekâtın durdurulacağı hakkında T.B.M.M. adına verilen vaadlerin aksine bu harekâta devam edilmiştir.

39 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** C. IV, s. 214.

40 Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya...**, s. 170; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s.214.

41 Ali Fuad Türkgeldi, a.g.e, s.168.

Levent Şahverdi Arşivi

2- Çanakkale'de İngiliz kıtalarının hemen karşısında bulunan süvari birlikleri yerine piyadeler getirilmiş ve ciddî bir durum yaratılmıştır.

3- Bir tümen kadar tahmin edilen bir kuvvet, topçu ve süvari ile birlikte Yarımca'daki sınırı geçerek, Karayakuplu'ya ve diğer Türk süvarileri Yarımca ve Şile'ye gelmişlerdir.

4- Bu suretle tarafsız bölge geçilmiştir. Tarafsız bölgelere tecavüzün sorumluluğu bu tecavüzü yapmış olanlara âittir.

5- Bütün harekâtın durdurulması için gerekli emri vermesi lüzumu T.B.M.M.'ne arzedilmeli ve bu hususta bana teminat verilmelidir.

İsmet Paşa, General Harrington'un bu mektubuna aynı gün verdiği cevapta:

1- Çanakkale'deki Türk kıtalarından bazı süvarilerin yerine piyadelerin getirilmiş olmasının, birliklerin iç harekâtından ibaret olduğunu,

2- Türk orduları harekâtının durdurulmasından sonra Büyük Britanya kıtalarının nakliyat ve faaliyetlerinin devam ettiğini, Büyük Britanya kıtalarının ilerlemesiyle iki taraf hatları arasındaki mesafenin kısaldığını,

3- Yarımca, Karayakublu ve Şile'de söz konusu edilen harekâtın da iç hareketlerden sayılacağını zira tarafsız bölgenin T.B.M.M. hükümetiyle müttefik hükûmetler arasında hiç bir zaman kararlaştırılmamış ve bu hususta hiç bir bağlantıya girilmemiş olduğunu,

4- Harekât bakımından T.B.M.M. hükûmeti taahhüdünün, Mudanya Konferansı'na kadar harekâtın durdurulmasından ve İtilâf kıtalarına karşı herhangi bir olaya yer verilmemesinden ibaret bulunduğunu,

Levent Şahverdi Arşivi

5- Teklifi T.B.M.M. hükûmetine arzettiğini, bildirdi.

İsmet Paşa ayrıca General Harrington'la aralarında geçen bu yazışmayı aynı gün saat 13.00'de başkomutanlığa arzetti. Başkomutan, aynı günkü talimatında özetle şöyle diyordu:

1- Lüzumsuz yere uzatılan Mudanya konferansına sulha ulaşılacak bir sonuç elde edeceği inancı ile saygı gösterilmelidir.

2- General Harrington'un askerî harekât diye vasıflandırdığı harekâtın, ordunun iç hareketlerinden olduğu hakkındaki açıklamanız gerçeği ortaya koymuştur.

3- Mudanya konferansı müzâkereleri yapılırken ve bu münâsebetle askerî harekâtımızı durdurduğumuz sırada, İngilizler Anadolu kıyılarında kuvvetlerini artırmakta, muharebe tertip ve tedbirleri almaktadırlar. Bundan başka Yunan ordusunun yeniden harbi devam ettirmeye yeterli bir zaman kazanmaya çalışmasına müsaade olunmaktadır. Bunların mes'ûliyetini sebeb olanlara yüklemek mecburiyetindeyiz.

4- Konferansın menfi neticesiyle doğru daha fazla sürdürülmesinden doğacak mahzurların ve bütün medeniyet dünyasının gözündeki büyük sorumluluğun müsebbibleri biz olmadığımızı ve olmak da istemediğimiz dünyanın anlayacağına şüphemiz yoktur.

5- Herhâlükârda konferansın bir iki gün içinde neticelenmesi ümit olunur[42].

General Harrington aynı gün İsmet Paşa'ya yazdığı cevabî mektupda: Bütün harekâtın durdurulması için verdiği emirden dolayı teşekkür etmekte, kendisinin de aynı şekilde kuvvetlerine haber verdiğini, kıtaların ileri harekât etmemek üzere emir aldıklarını belirtmekteydi. Ayrıca kendisinin hükûmetinden henüz talimat al-

42 Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle...**, s. 378-379.

Levent Şahverdi Arşivi

madığı için konferansın ertesi sabaha bırakılmasının zaruretini beyan etmekte idi[43].

d. Fransız ve İtalyan Delegelerinin İsmet Paşa ile Görüşmeleri

9 Ekim 1922 Pazartesi sabahı Fransız generali Charpy ve İtalyan generali Monbelli, Mudanya'daki konferans dairesine gelerek İsmet Paşa ile dostça özel müzâkerelerde bulunmak istediklerini belirttiler. Önce harita üzerinde İzmit bölgesindeki Türk kıtaatı işaretlenerek, bilahare birliklerin tarafsız bölgeye tecavüzlerinden bahsedildi ve Çanakkale'de de durumun gergin olup, General Harrington'un iki taraf arasında teması kesmek ve mesafe açmak için yaptığı teşebbüslerin bir sonuç vermediğini söylediler.

İsmet Paşa, İzmit bölgesinde arada bir sınır tâyin edilmemiş olduğundan, kıta hareketlerinin bir tecavüz olmadığını, Çanakkale'de ise harekâtın durdurulmasını emrettiği günden itibaren bir adım dahî ilerlenmediğini bildirdi.

Bu başlangıçtan sonra, Fransız ve İtalyan delegeleri konferansın bu akşam bitirilmesinin pek lüzumlu olduğunu söleyerek, yeni bir proje teklifinde bulundular. Buna göre:

1- Yunanlılar Trakya'yı 15 gün içinde tahliye edecek, bundan bir ay sonra, yani 45 gün sonunda müttefik komisyon ve kıtaları Trakya'dan çekilecek,

2- Trakya'nın Türkiye'ye tesliminin müttefik devletler tarafından kararlaştırıldığı ifade edilecek,

3- Karaağaç müttefiklerin işgali altında kalacak.

4- Trakya'ya geçirilen jandarma sayısı sınırlandırılacak.

Bundan sonra Fransız ve İtalyan generaller sözleşmenin bu akşam

43 **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, ksm. VI. kitap, IV, s. 69-70.

Levent Şahverdi Arşivi

imzalanması gerektiğini, hükûmetlerinin İngiltere hükûmetiyle tamamiyle ortaklaşa karara varmış olduklarını, teklifleri kabul olunmazsa durumun ağır olacağını bildirdiler. İsmet Paşa da, müttefik delegelerin en son alacakları talimata göre teklif edecekleri maddeler ne ise onları aynen hükûmete ulaştıracağını ve alacağı talimata göre hareket edeceğini söyledi.

Fransız ve İtalyan generallerinin İsmet Paşa ile yaptıkları görüşmede ileri sürdükleri konulara ait başkomutanın aynı tarihli talimatı ise şöyle idi[44].

Fransız ve İtalyan generallerinin tekliflerine ait başkomutanlığın, hükûmetin ve meclisin kesin kararı, bu akşamki konferansta teklif ve tesbit olunacak proje öğrenildikten sonra verilecektir. Yalnız teklif olunacak proje üzerinde yapılan müzâkerede aşağıdaki noktaların elde edilmesine gayret gösterilmelidir.

1. Yunan ordusu ve Yunan idaresinin onbeş gün içinde Trakya'yı boşaltması bahis konusu olurken, boşaltmadan sonra müttefik komisyon ve kıtalarının en fazla bir ay kalması kabul edildiği takdirde, bu, Trakya'da T.B.M.M. hükûmetinin idaresini kontrol ve arazisini işgal manasında sayılmamalıdır.

2. Trakya'nın bize devletler tarafından teslim edilmiş olduğu açık olarak ifade edilmelidir.

3. Karaağaç'ın şimdilik Edirne'ye katılması mümkün olmadığı takdirde, müttefiklerin işgali altında kalmakla birlikte, Yunan idaresinin kaldırılarak, müttefikler tarafından idare edilmesini en az zararlı saymak lazımdır. Meriç'in batısında kalan demiryolu için de aynı tarzın tatbik edilmesi gerekir.

4. Trakya'ya geçecek olan jandarma kuvvetinin sınırlanmaması

44 **Atatürk'ün Tamim...**, S. IV, 470, 472; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da...**, I, s. 449, Âli Fuad Türkgeldi. **Mondros ve Mudanya...**, s. 172-174.

Levent Şahverdi Arşivi

bizce önemlidir. İç güvenlik ve düzeni hakkıyla kuracak miktardan fazla geçirilmeyeceği taahhüt olunabilir.

5- Bütün esaslarda anlaştıktan sonra, boğazlardan askerî teması uzaklaştırmak için, şimdiye kadar iddia ettikleri sınır içinde tarafsız bölge yerine kıtalarımızın şimdi bulundukları yerlerde kalması ve ancak kıtalarımızla İngiliz kıtalarının arasında teması önlemek maksadıyla lüzumu kadar mesafe bırakılması ciheti kabul ettirilmelidir.

6- Boğazlar üzerindeki İtilâf işgal kuvvetlerini fazlalaştırmamalarını ve işgal alanlarını genişletmemelerini bizim ileride bulunan kıtalarımızı takviye etmemekliğimiz ve onun gerisinde önemli yığınak yapmamaklığımız teklifine karşı istemek lazımdır. Bundan başka Yunan ordusunun Meriç batısında Batı Trakya içinde dahi önemli yığınak yapmasına müsaade olunmaması kaydı dikkate alınmalıdır.

7. Askerî sözleşmenin bu akşam bitmesi bizce de istenir. Yapılacak teklifler projesi tarafımızdan kabule değer bir hale getirildikten sonra, hükûmetin onayını almak kaydıyla kabul edildiğini ifade edebilirsiniz[45].

D. MUDANYA KONFERANSININ İKİNCİ SAFHASI VE MÜTAREKE'NİN İMZALANMASI

a. Konferansa Sunulan Yeni Proje, Bu Proje Üzerinde Yapılan Müzaâkereler ve Franclin Bouillon'un Projenin Kabulü İçin Gösterdiği Çaba

9 Ekim 1922 günü saat 19.00'da konferans yeniden toplandı. Toplantıda ilk sözü alan General Harrington, toplantının gecikmesinden dolayı üzüntüsünü ifade etti ve hükûmetinden talimat geldiğini bildirdi. İsmet Paşa'ya da Türk kıtalarının harekâtının kesin olarak dur-

45 Nimet Arsan, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf...**, IV, 472; **Türk İstiklâl Harbi**, C. II, ksm. VI, kitap IV, s. 71.

Levent Şahverdi Arşivi

durulduğunu bildiren mektubundan dolayı teşekkür etti[46]. General Harrington'un konuşmasından sonra müttefik delegelerin, hükûmetlerinden aldıkları talimatları esas kabul ederek ortaklaşa hazırladıkları yeni sözleşme projesi okundu. Bu projede daha önce karar altına alınmış bazı maddeler değiştirilmiş, bir kısmı çıkarılmış ve bazı yeni maddeler eklenmişti. İsmet Paşa bu maddeleri hükûmetine bildirmek mecburiyetinde olduğunu söyledi[47]. Bu yeni projeye göre:

1- Trakya'nın teslimi için kararlaştırılan süre 30 günden 45 güne çıkarılmış,

2- Trakya'ya gönderilecek jandarma miktarı sınırlandırılmış,

3- Müttefik devletlerin resmî bildirileriyle çözülmüş olduğu sanılan Karaağaç meselesi barış antlaşmasına bağlanmış,

4- Şimdiye kadar bahis konusu edilmeyen bir bölgeler sınır vücuda getirilmiştir.

Projede Türk isteklerine aykırı hususlara ait İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü çekimser kayıtlara karşı General Harrington, Trakya'nın geri verilmesinin resmen kabul edilmiş ve açıklanmış olduğunu söyledi. Otuz günlük sürenin kırkbeş güne çıkarılmasına ve jandarma miktarının yeniden bahis konusu edilmesine Paris'te karar verilmiş olduğundan bu konularda generallerin bir şey yapamayacaklarını bildirdi. Karaağaç meselesi hakkında da, meselenin İstanbul'da fevkalâde komiserler tarafından bahis konusu edildiğini ve sözleşmenin metninin onlar tarafından kabul edildiğini ve bu konunun barış konferansında çözüleceğini söyledi.

Bundan sonra bölgeler sınırı meselesine değinen Harrington, bu hususun müttefiklerin Paris'te aldıkları kararlar arasına girmiş ol-

46 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.215.
47 Âli Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin...**, s. 174-175.

Levent Şahverdi Arşivi

duğunu, şimdi ise müttefiklerle T.B.M.M. hükûmeti arasında bir sorun teşkil ettiğini, sivil esirlerin geri verilmesinin de, hükûmetlerinin görüşüne sunduğunu bildirdi[48].

İsmet Paşa'nın ısrarı üzerine, sivil esirler hakkında elinden gelen gayreti göstereceğini vaadeden Harrington, müttefik ve Türk kıtaları arasındaki sınırları için bu akşamdan itibaren görüşmek istediklerini söyledi. Bunun üzerine, işgal bölgeleri sınırı, harita üzerinde tesbit edildi. General Harrington İzmit yarımadasındaki kıtalarımızın şimdi bulundukları hatlarda, yeni Şile-Karayakublu-Darıca hattında durdurulması lüzumunu belirtti. Çanakkale'de Lapseki'den Kumkale'ye kadar sahilden dar bir şerit ile ayrılacak bir bölge göstererek, bu bölgelerin daha önce ilan edilen bölgeler olmadığını, kıtalar arasında bir hat belirtmek gibi sayılacağını ve boğazların serbestliğini sağlayacağını ifade etti[49].

9 Ekim 1922 Monsieur Franclin Bouillon, bu son projenin kabulünde etkili olacağı ümidi ile Başkomutana bir telgraf çekmiş, Başkomutan da, Franclin Bouillon'un telgrafına 10 Ekim'de verdiği cevapta; kendilerinin dostça duygularına teşekkür etmiş fakat Fransız dostlarımızın Türkiye'nin açık haklarından fedakarlıkta bulunmasını istenen hareketlerini anlamakta güçlük çekildiğini ve dostluk gereğinin yapılmasını haklı olarak beklediğini bildirmiştir[50]. Başkomutanın bu cevabî telgrafı Franclin Bouillon'u telaşa düşürmüş ve aynı gün gönderdiği ikinci bir telgrafta Franclin Bouillon kendisinin ve hükûmetinin Türk haklarına karşı olmadığının savunmasını yapmıştır.

b. Mütarekenin imzalanması

10 Ekim Salı günü saat 14.00'de yapılan toplantıda, sözleşme maddeleri üzerinde çalışmalar yapılarak toplantıya saat 21.30'da son

48 **Türk İstiklâl Harbi,** C. II, ksm. VI, kitap IV, s. 76-77.
49 **Türk İstiklâl Harbi,** Aynı Eser, s. 77-78.
50 Bilal N. Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar**, I, 338.

Levent Şahverdi Arşivi

verildi. Bu tarihte yapılan müzakereler müsbet bir hava içerisinde geçerek bütün maddelerde görüş ve düşünce birliğine varıldı. İsmet Paşa 10 Ekim öğleden sonra yapılan müzâkerelerde bütün maddelerin karara bağlandığını, gece yarısı toplanılarak sözleşmenin imza olunacağını 10 Ekim saat 22.00'de Başkomutanlığa bildirdi. Türk kıtalarının Anadolu'da barış konferansının başlamasına kadar devamı sırasında riayet edecekleri hatlar hakkında kararlaştırılan esaslar ise İzmit yarımadasında Şile-Gebze-Darıca hattı ve Çanakkale'de genel olarak kıyıdan 15 km. derinlikte bir hat idi[51].

Son tarihî toplantının 10/11 Ekim 1922 günü saat 24.00'de yapılması ve son şeklini almış bulunan Mudanya Askeri Sözleşmesinin imza edilmesi karar altına alınmıştı. Müttefik delegeler hazırlanan ve kabul edilen maddeleri Yunan generaline kabul ettirecekler ve saat 24.00'de tekrar bir araya gelinerek anlaşmayı imza edeceklerdi. Fakat müttefik generaller ile Yunan generali arasındaki görüşmenin uzamasından dolayı, toplantı önceden kararlaştırılan saatte yapılamadı. Yunan generali anlaşmayı imza etmek istemiyordu.

Konferans son tarihî toplantısını 11 Ekim 1922 günü sabaha karşı saat 03.00'de yaptı ve hazırlanan anlaşma projesi bir daha okunduktan sonra makinalarla yazılarak sabah saat 06.00'da imza edildi[52].

14/15 Ekim 1922 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan bu sözleşmeye göre Yunan ordusu meriç ırmağının batısına çekilecek ve bundan bir ay sonra da Doğu Trakya Edirne dahil olmak üzere

51 Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.403.

52 Enver Ziya Karal, **Birinci Cihan Harbi'nden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları**, İstanbul 1959, s.61; Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri** Ankara 1969, s.IX; Cemal Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e**, C.5. İstanbul 1992, s. 56; Armstrong, **Türkiye Nasıl Doğdu**, Çev. Ömer Rıza İstanbul 1928, s.201-203; **Nutuk**, II, 679; Ali Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya...**, s. 178; **Türk İstiklâl Harbi**, Aynı Eser, s. 83; Kazım Özalp, **Millî Mücadele**, I, 236; M. Cemil Bilsel, **Lozan**,I, 438; Selahattin Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)**, s. 116-117; Reşat Ekrem Koçu, **Osmanlı Muâhedeleri ve Kapitülasyonlar ve Lozam Muâhedesi**, İstanbul 1934, s. 319-317; Mehmet Gönlübol, - Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası** (1919-1938), İstanbul 1963, s.40; Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara 1971, s. 96-97.

Levent Şahverdi Arşivi

T.B.M.M. hükûmetine teslim edilecekti. Askerî sözleşmenin imzalandığını İsmet Paşa, sabah saat 8.00'de Mudanya'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi[53].

c- Mudanya Mütarekesi'nin Hükümleri ve Yunanlıların Bu Anlaşmayı İmzalamaktan Çekinmeleri

11 Ekim 1922 tarihinde sabah saat 6.00'da imza edilen Mudanya Mütarekesi'ne, konferansa katılmayarak Mudanya açıklarında bir savaş gemisinde bekleyen Yunan generali Mazerakis, imza koymadı. Ancak 14 Ekim'de İstanbul'daki Yunan temsilcisi Sonopoulos'un müzâkereyi onayladığını bildirmesi ile bu mesele de çözümlenmiş oldu[54].

"14-15 Ekim 1335 (1922)"den itibaren mukavelenâme yürürlüğe konacak, onbeş gün içinde Yunan ordusu Meriç'in batısına çekilmiş bulunacak ve bundan bir ay sonra da Doğu Trakya'nın Edirne dahil olduğu halde, kâmilen Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine teslimine kadar verdiklerinden bu konferansın gayesi şundan ibarettir:

1- Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'nın gerisine çekilmesine davet edilecekleri hattı belirtmek,

2- Yunan Askerî kuvvetlerinin ve mülkî idaresinin işbu araziyi boşaltması tarzını ve onların yerini alacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti memurlarının ve jandarmasının ne suretle tayin edileceğini kararlaştırmak,

3- İşgal devresinde bu yörede düzenin ve genel güvenliğin sürdürülmesi gayesi ile kontrolü sağlamak[55].

---

53 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya...**, s. 216-218; **Türk İstiklal Harbi**, C. II, ksm, 6. kp. 4, s. 84.

54 Ali Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 181; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, C. XXII, Ankara 1960, s.432.

55. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.216.

Levent Şahverdi Arşivi

Delegeler aşağıdaki noktalarda birleşmişlerdir:

1- Bu sözleşmenin yürürlüğe konması tarihinden başlayarak Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasında muhâsamât durdurulacaktır.

2- Bu sözleşmenin yürürlüğe konması tarihinden başlayarak Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin, gerisine çekilmeye davet edilecekleri hattı, Adalardenizi'ne döküldüğü yerden Trakya ile Bulgaristan sınırını kestiği noktaya kadar Meriç'in sol kıyısı teşkil edilecektir.

3- Barış yapılıncaya kadar, mümkün olabilecek her türlü karışıklığı önlemek için Meriç'in sağ kıyısı, (Karaağaç dahil olmak üzere) Müttefik Devletler Kıtaları tarafından işgal edilecek ve bu kıtalar Müttefik Devletlerce tayin olunacak noktalara konacaktır.

4. Edirne dolaylarına ulaşmayı sağlayan hattın geçiş serbestliğini tam olarak devam ettirmek maksadıyla Cisr-i Mustafa Paşa (Sivilingrat)'tan Kuleliburgaz'a kadar Meriç'in sağ kıyısını takip eden demiryol kısmı üç müttefik devletin, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin ve Yunanistan'ın birer delegesinden kurulu bir karma komisyon tarafından nezaret altına alınacaktır. Bu nezaret, özel bir sözleşmeyle düzenlenecektir.

5- Doğu Trakya'nın Yunan kıtaları tarafından boşaltılması, bu sözleşmenin yürürlüğe konmasından itibaren başlayacaktır. Bu boşaltmada, kıtaların kendisi, çeşitli askerî hizmetler ve teşkiller ve onlar çeşitli taşıtları ile harp gereçleri stokları, cephaneler ve yiyecek depoları dahildir. Bu boşaltma, ortalama onbeş gün içinde yapılacaktır.

6- Jandarma da dahil olduğu halde, Yunan mülkiye memurları mümkün olduğu kadar çabuk çekileceklerdir. Her idare bölgesinden Yunan memurları çekildikçe mülkî hükümet müttefiklerin memurlarına bırakılacak ve onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde bunu Türk memurlarına devir ve teslim edeceklerdir. Bu devir ve teslim, Trakya'nın tüm olarak Yunan kıtaları tarafından bo-

Levent Şahverdi Arşivi

şaltılmasının bitiminden sonra, en çok otuz gün içinde sona erecektir.

7. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin memurlarına, düzen ve mahalli güvenliğin devam ettirilmesine kesin olarak yetecek miktarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin jandarma kuvvetleri katılacaktır. Bu kuvvetlerin toplamı, subaylar dahil olduğu halde 8000'i geçemeyecektir.

8- Yunankıtalarının geri çekilme hareketleri ve mülkî idarenin devir ve teslim işi, başlıca merkezlere yerleştirilecek olan müttefikler arası heyetlerin idaresi altında yapılacaktır. Bu heyetlerin görevi yukarıda yazılı geri çekilme, devir ve teslim işini kolaylaştırmaya aracılık etmektir. Bu heyetler her çeşit taşkınlıklara engel olmaya çalışacaklardır.

9- Bu heyetlerden başka Doğu Trakya'yı müttefik kıtaları işgal edeceklerdir. Ortalama yedi taburdan kurulu olan bu kıtalar düzenin devam ettirilmesini sağlayacaklar ve yukarıdaki müttefikler arası heyetlere yardımcı hizmeti göreceklerdir.

10- Müttefiklerin heyetleriyle kıtaların geri çekilmesi, Yunan kıtalarının boşaltması sona erdikten sonra olacaktır. Müttefik hükümetler düzeninin devam ettirilmesi ve Türk olmayan halkın korunması için yeteri kadar tedbir alındığı hakkında fikir birliğine vardıkları takdirde bu geri çekilme işi daha yakın bir tarihte olabilir. Bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve İdare ve jandarma bir idare bölgesinde düzenli olarak görevlerini yaptığı anda müttefik heyetler ve kıtalar bu idare bölgesinden, kararlaştırılan otuz günlük sürenin bitiminden önce geri alınabilirler.

11- Anadolu'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kıtalara aşağıda gösterilen ayırıcı hatlar üzerinde duracaklar ve bu hatları Barış Konferansının açılması ve devamı süresince geçmeyeceklerdir; yukarıdaki ayırıcı hatlar müttefik ordulardan her

Levent Şahverdi Arşivi

birinden birer subayla Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ordusundan bir subaydan birleşik olmak üzere karma komisyonlar tarafından sınırlandırılacaktır.

Müttefik hükûmetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti her türlü olayların önünü alacak gerekli ihtiyat tedbirlerine baş vurmakla beraber aşağıdaki bölgelerde kendi kuvvetleri miktarını çoğaltmamayı ve tahkimat veyahut askerî faaliyetlere girişmemeyi taahhüt ederler.

Çanakkale bölgesi; Bozburnu-Kumburnu hattının boğazdan başlayarak 15 km. doğusunda bir mesafeye kadar.

İzmit yarımadasında; Boğaziçi'nden başlayarak Şile-Darıca hattının 15 km. doğusunda bir mesafeye kadar.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Bozburun (Lapseki kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga'nın kuzeyinde) arasındaki kıyının en az 15 km. mesafesine kadar topçu tabiye etmemeyi taahhüt eder.

12- Müttefik kıtaları şimdi bulundukları arazide kalacaklardır. Bu araziye Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Barış Konferansının kararına kadar riayet etmeyi taahhüt eder. Bu arazi aşağıdadır:

İstanbul Yarımadasında; Podima'nın 7 km. kuzey-batısının Karadeniz üzerinde bir noktadan Istıranca-Mertekil-Kışağıl-Sinekli-Karaşan çiftliği-Kadıköy-Yenice-Filadina çiftliği-Kalikratya (bütün bu mevkiler dahildir) hattının doğusunda kalan yarımadanın bütün kısmı.

Gelibolu yarımadasında; Baklaburnu (Saros körfezinde) ve Soğukluk mansabı (bütün bu noktalar dahil) hattının güneyinde kalan Gelibolu yarımadasının bütün kısmı.

13- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, barış antlaşmasının

Levent Şahverdi Arşivi

onaylanmasına kadar Doğu Trakya'ya kıtalar geçirmemeyi ve orada bir ordu toplamamayı ve devam ettirmemeyi taahhüt eder.

14- Bu sözleşme imzalandıktan üç gün sonra, yani 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir.

Mudanya'da dört nüsha halinde Fransızca olarak 11 Ekim 1922'de imza edilmiştir.

Bu askerî sözleşme sırasıyla Büyük Britanya adına general Harrington, Fransa adına Charpy, İtalya adına Monbelli, Türkiye adına İsmet Paşa imza atmış, Yunanistan delegesi ise imza etmemiştir56.

Mudanya Mütarekesi Büyük Taarruzdan sonra kazanılan askerî zaferin ileride yapılacak barış antlaşması bakımından siyasî alandaki ilk başarısı olmuştur. Doğu Trakya'yı anavatana bağlayan bu mütarekenin bir diğer özelliği de, Millî Zaferle kudretindeki dinamizmi bütün dünyaya ispat etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin hukukî kimliğini ve varlığını, Müttefik Devletlerinin fiilî ve resmî olarak kabullenmiş olmalarıdır[57].

56 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, C. XXIII, s. 350, Ali Fuad Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 178-180; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, 216-218.

57 **Türk İstiklal Harbi**, C. II, ksm. VI, kitap, IV, s.89.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ŞEYHÜLİSLAM MUSTAFA SABRİ'NİN MİLLİ MÜCADELE VE ATATÜRK İNKILÂPLARI KARŞITI TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Doç.Dr.ALİ SARIKOYUNCU*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'na son veren Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918), emperyalist devletlerin asırlardan beri çözmeye çalıştıkları "Şark Meselesi"ni nihayete erdirmiş görünüyordu. Başka bir ifadeyle, I. Dünya savaşı sona erdiğinde Osmanlı İmparatorluğu artık tarihe karışıyordu. Hasta Adam'ın mirası İtilaf Bloku tarafından yağmalanıyordu[1]. Bu korkunç tablo Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile değişti. O, "Milli İntibah" diye tanımladığı Türk Milleti'ndeki uyanışı, ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik hareketinin dinamik gücü yaptı.

O'nun önderliğindeki bu milli uyanış, başta Ankara Müftüsü M. Rifat Efendi, Amasya Müftüsü Tevfik Efendi, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi gibi pek çok din adamının da destek ve çabalarıyla kısa zamanda yurdun her köşesinde tezahür etmişti[2]. Bununla birlikte kimi din adamları da Milli Mücadele ve onun lideri Mustafa Kemal aleyhinde davranmışlar hatta bu menfi tutumlarını Cumhuriyet sonrasında

* Osman Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğr. Üyesi, Eskişehir.

1 İtilaf Bloku, henüz daha I. Dünya Savaşı sonuçlanmadan kendi aralarında gizli olarak yaptıkları,Londra (26 Nisan 1915), Sykes-Picot (26 Nisan 1916) ve St Jean de Maurienne (17 Nisan 1917) Antlaşmalarıyla Osmanlı topraklarını paylaşmışlardı. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Kalite Matbaası, Ankara 1976, s.7 vd.

2 Bu konuda bilgi için bkz.; Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara (Tarihsiz) Kadir mısırlıoğlu, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, 2. baskı İstanbul 1969, Ali Sarıkoyuncu, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi" Diyanet Dergisi Cilt: 27, Sayı: 4(Ekim-Kasım-Aralık 1991) s. 239-292; Ali Sarıkoyuncu "İlk Diyanet İşleri Başkanı M. Rifat Efendi' (Börekçi) nin Milli Mücadele Tarihimizdeki Yeri" **Türk Kültürü** Yıl :XXX, Sayı: 350, (Haziran 1992) s.15-30, Ali Sarıkoyuncu **Milli Mücadele'de Din Adamları I**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1995, s.11 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

da sürdürmüşlerdir. İşte bu din adamlarından birisi de Mustafa Sabri Efendi'dir.

Öte yandan şimdi günün modası, Atatürk'le ilgili ne varsa tetkik etmeden eleştiriyorlar. Eleştiriler de aslında gerçeğe dayanmadan ortaya atılmış sloganlardan başka birşey değil; "Resmi tarih"ten söz ediyorlar "mahut devrimler" diyorlar. "Sevr Anlaşması"nın "Lozan"dan daha iyi olduğunu öne sürüyorlar. Hem de Sevr'i yırtmak için bu ulus kadını erkeğiyle, köylüsü kentlisiyle üçyıl boyunca savaşmış ve sonunda saldırganları denize dökerek Lozan Barışı'nın sağlandığını unutaraktan...

Bugün bu şekilde davrananların kimlerin güdümünde olduğu belli... Tabii niyetleri de... Acaba dün de böyle davrananlar var mıydı, varsa kimlerdi? Cumhuriyetimizi "gözetmek ve kollamakla" yükümlü olan Türk gençliğinin hiç kuşkusuz bu konuda aydınlatılması gereklidir. İşte çalışmamızın da amacı budur. Bu kısa açıklamamızdan sonra, şimdi çalışmamıza geçelim. Ancak daha önce, Mustafa Sabri hakkında tanıtıcı bilgi sunalım.

A- Mustafa Sabri'nin Hayatı ve Eserleri

1- Hayatı

Din bilginlerinden Ahmet Efendi'nin oğlu olan Mustafa Sabri, 1869'da Tokat'ta doğdu. İlk öğrenimini doğum yerinde yaptıktan sonra, Kayseri'ye giderek, Hoca Emin Efendi'den Arapça, Mantık, Fıkıh Usulü, Tefsir, Hadis gibi dinî, dersler okudu. Daha sonra İstanbul'a gelen Mustafa Sabri, burada "Huzur Dersleri Mukarrirleri"nden(*) Ahmet Asım Efendi'den aldığı derslerle öğrenimini tamamladı[3].

(*) Ramazan ayında Padişahın huzurunda ders veren, Kur'an-ı Kerim'i yorumlamakla görevli bulunan öğretim üyelerinden.

3 Abdülkadir Altunsu, **Osmanlı Şeyhülislamları**, Ankara 1972, s.254; ayrıca bkz., Ek: I.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Sabri 1890 yılında açılan "Rûûs"[4] imtihanını başararak müderris olmaya hak kazandı ve Fatih Medresesi'nde hoca oldu[5]. Onun buradaki görevi, 1898'de atandığı "Huzur Dersleri Muhattablığı"na(*) kadar devam etti. Mustafa Sabri'nin bu yeni memuriyeti de kimi kesintilerle 1914 yılına değin sürdü[6]. O, bu görevinin yanısıra, 1900 yılında Sultan II. Abdülhamit (1876-1908)'in kitapçılığına getirilmiştir. 1904'de de tekrar müderrisliğe atanmıştır[7]. Ayrıca Mustafa Sabri, Silistre Müftülüğü görevinde bulunmuş[8] ve İstanbul Kadılığı'nın idari işler bölümünde birinci sınıf memuriyetle görev yapmıştır. Bu arada Ahmet Hilmi Efendi'nin Hicaz Vilayeti'nde kadılık görevini yürüttüğü esnada da Müşavir-i Sani ünvanıyla hizmet etmiştir[9].

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılı, Mustafa Sabri'nin aktif olarak siyasi hayata atıldığı yıldır. İkinci Meşrutiyet'in ilanını müteakiben Tokat'tan meb'us seçildi. Öte yandan aynı yıl, "Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiye" adlı dine dayalı siyasî bir dernek kurdu[10]. Başlangıçta İttihat ve Terakki içerisinde yer almasına rağmen[11] daha sonra "Hürriyet ve İtilaf Partisi"ne girdi. Bu arada meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı şiddetli hücumlarda bulundu[12]. Bu

---

4 Medreselerde öğretim üyeliği derecelerinden biri. Hariç ve dahil olmak üzere iki kısımdır. Hariç, Medrese öğretimini bitirenler "Mülazım" olup, isimleri rûûsu name-i Humayun'a kaydolunurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler imtihana girerler. Başarılı olanlar, rûûsla beraber "ibtida-yi Hariç" medreselerine müderris tayin oldukları için bu rûûsa bu tabir verilmiştir. Dahil medreselerde orta tahsili veren müderrislere denilirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra "Sahan" müderrisliğine tayin olurlardı. (M.Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, C.2, İstanbul 1971. s.14-15).

5 Ebül 'ulâ Mardin, **Huzur Dersleri,** İstanbul 1966, Cilt: II-III, s.350.

(*) Dinleyici ve tartışmacı olarak.

6 Ahmet akbulut, "Şeyhulislâm Mustafa Sabri ve Görüşleri (1869-1954)", **İslami Araştırmalar,** Cilt: 6, Sayı: 1, s.32.

7 A. Altunsu, **a.g.e.**, s.184.

8 **İlmiye Salnamesi**, İstanbul 1341, s.94.

9 Mehmet Aksoy, **Beyanü'l-Hak ve Mustafa Sabri,** Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s.41.

10 A.Akbulut, **a.g.m.**, s.32.

11 Mustafa Sabri Efendi politik hayatının başlangıcında: Elmalılı Küçük Hamdi, Adanalı Hayret Efendi, Mehmet Akif (Ersoy) Bey, gibi tanınmış kişilerle birlikte İttihat ve Terakki Partisi içerisinde bulunmuştur (Mahir İz, Yılların İzi, İstanbul 1979, s.38-39).

12 A. Mardin, **a.g.e.**, s.351; A. Altunsu, **a.g.e.**, s.255.

Levent Şahverdi Arşivi

yüzden iktidar partisinin (İttihat ve Terakki) düşmanlığını kazandı ve sonunda bu parti mensuplarının elinden Romanya (Köstence) ya kaçmak suretiyle kurtulabildi[13].

İstanbul Muhafızlığınca Meşihat makamına gönderilen 23 Temmuz 1329/1913 tarihli yazıda Onun Romanya'dan sonra Paris'e gittiği belirtilmekte ise de, bu konuda bilgi elde edemedik[14].

İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaşması üzerine, 18 Kasım 1918'de Köstence'den İstanbul'a dönen Mustafa Sabri, önce Darü'l-**Hikmet'il -İslamiyye** üyeliğine, daha sonra da Süleymaniye Medresesi hadis müderrisliğine tayin edildi. Bu arada siyasi faaliyetlerine kaldığı yerden devam ederek, İttihat ve Terakki mensuplarına karşı daha şiddetli eleştirilerde bulunmaya başladı[15].

Mustafa Sabri, Ocak 1919'da Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden tekrar Tokat mebusu seçildi. 4 mart 1919'da kurulan Damat Ferit Hükümet'inin ilk kabinesinde "Şeyhülislam" olarak görev aldı. 16 Mayıs 1919'da bu hükümetin düşmesi üzerine, Meşihat Makamı'ndan ayrılarak "Ayan" üyeliğine atanmıştır. Ferit Paşa'nın, 19 Mayıs 1919'da kurduğu ikinci kabinesinde de yeniden Şeyhülislam olan Mustafa Sabri, iki ay sonra bu görevinden istifa etmiştir. 21 Temmuz 1919'da teşkil edilen üçüncü Damat Ferit Hükümeti'nde Şeyhülislam olarak tekr...

13 "İttihat ve Terakki Partisi, devletin yönetimini tamamen ele geçirince, muhaliflerini tutuklamaya başlamış ve bu amaçla Mustafa Sabri'nin de evine güvenlik kuvvetlerince baskın yapılmıştı. O bu baskından kurtulmayı başardı. Büyük kızı Sabiha Hanım'ın da yardımıyla pencereden kaçarak önce bir marangoz imalathanesine, buradan da kıyafet değiştirerek Fener'de oturan bir Rum'un evine gidip gizlendi. Oradan da bir Romanya Vapuruna binerek Köstence'ye kaçtı..." (A. Akbulut, **a.g.m.**, s.32-33).

14 Ayrıca İstanbul Muhafızlığının yazısında;

Mustafa Sabri Efendi'nin Paris'te Mahmut Şevket Paşa'nın şehit edilmesi olayına karışanlardan Şerif Paşa avanesiyle işbirliği yaparak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yeniden kurmak üzere faaliyette bulunduğu ve ayrıca hükümet aleyhinde bulunan ilmiye sınıfına dahil olduğu, bu arada daha önce Huzur Dersleri Mukarrirliği gibi önemli ilmi görevde bulunmasına rağmen onun güvenilir bir kişi olmadığı belirtilerek, "emsâli gibi tenyetrezilede bulunan" şahıslar gibi onun kaydının da ilmiye sınıfı arasından çıkartılması istenmektedir(EK:II).

15 İbnü'l-Emin Mahmut İnal, **Son Sadrazamlar**, Cilt: 4, İstanbul 1992, s. 1725, 2008; A. Akbulut, **a.g.m.**, s.32-33.

Levent Şahverdi Arşivi

almış ve bu memuriyetinden de 30 Eylül 1919'da istifa ederek ayrılmıştır. 31 Temmuz 1920'de kurulan beşinci Damat Ferit Hükümeti'nde Mustafa Sabri yine Şeyhülislam'dır. Fakat bu defa uhdesine Şûra-i Devlet Reisliği (Danıştay Başkanlığı) de verilmiştir. Bu son Şeyhülislamlık görevinden de 25 Eylül 1920'de yine istifa ederek ayrılmıştır[16].

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması üzerine, önce Yunanistan'ın Gümülcine kentine gitmiş, buradan da Hicaz Şerifi Hüseyin'in davetini kabul ederek Mekke'ye gitmiştir[17]. Oradan da Mısır'a geçerek, Kahire'ye yerleşmiş ve kendisine Ezher Üniversitesi'nde müderrislik görevi verilmiştir. 12 Mart 1954 tarihinde de Kahire'de ölmüştür[18].

2- Eserleri

a) Türkçe Eserleri

(1) **Yeni İslam Müçtehidlerinin Kıymet-ilmiyesi** .1338 H/1919 yılında İstanbul'da basılmıştır.

(2) **Dini Müceddidler.** 1341 H/1922 M. İstanbul'da basıldı. Sadeleştirilerek 1977 yılında İstanbul'da tekrar basılmıştır.

(3) İstanbul Matbaasında neşredilen çeşitli makaleler, "Beyanu'l Hak" adlı ilmi mecmuada yayınlanan makalelerin "İslam'da Hedefi Münakaşa Olmuş Mesail" ünvanıyla neşredilen kısmı bir araya toplanarak, **Meseleler Hakkında Cevaplar** ismiyle kitap olarak 1978 yılında İstanbul'da basılmıştır.

(4) **İslam'da İmameti Kübra**, Yunanistan'da neşredilen "Yarın" gazetesinde tefrika edilmiş ve yarım kalmıştır.

(5) **Savm Risalesi**, Yarın Gazetesinde tefrika edilmiştir.

16 A. Mardin, a.g.e, s.351; İnal, a.g.e., s.2048, 2066, A. Akbulut, a.g.m., s.33.

17 Mustafa Sabri, "Mekke'de Sultan Vahdettin adına okunmak üzere bir hutbe hazırlamış, bu hutbenin okunmasına fırsat verilmeden de Mekke'den kovulmuştur"(A. Akbulut, a.g.m, gös.yer).

18 A. Mardin, a.g.e., gös.yer.

Levent Şahverdi Arşivi

b) Arapça Eserleri

(1) **En Nekir ala Munkiri-n Ni'meti mine'd-din ve'l-Hilafet ve'l-Ümme,** 1343 H/1924'te Beyrut'ta basılmıştır.

(2) **Mes'eletü Tercemeti'l Kur'an,** Kahire'de 1351 H/1932 M.basıldı.

(3) **Mevkufu'l Beşer Tahte Sultan'el Kader**, Kahire'de 1352 H/1933 M. basıldı. Yazarın bu eseri Dr. İsa Doğan tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek İnsan ve Kader ismiyle 1989 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

(4) **el-Kavlu'l Fasl**, Kahire'de basılmıştır. (Tarih yok)

(5) **Kavli fi'l Mer'e**, Kahire'de 1354 H/1935 M. basılmıştır.

(6) Mevkıfu'l Akl ve'l İlm ve'l Alim mîn Rabbi'l Alemîn ve İbadihi'l-Mirselîn. 1950 yılında dört cilt olarak kahire'de basılmıştır[19].

B- Mustafa Sabri'nin Milli Mücadele Esasındaki Tutum ve Davranışları

Mustafa Sabri, Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini sevinçle karşılamasına hatta bundan dolayı İttihat ve Terakki Partisi mensuplarına sevgi dolu sözlerle teşekkür etmesine rağmen[20], Millî Mücadele'ye de şiddetle karşı çıkanlardandı. Ona göre Milli Mü-

19 A. Akbulut, **a.g.m.**, s.34.

20 II. Meşrutiyetin ilanından sonra yayım hayatına giren ve kendisinin de başyazarlığını yaptığı Beyanü'l-Hak gazetesinde Mustafa Sabri, Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden dolayı duyduğu sevincini ve onun tahttan indirilmesinde birinci derecede rol oynayan İttihat ve Terakki'ye teşekkürlerini şöyle belirtiyordu:

"... Temmuz onbirde makber-i mâzîviyette defnettiğimiz devr-i istibdat, münker devri idi. Bu münkeri nehy ve ref' içün iktiza eden mesai-i ibtidaiyede bulunmak yani kuvve-i icraiyeye rehberlik etmek vazifesi arzettiğim vechile ulemaya ait iken biz vaktiyle vazifemizi maateessüf eda edemediğimiz halde, İttihat ve Terakki Cemiyeti erkan-ı kiramı ifâ etti. Binaenaleyh bizim bu erbab-ı hamiyyete karşı teşekküratımız mahcubiyetle memzucdur.

..: İttihat ve Terakki Cemiyetin mesâi-i hamiyyeti, herkesten ziyade bizim hesabımıza meşkûr olduğu nisbette, bizim de kendilerine karşı ma'zur olacağımız tabiidir. terakki ve tekamülümüz için hiçbir mani kalmamıştır..." Beyanül-Hak, Sayı: I, s.1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

cadele, devlete başkaldırma hareketinden başka birşey değildi[21]. Bu harekatın başında bulunan Mustafa Kemal Paşa ise, Hilafet ve Saltanatı kaldırarak "Sultan Osman Oğlunun makamına" geçmek isteyen bir kişidir[22].

Ayrıca Mustafa Sabri, Milli Mücadele'nin önemini kavrayamamıştı. Olayı İttihat ve Terakki hareketi olarak değerlendirmekteydi[23]. Daha önce de değinildiği gibi Mustafa Sabri başlangıçta İttihat ve Terakki içerisinde yer almasına rağmen daha sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne girmişti. Milletvekili olması, onun siyasetle daha yakından ilgilenmesine neden oldu. Meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı şiddetli hücumlarda bulundu. Bu yüzden İttihat ve Terakki Partisi'nin düşmanlığını kazandı. Hatta bu parti yöneticilerinin elinden Romanya'ya kaçmak suretiyle kurtulmuştu.

Muhtemelen bu durumun da etkisiyle İttihat ve Terakki Partisi, Mustafa Sabri nazarında, sapık ve yanıltıcı savaş ve kavga taraftarı bir partidir. Yine ona göre, bu parti ülkeyi o hale getirdi ki, "... ne kadar tehlikeli ve akıbeti vahim olursa olsun mutlak surette harp ve darp taraftarlığı hamiyetlik ve vatanseverlik, bunun karşılığı da ne kadar makul olsa bin tecrübe ile meydana çıksa da yine zillet ve ihanet telakki edilmiştir... Harp ve kavga siyaseti, memleketle beraber memleketteki mantık muhakemesini de alt üst (etmiştir). Memleketteki keyfi idarenin doğurduğu ızdıraplar ile bunlara göz yummayan muhaliflerin itirazlarını bastırmak için devleti daima bir harici düşman ile muharebe içinde bulundurmak... devlet ve millet hakkında ister galibiyet neticesi versin ister mağlubiyet neticesi versin her halde İttihat ve Terakki'nin dahilindeki düşmanlarına karşı galibiyetini temin eder. Çünkü bu sayede kendisine herşey mübah ve muhaliflerine herşey haram olur"[24], demektedir.

---

21 Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet**, İstanbul 1984, s.91-92.
22 **Alemdar Gazetesi**, (10 Şubat 1921) s.1-2.
23 **Alemdar Gazetesi** (10 Şubat 1921) s.1-2.
24 Mustafa Sabri, **Dini Müceddidler**, İstanbul 1977, s.303-304.

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Milli Mücadele'ye karşı menfi bir tutum içerisinde bulunmasında; "İslam âlimlerinin çoğunun geleneksel tavrı olarak görülen mevcudu meşru görme zihniyetinin de etkisi olabilir"[25]. Bu arada Mustafa Sabri'nin İngiliz muhibleri Cemiyeti mensubu olduğunu da unutmamak gerekir[26].

Belirtmeye çalıştığımız veya daha başka muhtemel nedenlerle Mustafa Sabri Anadolu'da emperyalist güçlere karşı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan milli harekete katılmamıştır. Dahası düşmanca davranışlar sergilemiştir: Öyle ki, ulusal harekat lehinde çalışan din adamlarından başta Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi (Müftüler), Isparta Müftüsü Hüseyin Hüsnü (Özdamar), Uşak Müftüsü Ali Rıza (Bodur), Burhaniye Müftüsü Mehmet (Tarhan), Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi ve Sinop Müftüsü ibrahim Hilmi Efendiler olmak üzere pekçok müftüyü görevlerinden azletmiştir[27]. Bu arada ulusal harekatın meşru olduğuna dair fetva[28] veren Ankara Müftüsü Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi'nin idama mahkum edilmesinde[29] de etkili olması muhtemeldir[30].

Ayrıca İstanbul Hükümetlerinin, Anadolu hareketine karşı yumuşak davrandıklarına inanıyor ve bu konuda eleştirilerde bulunuyordu. Bu cümleden olarak, Padişah Vahdettin'in huzuruna çıkarak Anadolu hareketine karşı Tevfik Paşa Hükümeti'nin gevşekliğinden yakınmış ve bir gün kendilerinin de ezilebileceğini dile getirmiştir[31]. Aynı şekilde Damat Ferit Paşa'yı da eleş-

25 A. Akbulut, a.g.m., s.37.

26 İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler**, İstanbul, 1985, s.110,177; Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Turhan Kitabevi, Ankara, (Tarihsiz), s.33.

27 Bkz. adıgeçenlerin Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunan dosyalarına.

28 Fetva hakkında bilgi için bkz., Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, İstanbul, 1982, C.2, s.768-769; A. Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.150-153.

29 8 Haziran 1920'de, İstanbul Birinci İdare-i Örfiyye Divan-ı Harbi (Bir Numaralı Sıkıyönetim Komutanlığı mahkemesi) Mehmet Rifat Efendi'yi gıyaben ölüme mahkum etmiştir; (Bkz., A. Sarıkoyuncu, a.g.e., s.168-169).

30 Zira Mustafa Sabri Efendi'nin Padişah Vahdeddin özellikle Damat Ferit Paşa üzerinde nüfuzu vardı (Bkz, Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, Tan gazetesi yayını, İstanbul, 1964, s.57 vd.

31 İnal, a.g.e, C.4, s.2098.

Levent Şahverdi Arşivi

tiriyordu. Ona göre, Damat Ferit Paşa, Anadolu'ya karşı sert önlemler almıyordu. Aciz, bilgisiz ve beceriksizdi. Bu kanaatini de Vahdettin'e arzetmişti[32]. Bu arada üyesi bulunduğu Damat Ferit Hükümeti'nde de Anadolu hareketinin silah yoluyla bastırılmasını savunmuştu[33]. Mustafa Sabri'nin bu konuda etkili olduğunu görüyoruz. Nitekim, 18 Nisan 1920'de Hilafet Ordusu adı altında bir ordu kurularak başına Süleyman Şefik Paşa getirilmişti. Kuva-yı Milliye'ye karşı Kuva-yı İnzibatiye adı da verilen bu ordunun görevi, ayaklanmalara destek olmak ve Ankara meclisini doğmadan boğmaktı[34].

Mustafa Sabri, 10 Ağustos 1920'de Türkiye'yi parçalamaya yönelik koşulları içeren Sevr (Sevrès) Antlaşması'nı imzalayan hükümette de Şeyhülislam idi. Antlaşma'nın imzalanmasından önce, Antlaşma şartlarını görüşmek üzere, 22 Temmuz 1920'de Yıldız Sarayı'nda Sultan Vahdettin başkanlığındaki meclis-i Âlî (Yüce Kurul) toplantısına Mustafa Sabri de katılmış[35] ve bu kurulda Dürrizâde Abdullah ile, Antlaşma'nın kabulü yolunda görüş bildirmiştir[36].

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı günün gecesi ailesiyle oturduğu Meşihat binasında eşi Ulviye Hanım'ın ağlayarak "sen Allah'tan korkmadın mı? Peygamber'den utanmadın mı? İzmir'in Yunanlılara verilmesine nasıl razı oldun? İstifa edeydin de imza etmeseydin" diye çıkıştığı, fakat Mustafa Sabri'nin eşine cevap veremediği ileri sürülmektedir[37].

---

32 A. Altunsu, **a.g.e.**, s.258.

33 İnal, **a.g.e.**, C.4, s.2065.

34 Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, 3. baskı, Filiz Kitabevi İstanbul 1989, s.209; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984, s.218-219, 18.4.1920 tarihli Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesine göre, (Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ye mensup bir Yüzbaşı'nın maaşı 40 lira kadarken) Kuva-yı İnzibatiye'nin Alay Komutanlarına 100, Yüzbaşılarına 90, Başçavuşlara 40, erlere 30 lira maaş alacaklardı" **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi**, K1: 492, D:2 (70) Fh: 1,5).

35 Yüce Kurul, Bakanlar, Senato üyeleri, Yüksek dereceli subaylar ve bilim adamlarından oluşmaktaydı (T.Ateş, **a.g.e.**, s.243.

36 A. Altunsu, **a.g.e.**, s.256.

37 Bu konuda bkz., A. Altunsu, **a.g.e**, s.256-257.

Levent Şahverdi Arşivi

Yozgat Mutasarrıf Vekili ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in hükümetin emrini ve politikasını icra cümlesinden olarak, kendi bölgesinde Ermeni tehciri ile alakalı aktif hizmette bulunması, bu zâtın divan-ı harpte yargılanmasına ve idama mahkum edilmesine neden olmuştur. Kemal Bey'in idamına fetva veren Şeyhülislâm ise, Mustafa Sabri'dir[38].

Öte yandan Mustafa Sabri'yi, ulusal çıkarlarımızla bağdaşmayan, ulusal birlik ve beraberliğimizi bozucu, işgalci devletlerin destek ve yardımlarıyla kurulan derneklerden Tealî-i İslam (İslami Yükseltme) Cemiyeti'nin yöneticileri arasında görüyoruz[39]. İlk adı Cemiyet-i Müderrisin (Medrese Öğretmenleri Derneği) olan Teâlî-i İslam Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen, Padişahlık düzenini savunan bir cemiyettir. Kuva-yı Milliye aleyhindeki ilk bildirisini 16 Eylül 1919'da ikdam gazetesinde yayınlayan bu cemiyetin yönetimi kurulunda,Mustafa Sabri (Başkan), İskilipli Mehmet Atıf (İkinci Başkan), Said-i Kürdi (İttihat-ı Muhammediye Cemiyeti önderliğinde) bulunuyordu[40].

Anadolu'nun bir çok yerinde[41] de Şubeler açan Teâlî-i İslâm Cemiyeti özellikle Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Anadolu hareketi aleyhindeki faaliyetlerini sürdürdü. Yayınladığı bildirilerle de halkın kafasını karıştırdı. Ek: III'de sunduğumuz bildiri de bunlardan birisidir. Bu bildiri incelendiğinde, Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin Milli Mücadele'ye ne kadar çok düşman olduğu anlaşılacaktır[42].

---

38 Ali Fuat Türkgeldi,**Görüp İşittiklerim**,Ankara 1949, s.220-224, ayrıca bkz., Feridun Kandemir **"Boğazlıyan Kaymakamı Nasıl Asıldı, Tarih Hazinesi,** Yıl: I, Sayı: 12 (Temmuz 1951) s.575-577.

39 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**,Cilt: II, İstanbul 1986, s.389.

40 **Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)** Arşivi Kl: 86, D: 144 (318) Fh: 240.

41 Isparta, İskilip, Kastamonu, Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, Ödemiş, Konya, Uşak, Merzifon, Çankırı, Yenişehir. Karahisar-ı Sahip, Kütahya ve Bolu. Bu arada Tekirdağ'da Şubesi bulunan Teâlî-i İslâm Cemiyeti, asıl maksadını gerçekleştirmek için Muğla, Sungurlu, Boyabat, Bandırma, Kimasti, Düzce, Beyşehir, Sinop, Sivas, Kayseri, Amasya, Nevşehir, Bolvadin ve Maraş'ta şubeler açmak için faaliyetlerde bulunmuştur. (Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" **Atatürk araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV. Sayı: 10 (Kasım 1987), s.179.

42 Teâlî-i İslam'ın bir diğer bildirisi için bkz., Zekai Güner - Orhan KABATAŞ, **Milli Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara 1990, s. 223-227.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilindiği gibi Milli Mücadele'ye zarar veren olaylardan birisi de "İç ayaklanmalar"dır[43]. Hiç kuşkusuz Anadolu'nun değişik yörelerinde baş-gösteren bu ayaklanmaların çeşitli nedenleri vardır. Biz burada bu nedenlere girmeyeceğiz. Ancak şu kadarını belirtelim ki, milli hareket aleyhindeki fetva ve bildiriler, ayaklanmaların birdenbire yayılmasında etkili olmuştur. Çeşitli araçlarla (postayla, Anadolu'ya geçen kimseler aracılığıyla, v.s.) hatta Yunan ve diğer İtilâf güçlerinin uçaklarıyla dağıtılan[44] fetva ve bildirilerle- özellikle Teâlî-i İslam Cemiyeti'nin bildirileriyle- aldatılan halk yer yer vatan kurtarıcılarının önüne dikilmişti. Öyle ki, bu tehlikeli isyan hareketleri Ankara'nın yakınlarına kadar sirayet etmişti[45].

Türk ordularının İzmir'i kurtarıp, İstanbul'a yönelmesi üzerine de Padişah Vahdettin'den Sadrazamlık isteyen Mustafa Sabri, Müslüman ve Ermenilerden oluşacak bir ordu kurarak, Türk Ordusuna karşı savaşmak arzusunda bulunmuştur. Ancak bu amacını gerçekleştirememiştir[46].

Mustafa Sabri, daha önce de değinildiği gibi, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması üzerine ailesiyle (oğlu, iki kızı ve damatları) İstanbul'dan ayrılarak Yunanistan'ın Gümilcine kentine gitmiştir.

---

43 Bu konuda bkz., **Türk İstiklal Harbi**, Cilt: VI, (İç Ayaklanmalar 1919-1921, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara 1964.

44 Kazım karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2. Baskı İstanbul 1969, s.635. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek adam Mustafa Kemal**, İstanbul 1969, Cilt: II, s. 295-302; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletin Doğuşu**, çev. Necdet Sander, 8. Baskı İstanbul 1981, s.335.

45 Mustafa Kemal Paşa "Nutuk"nda şöyle anlatmaktadır:

"Bandırma, Gönen, Susurluk, Kimastı, Karacabey, Biga dolaylarında İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkır'da: Konya, Ilgın, Kadınhanı, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat,Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; İmranlı, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağnazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlık içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları,Ankara'da karargahımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargahımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşcasına kasıtlar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra,yeniden önemli bölgeleri de, Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı". (M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bugünkü dille yayına hazırlayan Prof.Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu Yayını, Cilt: II, s.303).

46 İnal, **a.g.e**, Cilt: 4, S.2065, 2071, A. Altunsu, **a.g.e.**, s.258; A. Akbulut, **agm**, s.32.

Levent Şahverdi Arşivi

C. Mustafa Sabri'nin Türk Devrimleri Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Sabri, Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra da - daha önce değindiğimiz - olumsuz tutum ve davranışlarını sürdürmüştür. Yeni kurulan Türk devletini ve rejimini eleştirmiştir. Bu arada Cumhuriyet sonrası gerçekleştirilen devrimlere de karşı çıkmıştır[47]. Bilindiği gibi ulusal bağımsızlığın savaşla kazanılması yeterli değildi. Bağımsız yaşamak için Türkiye'nin uygar dünyadaki yerini alması gerekiyordu[48]. Milli Mücadele ulusal bilinçlenme ve örgütlenmeyi başarmış ve 29 Ekim 1923'te de devletin siyasi sistemi belirlenmişti. Fakat bu yeterli değildi. Devlet kurumlarının, hukuk sisteminin, sosyal yapının da modernleşmesi gerekiyordu. Yüzyıllardır teokratik bir devlet yönetiminde ve ümmet olarak yaşamış, hâlâ feodal ilişkiler içinde yaşayan bir ülkenin tüm yapısının değiştirilmesi ancak inkılâp (Devrim) ile mümkün olabilirdi.

Bu gerçeği, 13 Ağustos 1923'te Meclis'in açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklıyordu:

"Bugüne dek elde ettiğimiz başarı, bize ancak gelişme ve uygarlığa bir yol açmıştır... Bize ve bizden sonra gelenlere düşen görev, bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir."[49] Bu amaçla bir dizi devrim gerçekleştirildi: Saltanatın Kaldırılması, Cumhuriyet'in İlanı ve 1924 Anayasası'nın kabulü gibi öncü devrimlerle işe başlandı. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan kanunlarla devam edildi. Bu tarih, Türkiye Cumhuriyeti'ne can veren siyasal felsefenin ana dayanaklarından biri olan Laikliğin gerçekleşmesi bakımından da çok önemli bir gündür. Zira 429-430-431 sayılı kanunlarla, Şeriye ve Evkaf Bakanlığı kaldırılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve Hilâfet son bulmuştur. Başka bir ifadeyle Osman hanedanının ve bu hanedanın simgelediği monarşik sistemin dayandığı dini otorite ortadan kaldırıldı.

---

47 A. Akbulut, **a.g.m.**, s.37.

48 İsmet Giritli, **Günümüzün Işığında Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. baskı İstanbul 1990, s.49. Ayrıca bu konuda bkz.; Abdurrahman Çaycı, "Atatürk'ün uygarlık Anlayışı" **Atatürk Konferansları** VI, 1963-1974, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1977, s.117-130.

49 T.Ateş, **a.g.e**, s.307.

Levent Şahverdi Arşivi

Hilâfeti izleyerek dinî işlerle uğraşan tüm resmi kuruluşlar lağvedildi. Diyanet İşleri Başkanlığı oluşturulup, dinî hizmetler bu kuruluş aracılığı ile görülmeye başlandı. Öğretim birleştirilerek, okullar lâik birer öğretim kurumu olarak Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Din eğitimi, devlet denetimine sokuldu.

1925-1926 yıllarında da devrimler birbiri ardınca devam etti: Modern vergilendirme usulleri benimsendi. Bu arada uyuşukluk yuvası haline getirilen tekke ve zaviyeler kapatıldı. Aslında İslâm Dininde olmayan bu gibi şeylerin kaldırılması, öz müslümanlığa büyük bir hizmette oldu. Kamerî takvim yerini evrensel (Şemsi) takvime bıraktı. Metrik Sisteme geçildi. Şapka ve kıyafet yasası ile Osmanlı toplum özel yaşamını ve gelenekselliğini simgeleyen tüm başlık türleri (fes ve sarık gibi) ve elbiseler geliştirilerek modern bütün dünyadaki giysilere bıraktı.

1928 ile 1934 arasında bir hamle daha yapıldı: Evrensel rakamlar benimsendi. Daha kolay okunaklı olan harf devrimi yapıldı. 1930 yılında Türk kadınına belediye seçimlerine, 1934'de de genel seçimlere katılma ve milletvekili seçilme hakkı verildi. Bütün bunların yanısıra, 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu, Türk ulusuna çağdaş bir hukuk sistemi ve sosyal yaşam düzeni olanağı sundu. Örneğin, bu kanunla, kadın erkek arasında daha önce olmayan yasal eşitlik sağlandı. Kadınlar her iş kolunda ve mesleğe girebilme hakkına da kavuştular. Aile ve miras alanlarında kadının eşitsiz statüsüne son verildi: Erkeğin geleneksel ayrıcalıkları yeni cinsler arasında eşitliğe bıraktı. Medeni nikah uygulaması bu eşitliği pekiştirdi[50]. Kısaca devrimler, "Türk toplumu siyasal, sosyal, ekonomik, töresel, kültürel, düşünsel tüm alanlarda eskiden koparıp çağdaş dünya yaşamına..." yöneltti[51].

50 Bkz., Ahmet Mumcu- Ergun Özbudun-Turan Feyzioğlu-Yüksel Ülker-İ. Agah Çubukçu **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II**, Ankara, 1986, s.3-280; Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 4. baskı, Ankara 1976, s.109 vd.; Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, 5. baskı, Ankara 1977, s.175 vd.; Yücel Özkaya, **Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara 1991, s. 169-196; T.Ateş, **a.g.e.**, 307-385.

51 Nejat Kaymaz, "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği" **Belleten,** Cilt; 40, Sayı: 159, s. 616.

Levent Şahverdi Arşivi

Ana hatlarıyla değindiğimiz bu devrimlerin amacı da bunların mimarı olan Mustafa Kemal Paşa tarafından şöyle belirtilmektedir:

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tümüyle çağdaş ve tüm anlam ve biçimiyle uygar bir sosyal topluluk biçimine dönüştürmektir.."[52].

Özetle devrimlerin amacı, Atatürk'ün kullandığı biçimiyle "Muasır Medeniyet (Çağdaş Uygarlık) seviyesine" çıkmadır. Bunun için yapılmıştır.

İşte Mustafa Sabri'nin karşı çıktığı devrimler bunlardır. Başka bir ifadeyle Mustafa Sabri, Türk ulusunun, refah ve huzur içinde modern - çağdaş ülkeler insanı gibi yaşamasını çok görmektedir. Ona göre, Türk devrimlerinin arkasında İngilizler bulunmaktadır. Özellikle de "Halifelik" onların isteğiyle kaldırılmıştır. "İngilizlerin, İslam'ın ve Osmanlı Devleti'nin düşmanı olmalarına rağmen, Yeni Türkiye'nin dostu olmaları da bunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Türkiye'de yapılan devrimlerin gizli ve açık bir şekilde Batı taklitçiliği olduğunu da ileri sürmektedir. Yeni Türkiye'nin din ile siyaseti birbirinden ayırarak da Batıyı taklit ettiğini ve dinsiz bir cumhuriyet olduğunu, halbuki din ile siyasetin ayrılamayacağını ileri süren Mustafa Sabri, bunlar birbirinden ayrılınca devlet irtidat (dinsizlik) etmiş olur. Devlet irtidat edince de millet de irtidat etmiş olur"[53].

Mustafa Sabri, bu olumsuz tutumunu şapka konusunda da sergilenmiştir. 1910 yılında Bevanü'l-hak gazetesinde yazdığı "Fes ve Kalpak" adlı makalesinde; "Fesi kaldırıp, kalpak giymeye başlarsak, bu durum fes fabrikalarının kapanmasına sebep olacaktır"[54] diyen Mustafa Sabri, İstanbul'da 1922 yılında yayınlanan daha sonra da sadeleştirilen (1977 yılında sadeleştirilmiştir). Dini Müceddidler adlı ese-

52 T. Ateş, **a.g.e.**, 307-308; Giritli, **a.g.e.**, s.44.

53 A. Akbulut, agm, s.38. Ayrıca bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Sabri, Mevkufu'l Akl ve'l-Alim min Rabbi'l Alemîn ve İbadihi'l-Murselîn, Kahire 1950, Cilt: I, s.23-297.

54 **Beyanü'l-hak Gazetesi**, Sayı: VII, 21 Şevval 1326.

Levent Şahverdi Arşivi

rinde ise şapka giyilmesini "hem dinî hem de millî küfür" [55] olarak değerlendirmektedir.

Mustafa Sabri'nin devrimlere karşı çıkmasının bir diğer nedeni de Türk kadınına tanınan haklardır. Ona göre, "kadına geçim hürriyeti vermek, erkeklerin kadınları himayelerinden atmaları sonucunu doğuracağı için kadınların zararına olacaktır. Ayrıca, kadınları erkekleştirmek, evlilik hayatını da buhrana sevkedeceğinden toplumun geleceğini ipotek altına almış olacaktır"[56]. Bu arada kadınların örtünmelerinin Kur'anî bir emir olduğunu belirten Mustafa Sabri[57], "çok eşliliğin yasaklanmasının İslâm ülkelerinde zinanın yapılmasına sebep olacağını, çünkü erkeklerin gizli dostlar tutacaklarını iddia" etmektedir[58].

Öte yandan Mustafa Sabri'nin Harf İnkılabına karşı çıkış nedenlerinden en önemlisi, "Türklerin Kur'an-ı Kerim ile münasebet ve muarefelerinin..." kesileceği endişesidir[59].

Aksine geçen süre içerisinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasında Kur'an-ı Kerim'i öğrenip okuyanların sayısı daha da artmıştır. Bu bakımdan Mustafa Sabri, Türk Devrimlerinin gerçek manasını ve önemini kavrayamamıştır. Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını dinsizlik olarak değerlendirmiştir. Bu konuda Türkiye'deki hükümetin dinsiz olduğunu, bu hükümeti tasvip eden halkın da "küfre rıza küfür" kuralınca kafir (müslüman olmayan kişi) olduğunu söyleyecek kadar ileri gidebilmiştir[60]. Kısaca Mustafa Sabri, yapılanın, "dünya müesseseleri ve münasebetleri onlarla karışıp kaynaşmış olan dinden sıyırma ve kurtarma" çabası olduğunu farkedememiştir[61].

---

55 Mustafa Sabri, **Dini Müceddidler**, s.215.

56 A. Akbulut, **a.g.m.**, s.38.

57 Mustafa Sabri, **Meseleler,** Sadeleştiren; Osman Nuri Gürsoy, İstanbul, 1978, s.182.

58 A. Akbulut, **a.g.m.**, s.38.

59 Kadir Mısıroğlu, **İslam Yazısına Dair**, 2. baskı İstanbul, 1993, s.14.

60 A. Akbulut, **a.g.m.**, gös. yer.

61 İsmet Giritli, "Atatürk Cumhuriyeti'nin laiklik İlkesi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 4 (Kasım 198), s.57.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Buraya kadar yapılan açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi Mustafa Sabri, Milli Mücadele aleyhinde faaliyette bulunmuş, ulusal bağımsızlığın kazanılmasından sonra da bu olumsuz tutumunu sürdürmüş bir din adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Akbulut'un da tesbit ettiği gibi "Sevr Antlaşması'nı imzalamış bir hükümetin üyesi olarak onun Yeni Türkiye hakkında en azından susmasını beklerdik. Bir Türk âliminin, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletini irtidatlıkla (dinsizlikle) suçlamasının, diğer müslüman milletlerinin bize karşı olumsuz tavır takınmalarına katkısı olmuştur. Bugün dahi, Mustafa Sabri'nin bizim hakkımızdaki kanaatini paylaşan bir çok İslam ülkesi ve milleti vardır... O, Türkiye Devleti'ne öyle kin duymaktadır ki, Yunanlılar İzmir'e çıkmakla memleketin bir kısmının yabancı sultasına girdiğini, İnkılaplardan sonra ise, Türkiye'nin her yanının yabancı istilasına uğradığını dahi iddia etmiştir"[63]. Hatta, Türk Devrimlerini destekleyen Mısırlıların kendisini daha çok üzdüğünü dahi ifade etmekten geri durmamıştır[64].

Tarih boyunca toplumlarda kurulu düzenleri korumak isteyenler olmuştur. Tarihimizde "Genç Osman'a, Üçüncü Selim'e, Sultan Mahmut'a karşı çıkanlar, yani kurulu düzen yandaşlarının uzantıları önce Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında, sonra da yapılan devrimler sırasında Atatürk'e karşı çıkmıştır"[65]. İşte Mustafa Sabri bunlardan birisidir.

Belirtilen tutum ve davranışları nedeniyle Mustafa Sabri, Yunanistan'da bulunduğu sırada Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin 1 Haziran 1924 tarihli kararıyla, "Yüzellilikler" arasına dahil edilerek, ülkeye girişi yasaklanmıştır[66]. Ancak 1938 yılında affedilmesine rağmen, Türkiye'ye dönmemiştir[67]. Daha önce de değinildiği gibi, 12 Mart 1954 tarihinde Kahire'de ölmüştür.

---

63 A. Akbulut, **a.g.m.**, s.38.

64 A. Akbulut, **a.g.m.**, s.37.

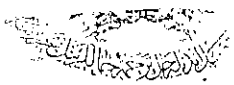
65 Toktamış Ateş, **Bilmek ve Bilmemek**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989, s.143.

66 Mustafa Sabri, "Yüzellilikler" listesinde Kuvva-yı İnzibatiye'ye dahil kabine üyeleri başlıklı bölümünün dokuzuncu sırasındadır. Mustafa Sabri'nin oğlu İbrahim Sabri ise, aynı listenin yüzonüçüncü sırasında kaydedilmiştir (İlhami Soysal, **Yüzellilikler**, İstanbul 1985, s.14).

67 A. Altınsu, **a.g.e.**, s.258.

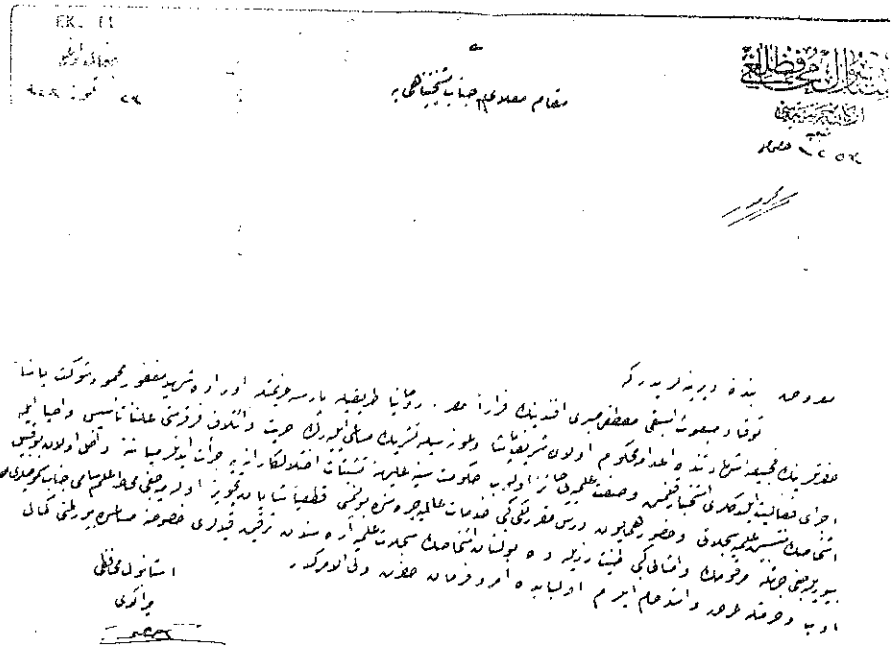
Levent Şahverdi Arşivi

EK: I

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin 2 Haziran 1326/1910 tarihli Hal Tercemesi (Özgeçmişi)

Levent Şahverdi Arşivi

- İstanbul Muhafızlığı'nın Meşihat Makamı'na hitaben gönderdiği 23 Temmuz 1329/1913 tarihli yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:III

TEÂLİ-İ İSLÂM CEMİYETİ'NİN BİRİNCİ BEYANNAMESİ

ANADOLU'

nun muhterem ve masum ahâlisi!

TEÂLÎ-İ İSLÂM

Cemiyetinin işbu beyannamesini nazar-ı dikkat ve ehemmiyetle okuyunuz!

Ey Anadolu'nun masum ve mazlum ahâlisi!

Birzamanlar ne kadar şen ve bahtiyar idiniz. Hemen hepiniz çoluğunuz ve çocuğunuzun yanında, tarlalarınızın, bağlarınızın başı ucunda, çiftinizle, çubuğunuzla uğraşıp vaktinizi hoş geçirmeye çalışır idiniz. Bir müddetten beri size ne oldu? Niçin öyle boynunuz bükük tıpkı bir yetim gibi mahzun duruyorsunuz? Hakkınız var. Çünkü kiminiz yerinizden yurdunuzdan mal ü menalinizden, kiminiz, çoluğunuzdan çocuğunuzdan oldunuz. Vaktiyle gürül gürül tüten ocaklarınız şimdi söndü ve her akşam tarladan gelirken keyifli keyifli türkü söyleyen babalarınız ve yavrularınız şimdi öldü. Acaba şu halin neden ileri geldiğini biliyor musunuz; şüphesiz ki bazılarınız bilir fakat içinizde bilmeyenler de bulunur. Bunun için cümlemizin yani aziz milletimizin ve mukaddes vatanımızın bir vakitten beri başına gelen belâların ve tâunden beter olan âfetlerin esbâbını size biraz anlatalım:

Oniki sene evvel "İttihâd ve Terakki" namıyle memleketimizde bir bid'at çıktı. Selânik dönmeleriyle aslü nesli, mezhep ve meşrebi belirsiz ecnâsı muhtelife türedilerden mürekkep olan bu cemiyet; istibdâdı kaldıracağız, meşrutiyet ve hürriyet getireceğiz, hükûmet ahâlîye zulmetmeyecek, halk rahat edecek, devletlerin yanında kad-

Levent Şahverdi Arşivi

rimiz, itibârımız yükselecek diye bizi aldattılar. O zamanki padişahımız Sultan Hamid'i de aldattılar. Padişah ile millet baba evlât gibi birbirine ısınacak, yaklacak dediler. Arası çok geçmedi, iptida padişahı aldattıkları meydana çıktı. Bir "Otuzbir Mart" desisesiyle Sultan Hamid'i bîgayrihak tahtından indirdiler ve sarayını Bulgar eşkiyasıyla birlikte yağma ettiler. Hatta bu eşkiya ile beraber harem-i hümâyûna kadar girerek oradaki muhadderât-ı muhteremenin üstünü başını aradılar, ziynetlerini soydular. Otuz bu kadar sene makam-ı hilâfet ve saltanatta bulunmuş bir padişah-ı zîşânın kendine ve ailesine karşı reva gördükleri o hakaret bu denilerin nasıl cibiliyetsiz ve hayasız bir eşkiya çetesi olduklarını göstermişti; padişaha yaptıkları muameleden milletin başına neler getireceklerini anlamak güç bir şey değildi. Fakat biz o zaman anlayamadık, Cenâb-ı Hak basiretimizi bağlamıştı. Yine "Otuzbir Mart" hadisesini bahane ederek Selânik'ten İstanbul'a gelen düzme Haraket Ordusu yani İttihâd çetesi Pây-i taht'taki asker neferlerini zavallı vatan kuzularını din hâdimleri olan talebe-i ulûmu, ulemayı sokak ortalarında süngülemişler ve birçok mazlumları darağacına asmışlar ve Fatih câmii şerifine kurşun yağdırmışlardır. O vakalardan da bu heriflerin maksat ve mahiyetlerini anlamak lâzım gelirdi. Fakat yine anlayamadık. O günden sonra bu eşkiya Devlet-i Osmaniye'nin idaresini ellerine aldılar. Ellerine geçirdikleri devlet ve saltanat-ı Osmaniyye'nin hududu Bağdat, Basra, Hicaz, Şam, Halep, Diyarbekir, Musul, Yemen, Erzurum, İzmir, Bosna, Arnavutluk, Edirne, Trablusgarp, Rumeli gibi büyük vilâyetleri ve ülkeleri câmi idi. Sonra gaflet ve cehaletleri yüzünden iptida Trablusgarp gibi milyonlarca İslâm memleketini elden çıkardılar. Biraz sonra Arnavutluk'taki din kardeşlerimize de fena muamele ederek Rumeli'nin kalesi mesâbesinde olan o yerleri karıştırdılar, ateşe verdiler. Bu yüzden kendilerinin de mevkii sarsıldı. Arnavutların gayreti ile ve İstanbul'da çalışan mücahit ve muhaliflerin muâvenetiyle İttihâtçılar devrildi. Gazi Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa hey'etleri hükûmete geçti. Fakat İttihatçılar el altından çalıştılar. Balkan Harbi'ni ihdâs ettiler ve Kâmil Paşa hükûmetini küçük düşürmek için bu muharebede Osmanlı ordusunun içine girerek Allahtan korkmadan ve vatana acımadan bin

Levent Şahverdi Arşivi

türlü yalan dolan, hile ve desiselerle İslâm askerlerinin bozulması için çalıştılar. Daha sonra apaçık eşkiya gibi Bâb-ı Âli'yi bastılar. Harbiye nazırı Nâzım Paşa'yı sâir bigünah devlet memurlarını öldürdüler. Ve tekrar hükûmete geçerek eski zulüm ve şiddetlerini kat kat ziyadesiyle tekrara başladılar. Mahmut Şevket Paşa hadisesi vesilesiyle yine darağaçlarını kurdular. Damad-ı Şehriyari Salih Paşa merhum ile beraber sürü sürü insanları astılar. Vapurlar dolusu binlerce halkı Sinob'a sürdüler. Sözde hürriyet verilen ahâlinin ve efrâd-ı milletin ağızlarını kapadılar, kilitlediler. İstediklerini yaptılar ve bir kelime itiraz edeni boğdular, susturdular. Yapılan mebûsân intihâblarında sopayla silâhla halkı tehdit ederek ve bazı yerlerde adam öldürerek milletin reyini cebren istediklerine verdirdiler, bu suretle intihâb olunan mebuslar da milletin hukukunu müdâfaa edecek yerde, İttihâtçıların dalkavukluğunu yaptılar, hak ve hakikati ketmettiler, millete söylemediler. Eğer millet, bu gibi intihâb esnalarında biraz daha gayrete gelerek İttihâtçılara karşı mücahede eden muhaliflerle elele verip de bu zorbaları vaktiyle başından defetmiş olsaydı bugünkü felâketlere maruz olmayacaktı. Mateessüf öyle zamanlarda yalnız muhalifler çalıştı. İttihâtçıların cebir ve cevrine göğüs gerdi, fakat milletten hakkıyla yardım göremeyen o bir avuç erbâb-ı hamiyyet ve muhalefet ordusunun bir kısım zâbitânına istinâd eden İttihâtçılarla başa çıkamadı; kahroldu, perişan oldu ve zavallılar vaktiyle İttihâtçıların ne kadar muzır ve muhlik bir mahlûk olduğunu anlamak üzere her türlü belâlara maruz olurken beri tarafta milletin ekseriyeti seyirci gibi duruyor ve güya; bize dokunmayan yılan bin sene yaşasın der gibi aldırmıyordu. Harb-i Umûmî ihdâs olunup da harb ve açlık sebebiyle her evden bir ölü çıkmağa başladığı gün millet ve memleket vaktiyle İttihâtçılarla çarpışan mücahitlere yardım etmemesini cezasını reyelayn müşahade etti, fakat iş işten geçmişti.

Filhakika İttihât ve Terakki'nin kıpkızıl cahil ve kanlı elleriyle, bütün dünya için bir tehlike olan o Harb-i Umûmiyye istemeye istemeye sürüklendiğimiz zaman, millet ve memleketimiz için kıyamet kopmuştu. Bu muharebeye karışmayıp uzakta durmak eslem ve elzem iken Almanların teşviki ve Enver ve Talât gibi çılgınların delâtiyle

Levent Şahverdi Arşivi

kendimizi öyle bir tehlike-i uzmâya ilka ettik; bütün dünya ve bütün âlem-i İslâm bizi ayıpladı, artık bizim işimiz daha o gün bitmişti. Koskoca saltanat-ı Osmaniyye beş on serserinin keyif ve arzusuna feda edilmişti. Artık hudutta ve muhtelif cephelerde milyonlarca evlâd-ı vatan su yerine kırılıyordu. Halbuki bu kadar fedakârlığa rağmen İngiliz ve Fransız gibi muazzam ve muntazam devletlere karşı bu muharebede katiyen bizim için kazanmak ihtimâli yoktu. Bir taraftan da meydan-ı harblerdeki zayiatımız kadar ve belki daha fazla olarak ahâli açlıktan ve sefaletten zayiât veriyordu. Efrâd-ı millet bu hal-i felâket ve sefalette kıvranırken, biçare Anadolu yavruları anababa kuzuları kızgın çöllerde ve karlı dağlarda mihnet ve meşakkat altında aç ve susuz can verirken İttihâtçılar İstanbul'da ve tehlikeden uzak yerlerde zevk-ü sefa ile vakit geçiriyor, istediği gibi yiyor, içiyor, yüz milyonlarca lira borca soktuğu hazine-i milletten, beytümâl-i müslimanden, nafaka-i masuminden para çalıyor, zengin olmaya çalışıyor ve milletin hali pür-melâliyle adeta istihzâ ediyordu.

Çünkü bu herifler, bu hinoğluhinler memleketin başına kendi elleriyle getirdikleri her belâda, her muharebede âlemi ölüme teşvik etmek, halkı kırdırarak kendi canlarını beslemek ve evvelkinden daha zinde ve kuvvetli bir mevcudiyetle muharebenin sonuna çıkmak usulünü pek iyi biliyorlardı. Muharebe olur, harbi kendisi çıkarmayan her sınıf halk zayiâta uğrar, cidden azalır; fakat İttihâtçılar sanki eskisinden fazla çoğalır. Bu hal gözbağcı ittihâtçılara mahsus bir sinirdir. Harb-i Umûmi'den evveli İttihâtçılarla sonrakiler arasında bir mukayese yaparsanız bu dakika vakıf olursunuz. Bu sır ve sihrin miftâhını da, arzettiğimiz vechile başkalarını harbe ve ölüme sevkederek kendileri geride yaygara ile vakit geçirmek ve tehlikeden kendilerine iltica ederek kul köle yazılanların adediyle kendi mevcutlarının adedini artırmak usulünü maharetle idâre etmelerinde aramalıdır. Nitekim bu defa da Anadolu'da Mustafa Kemal ve Kuvâ-yı Milliyye maskaraları Yunan askerlerinin önünden nâmerdâne bir surette kaçarken, zavallı saf ve gafil ahâlî ve askerden cem' ettikleri kuvvetleri düşmanla harbe tutuşturarak ve "siz mevkiinizde sebât edin, biz şu taraftan onların arkasını çevireceğiz" tarzında yalanlar ve hilelerle

Levent Şahverdi Arşivi

savuşup kaçarak zavallı neferlerimizi ve ahâlimizi boşuboşuna kırdırmak usulünü takip ediyorlar. Biçare millet! bu yankesicilerin hilelerini, desiselerini hâlâ tamamen anlayamamıştır. Yazık, bin kere yazık ki gerek harp içinde ve gerek mütârekeden sonra memleket bunların fitne ve fesâdı uğruna milyonlarca evlâdını telef ediyor da Talât, Enver, Cemal, Mustafa Kemal vesâire gibi beş on şakînin vücudunu ortadan kaldırmak için icap eden küçük fedakârlığı göze aldıramayarak memleketi ve kendilerini ebedi tehlikeden kurtarmak ve selâmete çıkarmak tarikini idrâk edemedi ve hâlâ da edemiyor! Millet Meşrutiyeti kabul ettiği zaman bunun ahkâmını ve Kânun-ı Esâsi'sini kendi muhafaza edecek ve hukukunu zorbalara ve yalancılara, dolandırıcılara kaptırmamak üzere kendisi olanca kuvvetiyle ve bütün azim ve dikkatiyle çalışacaktı: uyumayacak ve yaldızlı sözlere aldanmayacak, mazarrat ve menfaatini bihakkın takdir edecekti.

Halbuki millet hâlâ aldanıyor, aldatılıyor, lüzumsuz yere girdiği ve mağlubiyetle çıktığı bir muharebenin ferdasında da aklını başına toplayamıyor! Kendisini hâla aldatmağa çalışan heriflere niçin diyemiyor ki: "Ey haînler, Ey Allahtan korkmayan ve peygamberden haya etmeyen mahlûklar, muharebe ettiniz, başımızı bin türlü belâlara soktunuz, mağlup oldunuz, bizi de o yolda mahv ve perişan ettiniz, devletlere karşı mağlûp olduk" dediniz mütâreke imzaladınız, silâhlarımızı, boğazlarımızı, Pây-i tahtımızı teslim ettiniz. Şimdi neye tekrar gücünüz yetmediğini ikrar ve imza ettiğiniz devletleri yeniden kızdırarak üzerimize husumet ve gazaplarını davet etmekten ve istilâ olunmayan bakiye-i memleketimizi de istilâ ettirmekten başka bir faidesi olmayacak surette mecnunane hareketlere kalkışıyor ve bizi de eskisi gibi boşuboşuna kırdırıyorsunuz?!

İngilizleri kizdırdınız, üzerimize Yunanlıları musallat ettiler. Harbde mağlup olduktan sonra uslu oturmak ve mağlubiyetin netâyicine katlanarak telâfisini sabr ü sükûn ve akl ü tedbir dâiresinde izâle etmekten başka çare var mıdır? Yunanlılarla harbe tutuşuyor, sonra da bir taraftan kaçıyor ve bir taraftan şöyle mukavemet ettik, böyle zayiât verdik gibi yalanlarla halkı iğfâle çalışıyorsunuz! Düşünmüyorsunuz

Levent Şahverdi Arşivi

ki Yunanlılara fazla zayiât verdirmek bile bundan sonra bizim için hayırlı ve menfaatli bir şey olmaz: hudânegerde sizin yalanlarınızı şahit tutarak işgal ettiği memleketimizde; "bu kadar kan döktüm ve şöyle fedakârlık ettim, böyle emek çektim" diyerek hakk-ı feth davasına kalkar! Hem sizler ey yalancı ve deni şakîler! Kendi milletimize karşı ecnebi milletlerden hiçbirinin yapmadığı şekavet ve şenâatleri irtikâp edip dururken milleti, eşrâfı memleketi, ulemâyı asıp keserek mallarını yağma ederken kendinize ne hakla, ne yüzle, ne utanmazlıkla Kuvâ-yı Milliye namını veriyorsunuz? Milleti öldürerek, mahvederek hukuk-ı milleti müdâfaa edeceksiniz öyle mi? Utanmaz hâinler, artık yetişir, yakamızı bırakın: Cenâb-ı Hakk'ın gazap ve lâneti sizin üzerine olsun!"

Şimdi sulh imzalandı Kuvâ-yı Milliyye belâsının tevlit ettiği mecburiyetle galip devletlere karşı yeniden taahhüt altına girdik. Devletler şimdi bize: "Eğer Anadolu'da Kuvâ-yı Milliyye isyânını devam ettirir ve bastıramazsanız İstanbul'u da elinizden alacağız" diyorlar. Kuvâ-yı Milliyye eşkiyası ise İstanbul'u da elimizden çıkarmak ve memlekete son hizmet şeklinde son ihânetlerini de yapmak için çalışıyorlar.

Ey Anadolu'nun mazlum ve muhterem ahâlisi!

İyi biliniz ve emin olunuz ki bu hal böyle devam edemez ve memleketin her sancağına ve her bucağına sarmış olan bu ateş-i vahşet ve şekâvet böyle sürüp gidemez! vaktimiz pek daraldı; ve bu âsilerin, bağilerin, şekâvetlerinden, cinayetlerinden halk bunaldı kaldı. Eğer bu ateşi kendi kendimize söndüremeyecek ve Anadolu'da âsâyişi temin ile biçare vatandaşlarımıza refah ve huzur vermeyecek olur isek galip devletler tarafından bildirildiği vechile Pây-i tahtımızdan, sevgili İstanbul'umuzdan mahrum edileceğimiz gibi Anadolu'nun da ecnebiler tarafından istilâ olunacağı şüphesizdir. Binâenaleyh bu bağileri, bu âsileri mümkün olduğu kadar az zaman zarfında tedip ve tenkil etmek cümlemiz için bir farizedir. Bâlâda münderiç resmî ve kat'î vesikalardan anlayacağınız veçhile İstanbul ahâlisi ve hükümet-i mekeziyye nasıl vahim ve elim dakikalar yaşamakta olduğumuzu nazar-ı

Levent Şahverdi Arşivi

dikkate alarak kemâl-i azm-ü ciddiyetle lâzım gelen tedâbire tevessül etmiş olduğunu size bildiririz; ve haber aldığımıza göre halife-i zîşânımız ve sevgili hakanımız efendimiz hazretlerinin de âsileri tedip etmek ve sizin rahatınızı ve saâdetinizi temin eylemek için cem' edilecek kuvvetin başında olarak bizzat oralara geleceklerini sizlere tebşir ederiz. Hazır olunuz! ve hâinlerden, bu cânilerden vatanı kurtarmak için size düşen vazifeyi ifâda kusur etmeyiniz.

Ey kahraman askerler!

Harb senelerinde sizi cephe cephe sürükleyen ve aç susuz süründüren ve din kardeşlerinizin, hemşehrilerinizin beyhude yere ölmelerine sebebiyet veren birkaç kişi arasında Mustafa Kemal, Ali Fuat, Bekir Sami gibi zâlimler de var idi! İşte bu hâinlerin harb cephesi haricinde kalmış olan efrâd-ı alinize kanlı elleriyle ne kadar fecâyii irtikâb etmiş olduklarını harbden avdetinizi müteakib gördüğünüz! Bugün yine o şâkiler, bağilerdir ki elleri birtakım yetimlerin, dul kadınların kanlarına mülamma olduğu halde kalbgâhınıza sokularak sizi mahvetmek ve evlâd u iyâlinizi yetim ve dul bırakmak ve servet ve saâdetinizi külliyen çalmak için şeytanın dahi hatırına gelmeyen hiyle ve desâisi irtikâb ediyorlar. Siz bu zâlimleri cinayetlerine daha ne kadar göz yumacaksınız? Elinize aldığınız fetvâ-i şerif ki Allahın emridir, okuduğunuz hatt-ı münif ki halifemizin, padişahımızın bir fermânıdır, siz Allahın emrine halifenin fermânına ittibâen bu cânileri, bu katil canavarları daha ziyade yaşatmamakla memur ve mükellefsiniz. Şu alçaklar ve hempâları bu cinayetleri hep sizin sayenizde yapıyor; bunları vücudlarını külliyen dünyadan kaldırmak beşeriyet için, müslümanlık için bir farz olmuştur.

Memleketin başına bu kadar felâket getirmiş olan bu hâinler daha yaşatılacak mı? Siz daha ne kadar böyle gafletle bunların gayri meşrû emirlerine ittiba edeceksiniz? Korkuyoruz ki sizin bu aklınız, bu gafletiniz körükörüne hâinlere itâatiniz daha pek çok mescitlerimizi ve mâbetlerimizi harab eyleyecektir!

Levent Şahverdi Arşivi

Askerler! Bu kadar uyuduğunuz artık yeter, bu zâlimlere âlet olduğunuz artık kifayet eyler!

Padişahımız halifemiz efendimiz hazretlerinin merhamet ve şefkat kucağı size açılmıştır. Hepiniz koşunuz, geliniz dünya ve ahiret saâdetini ihrâz ediniz: İşte size ihtar eyliyoruz. Allahını, peygamberini ve padişahını seven bu tarafa gelsin!

(**Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, (Hazırlayanlar) Zekâi Güner- Orhan Kabataş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Merkezi Yayını Sayı: 38, Ankara, 1990, s. 218-223).

Levent Şahverdi Arşivi

MERSİN'Lİ CEMAL PAŞA BİYOGRAFİSİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Doç.Dr. MUSTAFA BALCIOĞLU*

Ülkemizde son zamanlarda tarihi şahsiyetlerin biyografileri ile ilgili olarak çok sayıda araştırma yapıldığı gözlenmektedir. Tarihimizin daha iyi anlaşılmasına büyük katkılar salayacak olan bu tür araştırmaların artması sevindiricidir. Bununla birlikte biyografi çalışmalarında asıl kaynaklara inilmeye özen gösterilmeli, zayıf verilerden uzak durulmalıdır. Çünkü, biyografilerde yapılacak hataların önemli değerlendirme yanlışlıklarına yol açacağı açıktır. Yakın tarihimizin önde gelen simalarından Mersinli Cemal Paşa ile ilgili "Atatürk Araştırma Dergisi"nin 34. sayısında yayınlanan çalışmada yukarıda belirtilen esasların gözardı edildiği anlaşılmaktadır[1]. Bu incelemede söz konusu biyografi çalışmasındaki hatalar düzeltilmeye çalışılacaktır.

Aslen Ispartalı bir aileye mensup olan Cemal Paşa, 1872 yılında Mersin'de doğmuştur. 4 Mayıs 1308 (16 Mayıs 1892) de Harbiye Mektebi'ne girmiştir[2]. Söz konusu makalede bu tarih Cemal Paşa'nın Askeri Lise'ye giriş tarihi olarak gösterilmektedir[3]. **Cemal Paşa, 1311(1895)** yılında 1311-b-12 sicil numarasıyla Harbiye'den mezun olmuştur[4]. Aynı makalede yukarıdaki sicil numarasıyla yine Askeri Liseye kaydedildiği ifade edilmektedir[5]. 1895 yılında Harbiyeden Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne ayrılan Cemal Paşa 12 Kanunu Sani 1313 (24 Ocak 1898) te Erkan-ı Harp Yüzbaşısı nasbedilmiştir[6]. Adı geçen

* Kırıkkale Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1 Dursun Gök, "Mersinli Cemal Paşa" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C:XII. Sayı: 34, s.125-145.

2 **K.K.K. Arş**; Cemal Paşa Dosyası

3. Gök; **a.g.m.** s.125

4 **A.g.m., 125.**

5 Gök; **a.g.m.** s.125

6 **A.g.m., 125.**

Levent Şahverdi Arşivi

makalede bu süreçten hiç söz edilmemekte dolayısıyla Cemal Paşa'nın Kurmay Subay olduğu anlaşılamamaktadır. Cemal Paşa, Akademi'den sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Üçüncü Şubesi'nde, ardından 2 Nisan 1898'de İkinci Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nde görevlendirilmiş, 2 Mart 1316'da Kolağası veya Kıdemli Yüzbaşı nasbedilmiştir[7]. Yazar çalışmasında, Cemal Paşa'nın "Kısa zamanda mesleğinde kendisini kabul ettirerek 1314 (1899) de Kolağası (Yüzbaşı) olduğunu" belirtmektedir[8]. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Kolağası nasbedildiği tarihte yanlışlık yapılmıştır. Diğer taraftan Kolağası rütbesinin karşılığı olarak Yüzbaşı rütbesi gösterilerek başka bir yanlışlığa düşülmüştür.

Cemal Paşa, 6 Ağustos 1903'te Binbaşı rütbesine yükselmiş ve Türbedere ile Cisr-i Mustafa Paşa istasyonları arasındaki hattın teftişine memur edilmiştir. 26 Eylül 1903'te Kaymakam (Yarbay) olan Cemal Paşa, 27 Ocak 1904'te Edirne ve havalisinde yeniden inşa olunacak istihkamların keşfi için teşkil edilen komisyonda, 5 Şubat 1905'te 4. Ordu'da görevlendirilmiştir[9]. Söz konusu makalede bu tarih yanlış olarak 1904 olarak tesbit edilmiştir[10]. Cemal Paşa, "Dersim eşkiyasının tedib ve tenkilinde hidemat, gayretperverane meşhud olmasına mebni "Miralay (Albay) nasbedilmiştir. 18 Ekim 1908'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nde istihdam edilmesi şartıyla Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde Tabiye Tatbikatı öğretmenliğine getirilmiştir[11]. Makalede Cemal Paşa'nın bu görevinden hiç söz edilmemekte ve "2 Ocak 1326 (1910) da İkinci Müfettişlik Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne ve 22 Eylül'de Atik II. Ordu Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne tayin edildi" denilmektedir[12]. Halbuki Cemal Paşa bu dönemde; 19 Mayıs 1909'da II. Ordu Erkan-ı Harbiyesi'nde, 8 Haziran 1909'da Yanya civarında icra olunacak kurmay seyahatlerinde, 10 Mart 1910'da Erkan-ı Harbiye-i

7 A.g.m., s.125.
8 Gök; a.g.m., s.125
9 A.g.m., s.125
10 Gök, a.g.m., s.125
11 A.g.m., s.125
12 Gök; A.g.m. s.125

Levent Şahverdi Arşivi

Umumiye Dairesi'nde 5 Ekim 1909'da II. Ordu Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde 8 Şubat 1911 teşkilatında İkinci Müfettişlik Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde, 18 Şubat 1912 de Bulgarlar tarafından şehid edilen Mülazim Ziya Bey vakasını tahkik için yeniden teşkil edilen komisyonda, 11 Haziran 1912'de Üsküp-Köprülü bölgesinde tahkimat için geçici olarak teşkil olunan karma komisyonda, 29 Eylül 1912'de seferberlik esnasında Garp Ordusu Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde (Kurmay Başkanlığında) görevlendirilmiştir. Haziran 1913'te İstanbul'a gelerek 2 Ağustos 1913'te 42. Fırka komutanlığına, 6 Kasım 1913'te 10. Nizamiye Fırkası Komutanlığı'na, 30 Kasım 1913 te Birinci Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na tayin edilmiştir[13]. Yazar makalesinde Cemal Paşanın" aynı yılın 17 Kasım'ında I. Ordu Müfettişi olduğunu" belirterek hem tarih, hem de Cemal Paşa'nın göreviyle ilgili olarak yanlış bir değerlendirmede bulunmuştur[14]. Yukarıda da ifade edildiği gibi tarih 17 Kasım değil, 30 Kasım'dır. Cemal Paşa'nın görevi I. Ordu Müfettişliği olmayıp, I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığıdır. 8 Ocak 1914'te yapılan yeniden teşkilatlanmada Cemal Paşa görevinde bırakılmıştır. 3 Şubat 1914'te fırka komutanı yetkisiyle Edirne Müstahkem mevki Komutan Muavinliği'ne, 12 Nisan 1914'te 8. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Cemal Paşa, 29 Kasım 1914'te Mirliva nasbedilmiştir[15]. Makalede; Rumi takvim Miladi takvim farkına hiçbir yerde dikkat edilmediği için, Cemal Paşa'nın Mirliva nasbedildiği tarih "16 Kasım 1330 (1914)" şeklinde gösterilmiştir[16]. Halbuki bu tarih, yukarıda da görüldüğü gibi 29 Kasım 1914'e tekabül etmektedir.

Cemal Paşa; Suriye Grubu, Arabistan Umum Komutanlığı'nın 4. Orduya tahviliyle 17 Ocak 1918'de bu ordunun başına getirilmiştir. 28 Temmuz 1918'de Ferikliğe yükselmiştir. 23 Ocak 1919'da Yıldırım Ordu Kıtaatı Müfettişi yani II. Ordu Komutanlığı'na tayin edilen

13 A.g.m., s.125
14 Gök; a.g.m., s.125
15 A.g.m., s.125
16 Gök, a.g.m., s.125.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa, 24 Temmuz 1919'da Mekatib-i Askeriye Müfettiş-i Umumiliğine tayin olunmuştur. 12 Eylül 1919'da açığa alınan Cemal Paşa; Ali Rıza Paşa Hükümetinde Harbiye Nazırı ve son Meclis-i Mebusan'da Isparta mebusu olarak görev yapmıştır. 22 Mart 1920'de emekliliğini istemiş ve kabul edilmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, 16 Mart 1920'den sonra yapılan bu uygulamayı onaylamamış ancak 26 Mart 1924'ten itibaren emekliliği tensib edilmiştir[17]. Katıldığı savaşlarda Osmanlı Devleti, Almanya, Avustrya-Macaristan devletleri tarafından çeşitli nişan ve madalyalarla ödülendirilen Cemal Paşa 1941 yılında ölmüştür.

17 A.g.m., s.125

Levent Şahverdi Arşivi

İSMAİL HABİB BEY'İN KASTAMONU'DA VERDİĞİ BİR KONFERANS

Yrd. Doç.Dr. MUSTAFA ESKİ*

İsmail Habib Sevük, Cumhuriyet döneminin tanınmış edebiyat tarihçilerinden biridir. 1914 yılında, Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Kastamonu Sultânîsi edebiyat öğretmenliğine atanmış ve bu görevinde 1922 yılına kadar kalmıştır. İsmail Habib Bey, I. Dünya Savaşı ile mütâreke sonrasında ve Kurtuluş Savaşı yıllarında hep Kastamonu'da kalmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kastamonu şubesi 27 Temmuz 1324 tarihinde kurulmuştur[1]. Şubenin yayın organı olarak 17 Kânunuevvel 1908 tarihinden itibaren Köroğlu adıyla haftalık bir gazete çıkarılmıştır. İsmail Habib Bey, İttihat ve Terakki'nin kulüp müdürlüğü görevini yaparken, diğer yandan da Köroğlu'nun başyazarlığını yürütmüştür. Onun Köroğlu gazetesinde 52 başmakalesi bulunmaktadır. İlk makalesi Yeni Güneş adıyla 29 Teşrinievvel 1330 tarihinde yayınlanmıştır.

İsmail Habib Bey, dönemin siyasî ve sosyal hareketleri içinde doğrudan yer almış ve Kastamonu tarihinde etkin bir hizmeti yerine getirmiştir. Onun bu çalışmaları Millî Mücâdele yıllarında da devam etmiştir[2].

İsmail Habib Bey, 30 Teşrinievvel 1333 Salı akşamı, Kastamonu İttihat ve Terakki Kulübü binasındaki istihbarat salonunda "Milliyet"

---

* Gazi Üniversitesi, Kastamonu Sağlık Meslek Yüksek Okulu Müdürü.

1 Mustafa Eski, **31 Mart Olayının Kastamonu'daki Yankıları**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1991, s.14.

2 İsmail Habib Bey, 1921-22 yıllarında Kastamonu'da düzenlenen mitinglerde konuşarak halka Millî Mücâdele'yi anlatmış; ayrıca Açıksöz gazetesinin başyazarlığını yapmıştır. Açıksöz'de 109 başmakalesi ile 68 fıkrası yayınlanmıştır. Fıkralarını "Hikâyeci" mahlasıyla yazmıştır. Tarafımızdan yeni yazıya çevrilen bu yazılar, Atatürk araştırma Merkezi tarafından kitap halinde basılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

konusunda bir konferans vermiştir. Konuşması, hızlı yazı yazan kişiler tarafından kaleme alınmış ve Köroğlu gazetesinde yayınlanmıştır. Gazete bu konuşmayı şu ifadelerle okuyucularına sunmuştur:

"Geçen Salı gecesi İttihat ve Terakki Kulübü binasındaki istihbarat salonunda, Sultânî müdir-i sânisi ve edebiyat muallimi ve gazetemiz sermuharriri İsmail Habib Bey tarafından milliyet hakkında umuma ait olarak verilen konferans, seriülkalem bir zât-ı muhterem tarafından tutulmuş olmağla, mevzuunun ehemmiyetine binaen işbu konferansı, hemen aynen denilebilecek bir tarzda, bervech-i âti derc ediyoruz".

İsmail Habib Bey'in basına yansıyan konuşması aynen şu şekildedir:

"Muhterem Efendiler!

Her cereyan-ı teceddüt, daima bir tufan itirazıyla karşılanır. Bundan, hatta milliyet cereyanı gibi ulvî ve rehakâr cereyanlar bile kurtulamıyor. Beş, altı sene evvel birkaç dimâğ-ı münevver ilk ilm-i milliyeti açıp da bu ulvî bayrağın altına bütün milleti lâhûtî bir sadâ ile davet edince, zannedilirdiki, bütün millet, bütün mevcudiyetiyle kendisine halâs ve terakki vaat eden bu sancağın altına koşacak. Lâkin böyle olmadı. İçtimaiyatın o ezelî kanunu burada da tesirini gösterdi. Milliyet meselesi ruhları aydınlatmaya başlar başlamaz, birçok ağızlardan velveleli bir tufan-ı itiraz koptu. Kimisi "Diğer anasırı tenfir edeceğiz" diye bağırıyor, kimisi "Dini unutacağız" diye haykırıyordu. Bu itirazları yapanların çoğu, milliyetin ne demek olduğunu bilmedikleri için itirazda bulunuyorlardı.

Milliyet ne demektir? Milliyet kelimesini tarif ve tesbit edecek mihver-i esasî nedir? Millet yalnız ırk değildir. Yalnız ırk, millet için mihver-i yegâne olamaz. Çünkü ırk itibariyle insanlar pek çok ihtilâta maruz kalmışlardır. Aynı milletin muhtelif ırklara ayrılmış olduğu, muhtelif ırkların mürur-i zaman ile birleşerek yekpare bir millet teşkil

Levent Şahverdi Arşivi

ettikleri görülüyor. Binaenaleyh, milletleri yalnız ırkî esasları ittihaz ederek ayıramayacağız.

Sonra, efendiler, milletlerin tefrikinda din de bir esas olamaz. Din, milliyet hususunda mühim bir âmil olmakla beraber, yalnız din, milletleri teşkile kifayet etmiyor. Aynı din dahilinde muhtelif milletler olduğu gibi, aynı millet dahilinde muhtelif dinler de bulunuyor. Daha sonra lisan dahi tefrik-i milliyet hususunda bir mihver-i esasî olamıyor. Vâkıâ görüyoruz ki, insanlar muhtelif lisanlara göre muhtelif milliyetler teşkil ediyorlar. Vâkıâ lisan, yukarıki âmillerden daha mühim bir tesiri haizdir. Lâkin ne çare ki, lisan bile bizi, milletlerin tefriki hususunda aldatabilir. Çünkü aynı milletin muhtelif lisanları tekellüm ettiği görüldüğü gibi, aynı lisanı tekellüm edenlerin de her vakit müttehid bir millet olmadığı görülüyor.

Öyle ise milletin tefriki için neyi esas ittihaz edeceğiz? Bu esas vatandaşlar, en ziyade ittihad-ı hissiyatta tecelli eder. O kavim ki, onun heyet-i umumiyesine gelen bir felâket, onun bütün efradını da müteessir, heyet-i umumiyenin bir saadeti onun bütün efradını da mesut ediyor. İşte o efrad yekpare bir millet demektir. Eğer Türklüğün saadeti seni mesut ediyorsa, eğer Türklüğe gelen bir felâketten sen müteessir oluyorsan, eğer sen Türklükle beraber gülüyor, Türklükle beraber ağlıyorsan, sen Türksün. Yok Türklüğün tebessümü sana bir giriye, Türklüğün giryesi sana bir tebessüm oluyorsa, nafile kendini aldatma, sen Türk değilsin!

Milletler birer beşeriyet-i uzviye gibidirler. Bizim vücudumuzun en naçiz, en ehemmiyetsiz bir uzvuna bir iğne batınca nasıl bütün vücudumuz şarsılır ve acırsa, milletler de böyledir. Bir milletin en ufak bir uzvuna bir darbe gelirse, o darbeden bütün millet nâlân olur.

İşte Türkçülük cereyanına pişdarlık yapanlar bu hakikati anlatmak istiyorlardı. Yoksa bizim dinden uzaklaşmaklığımızı değil. Zaten biz, biz Türkler dinden nasıl uzaklaşabilirdik? Benim damarlarımda bin - üçyüz senelik bir kuvve-i irsiyye ile dolaşan İslâmiyet kanını benden

Levent Şahverdi Arşivi

çıkaracak hiçbir kuvvet yoktur. Zaten İslâmiyetin râyet-i mübinini göklere, burçlara kadar is'âd eden, onu her türlü muhâcemâttan, her türlü seylâbelerden kurtarıp ulvî bir mevkiye ilâ eden Türk'ün bâzu-yı satveti değil miydi? İşte o bâzu yine o bayrağı kıyamete kadar elinde taşıyacak. Hem din ile milliyet neden yekdiğeri ile nâ-kabil-i telif gibi görülüyormuş? Dünyada insanları birleştiren iki nev'i camia vardır: Biri câmiâ-yı milliye, diğeri camia-yı diniyye. Bu iki câmiânın biri, diğerini kuvvetlendirir. Her iki camia ile birleşen insanlardır ki, yekdiğerine daha sıkı surette merbut olmuş olurlar.

Biz, milliyeti, vatandaşların, bir süs olsun, bir iş olsun diye istemiyoruz. Biliyoruz ki yükselmek isteyen milletlerin en büyük kuvve-i terakkisi milliyettir... İşte tarihe bakınız, hep canlanan milletler evvela milliyetlerini idrak ile tealiye mazhar olmuşlardır. Millet başka, milliyet başkadır. Her milletin mutlak milliyeti olması icâp etmez. İşte Bulgar milleti, asırlarca bizim hâkimiyetimiz altında varlığından bihaber olarak yaşadı. Şüphesiz Bulgar milleti yok değildi. Yalnız Bulgar milliyeti yoktu. Nihayet bir asır evvel bu millet, Bulgarların millî tarihini yazan bir papazın tenvir ve irşadıyla, miliyetini idrak etti. Ve bugün işte karşımızdaki Bulgaristan'ı görüyoruz.

Milletin kıymetini anlatmak için bilmem ki niye uzağa gidiyorum. Milliyetsizliğin ne kadar acı bir şey olduğunu biz bizzat kendi üzerimizde elim ve feci bir surette tecrübe ettik. İlân-ı hürriyetin mest-i gafletiyle yaşadığımız senelerde idi. Bipayan bir safvetle anâsır-ı sâireye karşı şefik kollarımızı açmıştık. Fakat onlar, ihtilâf-ı kitap ile de bizden ayrılan bir takım unsurlar, açtığımız âğuş-ı kabule yenlerinde birer hançer saklayarak geldiler. Biz, "Osmanlılık" dediğimiz ocağı üflemeğe çalışırken onlar, gizlice su döküyorlardı. Önümüzdeki gayeye doğru, derin bir safvetle koşup giderken, zannediyorduk ki onlar da bizimle beraber geliyorlar. Lâkin bazı vukuat-ı dahiliyenin mesti ikazı ile gözlerimizdeki perde-i gaflet yırtılınca gördük ki, yapyalnız imişiz!

Artık bunun üzerine hakikatı anladık mı? Artık yalnız kendimizi

Levent Şahverdi Arşivi

gözetmek lâzım geldiğini tamamen idrak ettik mi? Heyhat, hâlâ daha biz kabalık yapan odunculara karşı "Türk" kelimesini kullanmaktan çekinmiyoruz. Hâlâ daha milletimizin mübeccel ünvânı, ağzımızda bir kelime-i tezyif gibi dolaşıyor. Hâlâ daha Türklüğümüzü takdir edemiyoruz. Başka milletler gurur-ı mefharet ile kendi milliyetlerinden bahsederken, sen ne için göğsünü daha ziyade kabartarak "Türküm!" diyemiyorsun, vatandaş? Madem ki senin milletin milletlerin en kahramanı, en seciidir, madem ki senin milletin milletlerin en ulvîsi ve faziletlisidir, madem ki senin milletin, milletlerin en kadim, en asil, en necibidir, milliyetini gurur ve mefharete haykırmaktan neye sıkılıyorsun? Başka milletler yoktan bir mazi icat ederken düşün ki, senin milletinin tarihten daha yaşlı bir mâzisi var. İstinat ettiğin mâzinin, o binlerce senelik tarihin karanlığından başlayıp, o şanla, şerefle, o ulviyyet ve fazilet dolu mâzinin kıymetini bil, İstinat ettiğin o mâzi seni yüksek, muhteşem bir şâhika üzerinde bulunduruyor. Oturduğun o yüksek ve muhteşem şahika üzerinden etrafındaki küçük tepelere bakarak gurur ile, mefharet ile, en gür bir sadâ ile bağır: Ben Türküm!.. Bizi tarihin huzuruna kaba bir muharip gibi takdim etmek isteyenlere bakma. Vatandaş eğer onlar, bizim vücuda getirdiğimiz medeniyetleri bilerek inkâr ediyorlarsa garazkâr birer müfteri, yok bilmeyerek söylüyorlarsa şayan-ı tarahhum birer câhildirler.

Bizim elimize yalnız kılıç yakışıyormuş, öyle mi? Oh, hayır. Bizim elimize kahramanlığın kılıcı ne kadar yakıştıysa, ziraatin sabanı, sanatın çekici, ilmin kalemi de öyle yakıştı. Biz harp meydanlarında vâkıâ mütehevvir bir arslandık. Lâkin biz tarlamızın üzerinde sabûr bir çiftçi, kitaplarımızın içinde yüksek bir âlim, bedîî maharetin içinde kabiliyetli bir sanatkâr olmayı da pek iyi bildik. Vâkıâ doğru, biz fenn-i harbe birçok ve birçok kahraman dâhiler ihda ettik. Fakat biz aynı zamanda mesela, tıp ve felsefeye İbni Sinalar, Fârâbiler, ilm-i heyete Uluğlar, Ali Kuşçular... şiir ve edebiyata Nevâiler, Fuzulîler, Hâmitler... sanat-ı mimâriye İlyaslar, Kasımlar da ihda ettik. Biz medenî değiliz, öyle mi? Biz muhtelif zamanlarda ve muhtelif mekânlarda öyle medeniyetler vücuda getirdik ki, medeniyetler, ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rihin ve mazinin karanlık sahnesi üzerinde yer yer birer cezire-i nurânur gibi parlıyor.

İsterseniz, geliniz, sizinle beraber tarihin sahnesinde parlayan bu muhtelif Türk medeniyetlerinin arasında, en yakınından başlayarak, uzaklara doğru biraz dolaşalım. En evvela işte İstanbul . Korkmayınız sizi orada fazla eğlendirecek değilim. İstanbul'un o levent ve narin minarelerine, o muhteşem musanna kubbelerine, zarafet-i hariciyeleriyle afakı-ı asmane karşı Türk ruhunun kabiliyet sanatını haykıran o câmilerimize, İstanbul'daki o âbidât-ı sanata birer nazar-ı takdir attıktan sonra beriye, biraz daha aşağıya ininiz. İşte Konya.

Orada bizden evvelki Türk hükümetinin, hükûmet-i Selçukıyye'nin bıraktığı bakaya-yı enkazı göreceksiniz. Fakat o enkaz, birer abide-i sanat, çinicilikte, elvanın ahenk imtizacında, nakkaşçılık ve tezyinde, size Türk ruhunun bütün inceliğini terennüm eden birer natıka belâgattir.

Sonra geliniz, daha ileriye Hindistan'a gidelim. Orada asırlarca payidar olmuş bir Türk hükûmetinin ibda ettiği birçok asar-ı sanat vardır. Durunuz, bunlardan yalnız birini, Ekberşah namındaki Türk hükümdarının, genç yaşında vefat eden zevcesi için yaptırdığı türbeyi görelim. Türbe deyip geçmeyiniz. Bu türbe, Ayasofya camii kadar zariftir. Bütün müthiş büyüklüğüne rağmen bir kafes kadar zariftir. Bütün erbâb-ı şanat bu harika-i mimariyeyi, dünyanın en büyük türbesi ve en bedîî asar-ı mimariyesinden biri olarak selâmlamakta müttehidir. Fransızlar bile bu türbe için "merveille de merveille" yani "harikalar harikası" diyorlar. Piyer Loti, o şaheser kalemiyle bu türbenin şeffaf mermerden yapılmış musanna" duvarlarını, üzerindeki beyzî ve dilfirib kubbeyi güneşin in'ikâs-ı huzemâtıyla periler sarayı gibi parlayan bu bedia-yı sanatın güzelliğini tasvir ede ede bitiremiyor.

Sonra geliniz, biraz daha yukarıda çıkalım. İşte hükûmet-i İlhaniye'nin merkezi olan Herat şehri. Burası muhteşem ve dilfirib sarayları, dilgûşa bahçeleri, geniş caddeleri ile cennet gibi güzel bir ma-

Levent Şahverdi Arşivi

mure idi. Orası en büyük musıkişinasların, en mahir ressamların, en muktedir şairlerin bir merkezi idi.

Sonra daha ileride, işte Maveraünnehir medeniyetinin, Timurlenk hükûmetinin merkez-i idaresi olan Semerkant.

Siz Timurlenk'i târihin huzuruna yalnız bir gaddar, yalnız sefk-i dima'dan haz alan bir zalim sıfatıyla takdim eden müverrihlerin garaz ve iftirasına bakmayınız. Timurlenk, büyük Türk hükümdarı; şiir ve sanatın, ilim ve faziletin en büyük hamisi idi. Semerkant o zamanlar Asya'nın en mamur, en medenî bir şehri idi. Oranın erbâb-ı ümran ve medeniyeti yalnız büyük camilerden, muhteşem ve güzel saraylardan, lâtif bahçelerden ibaret değildi. Orada, derununda yüzlerce hasta yatan büyük hastaneler, derununda binlerce amale çalışan dârüsannâiler vardı. Orada kâğıt fabrikaları bile vardı.

Eğer yorulmadı iseniz bu seyahatte zamanen ve mekânen biraz daha ileriye gidelim. İşte onbir asır evvelki bir zamandaki Uygur hükümetinin vücûda getirdiği Turfan medeniyeti ve işte bu medeniyetin merkez-i şaşaası olan Hoço şehri. Orada müsteşrikler tarafından icra edilen hafriyat bize ebedî bir menbâa-ı gurur olacak mahiyettedir. Bu hafriyatın meydana çıkardığı asar ve abidat arasında muazzam binalar ve büyük saraylar enkazından başka, birçok heykeller ve resimlerden başka, şimdiki güderi eldivenlerden daha nazik deriler üzerine yazılmış kitaplar da bulunmuştur. Hatta ne kadar garip, o kitaplarda şimdiki usul-i tenkit bile mevcut idi.

Bütün bu ince ve güzide asar-ı medeniyye karşısında hayrette kalan müsteşrık von Le Coq[3], onbir, oniki asırlık bu Türk medeniyetinden bahsederken o zamanlar İngiltere, Fransa, Almanya'da böyle bir medeniyet olmadığını, binaenaleyh Türklerin cedleriyle iftihar etmekte haklı olduklarını söylüyor.

3 Albert August von Le Coq (Berlin, 1860-1930). Anadolu'daki araştırma gezilerine ve Türkistan'daki kazılara katılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: **İlkçağ Orta Asya Buddhacılığının Son Devri, Orta Asya Sanatı ve Medeniyetinin Resimli Atlası.**

Levent Şahverdi Arşivi

İstersek daha ileri gidelim. Birkaç bin sene evveline gidelim. Zamanı bile malûm olmayacak derecede eski olan Asya-yı vusta medeniyetini tetkik edelim. Bu medeniyeti tetkik eden Fransız meşahir-i ülemasından Bailly[4], göğsümüzü şişirtmeye kâfi olacak şu hakikatleri sarf ediyor.

"Edvar-ı nücumun ihtirai, madenin istimali, onun usul-i keşfi, elifbanın ihtirai değilse bile, en kadim zamanda istimali, bütün bunlar Türklerde o zaman mühim bir medeniyetin mevcudiyetini ispat eder".

Evet biz binlerce sene evvel pek uzak zamanlarda belki şimdiki takvimimizden daha doğru, daha ilmî bir usul-i takvime malik idik.

İşte aziz vatandaşlarım. Senin milletinin böyle uzun bir mâzisi ve o mazinin işte böyle müteaddit ve nuranur medeniyetleri var. Milletinin büyüklüğünü bil. Bil ki milletini sevesin. Milletini sevmek: İşte milliyetperverliğin mebde-i hareketi buradan başlar.

Fakat yalnız bu kâfi değil. Yalnız "benim milletim mazinin en muazzam, en kuvvetli, en medenî bir milleti idi" diye övünmek kâfi değildir. Yalnız milletinin mâzideki azametinden bahsetmekle iktifa edecek değilsin. Eğer milletini hakikaten seviyorsan, eğer milletinin mazisi sana hakikaten gurur veriyorsa sen milletini atide de milletlerin en azametlisi, en müterakkisi görmeye çalışmalısın. Milletimiz nasıl mazinin en yüksek ve âli milletiyse, atide de onu böyle yüksek bir mevkide bulundurmak. İşte Türklüğün ulvî gayesi!

Demin, milletlerin mebde-i terakkisi milliyetlerini idrak etmekle başlar demiştim. Fakat milliyet bir gaye değildir. O, bizi çalıların, dikenlerin arasından şoseye çıkarır. Milliyetlerini idrak eden milletler artık yürümeye yani terakkiye müsait bir zemin bulmuş demektir. Fakat millet, o terakki şosesi üzerinde koşmak için bir kuvvete, bir

4 Jean Sylvain Bailly (Paris, 1736-1793). Fransız bilim ve siyaset adamlarındandır. Edebiyat ve astronomi üzerine çalışmış ve Bilimler Akademisi üyesi olmuştur. Daha sonraları milletvekili seçilmiş ve meclis başkanlığı yapmıştır.Halk tarafından sevilen bir kişidir. Ancak Marie Antoniette davasında kraliçe lehine tanıklık ettiği için giyotinle idam edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

kuvve-i muharrikeye muhtaçtır. Milletler bu kuvve-i muharrikeyi nereden alır: Mefkûrelerinden. Mefkûre bu milletleri koşturan bir motordur. Milliyetlerini idrak eden milletler, mefkûreleri sayesindedir ki gayelerine doğru hiç yorgunluk hissetmeksizin şevk il,e heves ile her türlü mâniayı çiğneyerek koşarlar. Mefkûre, oh, müterakki ve itilânın ulvî menbâı. Bugün mefkûrenin bir milleti ne kadar yükselteceğini, mefkûresizliğin dahi bir milleti nasıl öldüreceğini görmek için tarihe bakmak kâfidir. Tarihin sinesi mefkûrelerini kaybetmiş milletlerin enkazıyla doludur. Ezcümle işte kadim-i Roma! Bu millet o zaman bütün cihanı zaptetmiş idi. Roma, cihanın hâkimi; cihan, Roma'nın memlûkıyyesi olmuştu. Çünkü Romalıların yüksek bir mefkûresi vardı. Çünkü Romalılar Roma'yı cihangir yapmak istiyorlar. Çünkü Romalılar kendilerini bütün milletlerin fevkinde bulundurmak istiyorlardı. Sonra bu cihangir, bu pür-azamet Roma'nın çekirdeğinin göçtüğünü görüyoruz. Neden? Roma, inkıraz bulduğu vakit, Roma'da bütün vesait-i kuvvet mevcut idi. Orada asker vardı, para vardı ve medeniyet vardı. Orada büyük âlimler, büyük sanatkârlar vardı. Orada her şey vardı. Fakat o zaman Roma'da yalnız bir şey yoktu: mefkûre.

Roma, mefkûresini kaybettiği için, tarih de Roma'nın üzerine ebedî bir kefen çekti. Bugünkü milletlere dahi bakacak olsak hepsinde bir mefkûre görürüz. Almanların mefkûresi Almanlığı bütün milletlerin fevkinde görmektir. İngilizlerin mefkûresi bütün denizleri kendi mâlikâneleri olarak muhafaza etmektir. Fransızların mefkûresi Almanya'dan intikam-ı tarihiyyesini alabilmektir. Büyük milletlerin değil, küçük, dünkü milletlerin bile birer mefkûresi var. Romanya, Sırbistan, Bulgaristan hep birer mefkûreye sahip. Hepsi başka hükûmetlerin tâbiyetindeki milletdaşları kendilerine ilhak etmeyi mefkûre etmişler. Acaba bizim mefkûremiz nedir? Daha dün bizim tâbiyetimizden kurtulmuş milletlerin bile mefkûresi varken, acaba bizim mefkûremiz yok mu? Eğer bize, "mefkûreniz nedir?" derlerse ne diyeceğiz? "Bizim mefkûremiz istiklâlimizi muhafazadır" diyemeyiz. Çünkü istiklâl her milletin en tabiî, en ibtidâî bir vazifesidir. Çünkü istiklâlini mefkûre edinmek ölmemeyi mefkûre edinmek demektir. Çünkü milletlerin istiklâlini kaybetmesi onların ölmesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Halbuki efendiler mefkûre menfi olamaz. Ölmemek için mefkûre yoktur. Yaşamak ve yaşatmak için mefkûre vardır.

Sonra, "bizim mefkûremiz dinimizi muhafazadır" da diyemeyiz. Çünkü sen, "muhafaza ettim" desen de o din muhafaza edilecektir. Çünkü Halik, Kur'an'ında bu dinin kıyamete kadar baki kalacağını tebşir ediyor.

Öyle ise bizim mefkûremiz nedir? Bizim mefkûremiz mi? Bizim mefkûremiz dünyadaki yetmiş milyon Türklük ne zaman bir şahs-ı vahid gibi düşünür, ne zaman tek bir insan gibi oturur kalkarsa, bütün Türkler ne zaman vahdetlerini teşkil ederler ve ne zaman dünyanın orta yerinde yetmiş milyonluk kuvvetli bir azamet, yekpare bir Türk milleti vücuda getirirse, biz işte o zaman, vatandaş, işte ancak o zaman mefkûremize vasıl olmuş olacağız. Karşımızda yetmiş milyonluk Türk'ün vahdetinden ibaret ulvî, çetin bir gaye var. Biz işte oraya gideceğiz. Acaba böyle yüksek, böyle sarp bir gayeye gidecek kadar bacaklarımızda kuvvet var mı? Var vatandaşlar. Bizim bacaklarımız bizi böyle bir gayeye götürecek kadar kuvvetlidir. Biz, bunun böyle olduğunu, bizim bacaklarımızda böyle yüksek ve çetin bir gayeye doğru sarsılmadan gidecek bir kuvvet mevcut bulunduğunu biz işte şu üç senelik harbimizle pek güzel ispat ettik. Biz harbin elan içinde bulunduğumuz için hakikat elan bizi ihata etmekte olduğu için biz bu harpte gösterdiğimiz havarık kudreti zannediyorum ki tamamen idrak edemiyoruz.

Biz, bu cihan harbi içinde en büyük bir harika-i mucize gösterdik, efendiler. Çanakkale, bu Harb-i Umumî içinde en yüksek, en yegâne bir mucize oldu. Biz orada dünyanın en kuvvetli, en pür-cesaret iki hükûmetinin müthiş donanmalarına, muharip askerlerine, bîpayan mühimmatlarına karşı topumuzdan ve kurşunumuzdan ziyade süngümüz ve göğsümüzle müdafaa ettik. Vakıa bu Harb-i Umumî'de şanlı müttefiklerimiz pek çok zaferler kazandı. Lâkin Almanya'nın kazandığı zaferler zaten onun hakkı idi. Herkes bekliyordu ki, Almanya dünyanın en kavi, en pür-satvet hükûmeti idi. Böyle bir hükûmetten el-

Levent Şahverdi Arşivi

bette galebeler beklenebilirdi. Lâkin biz böyle mi idik? Bî-nihaye yokluklar içinde çalkalanan bu zarif Türkiye'nin Çanakkale'de bir harika ve bir mucize göstereceğini kim me'mûl ederdi? Ah, Çanakkale, orada öyle günler oldu ki, düşmanın yağmur gibi, cehennem gibi yağdırdığı güllerle mukabil, biz atacak iki gülle bulamıyorduk. Orada öyle günler oldu ki, düşmanın iki, üç kilometre ilerleyivermesi makam-ı hilâfetin sükûtunu müeddi olacaktı. Lâkin iki kilometre değil,düşmanın tuttuğu yerden iki metre bile ilerletmedik. Biz bunu yaptıksa, biz düşmanı ilerletmedikse bunu topla, tüfekle değil sırf ruhumuzdaki kuvvetle yaptık. O kuvvet ki, biz, onu binüçyüz senelik dinimizin koynundan, bilmem ne kadar bin senelik milletimizin sinesinden almıştık. İşte Çanakkale de bütün dünyaya o mucizeyi gösteren bu kudrettir.

Bu harp ispat etti ki, biz yalnız yaşamaya, yalnız istiklâle değil, ulvî bir mefkûreye doğru koşmaya lâyık bir milletiz. Lâkin böyle bir mefkûre ile yaşamaklığımız, böyle bir mefkûreye lâyık bir millet halinde terakki edebilmekliğimiz için yalnız ordu değil, bütün millet heyet-i umumîyesi ile çalışmak icap eder. Askerlerimiz muhtelif hudutlarda saf ve necip kanını, semahat ve mezbuliyetle akıtıp dururken acaba biz burada, bizim üzerimize düşen vazifeyi tamamiyle yapıyor muyuz? Yok, artık, biz de milletimizin ne olduğunu, milletimizin bizden neler beklediğini bilmeliyiz. Yalnız kendimizi, yalnız yiyeceğimizi, içeceğimizi, yalnız yeleğimizin cebini, kesemizin içini düşünmekten daha ulvî bir düşüncemiz olduğunu idrak etmeliyiz. Hudutlarda kahramanların kanı akarken, burada bize düşen vazife yalnız nevmid olmak değil, yalnız kendimizi düşünmek değildir. İnsanlar dünyaya yalnız kendisi, kendi şahsı için gelmedi. İnsanlık yalnız kendi ile meşgul olmak demek değildir. Kendini düşün, fakat kendinden başka bir de düşünülecek bir mefkûren olduğunu unutma Kendini düşün, peki. Fakat şunu da düşün ki, kendini ne kadar düşünsen, kendin için ne kadar çabalasan yine bir gün öleceksin. Halbuki mensup olduğun millet var ki, işte o ölmeyecek.

Kendi hayatımızı ebedileştirmek madem ki, bu bizim elimizde değildir. öyle ise milletimizi olsun istediğimiz gibi yaşatmalı, onun ebe-

Levent Şahverdi Arşivi

diyyen yaşaması için çalışmalı değil miyiz? Kendini düşün. Buna kimse itiraz etmiyor. Refahını, saadetini temin et. Para kazan, zengin ol, mesut ol, herşey ol. Fakat düşün ki, senin saadetin milletinin felâketi olmasın. Refahını, milletinin zararında arama. Milletinin menfaatini temin için kendin muntazarrır olmak mecburiyetinde değilsin. Öyle çalış ki, o faaliyetinden hem sen, hem milletin menfaatdar olsun. Mesut ol kardeşim, zengin ol, büyük ol, meşhur ol, herşey ol. Yalnız düşün ki sen "oh" derken milletin de "ah" demesin! aziz efendiler.

Sözlerimi bitirmeden evvel, toprağın altında ebedî bir huzur-ı masum ile yatan şehitlerimize bir fatiha-i takdis... Toprağın üstünde, elinde süngü, düşman karşısında vazife-i vataniyyesini yapan gazilerimize bir selâm-ı nusret yollar ve sözlerime hitam veririm"[5].

İsmail Habib Bey'in konuşması yaklaşık bir saat kadar sürmüş ve çok kalabalık bir vatandaş topluluğu tarafından izlenmiştir. ayrıca Köroğlu gazetesi, İttihat ve Terakki Kulübü'nü bu çeşit faydalı toplantılar düzenlediği için tebrik etmiş ve devamını dilemiştir.

5 **Köroğlu gazetesi,** 1 Teşrinievvel 1333, sayı: 436; 7 Teşrinievvel 1336, sayı : 437; 15 Teşrinievvel 1333, sayı: 438.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEYİ VE ATATÜRK İLKE VE İNKILÂPLARINI TÜRK VE DÜNYA KAMUOYUNDA TANITICI ESERLERİN BASIMI VE DAĞITIMI PROJESİ

Uzman NEŞE ÇETİNOĞLU*

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi tarafından bilimsel araştırmalar neticesinde hazırlanmış ve hazırlanmakta olan eserler ile Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını benimsetici, yaşatıcı ve yurt dışında Türkiye'yi tanıtıcı bir proje hazırlanmıştır. Devlet Plânlama Teşkilatı tarafından onaylanan "Atatürkçü Düşünceyi ve Atatürk İlke ve İnkılâplarını Türk ve Dünya Kamuoyunda Tanıtıcı Eserlerin Basımı ve Dağıtımı Projesi" 10 Nisan 1997 tarihinde faaliyete geçmiştir. Projenin süresi 2 yıl olarak belirlenmiştir.

Proje'nin kısa ve uzun vadede olmak üzere iki amacı vardır. Kısa vadede, proje kapsamına giren eserlerin basımı ve dağıtımı ile Atatürkçü düşünce sistemi ve Atatürk ilke ve inkılâpları konularında kamuoyunu aydınlatmak ve özellikle Türk gençliğini bölücü ve yıkıcı fikir akımlarına karşı bu konularda techiz etmektir. Uzun vadede ise, Atatürkçü düşünce sisteminin devlet ve toplum hayatında egemen kılınmasını sağlayarak, Atatürk'ün kurmuş olduğu modern Türkiye Cumhuriyeti'ni dünya kamuoyuna tanıtmaktır.

Atatürk Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen bu projenin hedeflediği kitle yurt içi ve yurt dışındaki devlet, siyaset ve bilim adamları, basın-yayın mensupları, halk, gençlik ve ilgili kuruluşlardan oluşan geniş bir kitledir. Proje kapsamında bulunan eserlerin basımının yapılarak gönderilmesi suretiyle hedef kitlelere ulaşılması mümkün olacaktır. Hedef kitleye ulaşılması neticesinde proje, yurt içi

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

ve yurt dışı kamuoyu ve bilim çevrelerinde, Türkiye Cumuhriyeti, Atatürk ilke ve inkılâpları konularında son zamanlarda yapılan olumsuz propagandalara da cevap verecek ve Atatürkçü düşüncenin tanıtılması ve yaygınlaştırılmasında hizmet edecektir.

Atatürkçü Düşünceyi ve Atatürk İlke ve İnkılâplarını Türk ve Dünya Kamuoyunda Tanıtıcı Eserlerin Basımı ve Dağıtımı Projesi kapsamında bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

1997 yılının Atatürk'ün Büyük Nutku'nun 70. Yıldönümü olması dolayısıyla Nutuk listeleri çıkarılmıştır. Bu listelerde Türkiye'de kütüphanelerde mevcut olan Türkçe ve yabancı dillerdeki Nutuk kitapları yer almaktadır. Nutuk kitaplarının yer aldığı listeler EK'te verilmiştir.

1997 yılının Nutuk'un 70. Yıldönümü ve 1998 yılının da Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümü olması dolayısıyla Nutuk sanatçılar tarafından kaset ve CD-ROM'a okunarak piyasaya sunulması çalışmaları Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümü'nde gerçekleştirilecektir.

Yine Nutuk hem Türkçe orijinal ve sadeleştirilmiş olarak yayınlanmış ve hem de İngilizce, Fransızca ve Almanca yayınlanacaktır.

Proje kapsamında yer alan ve basılması öngörülen kitaplardan şu anda Prof.Dr. Mehmet Gönlübol ve Dr. Cem Sar'ın "Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)" kitabı basılmıştır. Prof. Dr. Hamza Eroğlu'nun "Atatürk ve Milli Egemenlik", Yrd. Doç.Dr. Günay Çağlar'ın "Hüsrev Bey Hey'et-i Nasîhası", Yrd. Doç.Dr. Ahmet Avanas'ın "Milli Mücadele'de Konya" ve Yrd. Doç.Dr. Zekâi Güner'in "Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri" adlı kitapların ise basımı devam etmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Proje içerisinde yer alan Türkçe eserlerin aynı zamanda İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya tercümeleri yaptırılarak yayınlanacaktır. Bu konuda birçok üniversiteden öğretim üyesine siparişler verilmiştir. Bu kitaplardan Peyami Safa'nın "Türk İnkılâbına Bakışlar" kitabı Prof.Dr. Yuluğ Tekin Kurat tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş olup basım aşamasındadır.

Basılmış ve baskıda olan eserlerin yanında çalışmaları son aşamada olan ve kısa zamanda yayınlanacak kitaplar arasında "Atatürkçü Düşünce El kitabı", "Anıtkabir ve Projeleri Albümü" ve "Çanakkale Savaşları Belgeseli" adlı eserler de bulunmaktadır. Atatürk'ün El Yazıları ve Eserleri konusunda çalışmalara devam edilmektedir.

Atatürkçü Düşünceyi ve Atatürk İlke ve İnkılâplarını Türk ve Dünya Kamuoyunda Tanıtıcı Eserlerin Basımı ve Dağıtımı Projesi'nin bütün bu çalışmalarında söz konusu amaçları iki maddede toplanabilir.

Birincisi; Atatürk araştırma Merkezi'nin kitap ve dergi yayınlarıyla Atatürk, ilkeleri ve Türkiye Cumhuriyeti tanıtılacaktır.

İkincisi; yıkıcı, bölücü irticai faaliyetlere karşı bilimsel açıdan etkin bir şekilde mücadele edilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

BASIM YILLARINA GÖRE NUTUKLAR

1) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Ankara, **1927**, 303 s., Osmanlıca

2) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Ankara, **1927**, 543 s., Osmanlıca.

3) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Ankara, **1927**, 627 s., Osmanlıca (Milli K.)

4) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 2.ci elli bin, 2 cilt,Ankara: Türk Ocakları Heyeti Merkeziye Matbaası, **1927**, Osmanlıca

5) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Ankara, Türk Teyyare Cemiyeti, **1927**, Osmanlıca

6) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Büyük Nutuk, Ankara, **1927**, Osmanlıca

7) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk muhteviyatına Aid Vesaik, Ankara,**1927**, 302 s., Osmanlıca

8) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 2bs. **1934**, İstanbul: Devlet Matbaası. Gazi Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Teşrinievvel 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresi'nde söylenmiştir.

9) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, İstanbul, **1938**.

Levent Şahverdi Arşivi

10) GAZİ MUSTAFA KEMAL.
Söylev-Nutuk, Günümüz Türkçesi ile, Milliyet Yayınları,

11) GAZİ MUSTAFA KEMAL.
Nutuk, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.
Nutuk, İstanbul, 1938, 658s.

12) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, **1950, 1959, 1960, 1961**,İstanbul: Maarif Basımevi.

13) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Ankara: Maarif Vekaleti, **1959**, İstanbul: Maarif Basımevi, 3c.

14) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, **1950, 1952, 1959, 1962,** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

15) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 6bs. Türk Devrim tarihi Enstitüsü, **1963**, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

16) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev (Nutuk), Türk Dil Kurumu, **1963,** Bugünkü Dile Çevirenler: Mehmet Tuğrul., (vb.), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

17) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev (Nutuk), Ankara, Türk Dil Kurumu, **1963-1964, 1973,1974**, 2. cilt.

18) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev (Nutuk), 2bs. Ankara, Türk Dil Kurumu, **1965**, 2 cilt.

Levent Şahverdi Arşivi

19) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev (Nutuk), Bugünkü Dile Çevrilmesinde Çalışanlar: Mehmet Tuğrul, Salâh Birsel, Cahit Öztelli, 3bs. Ankara: Türk Dil Kurumu, **1966,** Ankara Üniversitesi basımevi.

20) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 7bs. Türk Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1967.

21) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 8bs. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 3.c, Vesikalar, İstanbul, 1967.

22) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 9bs. TürkDevrim tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1969.

23) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 3.c., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1970.

24) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 11 bs. Türk Devrim tarihi Enstitüsü Yayınları, 1.c. 1919-1920, İstanbul **1971**.

25) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 12 bs. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2c. 1920-1927, 3.c. Vesikalar, İstanbul, **1972**.

26) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Baskıya Hazırlayan: Birol Emil, Melin Has-Er, Mehmet Ali Aydın, 1.bs., Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, **1973, 1975**, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.)

Levent Şahverdi Arşivi

27) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Milliyet Yayınları, Ankara, **1973**, 270s.

28) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 13. bs. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2.c. 1920-1927, İstanbul, **1973**.

29) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 14.bs. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, **1973**.

30) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev, Hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 2.bs. İstanbul, Çağdaş Yayınları, **1978**,

31) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev, Bugünkü Dile Çevrilmesinde Çalışanlar; Mehmet Tuğrul, Salah Birsel, Cahit Öztelli, 6bs., 7bs. Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, **1978**.

32) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal,
Nutuk, Hazırlayanlar : Birol Emil, Melin Has-Er, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, **1980**.

33) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, İstanbul, Örgün Yayınları,**1980**, 623 s.

34) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk (Söylev), Nurer Uğurlu yönetimindeki bir kurul tarafından seçilip, özetlenmiştir. İstanbul, Gözlem Matbaacılık, **1980**.

35) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk (Söylev), Hazırlayanlar: İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami Nabi Özerdim, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, **1981**.

Levent Şahverdi Arşivi

36) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev (Nutuk), Hazırlayanlar : Ahmet Köklügiller vb., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1981, 1983, 176s.

37) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 3.c. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, **1981**.

38) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Türk DevrimTarihi Enstitüsü, **1981**, İstanbul, Alaş Ofset.

39) ATATÜRK, Gazi Mustafa kemal.
Nutuk (Söylev), Hadi Besleyici Başkanlığındaki Kurul tarafından kısaltma ve düzenleme yapılmıştır. İstanbul, Ülke Yayınları, **1981**.

40) Gazi Mustafa Kemal Atatürk.
Söylev, Türkçeleştirip basıma Hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, Çağdaş Yayınları, **1981**.

41) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, İstanbul, Gözlem Matbaacılık, **1981**.

42) Gazi Mustafa Kemal (Atatürk).
Söylev (Nutuk), 8bs., 2 cilt, Ankara, Türk Dil Kurumu, **1981**.

43) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev (Nutuk), Basıma Hazırlayan : Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, Çağdaş Yayınları, **1982**.

44) KEMAL ATATÜRK.
Nutuk, Cilt I (1919-1920), Cilt: II (1920-1927), Cilt: III, Vesikalar, 14bs., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, **1982**.

Levent Şahverdi Arşivi

45) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Hazırlayanlar: Zeynep korkmaz, İsmet Gönülal (Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılını Kutlama Koordinasyon Kurulu), Ankara, **1984.**

46) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, 3c., Ankara, Başbakanlık Basımevi, **1984.**

47) GAZİ MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)
Nutuk-Söylev (1919-1927), 2.cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, **1984.**

48) GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK.
Söylev, Günümüz Diline Çevirip basıma Hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 13 bs., 2 cilt, İstanbul, Çağdaş Yayınları, **1984.**

49) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk (Söylev), Sadeleştiren: Nur Ardakoç, İstanbul, Geçit Kitabevi, **1986**, 638s. (TBMM K. ve AMM K.)

50) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 3c., Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayını, Ankara **1987.**

51) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Sadeleştiren: Nur Ardakoç, 3bs, İstanbul, Geçit Kitabevi, **1987.**

52) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev, Çeviren : Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, Çağdaş, Çeviren: Hıfzı, Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, Çağdaş Yayınları, **1988.**

Levent Şahverdi Arşivi

53) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk (İlk ve orta dereceli okullar için), İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1988, 221 s.

54) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, 1919-1927, Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu Atatürk araştırma Merkezi Yayını, Ankara, **1989**, 610s.

55) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk-Söylev, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, **1989**.

56) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Hazırlayanlar: Birol Emil, Melin Has-Er, Mehmet Ali Aydın, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, **1989**.

57) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev, hazırlayan :Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 19bs., İstanbul, Çağdaş yayınları **1990**, 464s.

58) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk 1919-1927, Hazırlayan : Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, **1991**.

59) ATATÜRK, Kemal.
Nutuk: Vesikalar, Türk Tarih Kurumu, Ankara, **1991**.

60) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Söylev (Nutuk), Hazırlayan: Atilla Özkırımlı, İstanbul, Altınkitaplar Yayınevi, **1991**, 203s.

61) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk (Söylev), Türk tarih Kurumu, Ankara, **1993**.

Levent Şahverdi Arşivi

62) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Nutuk, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, **1993**.

64) ATATÜRK, Mustafa Kemal.
Nutuk 1919-1927, Bugünkü dille basıma hazırlayan:Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, **1994**, 638s.

65) ATATÜRK, Mustafa Kemal.
Söylev, Günümüz diline çevirip basıma hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, Çağdaş Yayınları, **1994**.

66) ATATÜRK, Mustafa Kemal.
Söylev, Günümüz diline çevirip basıma hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, Çağdaş Yayınları, **1995**.

67) ATATÜRK, Mustafa Kemal.
Söylev, Günümüz diline çevirip basıma hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, Çağdaş Yayınları, **1996**.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇEVİRİ NUTUKLAR

İNGİLİZCE

1) ATATÜRK, Mustafa Kemal.

Nutuk: A Speech delivered by Ghazi Mustapha Kemal, K: F. Koehler, Leipzig, **1929**.

2) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
A Speech: October 1927, Leipzig, K.F.H. Koehler, **1929**.

3) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
A Speech delivered by Ghazi Mustafa Kemal, President of the Turkish Republic, October 1927, Leipzig, K.F. Koehler Verlag, **1929**.

4) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
A Speech delivered by Mustafa Kemal Atatürk, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, **1963**.

5) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Ankara, Başbakanlık Basımevi, **1981**.

6) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
The Speech. Mustafa Kemal Atatürk, Çeviren: Önder Renkliyıldırım, 2.bs., İstanbul, Abc Yayınları, **1982**.

7) ATATÜRK, Mustafa Kemal.
Nutuk: A Speech delivered by Ghazi Mustapha Kemal Atatürk in October, İstanbul, Üçdal Neşriyat, **1985**.

8) ATATÜRK, Mustafa Kemal.
The Speech, İstanbul, Metro, **1987**.

Levent Şahverdi Arşivi

FRANSIZCA

1) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Discours du Ghazi Moustafa Kemal, Leipzig, K.F. Koehler Verlag, **1929**.

2) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Documents relatifs au discours du Ghazi Mustafa Kemal Pacha, Leipzig, K.F. Koehler Verlag, **1929**.

3) ATATÜRK, Mustafa Kemal.
Discours prononce par Kemal Atatürk, Ankara, Grande Assemblee Nationale de Turguie, **1937**.

4) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Discours du Ghazi Moustafa Kemal: President de la Republique Turque, Ankara, Başbakanlık Basımevi, **1981**.

ALMANCA

1) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Der Wegzur freiheit 1919-1920, Leipzig, Verlag von K.F. Koehler, **1928**.

2) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Die Nationale Revolution: 1920-1927, Leipzig, Verlag von K.F. Koehler, **1928**.

3) ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal.
Der Wegzur Freiheit, 1919-1920, Ankara, Başbakanlık Basımevi, **1981**.

Levent Şahverdi Arşivi

RUSÇA

1) MUSTAFA KEMAL.
Put Novoy Turtsii, 1919-1927, 4cilt, Moskova, **1919-1934,** Devlet yayını.

2) ATATÜRK, Mustafa Kemal.
İzbrannie reci i vistupleniya, Moskova : Progress, **1966**, 439s.

BULGARCA

ATATÜRK, Mustafa Kemal.
İzbrani reçi i izkazvaniya/Kemal Atatyurk, Sost. Stefan Velikov; red. Nikolay Todorov, Sofiya: Narodna prosveta, **1981**.

İTALYANCA

1) İl Discorso di Mustafa Kemal, Sulle Vicende della Turchra del 1919-1927, Çeviri: E. Rossi, Roma, **1927**.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI'NCA DÜZENLENEN KONFERANS PANEL VE BENZERİ KONUŞMA METİNLERİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

RİZE'NİN TÜRK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ PANELİ

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nce ortaklaşa olarak 30 Nisan 1997 tarihinde Rize'de yapılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Hızır TOP
Rize Belediye Başkanı

Erdal ATA
Rize Valisi

Işılay SAYGIN
T.C. Devlet Bakanı

PANEL

Yöneten : **Prof.Dr. Reşat GENÇ**
Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı

Konuşmacılar : **Prof.Dr. Azmi SÜSLÜ**
Atatürk Araştırma Merkezi

Doç.Dr. Mesut ÇAPA

Levent Şahverdi Arşivi

AÇILIŞ KONUŞMASI

HIZIR TOP
RİZE BELEDİYE BAŞKANI

Sayın Valim, Değerli Konuklar Kıymetli Misafirler, Basın Ve Yayın Organlarının Cefakar Temsilcileri Rize'mize Hepiniz Hoş geldiniz, Şeref Verdiniz Sayın Bakanım.

Toplumsal olgunluğun temel öğelerinden biri de tarihsel ve kültürel yapılaşmadır. Bu değerler ışığında gelişmişliği yakalayan toplumlar temeli sağlam zeminlere oturmuş olurlar. Geçmişten geleceğe uzanan çizgi içerisinde köprüler kurup geçmişi hatırlamak hem bir vefa örneği hem de bu değerlere duyulan saygının ifadesi olduğu, böylesine önemli bir konuda bizleri aydınlatmayı amaçlayan bu paneli düzenleyen ilgililere ve değerli hocalarıma şükranlarımı sunmak istiyorum. Yeşil Rize'mizin doğal güzellikleri yanında önemli tarihi eserlere sahip olması, gürül gürül akan derelerini süsleyen kemer köprülere, vadilerinin yamaçlarından sarkan ahşap yapıları, camileri, kaleleri ve buna benzer birçok tarihi değer bugüne kadar ilgisizlikten bakımsızlıktan yok olmakla karşı karşıyadır. Kendi kaderleriyle zamanın acımasızlığı içerisinde terkedilmiş bu eserlerimize sahip çıkmamız gerekmektedir. Geçmişine sahip çıkmayan bir milletin geleceği de olmaz. Bu eserlerimize sahip çıkarak, geleceğimize de sahip çıkmış olacağız. Bu toplantının çok önemli olan bu konuda yapılmış olmasından dolayı Devlet Bakanımız Sayın Işılay Saygın Hanımefendiye değerli hocalarımıza ve diğer misafirlere hoşgeldiniz der, tekrar saygıyla selamlarım.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AÇILIŞ KONUŞMASI

ERDAL ATA
RİZE VALİSİ

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih YüksekKurumu'nun Değerli üyeleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin değerli Öğretim Üyeleri, Saygıdeğer Rize'liler, değerli Basın Mensupları, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun Karadeniz Teknik Üniversitesi işbirliği ile ilimizde düzenlediği Rize'nin Türk Tarihindeki ve Kültüründeki yeri konulu panele hoşgeldiniz der, hepinize saygılar sunarım.

Sayın Bakanım yoğun işleriniz arasında güzel Rize'mizde düzenlenen bu panele zaman ayırdığınız için size minnet ve şükran duygularımla saygılarımı arz ediyorum.

Rize'nin tarihi ve kültürü ile ilgili bilgilerimiz henüz arzu edilen seviyede değildir. Çünkü bizlere bu bilgileri aktaracak olan kitap ve diğer kaynakların sayı ve nitelik olarak yeterli olmadığını görüyoruz. Komşu illerimizin tamamı tarihi akademik seviyedeki kitaplarda anlatıldığı halde Rize'nin tarihini anlatan seviyeli bir kitaba henüz sahip değiliz. İlimizin tarihini, çevre illerin tarihinden değişik dergilerde yazılmış olan makalelerden öğreniyoruz. Bu bakımdan birazdan izleyeceğimiz panelin konusu bizler için son derece önemlidir. Çünkü Rize'nin tarihi ve kültüründeki önemli bir boşluğunu dolduracaktır. Bir yörede yaşayan kültür ile o yörenin coğrafi yapısı ve tarihi arasında önemli bir bağlantı vardır. Bu açıdan bakıldığında güzel Rize'mizin kültür dokusu çoğu Anadolu şehirlerimizin hatta ve hatta Karadeniz sahilindeki diğer şehirlerimizin kültür yapısından oldukça farklı olduğunu görüyoruz. Anadolu'muz değişik ve orijinal medeniyetlerin üst üste geldiği bir kültür katmanı gibidir. Tarihin karanlık çağlarından bu yana Anadolu'da büyüyen ve gelişen bir çok şehrimiz zengin bir kültür dokusunu içerirler. Her bir temel taşında ilk ve ortaçağ medeniyetlerinin yanısıra ağırlıklı olarak Selçuklular'ın ve Osmanlılar'ın izlerine de yoğun bir şekilde rastlamaktayız. Oysa Rizemiz de durum biraz daha farklıdır. Rize kendisini

Levent Şahverdi Arşivi

çevreleyen Kaşgar dağları ve uzantıları ile Anadolu'dan kopmamış ve Anadolu'nun Kuzeyine hapsolmuş gibidir. Tarihin ilk çağlarından itibaren tek açık yolu olan Karadeniz'den kısa aralıklarla gelen ilk çağ kavimlerinden sonra Rum-Pontus krallığı ile tanışmış Selçuklular ve Osmanlılar döneminden sonra Cumhuriyet dönemine ulaşan Rize, tarih boyunca yöresini uzunca bir süre etkileyebilecek kavim ve milletlerin tanıyamadığından kültürü de diğer Anadolu şehirlerindeki kültürler gibi kendisini arzu ettiği gibi geliştirememiş, içine kapalı otantik bir kültür olarak zamanımıza kadar ulaşmıştır. Rize ve yöresi 1071 yılı Malazgirt Zaferi'nden sonra Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah tarafından 1080 yılında Türk topraklarına katılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in 1461 yılında Trabzon'u almasından sonra yöre bütünüyle Osmanlı hakimiyetine girmiş Osmanlı döneminde Anadolu'nun değişik şehirlerinden, yaylalarından getirilen Türkler dört ayrı zamanda Rize'ye yerleştirilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarına kadar Rize Trabzon merkez sancağına bağlı bir nahiye idi. Savaş sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması'yla Batum Ruslar'a verilince Batum'un yerine Rize Lazistan Sancağı'nın merkezi aynı zamanda merkez ilçe oldu. Trabzon vilayetine bağlı olan Lazistan sancağı 1896 yılında Rize merkez, Pazar ve Hopa ilçelerinde oluşmakta idi. 1903 yılında Of Lazistan Sancağı'ndan ayrılarak Trabzon merkez sancağına bağlanmıştır. Rize bu idari yapı ile I. Dünya Savaşı'na girmiştir. 9 Mart 1916 tarihinde Ruslar'ın eline geçen Rize 2 Mart 1918 Rus işgalinden kurtulmuştur.

Rize ve yöresinde yaşayan kültür ile Türk tarihi arasındaki bağlantıyı çok sıhhatli bir şekilde kurabilmemiz için Panelimize katılan saygıdeğer hocalarımızı can kulağı ile dinleyeceğiz. Burada edineceğimiz bilgilerin bizden sonraki nesillere ulaşabilmesi için eğer hocalarımız lütfedip kendi konularını birer kitap haline getirir ve işlerlerse biz de Rize Valiliği olarak üzerimize düşen görevi yerine getirerek kendilerine maddi ve manevi yardımda bulunacağımızı vaat ediyorum. Bu duygu ve düşüncelerle Panelimizi onurlandıran Bakanımız Sayın Işılay Saygın Hanımefendi ve Saygıdeğer Hocalarımı ve tüm konuklara saygılar sunuyorum. Panelin başarılı geçmesini diliyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

AÇILIŞ KONUŞMASI

IŞILAY SAYGIN

DEVLET BAKANI

Sayın Vali, Sayın Belediye Başkanı,

Değerli Öğretim Üyeleri ve Saygıdeğer Rizeliler,

Konuşmama, Büyük Önder Atatürk'ün Türk milletine olan inanç ve güvenini anlattığı şu güzel sözleriyle başlamak istiyorum: "Ben 1919 senesi Mayıs'ı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde, maddi hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu ulusal kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım. "Atatürk'ün ifade ettiği gibi Milli Mücadele ilk olarak sizin bölgenizden başlamış ve Samsun'a ayak bastığında O'na mücadele de güven ve desteği veren yine bu bölge insanı olmuştur. Böylece bu bölgede başlayan Milli Mücadele buradan Doğu Anadolu'ya ve bütün Anadolu'ya yayılmıştır.

Bilindiği gibi Atatürk hareketinin özü milli kimliğine sahip çağdaş ve uygar bir Türk milleti meydana getirmek böyle bir milletin vücud verdiği millet egemenliğine dayalı kayıtsız, şartsız yeni bir Türk Devleti kurmaktı. İşte milli üniter, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye ve uygar Türk toplumu onun bu düşüncesinin ürünü olarak meydana geldi. Atatürk bunları gerçekleştirirken öncelikle Misâk-ı Millî ile sınırları çizilmiş olan yurdumuzda yaşayan bütün insanların milli birlik ve beraberliğini sağlayarak yola çıktı. O yüzden Milli Mücadele tam ve doğru anlamıyla Türk milletinin milli birlik ve beraberliğinin eseri oldu. Milli kurtuluş hareketi ve zaferleri heyecanını ve kudretini Atatürk'ün milli egemenlik özgürlük ve bağımsızlık düşüncesinden alan yüce milletimizin tarihimize armağan ettiği altın sayfalar oldu. Çağdaş Türkiye'yi hazırlayan Milli Mücadele'miz ve İnkılâplarımız Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi Rize'mizde de ayrı bir öneme sahiptir. Rize de tüm halkıyla kadınıyla

Levent Şahverdi Arşivi

erkeğiyle yaşlısıyla çocuğuyla üzerine düşen her görevi yapmıştır. Atatürk, "Milli Mücadele'yi yapan doğrudan doğruya milletin kendisidir, milletin evlatlarıdır. Millet analarıyla, babalarıyla, hemşerisiyle mücadeleyi kendisine ülkü edindi", derken sevgili Rize'lileri kasdediyordu. Ben Türkiye'nin bağımsızlığının, Türk vatanının bölünmez bütünlüğünün ve yüce Türk milletinin milli birlik ve beraberliğinin sağlanması uğrunda canlarını feda eden bütün şehitlerimizi bu münasebetle rahmetle anıyorum. Diğer taraftan bu aziz şehitlerimizin uğrunda canlarını seve seve feda ettikleri değerlere sahip çıkmak ve onları sonsuza kadar yaşatmak uğrunda üzerimize düşenleri yeterince yerine getirebiliyor muyuz diye size de soruyorum ve kendime de bu soruyu sormaktan da alıkoyamıyorum. Gerçekten de biz, bize sağlananların, bize emanet edilenlerin tam idrakı içindemiyiz? Kanaatimce Cumhuriyet'in bize sağladıklarının Atatürk'ün ve Milli Mücadele'mizin kazanıp bizlere emanet ettiklerinin sahipliğini ve bekciliğini yapmakta bazı eksikliklerimizin ve kusurlarımızın olduğunu hep birlikte görmekteyiz. İşte bu yüzden ben Devlet Bakanı olarak halkımızı ve özellikle gençlerimizin daha fazla bilgilendirilmesine ayrı büyük bir önem vermekteyim. Bakanlığıma bağlı kuruluşlardan birisi olan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bu amaçla her yıl Valilikler, Belediye Başkanlıkları ve Üniversitelerle işbirliği içinde bilimsel faaliyetler düzenlemektedirler. Bu Panel de Rize Valiliği'mizin ev sahipliğinde ve desteğinde Atatürk Araştırma Merkezi ile Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin işbirliği sonucu gerçekleştirilmektedir. Bu tür toplantılarda ele alınacak konuların bugünümüzü de, geleceğimizi de aydınlatacağına inanıyorum. Yine bu tür toplantıların devletimiz ve aydınlarımızla halkımızın daha iyi kaynaşmasına vesile olacağına inanıyorum. Rize'ye de bu düşüncelerle gelmiş ve bu Paneli de bu amaçla gerçekleştirmiş bulunuyoruz. Ben Panelin başarılı ve verimli geçmesini diliyorum ve değerli panelistlere başarılar diliyerek hepinize saygılar, sevgiler sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

AÇILIŞ KONUŞMASI

PROF.DR. REŞAT GENÇ*

Çok Değerli Bakanım, Değerli Valim, Belediye Başkanım, Mülkî ve Askerî Erkân, Aziz Rize'liler, Değerli Meslektaşlarım ve Sevgili Öğrenciler. "Rize'nin Türk Tarihindeki ve Kültüründeki Yeri" konulu paneli başlatıyorum. İzin verirseniz ben panelist arkadaşlarımıza söz vermeden önce birkaç cümleyle bir tarihî perspektif çizmek istiyorum. Tarihî başlangıcı bilebildiğimiz kadarıyla Kimmerler dönemine kadar giden Rize'nin en eski tarihi ile Türk dönemi tarihi hakkında Sayın Valimizin konuşmalarında ifade ettikleri gibi yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Üniversitelerimiz Anadolu'ya yayıldıkça, üniversitelerimizin ilgili bölümlerinin kendi bölgelerinin tarihi ile ilgili dökümanlara eğilmelerini ve bu konularda yeni bir takım çalışmalar yapıp, ortaya koymalarını da bu vesileyle beklediğimizi ifade ediyorum.

Konu ile ilgili bugünkü duruma gelince, Selçuklu dönemi evkaf defterlerinin, Selçuklu dönemi kroniklerinin Rize hakkında vermiş olduğu kayıtlarla ilgili bir bilimsel çalışma mevcut olmadığı gibi, Osmanlı döneminde Çıldır Eyaleti'ne bağlı bir nahiye olan Rize'nin, Çıldır Eyaleti Tapu Tahrir Defteri gözden geçirilmiş ve Rize'yle ilgili bilgiler yayınlanmış da değildir. Bir takım eserler yazılırken, bunlardan yararlanılmıştır ama bunlar yayınlanmamıştır. Daha sonra Rize, Batum'a bağlı bir nahiye olmuştur. Batum'la ilgili Tapu Tahrir kayıtlarıyla ilgili bir çalışma da yapılmamıştır. En sonunda Rize Trabzon'a bağlı olmuştur. O dönemle ilgili kayıtlar hakkında sadece rahmetli hocam Profesör Faruk SÜMER'in "Oğuzlar" adlı kitabı hazırlanırken Tahrir Defterlerinin bir kısmını hocam görmüş, fakat O da 24 Oğuz boyunun adını taşıyan yerleşme yerleri dolayısıyla incelemiştir. Prof. SÜMER, Trabzon defterlerini incelerken, Çepniler'in Vilâyet-i Çepni olarak adlandırılan yerleri, yani Çepniler'in Trab-

* Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

zon'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesinden belli bir süre sonra Rize bölgesini, tabiî öbür 24 Oğuz boyu ile birlikte hemen tamamen iskân ettiklerini tespit etmiştir ki, Sayın Valimizin konuşmasında yine ifade edildi. Rize'nin yöredeki diğer şehir ve kasabalara göre daha zengin bir kültürel özellik arzetmesinde bu 24 Oğuz boyu yerleşmesinin, Çepni yerleşmesinin ve Fatih Sultan Mehmed döneminde Karaman bölgesindeki o asi unsuru azaltmak amacıyla yapılmış olan Türkmen göçürtmenlerinin ve zorunlu yerleştirmelerin de büyük katkısı olduğunu ifade etmek istiyorum.

Kültür konusuna gelince, tabiatıyla kültürel alanda bir takım yerel çalışmalar, fakat daha çok günümüz malzemelerine dayalı yerel çalışmalar vardır. Ama mukayeseli kültür tarihi dediğimiz olay zaten Türkiye bilim hayatında yeni bir daldır. Rize bölgesi kültürü ile ilgili olarakda böyle bir kıyaslama çalışması yapılmamıştır. Bir iki örnek vermek istiyorum bu konuda. Meselâ Kaşgarlı Mahmud'un ünlü Dîvânü Lügât-it Türk'ünü hepimiz biliyoruz. Kaşgarlı Mahmud o eserinde der ki: "Türklerden bir hatırı sayılır kimse vefat ettiği zaman öbür ileri gelenler O'nun mezarının üzerine getirirler top top kumaşlar koyarlar. Bu kumaşlar burada bir süre kaldıktan sonra alınır, fakir fukaraya, ihtiyaç sahiplerine, ihtiyaçları kadar birer ikişer elbiselik boyutunda kesilir, dağıtılır. Türkler buna "Örtük", "Eşük" veya "Bıçış" derler. Karadeniz bölgesinde de bazı yerlerde, daha çok genç yaşta yitirilenlerin, çocukluk ve gençlik yaşlarında yitirilmiş olan insanların mezarları üzerine de bu şekilde kumaşlar konduğunu biliyoruz. Yani, âdeta sünnet beşiği ya da karyolası süsler gibi ya da gelin odası süsler gibi rengarenk kumaşlarla mezarın üzerinin süslendiği ve o kumaşların orada bir süre kaldıktan sonra alındığı bilinmektedir. Ya da yine Kaşgarlı Mahmud'un eserinde gördüğümüz, Türklerin günlük hayatıyla ilgili bir takım kültürel değerlerin çoğunun Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi Rize yöresinde de yaşatıldığını görüyoruz. Türklerin en eski çalgılarından Sıbızgu kelimesi gide gide Sipsi kelimesine dönüşmüştür. Sipsi en çok bu bölgelerimizde kullanılan bir çalgıdır. Yani mukayeseli kültür tarihi derken biraz bunu söylemek istiyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Bilebildiğimiz kadar günümüzden bin yıl önce, bin beş yüz yıl önce, iki bin yıl önce Türkler günlük hayatlarında nasıl yaşıyorlarmış, ne gibi değerlere (maddi-manevi) inanıyorlarmış, bugün nasıl yaşıyorlar, eyi yaşatıyorlar? Bu tür çalışmalar da dediğim gibi nisbeten az ve mukayeseli kültür tarihi çalışmaları hemen hemen hiç yok. Bu itibarla burada konuşmalarımızın ağırlık noktasının daha çok Rize'mizin tarihi ile ilgili olacağını ve bu tarih içerisinde de Osmanlı dönemi, I. Dünya Savaşı, millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet dönemi üzerinde durulacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

AÇILIŞ KONUŞMASI

PROF.DR. AZMİ SÜSLÜ*

Sayın Bakanım, Sayın Valim, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Mülki ve Askeri Erkân, Sayın Basın-Yayın Mensupları. İstikbalimizin teminatı olan Sevgili Öğrenci Kardeşlerim, Saygıdeğer Sevgili Rizeliler.

Bugün Rize 75-80 yıl önce olduğu gibi tarihi bir gün yaşıyor. Neden? Bugün Rize'de devlet de var, ilim adamları da var. 75-80 yıl öncesine baktığımız zaman, değerli meslektaşımızın da belirttiği gibi, çeşitli spekülasyonlar var, günümüze de yansıyor. Özellikle ansiklopedilerle ilgili, tarihi menşelerle ilgili spekülasyonlar var. Hem Doğu ve Batı Anadolu'nun, hem de Kuzey Anadolu'nun menşei ile ilgili bir takım iddialar var. Ama şöyle bin yıllık Anadolu tarihine veya Mustafa Kemal'in ifadesiyle daha da gerilere, Kafkaslar'a, Orta Asya'ya doğru gidecek olursak, 40 asırlık Türk yurduna baktığımız zaman, Türk insanı Doğu'dan hep Batı'ya doğru giderken, iki güzergâh seçmiştir. Değerli meslektaşım dünyanın sonu dedi ama, Karadeniz dünyanın sonu değil. Karadeniz'in Kuzeyi'nden giden, başta Hunlar olmak üzere, Türk kavimleri var. Hem de tâ Avrupa içlerinde büyük medeniyetler kurmuşlar. Ama Karadeniz'in Güneyi'nden gidenler de var. Nasrettin Hoca'ya göre dünyanın merkezi Akşehir. Ama Kırzıoğlu Hoca'ya göre Kars, Kars'tan geçip, baktığımız zaman Orta Asya'daki birçok isimlerin başta Diyarbakır, Antep, Maraş ve Hatay yöresine hatta Halep'e kadar uzanan bölgelerde eski isimlerin bulunması da bu İslâmiyet öncesi Türk kavimlerinin sadece Karadeniz'in kuzeyinden değil, Avrupa içlerine Anadolu vasıtasıyla da gittikleri, geçtikleri veya göçtükleri de vakidir.

İşte 75-80 yıl kadar önce kara bulutlar ülkeyi sardığı zaman Ulu Önder Mustafa Kemal'in mihenk noktası olarak seçtiği yer de yine Ka-

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

radeniz Bölgesi olmuştur. Mustafa Kemal tesadüfen Samsun'dan Anadolu'ya geçmemiştir. Özel bir sebebi vardır. Bunu birçok sözlerinde ifade etmiştir. Üç defa bu yöreye gelmiştir. Birincisi malum olan dönemde, doğrudan doğruya Rize'ye, diğerinde Trabzon'a gelmek suretiyle. Fakat Anadolu'ya ilk ayak bastığı zaman da hep "Rize uşağı"nın aynı şey Trabzon için de, Bitlis için de, Diyarbakır için de söylenir, "uşak" diğer bir ifadeyle köleliktir, ama vatan için olduğu zaman bir fedakarlık, bir kahramanlıktır, Mustafa Kemal'in birçok yerde ifade ettiği gibi bu "Karadeniz uşağı"nın bu yöreyi seçmesinin sebeplerinden biri de, sadece bizi de büyüleyen yüzlerce tonuyla yeşili değil, havası değil, özellikle seçtiği insanı olmuştur. Onun için bu "Anadolu mucizesi"nin başladığı ilk mihenk noktası, I. Napolyon'a göre İstanbul'dur. Çünkü Napolyon 1806-1807'lerde İstanbul'a gelmek istediği zaman önce İran ve Osmanlı İmparatorluğu'yla bir anlaşma yapıp "Kuzeyin Barbarları" dediği Rusya'ya yönelmek istemiş, daha sonra Osmanlı Devleti müsaade etmeyince özellikle Karadeniz bölgesinden, İstanbul ve Boğazlar'dan geçmek istemişti. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri gibi I. Napolyon'un da Correspandance Hatırâtı var. Bu gün 35 cildi buluyor. Son ciltlerine doğru baktığımız zaman "Kuzeyin Barbarları" ifadesi bu defa Türkler, İstanbul ve Karadeniz yöresi insanı için kullanılmıştır. Neden? Çünkü İstanbul'a, Boğaz'a çıkmaya Osmanlı İdarecileri müsaade etmemişlerdir. Ve Napolyon'a göre de, bugün de "dünya başkenti İstanbul" deniliyor. Haklı sebepleri var. Ve İstanbul için dünya metropolü, dünya başkenti denilmesi ta yüzyıllar ötesine gider. İstanbul, bu yılki Amerika ve İngiltere'deki turizm broşürlerinde, hem bir kültür şehri, hem bir sanat şehri, hem bir inanç şehri olarak seçilmiştir. Napolyon'a göre de dünyanın mihveri İstanbul, Boğazlar ve Karadeniz bölgesidir. İki İmparator I. Napolyon'la I. Alexandre söz konusu paylaşmayı imzalayacakları zaman Napolyon'un meşhur sözü " asla, dünyanın başkenti mihveri olan bu yöreleri bu barbarlara - bu defa Ruslar için kullanmıştır- bırakmadık, bırakmaya razı olmadık, hükümetime onaylatmadım" demiştir. İşte Batılı yazarların, I. Dünya Savaşı'nı yaşayan, gören, fiilen katılan, daha sonra hatirâtını yazan birçok Batılı Subay'ın, ifade ettikleri bir-

Levent Şahverdi Arşivi

çok yabancı heyetinin gözlemlediği şu "Miracle d'Anatolie" diye isimlendirdikleri Anadolu mucizesi, 75-80 yıl önce bu Karadeniz yöresinden başlamak suretiyle gerçekleşmiştir. Mucize kelimesi bize pek yakışmıyor. Batılılara göre mucize, hem Batı Anadolu'da özellikle Çanakkale'de Mustafa Kemal'in Nutuk'da "birkaç dakika sonra hemşehrisinin, arkadaşının öleceğini bile bile bir bayram havası, bayram sevinci içerisinde şehadete koşuyor, ölüme koşuyor" dediği, Kafkas cephesindeki, Karadeniz cephesindeki ve Batı Anadolu'daki, Maraş'taki, Antep'teki, Urfa'daki veya Çukurova'daki Fransız, İtalyan, İngiliz yazarları ve Subaylarının da "Sanki Türkler o siper savaşlarında bize koşarak değil, uçarak geliyor" dedikleri ve Batılı'nın gözünde "Türkler adeta melekleşmiş" dedikleri mucize budur. Bizde mucize Peygamber tarafından yapılır, ama Batılı'nın gözünde silahı, cephanesi alınmış, ordusu terhis edilmiş, ülkesi, başta güzel İzmir'imiz olmak üzere, başkent İstanbul bile işgal edilmiş, birçok yerine düşman ayak basmış bir ülke 2.800.000 askeri kontenjanla I. Dünya Savaşı'na girerken Sakarya Meydan Savaşı'na giderken bunun onda biri bile kalmamış aktif gücü olan bir ülke. Bu bizim için bir mucize değil. Çünkü Mustafa Kemal'in Nutuk'ta sık sık ifade ettiği gibi, "Türk insanının damarlarında, genlerinde, kromozomlarında bu his, bu ruh, bu halet-i ruhiye" vardır. Bu, sadece askeri bir ruh değil. Aynı zamanda Maraş'taki, Yemen'deki, Kafkasya'daki veya Sarıkamış'taki, Çanakkale'deki Mehmetçiğin "vatan için, millet için, din için, namus için, bayrak için" diyerek savaştığı bir gerçektir. Mustafa Kemal bunu sık sık ifade eder. Başarının sırrı Sayın Bakanım, Sayın Vali'nin de ifade ettikleri gibi, bu Türk insanının kanındaki, genindeki mucizedir. Bu onun için, bizim için, Anadolu insanı için bir mucize değil, ama Batılı için bir mucizedir. İşte bir taraftan sıcak savaşın, Anadolu'daki tabirle "yedi düvelle yapıldığı", Yemen'den, Sarıkamış'a Çanakkale'ye, Irak'a, Kanal Harekâtı'na kadar yapıldığı bir dönemde, ikinci bir savaş başlatılmıştır. "Cephe gerisi savaşı" dediğimiz veyahut soykırım savaşı dediğimiz, katliâm olayı gerçekleştirilmiştir. Bir taraftan Çanakkale'de her dakikada binlerce insan şehit verilirken, oluk oluk kan akıtılırken, can verilirken aynı zamanda Kuzey Anadolu'da, Batı Ana-

Levent Şahverdi Arşivi

dolu'da da ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da İtilaf Devletleri'nin plânlı, programlı faaliyetleri sonucunda 1.000.000'dan fazla insan, kadını-kızı, çoluğu-çocuğu, yaşlısıyla veya savaştan sakat dönmüş gazisiyle hayatlarını vermişlerdir. Bu da, Mustafa Kemal'in ifade ettiği "Türk insanının yüksek halet-i ruhiyesi"dir. İşte bu halet-i ruhiye içerisinde Karadenizliler, Rizeliler Mustafa Kemal'in Nutuk'ta birçok yerde ifade ettiği gibi, "O Karadeniz uşağı her yerde" vardır. Yemen"de Huş Kalesi'nde var, Sarıkamış'da var, özellikle Sakarya ve Çanakkale'de de var. Ancak bu uşaklık sadece vatan için olmuştur. İşte bu savaşlar zinciri içerisinde ikinci bir ham hayal Anadolu insanlarına karşı üretilmiştir.

Bir taraftan Ermenistan, bir taraftan Pontusçu veya Enosisci veya Megali İdeacı dediğimiz Ermeni ve Rum hayalleri, Yunan hayalleri, bir taraftan da büyük veya küçük Arabistan hayalleri veya dün kürdistan denilen, bugün de devam ettirilmeye çalışılan birtakım ham hayaller icat edilmiştir. Atatürk Samsun'a çıkarken 23'e yakın isyan hareketi vardır. Ülkeyi bölmeye, parçalamaya yönelik, Ermeni, Rum'undan, Kürt, Süryani, Keldani vb. isyanlar. Bu 23'e yakın isyanın bastırılmasında da Rize'liler, Karadenizliler büyük roller almışlardır. Sadece bu isyanlarda değil, meşhur Topal Osman Ağa ve bu yörede Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı zamanki meşhur gizli Tümen Komutanı Halit Bey, diğer adıyla Deli Halit Paşa, ama bu delilik akli delilik değil, bir gönül deliliği, bir cesaret, bir kahramanlık deliliği ve yine Milli Mücadele başladığı zaman daha Erzurum Kongresi toplanmadan önce, ilk defa Anadolu'da başlayan işgallere karşı, haksızlıklara karşı Redd-i İlhak Cemiyetleri, Muhafaza-ı Hukûk Cemiyetleri kurulmuştur. Daha Erzurum'da 23 Temmuz 1919'da Sivas Kongresi kararları alınmadan, 12 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukûk-i Milliye Cemiyeti kurulmuş ve bir gün sonra 13 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-ı Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Rize Şubesi açılmıştır. Hemen akabinde yine Rize'de Lazistan Tekâmül-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Ahmet Refik, Ali Rızazâde ve Celâl Beylerin riyasetinde Sadâ-ı Millet gazetesi daha İrade-i Milliye

Levent Şahverdi Arşivi

gazetesinden ve Hakimiyet-i Milliye gazetesinden önce burada yayınlanmıştır.

Dikkat edilecek bir başka nokta da, Erzurum Kongresi'nin hazırlıklarına büyük ölçüde Trabzon'lular, Rize'liler katılmış ve Milli Mücadele'de Vali'siyle, Kaymakam'ıyla, Müftü'süyle, Öğretmen'iyle aydınıyla, halkıyla hep Rize'liler Karadeniz'liler olmuşlar ve 56 Erzurum Kongresi delegesi içerisinde 20'ye yakını hep Trabzon bölgesinden gelen delegelerdir. İlk defa o karışık günlerde Kongre toplandığı zaman demokratik bir sistemi Mustafa Kemal'e kabul ettirmişlerdir. "seçimle kongre başkanı seçilsin" deyip Mustafa Kemal'in de "taban böyle istiyorsa, böyle yapalım" demesi suretiyle, yine Mustafa Kemal'in seçimiyle sonuçlanan bir olay gerçekleşmiştir. Sivas Kongresi'nde yine bu yöre insanı vardır.

Mustafa Kemal 17 Eylül 1924 tarihinde Rize'ye geldiği zaman sadece etrafında karşılamaya gelenler Rizeliler değil, aynı zamanda birkaç gün önce deprem felaketi yaşayan Erzurum'la birlikte bütün Karadeniz bölgesi olmuştur. Mustafa Kemal, eşi Latife Hanım'la birlikte bir taraftan kendisi devlet ricaliyle toplantılar yapar, şehrin - Sayın Bakanımızın yaptığı gibi- hem dertlerini dinler hem o yöre ile ilgili talimatlarını verirken aynı zamanda Latife Hanım'da Rize'li hanımlarla yörenin problemleri üzerinde durmuştur.

Sayın Valim ifade ettiler, konuların her biri üzerinde, bir kitap yazılır. Sayın Bakanımız da "hep dert dinliyoruz, çare bulmaya çalışıyoruz" dediler. Ben de, müsaade ederseniz, Sayın Bakanım, şu teklifte bulunuyorum. Biz de Rizeliler'den bir şey isteyelim. Bundan 15-20 gün önce yine Diyarbakır'da böyle bilimsel bir toplantı yapmıştık. Ondan sonra Urfa'nın kurtuluşuna katılmıştık biz, Diyarbakır'da Sayın Olağanüstü Hal Valimiz, Sayın Paşamız ve Üniversite Rektörlerimizle birlikte, her yöre için, daha önce Elazığ'da, Kayseri'de yaptığımız gibi, bir proje taslağı hazırladık. Oradaki Tarih Bölümü, Türk Dili-Edebiyatı Bölümü, Sosyal Bilimciler, Öğretim Üyeleriyle "Diyarbakır ve Yöresinin Tarihi Kaynakları" projesini başlattık. Neler var? Sa-

Levent Şahverdi Arşivi

dece yabancı-yerli kaynaklar değil, yazmalar var. 100 yıl, 200 yıl öncesinin Vilayet Gazeteleri veya Tapu Tahrir Defterleri var. Lütfettiler yetkililer gelirken bizi Rize'de gezdirdiler, Karadeniz'in her tondaki yeşilliklerinin bir kısmını gördük, ama kaledeki mezar taşlarını da gördük. Ve orada bir tarih yatıyor. Milli Mücadele'yi yapanların da, Osmanlı Devlet'inde bu yöreye hizmet eden Rizelilerin de Rize'li olmayanların da, mezarları var. Gezip gördükçe, Sayın Bakanımın ifade ettikleri gibi, halkı dinledikçe, halkın içine girdikçe, öyle dertler çıkıyor, fakat öyle zenginlikler beliriyor ki, bunları, herhalde Sayın Valimin belirttiği gibi, tesbit etmek, toplamak gerekir. Internet kanalıyla Rize'yi bütün dünyaya tanıtmak mümkün. "Turkey" diye açıldığı zaman Internet'te artık Rum'un politikasını değil, Ermeni'nin propagandasını değil veya PKK'nın görüşünü değil Rize'nin, Diyarbakır'ın, Maraş'ın, Antep'in de tanıtımını yapabilelim. Yapılacak Rize ve Çevresi Tarihi Kaynaklar Projesi, bu öyle pahalı bir şey de değil. 7-8 milyarlık bir proje. Bütün kaynaklar burada toplanır. Mühim olan yöreden işin yönlendirilmesi. Bir Üniversitemiz var. Vilayet'in de ben alt katında gördüm, konuyla ilgili Salnameler, eski kaynaklar var. Bunları tesbit edip, bir araya getirip çalışan kurumlara, tarihçilere, coğrafyacılara, edebiyatçılara belki de daha sonra tıpçılara, ziraatçılara vermek suretiyle bir takım kültür zenginliklerimizi ortaya çıkarabileceğiz.

Ben gezdiğimiz bu yerlerde görüyorum. Mustafa Kemal bazen biz aydınlara çatıyor: "Neden bizim aydınımız hep başkasını, yabancıyı bilir, görür, tanır, onu dinler, onu duyar, onu okur da kendi aydınını, kendi tarihini, kendi kültürünü okumaz" diyor. Anadolu'yla ilgili olarak ta "Neden bizim aydınımız Anadolu içine gitmez, halkla konuşmaz, halkla görüşmez" diyor. Halbuki Anadolu'ya Aydınlarımız gitse ne zenginlikler, ne güzellikler, ne yeşillikler görecektir, yüzlerce tonuyla. Bunu yakalamak lazım. Bu da herhalde biz aydınlara olduğu kadar yöre insanına düşen de bir görev.

Bir örnek vermek istiyorum. Maraş'a, Antep'e de gitmiştik birkaç ay önce. UNESCO'nun bütün dünyada 50. yılı kutlanıyor. Biz de

Levent Şahverdi Arşivi

Sayın Milli Eğitim Bakanı'mızın iştirakiyle orada UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun 50. yılını kutlamıştık. Maraş'ta 200'ün üzerinde fabrika var, bir o kadar Antep'te var. Sanayileşme konusunda Kayseri, Konya, İstanbul, İzmir, Denizli, Bursa bu konuda bir hayli hamleler yaptı. Ve yeni bir mucize gerçekleşiyor. Ama geçen dönemde Anadolu insanı kan dökerek, can vererek mucize yaratmıştı. Bugün diyoruz ki, Anadolu insanı, Rize insanı, Karadeniz uşağı kan dökmesin, can vermesin, ama Mustafa Kemal'in her seferde ifade ettiği gibi, ter döksün, çalışsın. Bir kaç hafta önce IMF heyeti Türkiye'ye gelmişti bu arada Dünya Bankası raporları yayınlandı. Bugün Türkiye Cumhuriyeti kalkınan 10 dünya devi içerisinde ilk sıralarda yer alıyor. Biz kendimizi beğenelim, beğenmiyelim ama dışardan görünüşümüz, sadece Türk Cumhuriyetlerinde, komşularımızda değil Avrupa'da, Amerika'da da çok büyük. Neden? Büyük düşünen insanlar var artık Anadolu'da. Bugün Anadolu'da, Doğu Anadolu'da, birçok yerde gördüm, yabancı heyetler var dedim. Acaba bunlar yine geçmişte Ermeni, Rum için geldikleri gibi, casusluk için mi geliyorlar? Subaylarından gelenler var, Diplomatlarından gelenler var. Doğu Anadolu'da cirit atıyorlar. Hayır televizyonlara baktığımız zaman Alman Televizyonu, İtalyan Televizyonu, Çin, Japon Televizyonu veya ekipleri var, Antep'te, Maraş'ta. Fakat bunlar dün galip devlet edasıyla, medeni devlet edasıyla gelen Avrupalılar hatta Amerikalılar bugün "% 60-70'i bizde olsun geri kalanları size verelim" diye değil, % 51, % 60-70'i sizde olsun, ama bu yatırımlardan bize de pay verin diye geliyorlar. İşte yeni bir Anadolu mucizesi gerçekleşiyor. Belki biz içinde olduğumuz için pek farkında değiliz, ama Türkiye'nin dışardan görünümü bu. 75-80 yıl önceki Batılı'nın söylediği mucizenin bugün iktisadi açıdan, ticari açıdan, kültürel açıdan, gerçekleşmemesi için hiçbir sebep yok. Emareler, işaretler Anadolu'nun her tarafında var. Kısa dönemde iki günlük süre içerisinde bunu Rize'de de gördük. Ama kan dökülmesin, can verilmesin, ter dökülsün.

Konuşmamı Mustafa Kemal'in bir sözüyle bitiriyorum. "Bizim hiç bir şeye ihtiyacımız yok, tek bir şeye ihtiyacımız var, o da çalışmaktır"

Levent Şahverdi Arşivi

diyor, Ulu Önder. Bizim dinimizin gereği de bu ama, çalışırken bilimle, teknolojiyle hep Batı'ya değil, çağdaşlık, ilerleme nerede var ise, bugün belki Avrupa'da, Amerika'da ama yarın Uzak Doğu'da olabilir, bilim güneşi yine her zaman olduğu gibi yeniden Doğu'dan, Anadolu'dan doğabilir. Yükseğe, ileriye doğru bakmak ve Mustafa Kemal'in yaptığı gibi insanlarla, olaylarla değil, sistemlerle, nizamlarla uğraşmak ve prensiplere göre hareket etmek lazım. Bilim, teknoloji, akıl, dinimizin de özellikle Mustafa Kemal'in de her seferinde ifade ettiği sözlerinden, tavsiyelerindendir. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE RİZE

Doç.Dr. MESUT ÇAPA*

Giriş

Milli Mücadele yıllarında Rize, Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir sancak (liva) idi. Vilayet merkezi ile Rize arasında kurulan düzenli bir kara posta seferi aracılığıyla muhabere sağlanıyordu[1]. Bu dönemde sırasıyla Faik Bey, Eşref Bey, Esat Bey ve Hurşit Bey Rize Mutasarrıflığında bulunmuşlardır[2].

Milli Mücadele döneminde, Rize üzerinde Rum-Pontus ve Ermeni talepleri ortaya atılmıştır. Ermeniler ve Pontuscu Rumlar Rize'yi Türk hakimiyetinden ayırmak için, 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'na müracaatta bulunmuşlardı. Ancak her iki tarafın istekleri, Rize sözkonusu olduğu zaman çakışıyordu. Karadeniz kıyılarında kurulması düşünülen Rum-Pontus devleti sınırları içinde gösterilen Rize, aynı zamanda, kurulmaya çalışılan Büyük Ermenistan'ın yaşayabilmesi için Karadeniz kıyılarında önemli bir çıkış limanı durumundaydı. Paris'te Rum ve Ermeni heyetleri arasında yapılmakta olan bu pazarlıkların Türk kamuoyunda duyulması üzerine Rizeliler, alınan bu kararlara büyük tepki gösterdiler. İşte bu tepki ve Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmaları yazımızın konusunu oluşturacaktır.

Milli Mücadele Dönemi

Rizeliler Milli Mücadelenin başlangıcından itibaren, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yanında yer almışlardır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 12 Şubat

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Her hafta Pazartesi günleri Trabzon'dan hareket eden posta arabası, gündüzleri seyretmek şartıyla Trabzon-Sürmene arasını sekiz ve Sürmene-Of- Rize arası sekiz saat olmak üzere, toplam onaltı saatte tamamlıyordu. "Posta Telgraf Başmüdüriyetinden" İstikbal, 11 Mart 1921, 247.

2 Bkz., **İstikbal**, 13 Nisan 1921, 276; 5 Mayıs 1921, 295; 20 Eylül 1922, 715; 4 Eylül 1923, 1003.

Levent Şahverdi Arşivi

1919'da yapılan ilk kongresinden sonra Mataracızade Mehmet, Mataracızade Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Güvelioğlu Ahmet, Hacıömeroğlu Ahmet, Tuzcuzade Süleyman Tevfik Beyler Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Rize şubesini kurdular. Erzurum Kongresi'ne Rize'den Sada-yı Millet gazetesi sahibi Hemşinli Hoca Necati (Memişoğlu) Efendi ile Davavekili Abaza Hakkı Bey katıldılar[3].

Sivas Kongresi'nden sonra Rize Müdafaa-i Hukuk Şubesi Başkanlığına Mehmet Şükrü getirildi[4] ise de, Mayıs 1920'den itibaren Mataracızade Mehmet Bey yeniden Cemiyet başkanı oldu[5].

Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyetinde görev alanların bir çoğu Belediye Meclis üyesiydi. Muhtemelen Mart 1921'de yapılan Belediye Başkanlığına eşraftan Mataracızade Hakkı Efendi seçildi. belediye Meclisi üyeliğine ise Ali Reiszade Şeyh İlyas, Lazzade Mustafa, Ak Mehmetzade Mehmet, Seyr ü Sefain İdaresi acentesi Sofizade Rıza ve Mataracızade Salih Efendiler seçildiler[6]. Aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi de olan Ak Mehmetzade Mehmet Efendi'nin küçük kardeşi Hacı İbrahim Ak Efendi, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane kaçıran grupta görev almıştı[7].

Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve ardından Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Rize'den katılmış olan İsmailzade Osman Nuri (Özgen) Bey'in Milli Mücadeleye büyük hizmetleri olmuştur. O, 1919 yılı Mebusan Meclisi Seçimlerinde, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

3 Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon 1981, s.17,29.

4 Goloğlu, **a.g.e.**, s.34

5 Rize'de 27 Nisan 1920'de yapılan miting bildirisinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak Şükrü imzası bulunurken, İzmir'in işgalinin yıldönümü münasebetiyle yapılan 15 Mayıs 1920 tarihli mitingde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mehmet imzası vardır. 1921 yılında Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti "Heyet-i Merkeziye Reisi" Mataracızade Mehmet, üyelerden ikisi ise, Lazzade Mustafa ve Ali Reiszade Şeyh İlyas Efendiler idi. Bkz., **İstikbal**, 27 Nisan 1920, 133; 19 Mayıs 1920, 139; 1 Nisan 1921, 265.

6 "Rize Beledi İntihabı da Neticelendi", İstikbal, 7 Mart 1921, 243.

7 İlyas Sami Kalkavanoğlu, **Milli mücadele Hatıralarım**, İstanbul, 1957, s.18. Milli mücadelede İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane nakliyatını temin eden guruptaki Rizelilerin isimleri ve kahramanlıkları için bkz., s. 11-12, 16-17 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

üyesi iken, "ahalinin arzusuna ve aynı zamanda liyakatine binaen namzed gösterilmiş", Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da adaylığı onaylanmıştı. Son Mebusan Meclisi'nin kapaması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan Osman Nuri Efendi, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarındandı ve Sovyet Rusya'dan gelen silah ve cephanenin Ankara'ya ulaştırılmasında etkin bir görev üstlenmişti[8].

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin işgali ve paylaşılmasına Rizeliler şiddetle karşı çıkmışlardır. Paris Barış Konferansı'nda Rum ve Ermenilerin Türkiye üzerindeki istekleri, bütün yurtta olduğu gibi, Rize'de de büyük tepki uyandırdı. Pontuscu Rumları temsilen Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin, Rize'yi muhayyel Pontus devleti sınırları içine katma teşebbüsleri karşısında, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Nisan 1919'da Sadarete bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta, hemen tamamının Müslüman olduğu liva halkının "kısmen misafireten bulunan 10 ilâ 200 Rum'un hakimiyeti altına girmeleri"nin milletlerin hürriyet ve adalet kaidelerine uygun olmadığı belirtilerek, Türk idaresinden başka hiçbir devletin idaresinin kabul edilmeyeceği kesin bir dille ifade ediliyordu[9].

Rize'nin Doğu Anadolu'da kurulmaya çalışılan Ermenistan'a Karadeniz'de bir mahrec olarak verileceğine dair haberlerin duyulması üzerine, Paris barış Konferansı ile Fransız Hükümeti ve kamuoyuna duyurulmak üzere Trabzon'daki Fransız Siyasi Mümessiline bir protesto metni verildi. Bu yazıda, Rize'nin Türk vatanından ayrılamayacağı belirtilerek gazetelerin, "Ermenilerin mikdarlarıyla bir istihzâ teşkil eden Ermenistan hudud-ı mevhumesini göstermeğe kadar" işi ileri götürmeleri karşısında bu uğraşının sonuçsuz kalacağı, özetle, bazı kanıtlara istinaden savunuluyordu.

---

8 Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1988, s.365; Goloğlu, **a.g.e.**, s.17, 29, 34-35; Sabahattin Özel, **Millî Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991, s.210; Kalkavanoğlu, **a.g.e.**, s.28; **Yurt Ansiklopedisi**, C.9, s.6361-6362.

9 Özel, **a.g.e.**, s.67, 268-269.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu muhitte ne Ermenilerin, ne de başka bir milletin tarihi hakkı yoktur; tarihin bilinen devirlerinden beri buraların sahibiyiz. Rize'nin bugünkü nüfuşu 225 bin olup, bunun yalnız 54'ü Rum'dur. Muhitimizde ne biz ne de ecdadımız hiçbir Ermeni'nin yaşadığına şahit olmamıştır. Bu sebeple Ermenilerin herhangi bir hak iddiasında bulunmaları mantıksızlık, yalan ve iftira hırsıyla açıklanabilir. Kesin tarihi hakikatler muvacehesinde, memleketimizin hakiki sahipleri biz olduğumuzdan, ezelî olan bu tasarruf hakkımıza Ermenilerin iştirak etmelerine maddî ve manevî imkan yoktur. Barış Konferansında, bunun aksine bir karar verildiği takdirde, öz anayurdunu müdafaa etmek kesin kararlılığıyla meydana atılacak bizlerin akacak masum kanlarının, mazlum bütün milletlerin hürriyetlerini geri almaları için daha büyük bir insaniyetçi inkılâba fırsat vereceğini bilmekteyiz. Umumî Harp dolayısıyla değişen dünya düzeninde ve bu yüzyılda artık milletlerin esareti bir düstur halinde tanınmayacaktır. Şunu da belirtmeliyiz ki, "Merhamet dilenmiyoruz, hakkımıza tecavüz edilmemesini taleb ediyoruz". Gazetelerde yer alan Rize'yle ilgili bu hususlar Barış Konferansı'nın gündemine alınmış ise, "bu ciheti hakkımıza istinaden protesto" ile Türk İdaresi ve vatanına sonsuz sadakat, samimiyet ve sarsılmaz bağlılığımızın ihlali suretiyle tarihi ve milli haklarımıza tecavüz edilmemesini Barış Konferansı'dan taleb ediyoruz[10].

Yine aynı günlerde günlerde İstikbal'de yayınlanan bir okuyucu mektubunda, Paris Barış Konferansı'nda, Of'tan Batum hududuna kadar olan yerlerin Ermenilere verilmesinin kararlaştırıldığından bahsedilerek, bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ifade ediliyordu.

10 Bu protesto yazısını Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Şükrü, Belediye Başkanı Hakkı, Ticaret Odası Başkanı Osman; ulemadan İsmail Hakkı, Yusuf Ziya, Mehmet Ali, İbrahim, Muharrem, Hacı Sabit, Ali Rıza Osman, Hacı Recep; eşraftan Osman, Hafız Sabri, Süleyman, Mehmet Cevdet, Hüseyin, İbrahim, Emin ve Hakkı imzalamışlardı. İstikbal, 27 Nisan 1920, 133. Trabzon Vilayet Salnamelerindeki bilgiler de Rize'de çok az sayıda Rum ve Ermeni bulunduğunu göstermektedir:1313 (1895) Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Rize'de 689 Rum ve 137.738 Müslüman nüfusa karşılık hiç Ermeni yoktu; 1316 (1900) tarihli Vilayet Salnamesinde 855 Rum, 44 Ermeni ve 149.264 Müslüman nüfus görülmektedir; 1319 (1903) tarihli salnameye göre ise, 20 Ermeni ve 918Ruma karşılık 158.295 Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Mesut ÇAPA, **Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele,** Ankara 1993, s.106-108.

Levent Şahverdi Arşivi

Rize'nin bugünkü genel nüfusu içinde bir tek Ermeni olmadığı gibi, geçmişte de buraya Ermeni'ler yerleşmemişlerdi. "Öz Türk havalisi" olan Rize'nin "adalet" adına Ermenilere peşkeş çekilemeyeceği, aksi takdirde İzmir'de olduğu gibi burda da bir çok kan akacağı belirtiliyordu. Yine aynı mektupta birkaç yıl önceki Rus işgali kasdedilerek, "Rize'nin halkı muhaceretin bıraktığı acı hatıraları nisyan-ı ibzaya gömmeye uğraşıp dururken yeni baştan bütün bu halkın uçuruma sürüklenmesine, idam kararının takririne bais olan makul bir sebep acaba nedir?" diye sorulduktan sonra, İzmir'de Yunanlıların uygulamaktan çekinmedikleri facialar ve döktükleri Müslüman kanları "elbette bir zaman gelecek Yunanlılara zehir olacaksa", Rize de "Ermenistan nevzadının kalbgâhına dayanan bir hançer olacaktır" şeklinde kararlı bir ifadeye yer veriliyordu[11].

Rize'nin Ermenilere bırakılacağına dair şayialar Artvinlilerin de tepkisine yolaçtı. Trabzon'da yayınlanan İstikbal gazetesine Artvin'den gönderilen bir mektupta, Rize'yi Ermenilere mahrec olarak vermek isteyenlere karşı şu sorular yöneltiliyordu: Rize'de Haçin veya Karabet isminde bir Ermeni vatandaş ve hemşehrimizin bugün ve geçmişte mevcudiyetini görüyor ve hatırlıyor musunuz? Rize'nin geçmiş ve yakın tarihini bilior musunuz? Bir milletin siyasi ve iktisadi inkişafı için diğer bir milletin hayati varlığına son vermek düsturlarınıza, kitabınıza uyuyor mu? Masa üzerinde verilen hükümlerin Rize'nin sahil ve sarp dağlarında uygulanabileceğine kanii misiniz? Rize'nin Ermenilere sizin zannettiğiniz kadar kolay teslim edileceğini mi tasavvur ediyorsunuz? Yazının sonu, "Hak daima hakkındır. Ne büyük Ermenistan, ne de Pontus hayalleri ve ne de verilen kararlar dosyalarınız meyanında tarihten gülünç bir kıymeti haiz vesâik-i şer ve fitneden başka birşey olamaz. Efendiler uğraşmayınız!" sözleriyle tamamlanmaktaydı[12].

Milli Mücadele döneminde Rize'de bir çok miting yapılmıştır. Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın,

11 **İstikbal**, 1 Mayıs 1920, 134.
12 **İstikbal**, 16 Mayıs 1920, 138.

Levent Şahverdi Arşivi

"İstanbul'un işgali münasebetiyle her yer gibi Trabzon'da da mitingler yapılması ve İzmir gibi elim bir akıbete düçar olmaması için halkın tenvir ve irşad olunması"nı istemesi üzerine, Trabzon'da Üçüncü Fırka Komutanı Rüştü Bey 24.3.1920 tarihli cevabında, Trabzon Vilayetine bağlı Rize ve Giresun'da halkın"her türlü fedakârlığı ihtiyâra azimkâr bulunmakta olduğu"nu bildirmişti[13]. Rize ve çevresinde daha ilk günlerden itibaren yapılan mitinglerle, Milli Mücadele heyecanı canlı tutulmaya çalışılmış ve yurdun haksız işgaline karşı halkın protestosu İtilaf Devletlerine iletilmişti.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin yıldönümü münasebetiyle 15 Mayıs 1920'de, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde bir miting yapıldı. Miting Heyetinde Belediye Başkanı Hakkı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet, Müftü Mehmet Hulusi, eşraftan Osman, tüccardan Ahmet ve İdare Meclisi üyesi Ahmet bulunuyordu.

Rize'de "binlerce ahalinin iştirakiyle" düzenlenen mitingde, herhangi bir sebep olmadığı halde, Wilson Prensipleri'ne aykırı bir şekilde "Anayurdumuzun en kıymetdar bir kısmı olan İzmir'in pek vahşiane ve kanlı bir surette Yunanlılar tarafından işgal edildiği ve Yunanlıların bu işgal esnasında İzmir ve mülhakatındaki kardeşlerimizin mal, can ve ırz ve namusları gibi her türlü mukaddesatlarına icra ve temadi ettirmekte oldukları" İzmir faciası kınanmıştı.

Miting sonunda hazırlanan bildiride, Yunan işgal ve vahşetinin protesto edilerek canilerin cezalandırılmaları ve İzmir ve çevresinin tahliyesi taleb ediliyordu. Sebepsiz yere İzmir'i işgal eden Yunanlıların yaptıkları cinayet ve barbarlıklar, herkesçe bilinmesine rağmen, bunların İtilaf Devletlerince cezalandırılmayıp, yapılanlara karşı kayıtsız kalınması ve hatta Yunanlıların bu devletlerin sorumluları tarafından himaye görmeleri protesto ediliyordu. Bildirinin dördüncü mad-

13 **ATASE** Arşivi, Kls. 324, Ds. 6-A, Fh.99.

Levent Şahverdi Arşivi

desinde "Öz anayurdumuz olan İzmir'in bir an evvel tahliyesi için millet her fedakârlığa hazır bulunduğundan tedabir-i acile ve kat'iyyenin ittihaz buyrulması" istenerek alınan kararlar Türkiye Büyük Millet meclisi'ne gönderildi[14].

Sevr Antlaşması'nın imzalanması da Rize'de büyük tepki uyandırdı. 27 Ağustos günü, "pek ağır ve elim şeraitle Türkiye'de hayat ve istiklâl bırakmayan... muahede-i sulhiyye nâmı verilen paçavranın protestosu için" onbin kişinin katıldığı bir miting yapıldı. Miting sonunda hazırlanan protesto bildirisi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet, Miting Heyeti Başkanı Lazzade Mustafa, Belediye Başkanı Hakkı, ulemadan Nuh, Hasan, Miting Heyeti Başkanı Lazzade Mustafa, Belediye Başkanı Hakkı, ulemadan Nuh, Hasan, Ali Rıza; Miting tertip heyetinden İsmail, Mustafa ve İlyas Beyler tarafından imzalanmıştı.

Bildiride, Wilson Prensiplerine, özellikle Türkiye'yi ilgilendiren Onikinci maddeye, atıfta bulunulduktan sonra şöyle denilmektedir:"Muahadeyi Türkler namına imza eden üç serserinin Türklükle ve bu vatanla alâka ve münasebetleri yoktur. Bunları imzaya sevkeden birkaç hain-i vatan da millet tarafından verilmiş hiçbir vekalet ve sıfat-ı resmiyeyi haiz değillerdir. Şu halde mezkûr muahedeyi milletimiz ve vatanımızla hiçbir münasebeti olmadığı için keenlemyekün addediyoruz. Bu hususa müteallik ve milletin arzusunun tamamiyle kefil olan Büyük Millet meclisi'nin daha evvelce ilân ettiği karara sadakatle vatan-ı hamimizi kurtarıncaya kadar vatan ve İslamiyet nâmına dahil olduğumuz muahedeyi sonuna kadar devam etmeyi azim ve imanımızı bu kere misak-ı umumî-yi millîyi tevsik ederiz."

Bildirinin sonunda, yaşamak hakkımız ve milli bağımsızlığımızın tamamen teminine kadar bilimum mağdur ve mazlum milletlerle müştereken yağmakâr ve emperyalist canavarlara karşı mücadeleye devam

14 "İzmir İşgalinin Sene-i Devriyesi", **İstikbal,** 19 Mayıs 1920, 139.

Levent Şahverdi Arşivi

hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün arzu ve kararlarına bağlı oldukları bildiriliyordu[15].

Rize ve çevresinde halk Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için aynı heyecanla Türkiye Büyük Millet Meclisi ve ordularını desteklediler; muhtelif zamanlarda cephelere gönüllü kafileler gönderdiler. İnönü Savaşlarının başladığı günlerde, Rize'nin teşkil ettiği ikinci gönüllü kafilesi Ordu ve Samsun üzerinden Ankara'ya uğurlandı[16].

Kazanılan her zafer, kurtarılan her vatan toprağı Rize'de büyük sevinç ve heyecan uyandırdı. Ardahan'ın anavatana katılması dolayısıyla Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir kutlama telgrafı gönderildi[17]. Aynı şekilde Artvinliler de, Ermeni ve Rumların Rize'yi kendi hakimiyetlerine alma teşebbüslerine şiddetle karşı çıkmışlardı.

Rize'deki Milli Mücadele heyecanı kısa sürede Artvin'de de yayılmıştı. 1921 yılının başlarından itibaren Ardanuç, Şavşat, Murgul ve Borçka'da "ahalinin şiddetli arzu ve temayülatı üzerine" Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu. Artvin ve ilçelerinde halk "payansız bir sürûr ve neşata müstağrık olunarak Büyük Millet Meclisi'nin temadi-i şevket ve muvaffakiyatı için camilerde" samimi dualar yapmaktaydılar[18]. İkinci İnönü Zaferinin yıldönümü münasebetiyle, İnönü Meydanında yapılan mitinge binlerce kişi katıldı[19]. 1922'de İzmir'in

15 "Rize'de Miting", **İstikbal**, 1 Eylül 1920, 168.

16 Ocak 1921'de Ordu'ya gelen gönüllü kafilesine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yemek ve sigara ikram edildi. Kafile üç saat sonra Samsun'a hareket etti. "Rize'nin İkinci Gönüllü Kafilesi", **İstikbal**, 2 Şubat 1921, 215.

17 Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkan Vekili Mustafa imzalı telgrafta, "büyük azmimizle mücehhez iken düşman kirli ellerinin bizden ayırdığı sevgili topraklarımızın da yakında anavatanın bağrında toplandıklarını görmekle cümleyi dilşad etmesini Cenab-ı Hak'tan temenni ederiz" deniliyordu. "Rize'den Telgraf", **Hakimiyeti Milliye**, 27 Şubat 1921, 119.

18 "Artvin'de Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı", **İstikbal**, 14 Nisan 1921, 277.

19 Miting Heyeti Reisi Mahmut Mithat Bey idi. Numune Mektebi Müdürü Ali Rıza Bey yaptığı vatanperverane konuşmasında "Halk böyle bir mütarekeyi kendilerine zillet telakki ettiklerini, hükümet-i meşruamızın, ordumuzun harikaları ile mütenasib şanlı bir sulhü görmek istediklerini, aksi takdirde tek bir Türk kalıncaya kadar ölmeğe amade olduklarını ahd ü peymân etmişlerdir." demiştir. "Artvin'de Büyük Miting", **İstikbal**, 6 Nisan 1922, 578.

Levent Şahverdi Arşivi

işgalini telin ve protesto etmek üzere, yine İnönü Meydanında bir miting düzenlendi. Numune Mektebi Müdürü yaptığı uzun konuşmasını "İzmir Türktür Türk kalacaktır" sözleriyle bitirmişti. Artvin Müdafaa-i Hukuk Reisi Hasan Bey'in ifadesiyle mitingde, "İzmir'in hatırasıyla pek müteehheyyic bulunan halk Misâk-ı Millî dairesinde şerefli bir sulhe nail oluncaya kadar uğraşacaklarını ve tek bir nefer kalıncaya kadar gayret edeceklerini ahd ü peyman ederek Garbın ihtirasatına protestolar yağdırılmış hükümet-i meşruamızın şanlı ordumuzun muzafferiyetlere ermesine dualar ifa kılınmıştır."[20]

Sonuç

Milli Mücadele, Türk milletinin maddi ve manevi bütün varlığıyla çalışması sonucu kazanılmıştır. Başlangıçta çalışmalarını yerel kurtuluş çareleri ve muhtemel tehlikeler çerçevesinde sınırlandıran Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Misâk-ı Millî'deki hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için daha kapsamlı bir çalışma içerisine girmişlerdir. Rize'de de önce yerel tehlikeler, ardından Türkiye'nin işgal ve paylaşılmasına yönelik her türlü faaliyetlere karşı protesto ve mitingler düzenlenmiştir. Bu mitingler "Kuva-yı Milliye Ruhu"nun ve milli birliğin sağlanmasında önemli bir etken olmuş ve halkın topyekün Milli Mücadeleye katılmasını sağlamıştır.

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa Rizelilerin hemşehriliğini kabul etti:

"Muazzez Rize Sancağı vatandaşlarım arasında bana bir hemşehrilik mevki'i ayrılmış olmasını tebliğ eden telgrafnamelerini en samimi bir his ve haz ile okudum. Milletin kitle-i umuîyesinin iştirak ve hareketi ile istihsal olunan filhakika pek büyük muvaffakiyetlerin kıy-

20 "Artvin'de Miting", **İstikbal**, 31 Mayıs 1922, 616; Büyük Taarruzun kazanılması üzerine 13 Eylül 1922 günü Artvin'de Hükümet Konağı önünde yapılan mitingde heyecanlı bir konuşma yapan Mutasarrıf Talat Bey, "ordu demek millet demektir. Bugünkü zaferi doğuran başlıca saik milletin hakimiyetidir." demiştir. "Zafer Günleri", **Yeşil Yuva**, Sayı: 4, 1 Teşrin-i sani 1338, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

meti bilhassa muhit-i vatanda onlara müteveccih takdirat ile taayyün ve teali eylemek emr-i tabii bulunduğundan güzel Rize'nin muvaffakiyat-ı milliye dolayısıyla hakkımdaki teveccüh ve muhabbetini o vatanperver halkın tecelliyat-ı hamiyyetine saf ve beliğ bir numune olarak telakki ettim. Ve bu itibar ile tezahürat-ı vaka'yı büyük bir fahr ve takdir ile karşılayarak iblâğına tavassut buyurduğunuz arzu-yı umumîyi memnuniyetle kabul ettim. Muazzez Rizeli hemşehrilerimi derin iştiyak ile selamlarım efendim."[21].

21 **Yenigün**, 29 Nisan 1923, 1165-788.

Levent Şahverdi Arşivi

KAPANIŞ KONUŞMASI

Prof.Dr. REŞAT GENÇ

Değerli meslekdaşlarıma, verdikleri bu güzel bilgilerden dolayı teşekkür ediyorum. Ben, açılış konuşmalarında da; panelist arkadaşlarımın verdiği bilgilerde de yer alan duygu ve ifadelerden hareketle ve özellikle de değerli Bakan'ımızın böyle bir paneli onurlandırmak için Ankara'dan buraya kadar lütfederek gelmeleri münasebetiyle bir söz veriyorum. Biz kısa zamanda Rize Tarihi'nin I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Cumhuriyet yıllarındaki kısmı Azmi SÜSLÜ Bey'e, Mesut ÇAPA Bey'e ve Süleyman ERKAN Bey'e burada sipariş ettik. İnşallah bir-iki yıl içerisinde, arkadaşlarımızın çalışmalarından oluşacak kitabı bastırıp aziz Rizeliler'e takdim edeceğiz.

Değerli Dinleyenler,

Mesut Bey'in konuşmalarında bir "meccanen çalışmalar" sözü geçti. Yani, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına omuz verenler kanlarıyla, canlarıyla omuz verdikleri gibi elbette alın terleriyle de omuz verdiler. Ama maalesef insanlarımızın bir kısmı giderek bu heyecanı kaybettiler, daha doğrusu kaybettirildiler. Arkadaşımın verdiği örnek çok tipik bir örnekti. Millî Mücadele yıllarında yüzlerce, binlerce örneği var. Ama şimdilerde meccanen kimse pek kılını kıpırdatmak istemiyor.

Bakınız, göçe tabi tutulmuş veya terör belası yüzünden yerlerini terketmek zorunda kalmış bazı insanlarımız için Van'da evler yapılmış, bu vatandaşlarımız evlerine yerleştirilmişler. Su ve elektrik bedava. Her evin çatısında televizyon anteni de var. İşte bu evlerin önleri gölgelik olsun, yeşillik de olsun diye beşer onar fidan da dikilsin isteniyor. Vilayet fidanları da ücretsiz temin etmiş. Evlerde oturanlara deniliyor ki, "herkes kendi evinin önüne dikilecek ağaçların çukurlarını hazırlasın da ağaç bayramı günü hep birlikte fidanları dikelim". Buraya kadar çok iyi Ama Vilayet'in bu isteğine karşılık ev-

Levent Şahverdi Arşivi

lere iskan edilmiş vatandaşlardan beklenmedik bir soru, "her bir fidan çukurunu kazmak için kaç para alacağız?!! İşler bugün bu hale gelmiş veya getirilmiş.

Şimdi ben burada izin verirseniz öz eleştiri yapalım, eğri oturup doğru konuşalım istiyorum. Böyle kapatacağım paneli. Gençlerimizin önemli bir kısmı, büyük çoğunluğu gittiler. Ama benim söyleyeceklerim genellikle yönetimin çeşitli kademelerinde bulunanlara da hitap edecek şeyler olacağı için, yine de çok şey kaçırmış veya kaybetmiş sayılmayız.

Arkadaşlarımın konuşmaları ile ilgili bazı atıflara geçmeden önce şunu söylemek istiyorum. Biz bugünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, Atatürk'ün muallimlerden, yani öğretmenlerden istediği gibi "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" nesiller olarak sırtında taşımak; Atatürk'ün söylediği gibi "fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli (karakterli)" Cumhuriyet muhafızları olmak, durumunda olan aydın kadroları itibariyle Atatürk'ün beklediği aydın kadrolar olmak noktasının biraz gerisinde kaldık. Öz eleştiri yapıyorum. Atatürk'ü, Atatürkçü Düşünce'yi tanımakta, bilip, anlayıp anlatmakta ve yaşatmakta çok iyi bir noktada değiliz bugün. Atatürkçü Düşünce neden bizim için çok değerli, çok azizdir? Çünkü, üzerinde yaşadığımız cennet vatan Atatürk'ün önderliğindeki Millî Mücadele sonunda işgal ve istilâdan kurtarıldığı gibi; bu mübarek toprakların yani bu vatanın ve O'nun sahibi olan bu aziz milletin idaresini ellerine bıraktığımız Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Atatürkçü Düşünce üzerine kurulmuştur. O'nu tanımadıkça devletimizi tanımamız mümkün değildir. O'nun için Atatürk'ün düşünceleri, ilke ve inkılâpları, asla aklımızdan çıkarmamamız, tekrar tekrar hatırlamamız gereken değerlerdir. Atatürkçü Düşünce bizler için ilham kaynağıdır, güç kaynağıdır, umut ışığıdır.

Ama maalesef Atatürk'ü ve O'nun düşüncelerini, O'nun ilke ve inkılâplarını pek çok aydın insanımız, iki gözlü terazinin sadece bir tek kefesinde onlarla veya diğer kefesinde onlara yarım yamalak önem vererek tanımak konumuna gelmiş bugün.

Levent Şahverdi Arşivi

Oysa, bize denilse ki, Millî Mücadele başarıldıktan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Atatürk'ün bütün yaptıklarını iki cümle ile özetleyiniz". O zaman ne yapmalıyız? Atatürk'ün iki güzel vecizesini hemen aklımıza getirmeliyiz. Biri, "bilelim ki, millî benliğine sahip olmayan milletler başka milletlerin şikârıdır (avıdır)". Yani demek istiyor ki başka milletlere tâbi olurlar, boyun eğerler, bağımsız ve onurlu yaşayamazlar, millî kimliklerini ve millî benliklerini koruyamazlar.

Öbür vecizesi ise şudur: "Medeniyet öyle bir ateştir ki, ona bîgâne kalanları yakar, mahveder". Bu vecizesi ile söylemek istediği de çok açık. Medenî olmayan, uygarlığı anlayıp yakalayamayan, çağdaş uygarlık düzeyinin gereklerini kavrayıp, ona göre yaşamasını beceremeyen milletler varlıklarını devam ettiremez, yok olup giderler demek istiyor.

İşte bu iki vecize Atatürk'ün bütün gerçekleştirdiklerinin temelidir, özetidir. Bu iki vecizeden hareket ettiğimiz zaman değerli Bakan'ımın açış konuşmalarında ifade ettikleri gibi, Atatürk hareketinin iki temel amacı olduğunu görürüz.

1- Türk milleti kendini bilsin, kendisini tanısın, kendi kültürel kimliğine, kişiliğine benliğine sahip olsun. Millî kültürü sayesinde bu vatanda yaşayan herkesin "Türk milleti"nin birer ferdi olduğunun idrakine varsın. "Ne mutlu Türküm diyene" demenin şuuruna ve gururuna ersin.

2- Öte yandan, işte bu "Türk Milleti"ni meydana getiren bireyler ve bu millet medeni olsun, çağdaş olsun, uygar olsun. Çağdaş dünyayı yaratan yüce değerleri tanısın, onları idrak eden, anlayan, kavrayan ve ona göre yaşamasını becerebilen insanlar olsun.

Onun için Atatürkçü Düşünce'nin bir kefesinde, yani Çağdaş Medeniyet kefesinde bakın demokratik Türkiye Cumhuriyeti Devleti vardır, Laik Türkiye Cumhuriyeti Devleti vardır, sosyal bir hukuk devleti

Levent Şahverdi Arşivi

olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti vardır. Çağdaş ve uygar Türk toplumu vardır. Akıl vardır, bilim vardır, fen vardır, teknik vardır, teknoloji vardır, düşünce ve ifade özgürlüğü ve hukuku vardır. Ama diyebilirim ki başta basın yayın kuruluşlarımız olmak üzere Atatürkçülük adına ülkemizde söylenen, yazılan, çizilen şeylerin yüzde sekseni, bazen yüzde doksanı sadece bu nokta üzerinde, şu kefe üzerinde söylenmektedir. Oysa terazinin öbür kefesinde de birşeyler var ve bunlar dengelidir. Yüzde elli ağırlıktadır. Bu kefede ne var? İşte Bakan'ımın ifade buyurdukları millî devlet var. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir millî devlettir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti aynı zamanda bir üniter devlettir. Yani tekil bir devlettir. Federasyon ve benzeri birtakım yönetimleri baştan bu sınırlar içerisinde yaşayan insanların dortak iradesiyle reddetmiş, ekarte etmiş, bunu gündeminden silmiş bir devlettir. Başka ne var? Bu Cumhuriyet'in temelinde, Atatürk'ün 10. yıl Nutku'nda söylediği gibi Türk kültürü var. Ne diyor hatırlayalım; "Yaptığımız işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti"dir diyor. Atatürk, bu devletin, bu Cumhuriyet'in temeline millî harç olarak yüksek Türk kültürünü koydu. Bunu çok açık ifade etti. Hangi Türk kültürü, hangi Türk kültüründen bahsediyor? Ben örnek veriyorum izin verirseniz burada da vereceğim. Şimdi bir Rize'li çocuğumuzla bir Trabzon'lu çocuğumuzu alalım. Komşu iki il Ortaokul ikinci sınıftan alın, lise I. sınıftan alın. El ele tutuşturun, "hadi bakalım oğlum beraber bir oyun oynayın, beraber bir marş söyleyin, beraber bir şarkı, türkü söyleyin, beraber ortak okuduğunuz bir hikaye kitabını, bir romanı, bir temsili eleştirin, görüş alış verişinde bulunun üzerinde" deyin bakalım nasıl bir sonuç alıyorsunuz? Bu dediklerinizin büyük ölçüde yapılamadığını göreceksiniz. Çünkü bunlar o çocuklarımıza öğretilmemiştir. O, eğitimimiz ne güne durur öyleyse. Kültürümüzü yaşatmak, yaymak, tanıtmakla ilgili kurumlarımız var. Biz de onlardan biriyiz. Ne güne duruyoruz? Kültür Bakanlığımız ne güne duruyor? Dahası tabii bunları koordineli bir biçimde, bir istikamette çalıştırmakla görevli olan gelmiş, geçmiş hükümetlerimiz ne güne duruyor?

Levent Şahverdi Arşivi

İnsanlar ayrı ayrı birer tuğla gibidirler. Bunları millet yapan, ortak kültür değerleridir. O yüzden Atatürk "Aynı kültürden olan insanlardan oluşan topluma millet denir dersek milletin en kısa bir tanımını yapmış oluruz" diyordu. "Türkiye Cumhuriyet'ini kuran Türkiye halkı Türk Milletidir" diyordu. Bu "millet" fikrini pekiştiren, tuğlaları birbirine kenetleyen harç millî kültürdür. Ama, biz de son yıllarda bu iş sağlam yapılmıyor. Neden? Nedeni belli. Çimentonun harcı, tozu zayıf. Millî kültür yeterince verilmiyor insanlarımız yetiştirilirken. O Millî kültür harcıyla insanlarımız yeterince birbirine kenetlenip sapa sağlam dimdik bir bina meydana getirmekte zaaf gösteriyoruz. Tuğlalar dökülüyor ve dökülünce tabii şeriatçı onlardan toplayıp, kendine göre bina inşa etmek peşinde. Bölücü, tuğlalardan toplayıp, kendine göre bina inşa etmek peşinde. Kominist kendine göre bina inşa etmek peşinde. Tatlı Su Frengi Batı hayranı da kendine göre bina inşa etmek peşinde. Harç, harç, harç. Kültür, kültür, kültür. Atatürk'ün bu kültür kefesi de dopdoluydu. Türkiyat Enstitüleri, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Opera ve Bale, Konservatuvar, Resim Heykel Müzesi, Halkevi, Türk ocağı. Bakınız Batı toplumlarının bir farkı var bizden. Onlar ekonomik ve teknolojik kalkınmayla, sosyal ve kültürel kalkınma arasında fark görmezler. Çünkü sosyal ve kültürel kalkınma bir toplumu millet yapar, ekonomik ve teknolojik kalkınma da o milleti çağdaş, uygar bir toplum olarak refaha götürür. Ama bunlardan biri olmaksızın öbürünü yapamazsınız. Şimdi bir örnek vereyim ekonomik kalkınma, kültürel kalkınma yaklaşımlarına. Bizde teknik konularla ilgili TÜBİTAK'ımız var. 10 trilyon lira 1997 yılı bütçesi; Türk Dili'ni, tarihini, kültürünü, Millî Mücadele'yi, Cumhuriyet dönemini aramak, araştırmak tanıtmak, yaymak, yayın yapmak amacıyla kurulmuş olan Kurumumun bütçesi ise 430 milyar lira. 10 trilyon = 430 milyar. Bu bence, işte o teknolojik kalkınmayla, kültürel kalkınmaya bakış açısını da göstermesi bakımından tipik bir örnek diye düşünüyorum. Yani herşeyde böyle olmayabilir ama bakın tersliğe. Onda bir bile değil. İşte o zaman vatan toprağı ayağınızın altından adeta halı, kilim çekilir gibi çekilir. Acaba nerden geliyor bu? Nasıl oluyor diye öyle afallar

Levent Şahverdi Arşivi

kalırız. Sanıyorum Süleyman Bey'in konuşmasında bir Lazistan sözü geçti. Vardı. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de kullanıldı. Nedir? Bu Coğrafya adıdır. Üzerinde yaşayan bir grup insanın adı olmuşluğu ve oradan coğrafyaya yansımışlığı yoktur. Tam tersi vardır. Bir Coğrafyanın adıdır. O coğrafyada yaşayan benim insanıma onunla ilgili olarak verilmiş bir ad vardır. Tıpkı Kürt ve Kürdistan adı gibi. Kürdistan daha ilk İslam tarihçilerinin ve coğrafyacılarının eserlerinde rastladığımız bir addır. İran'ın Zagros Dağları'ndan Ermenistan'ın Kuzeyi'ne, Gürcistan'a kadar uzanan coğrafyayı kapsar ve manası tamamen "dağlık bölge" demektir. Burada yaşayan insanlara da dağlık bölge insanı manasında Kürt denmiştir. Bir milletin adı değildir. bir takım insanların hayat tarzını gösteren bir ifadedir. Ama biz maalesef bu bilgilere sahip olmadığımız için onu bir millet adı gibi aldık. Kürdistan adını da o milletin adından yahut o etnik grubun adından kaynaklanır bir ad gibi gördük. Bir takım insanlarımıza o adı verdik. Kendi elimizle yaptık. Sonra da bu problemi nasıl çözeriz acaba diye oturup kara kara düşünüp çare aramayı da kendimize iş ediniyoruz. Bakın yanlışlıklara, tersliklere. Kürt bir millet idiyse eğer o zaman Zaza adı niye, Kırmanç adı niye, o zaman Gorani adı niye, Sorani adı niye. Eğer etnik grup adı vermek lazım gelirse bu saydığım dört ad kullanılmak lazım gelirdi. Diller bu adlarla adlandırılıyor. Kürtçe diye bir dil yok. Onu biz öyle adlandırıyoruz; Zazaca var, Kırmançа var, Gorani dili, Sorani dili ya da lehçesi var. Bilmeden konuşulan şeylerin bize nelere malolduğunu göstermek bakımından söylüyorum. Bakın başka bir örnek. Başka ve çok ciddi bir meselemiz daha var. Hayatî bir mesele. Bakınız burada bazı sözler var söyleyeceğim. "Din gerekli birkurumdur. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası vardır ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır". İmza, Mustafa Kemal Atatürk. Devam ediyorum. "Türk Milleti daha dindar olmalıdır. Yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum". "Mensubu olmakla mesut ve mutmain bulunduğumuz İslamiyet dinini (mensubu olduğumuz için mutlu ve kalben tatminkâr olduğumuz) İslamiyet dinini yüzyıllardan beri alışılmış olduğu üzere - buraya dikkat çekmek istiyorum- bir politika aracı mevkiinden kurtarmak ve yü-

Levent Şahverdi Arşivi

celtmek elzem olduğu, (yani en lüzumlu iş olduğu) gerçeğini müşahade ediyorum. Mukaddes ve ilâhi olan (bunlar herhalde anlaşılıyor) inanç vicdanî kanaatlarımızı, karışık ve dönek olan ve her türlü çıkar ve tutkusuna şahne olan politikacılardan ve politikanın bütün organlarından bir an evvel ve kesinlikle kurtarmak, milletin dünyevî ve uhrevî saadetinin emrettiği bir zarurettir." (Yani, milletin bu dünyadaki saadeti için de, öbür dünyadaki saadeti için de bir mecburiyettir) diyor Atatürk. Görülmektedir ki, Atatürk, dinimizi politika aracı olmaktan kurtararak İslâma gerçek değerinin de kazandırılacağına inanmaktadır. Dinimizi politikanın ve politikacıların elinden kurtarmak için adetâ onun üzerine titremektedir. O, bir başka konuşmasında da şöyle diyor: "Türkiye Cumhuriyeti'ndeki her reşit kişi dinini seçmekte hür olduğu gibi bir dinin töreni de serbesttir. Yani âyin hürriyetine dokunulamaz. Tabiatıyla ayinler asayiş ve genel ahlâk kurallarına aykırı olamazlar ve politik nümayiş şeklinde de yapılamazlar". O kayıtla serbest. "Türkiye Cumhuriyeti'nde herkes Allah'a istediği gibi ibadet eder. Hiç kimseye dinî fikirlerinden dolayı birşey yapılamaz" da diyor. Daha önce de söylediğim bir sözünü de yine söylüyorum. "Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz eşitsiz ve dinimizin buyruklarını eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da okuldur". Hal böyle iken, bakınız bazı sözüm ona Atatürkçüler, bazı sözüm ona çağdaşlar ne diyorlar: "Aman ha! Lâik Türk Devleti okullarında din dersi olmasın". Bakın, Lâik Cumhuriyeti kuran insan okulda bu verilsin diyor. Okulda vermediğimiz için benim insanım bir takım efendiye, hazrete, dergâha, tarikâta, tekkeye gidiyor. Müslüm Gündüz'ler, Ali Kalkancı'lar boş yere çıkmıyorlar. Ve bunun için, "nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahiplerini yetiştirmek lazım ise, dinimizin gerçek felsefesini tetkik ve ilmî ve fennî telkin kudretine sahip olacak güzide ve gerçek büyük din alimleri dahi yetiştirmek için yüksek kurumlara mâlik olmalıyız" diyor Atatürk. İşte İlahiyat Fakülteleri, Yüksek İslâm Enstitüleri vs. böyle geldi ama biraz geç geldi. 1949'da geldi. Eğer biraz erken gelseydi, eğer bir Yaşar Nuri ÖZTÜRK'ü, bir Hüseyin ATAY'ı, bir Ethem Ruhi FIĞ-

Levent Şahverdi Arşivi

LALI'yı, bir Beyza BİLGİN'i bir Mehmet AYDIN'ı vb.lerini 20-25 yıl önce yetiştirmiş olsaydık herhalde Türkiye bu günkü hallere gelmeyecekti. Getirdik kendi elimizle, şimdi eyvah nasıl bu halden kurtulalım diye kara kara düşünmek, çare aramak gene bize düştü. Neden? Bakınız Sovyetler Birliği'nde vardı. O Sovyetler Birliği'ni meydana getiren Cumhuriyetlerin her birinde var. "Akademi Nauk" dedikleri "İlim Akademileri", Fransa'da var, "Akademi Fransez", Almanya'da var, "Alman Akademisi". Diğer bir takım ülkelerde de. Bu gibi işlerde böyle hemen, aman al bana yarın rapor ver gibi değil. Bilimsel çalışmalar bugünden yarına değil. Bazen 5 yıl, bazen 10 yıl, bazen 15 yıl, bazen 20 yıl sürer. Ordan gelen raporlara göre bu işler ele alınır, yürütülür, halledilir, çözümlenir, plânlanır, programlanır idi. Bunda da biz, Atatürk'ün bütün titizliklerine rağmen. Çankaya'daki sofrasını âdetâ bir akademi haline getirmiş olması örneğine rağmen, maalesef ondan da yeterli örnek almadık. Bir takım işlerimiz gel geç günlük politikalarla yürütülür oldu da ondan. Ve şimdi bir takım insanlarımız, faraza ben, "Lâik bir insanım, Lâik düşünceye sahibim, din işleriyle devlet işlerinin birbirinden kesin kes ayrılması lâzım geldiğine iman etmişim, inanmışım" dedim, bunu söyledim. Birileri hemen, "Eyvah dini, diyaneti gitti. Kâfir bir adam var karşımda" diye düşünüyor. Ne münasebet; Elhamdülillah Müslümanım. Ve öyle sadece birkaç namaz duası bilip de onun gereğini yerine getirip orta zaman topu gibi ağızdan konuşan insanlar gibi de değil. Elhamdülillah, ayetiyle, hadisiyle dinimi bilen ve o'na göre konuşan bir Müslümanım, ama lâikim de. Yahut, "Elhamdülillah Müslümanım" dedim, abdest aldım, namaz kıldım. Birileri hemen, "Eyvah bunun Laikliği bozuldu" diye düşünüyor. Sanki oruç bozuldu der gibi. Karşısındakini hemen antilâik, gerici veya en azından potansiyel olarak gerici ve antilâik olmaya aday gibi görebiliyor. Bir de böyle görenler var. Oruç bozulur gibi adetâ. Ne kadar yanlış iki tavır, yanlış iki davranış. Ama insanlarımızı bu hale getirdik. Biri Lâiklik sözünü duyduğu zaman cinleri tepesine toplanıyor, biri de dininde, diyanetinde, günlük ibadetinde, yaşayışında olan insan gördüğü zaman cinleri tepesine çıkıyor. Böyle şey olur mu? Biz Lâikliği tanımlarken bir-

Levent Şahverdi Arşivi

tarafıyla diyoruz ki Lâiklik herkese din, düşünce, mezhep, vicdan hürriyeti demektir. Bunu sadece sağlamakla da kalmaz, bunun yasal güvencesidir de. Bu manada İslâm dininin özü de, kendi de lâiktir. "Sizin dininiz size benim dinim bana", İslâm getirmiş bu hükmü. Dinde zorlama yoktur hükmünü de getiren İslâmdır. İsteyen istediğine inanır. Ama bir başka şey de var. Lâiklikte din işleri ayrı, devlet işleri ayrıdır. Geçenlerde zannediyorum ATV'de idi - yanılıyor olabilirim-. Sayın Cumhurbaşkanımızla bir röportaj yaptılar. Çok güzel söyledi, dedi ki; "Kur'ân-ı Kerîm 6666 âyettir. Bu 6666 âyetten 6400 küsürü itikat, iman, ibadet, iyilik, ihlasla ilgilidir. 230 kadarı toplumun yaşayışını düzenleyen kurallarla ilgilidir. Yani ahkâmdır, hükümlerdir. Ama biz biliyoruz ki daha Ahmet Cevdet Paşa'dan itibaren Osmanlı âlimleri, yani Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki heyet, ahkâmın zaman değiştikçe değişmesine hükmetmişlerdir. Onun fetvasını vermişlerdir. Toplumu böyle bir odaya hapsedemezsiniz. Toplum çoğalıyor, toplum genişliyor, toplum ilerliyor. Gelişen ve değişen toplumun gelişen ve değişen ihtiyaçları oluyor. O'na göre yeni kanunlar koyacaksınız, yeni kurumlar oluşturacaksınız, yeni yeni yapılanmalara gideceksiniz. Mecburuz bu değişmeye zaten. Bu 230'dan 2 tanesi faraza devlet yönetimiyle ilgili. Biri "Allah'a ve Peygamberine ve içinizden devleti yürütmekle, yönetimi idare etmekle vazifeli olanlarına itaat ediniz". **Bir diğeri de "onların işleri aralarında şûra iledir". Meşveret ile işlerini görürler**. Şimdi, Cumhuriyet'le 550 kişiyi bir araya getirmişim. Müsteşarları var. Müşavirleri var. Danışmanları var. Bundan güzel şûra olur mu? Ama, yukarıdaki iki örnekle devletin bütün işleyişini halledebilirmisiniz? Mecbursunuz kanunlar koymaya. Ceza Kanunu'nuz da olacak, Borçlar Kanunu'nuz da olacak, Ticaret kanunu'nuz, Aile Hukuku'nuz, Medenî Kanunu'nuz, yani bunları yapacaksınız. Bunların bir kısmı ne zaman yapılmıştır biliyor musunuz? Kendilerine Halîfe de denilen Osmanlı Padişahlarının daha iş başında olduğu dönemde bir kısmı yapılmıştır. O dönemde Türk aydını birtakım arayışların içindeydi zaten ve o günkü aydınlar, elbette bugün birtakım meselelerde, sözde din adına konuşmak hakkını kendisinde gören insanlara göre o konularda çok daha bilgiliydiler, çok daha ehil-

Levent Şahverdi Arşivi

diler. 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de Hilâfetin Kaldırılması konusuyla ilgili olarak konuşma yapan meşhur Adliye Vekil'imiz Seyit Bey'in orada yaptığı 3,5 saatlik konuşma hakikaten çok ders alınacak, ibret alınacak bir konuşmadır. Herkes okusun onu. Ders alsın, öğrensin, örnek alsın. Mecellenin hükmü,"zaman değiştikçe hükümler değişecektir". Ve işte, Cumhuriyet hukuk inkılâbını başlatırken diyorlarki, "bizim hareket noktamız da budur. Zaman değiştikçe hükümler değişir". Yani, diyorlar ki, burada dinim, imanım, itikadım, inançlarım var. İsteyen, politika aracı yapmamak, genel asayişe ve adaba aykırı olmamak kaydıyla dilediğince yaşasın. Ayiniyle, töreniyle. Ama burada da devlet var. Devleti yapılandırmaya ve yönlendirmeye lütfen karışmasın, din, devleti ve toplumu yönetmeye karıştırılmasın. Mesele budur işte. Bakınız, şu salonda oturduğunuz sıraların birbirinden ayrılmış olması gibi, bu sıra böyle ayrılmıştır. Burası öbür sıraya karışmasın, öbür sıra da buna karışmasın. Şimdi bir garip adam geçenlerde diyor ki, "Başörtüsüne karışıyorlar, başörtüsüne karışmaktan Yunanlı memnun olur. Başörtüyle ilgili olarak insanları taciz etmekten". Burada demagoji yapılıyor. Türkiye Cumhuriyeti Devleti katiyyen devlet dışındaki insanların günlük yaşayışında başörtüsüne karışmıyor. Tam aksine bazı kimseler başörtüsünü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin işlerine karıştırmaya çalışıyorlar. Devlet, "ben işimi bölmüşüm" diyor. Sen burada dilediğin gibi yaşa. Devlete gelmek istiyorsan devletin kurallarına uyarak gel. Mesele bu kadar basit. Ve baştan anlaşmış devlet ve toplum bu konuda. Devlet milletiyle bu konuda mukavele imzalamış. Ben senin siyasî amaçla kullanmadığın takdirde, genel adaba ve asayişe aykırı hareket etmediğin takdirde nasıl inanıyorsan bu inancına karışmayacağım. İnanmıyorsan inanmadığına da karışmayacağım. Lâiklik bu da demek. Ama sen de benim işlerime gelip karışma. "Hayır, bensenin içinde böyle çalışacağım". O zaman sen karışıyorsun bana, ben sana karışmıyorum ki ve ondan sonra ondan kim memnun olurmuş. Yunanlı memnun olurmuş. Böyle dene dene Türkiye'de Atatürk düşmanlığı, Lâik Türkiye Cumhuriyeti Devleti düşmanlığı yapılmakta ve insanlarımız maalesef kendi devletlerine düşman hale ge-

Levent Şahverdi Arşivi

tirilmektedir. Asıl bundan kim sevinir bilirmisiniz? Anadolu'nun yarısını almaya çalıştığı halde Atatürk'ün dehası ve kahramanlığı yüzünden muvaffak olamayan Yunanlı sevinir. Burda Atatürk düşmanlığı yapılırsa, bundan Rize'yi, Trabzon'u, havalisini almaya çalıştıkları halde Atatürk var diye alamayan Pontus'çular sevinir, Atatürk düşmanlığı yaparsınız. Lâik devlete düşman olursanız, Ermeni devleti kurmak istedikleri halde Atatürk'ün varlığı nedeniyle muvaffak olamayanları veya bizi başka türlü bölmek istedikleri halde muvaffak olamayan insanları mutlu edersiniz Atatürk düşmanlığı yaparsanız. Benim insanım, bu kadar iyiliksiz mi? Bu kadar nankör mü, Bu kadar vefasız mı? Bu kadar iyilikten anlamaz insanlar mı olduk?

Bakınız, Maraş mücadelesinin sembol ismi var. Sütçü İmam. O daha önceden, hamamdan evlerine gitmekte olan kadınlarımızı taciz eden Fransız elbiseli Ermenilere müdahale ettikten sonra - zaten ondan canı sıkkın, kızgın- bir kaç gün sonra geliyor camiye. Vatandaş bekleşiyor orada. - Ne bekliyorsunuz ey efendiler, ey cemaat? Diyorlar ki - hoca efendi bugün Cuma, Cuma Namazı vaktini bekliyoruz-.

- Efendiler, efendiler diyor, kalenizde Fransız bayrağı dalgalanıyor. Müminler için, Müslümanlar için bir yabancı bayrağın gölgesinde Cuma namazı kılmak caiz değildir. Ne oturuyorsunuz? Kalkın!

Maraş mücadelesi böyle başladı. Düşünün ki 1919-20'lerde koca Türkiye'nin her yanı Sütçü İmam'ın Maraş'ı gibiydi. Ankara dahil her yerde yabancı bayrağı dalgalanıyordu. Ankara İstasyonu'nda İngiliz Birliği vardı, Mustafa Kemal Atatürk Ankara'ya geldiği zaman 27 Aralık 1919 da. Ve bir insan düşünün milletine rehber olmuş, önder olmuş. Bütün Türkiye'yi Cuma namazı kılınır, Müslümanların ibadetlerini diledikleri gibi yapar hale getirmiş. Medyun-u şükran olacağımıza, minnettarlık ve teşekkür ifade edeceğimize dil uzatalım, hakaret edelim, küfredelim. Efendim, "din düşmanıydı, din karşıtıydı" gibi, birtakım maksatlı insanların yönlendirmesiyle manevî şahsiyetine saygısızlık edelim. Allah lillah aşkına, şarkılara bile geçirdik

Levent Şahverdi Arşivi

biz "bir fincan kahve olsam, kırk yıl hatırım vardı" diye. Biz bir fincan kahvenin 40 yıl hatırını sayan bir geleneğin çocuklarıyız, evlatlarıyız, insanlarıyız. Biz bir Müslüman olarak bir başka Müslümanın elinden bir bardak su içtiğimiz zaman "Allah razı olsun" diyen insanız. Eğer bu cennet vatana, eğer bir dünya devleti niteliği kazanmış saygın bir devlete, eğer gölgesinde dilediğimiz gibi hür yaşadığımız hür bir bayrağa Allah rızası dilemiyorsak, dileyemiyorsak, bizim Müslümanlığımızın takdirini sizlere bırakıyorum. Cahil insanımız çoktur. Cahil insanlarımızı bilgilendirelim. Bilgilendirir, aydınlatırız. Dalalet'te olan insanlarımız olabilir. Doğru yola, gayret edersek, getiririz. Gaflette olan insanlarımız varsa gaflet uykusundan uyandırabiliriz. Ama Atatürk, Gençliğe Hitabesinde, "Gaflet ve dalalet ve hatta hıyanet içinde olanlar bulunabilir" diyor. Maalesef hıyanet içerisinde olanlar var. Dışardan, içerden. Onlara çok dikkat edelim. Birbirimizi iyi anlayalım, birbirimizi Lâik-Antilâik, Dinli-Dinsiz, Alevî-Sünnî, Kürt-Türk veya Laz-Türk - örnek olsun diye söylüyorum- böyle birbirimize ters bakmayalım, yan bakmayalım. Bakınız taşçı ustalarını hepimiz biliriz. Bunu hep örnek veririm. Kocaman bir kaya yolu kapatmış. Ya bu yolu açacaklar buradan ve dolayısıyla taşı parçalayıp atacaklar buradan ya da bu taşı parçalayıp küçücük parçalar halinde duvarda kullanacaklar. Onu parçalamak lazım. Bunu nasıl parçalıyorlar? İşte böyle bir önüne, bir arkasına, bir sağına, bir soluna bakıyor taş ustaları. Böyle kıl gibi küçücük şeyler buluyorlar. Damar başlangıçları, izler. İşte Alevîlik, Sünnîlik onlardan biridir. Kürtlük-Türklük onlardan biridir. Lâiklik-Antilâiklik onlardan biridir. Benzeri şeyler. Getiriyor gavur taşçı ustaları, çok mahir ustalar. Çelik çivinin ucunu o çizginin üzerine koyuyor, balyozla başlıyor kafasına patlatmaya. Bir çivi ordan, bir çivi burdan. Bakıyorsunuz taş yarılıvermiş. Ama biz çok şey değil, bakın 4 şeyi, Vatanımızın bölünmez bütünlüğünü, milletimizin birliğini-beraberliğini, kardeşliğini, aynılığını, Devletimizin azizliğini ve bayrağımızın yüceliğini, bu dört şeyi bütün insanlarımıza öğretelim. Vatan sevgisi, millet sevgisi, devlet bağlılığı ve sevgisi, bayrak sevgisi -4 şey - bunu lütfen yetişecek bütün insanlarımıza çok iyi verelim, çok iyi öğretelim. Biz bu cum-

Levent Şahverdi Arşivi

huriyeti, bu vatanı, bu devleti, bu hür bayrağı yolda bulmadık. Kanla, irfanla kurduk biz bu Cumhuriyeti. Bakın işte arkadaşlarım söylediler. Kimin malını kime vermeye kalkıyorlardı burada. Beş bin Ermeni ve Rum - Toplam olarak o kadar da değil zannediyorum- ama buna karşılık bir kaç yüz bin Türk. Ama hayır. "Ermeniye mi verelim, Ruma mı verelim". Bunun pazarlığını yapıyorlardı. Biz eğer bunun idrakinde olmazsak, gaflet içerisinde olursak tabiî onlar kendilerine bir takım hıyanet içerisinde olan adamlar da bulup kimin malını kime verelim diye pazarlığını kendi aralarında rahatlıkla yapabiliyorlar. Onun için aman ha aman bu meselelere lütfen bu zamana kadar verdiğimiz önemden çok daha fazla önem verelim. Kendi kendimize de biraz "kimi beğenmiyoruz karşımızda? kime tenkid ediyoruz? kime eleştiriyoruz? kimi kızıyoruz ve niçin kızıyoruz?" Bir buna bakalım. Sanki birilerimiz Ay'dan gelmişiz buraya, sanki birilerimiz de Güneş'ten gelmişiz. Biribirimize ters bakıyoruz, biribirimizle zıtlaşıyoruz. Hepimiz bu vatanın evladıyız, bu toprağın insanıyız ve burada dediğim gibi dört şeyi ortak edinip öbürlerinde, "senin düşüncen, senin inanışın sana, senin anlayışın telakkilerin sana, benimkiler bana" beraber yaşayacağız beraber var olacağız. Aynı gemide yolculuk yapıyoruz. Gemi batarsa sadece Ay'dan gelenlerimiz batmaz ya da Güneş'ten gelenlerimiz batmaz, her ikisi birden batar.

Bu bilinç ve bu idrak ile çocuklarımızı eğitmek, çalışanlarımızı eğitmek konusunda, aydınlatmak konusunda elimizden geleni geri koymayalım diyorum. Sabırlarınızı fazla istismar ettiğim için özür diliyorum. Bizi bu saate kadar sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. Saygılar sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 74. YILDÖNÜMÜ'NDE ATATÜRK İLKELERİ BİLİM VE TEKNOLOJİ PANELİ

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi ve Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nce Ortaklaşa Olarak 28 Ekim 1997 tarihinde Gebze'de Yapılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof.Dr. Ahmet AYHAN
Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Rektörü

PANEL

Yöneten : **Prof.Dr. Azmi SÜSLÜ**
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)

Konuşmacılar : **E. Tümg. Ali İhsan TÜRKKAN**
(Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi)
Doç.Dr. Mustafa GÜL
(Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi)

Levent Şahverdi Arşivi

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof.Dr. AHMET AYHAN*

Sayın Valim, değerli misafirler,

GYTE ile Atatürk Araştırma Merkezi'nin ortaklaşa düzenledikleri "Türkiye Cumhuriyeti'nin 74. Kuruluş Yıldönümünde Atatürk, İlkeleri, Bilim ve Teknoloji" konulu panele hoş geldiniz der, hepinizi saygı ile selamlarım.

Türk Milleti varolduğu gündenberi kurduğu birçok güçlü devletle tarihin akışına yön vermiş yeryüzündeki tek millet vasfını taşımaktadır.Bu yüce milletin 20. Yüzyılın başında yaşadığı bunalımlı dönem Atatürk gibi bütün dünyanın saygı duyduğu ve gıpta ettiği, bir dehanın liderliğinde geride bırakılmış, Kurtuluş Savaşından başarı ile çıkmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurularak Türk Milletine yeni bir yön verilmiştir. Büyük Ata ve onun ilkeleri ile ilgili bilgileri, bu konularda uzman olan değerli panelistler sunacaklardır. Bendeniz ise panelin bir diğer bölümü olan bilim ve teknoloji ile Atatürk'ün bu hususlardaki çizdiği ufuklardan kesitler sunmaya çalışacağım.

İnsanoğlu varolduğu ilk günden itibaren tabiatında bulunan araştırma yetenek ve duygularını kullanarak, daha iyi ve daha güvenli yaşamanın yollarını aramıştır. Toplumların kalkınması, yükselmesi ve yücelmesi bugüne kadar kendine özgü bir yöntemi olan bilimsel araştırmalar ve bunun uygulamadaki ürünü olan teknoloji ile mümkün olmuştur. Nitekim bu konu ile ilgili olarak Cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk, 30 Ağustos 1924'de Dumlupınar'da şu sözleri söylemiştir.

"Dünyada herşey için, maddiyat için, maneviyat için, muvaffakiyet için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin ha-

* Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Rektörü

Levent Şahverdi Arşivi

ricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir. Yalnız, ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekamülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanında takip eylemek şarttır."

Bu sözlerdeki Fen kelimesi bugünkü anlamı itibariyle matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyolojiyi kapsayan temel bilimler anlamına gelebilir. Ancak 20. Yüzyılın başında Dünya'da ve Türkiye'de "teknoloji" kelimesinin pek kullanılmadığı ve hatta bilinmediği hususu dikkate alınırsa o gün ifade edilen geniş anlamlı bilim ve fen kelimelerinin aynı anlamda "teknoloji" kavramını da kapsadıkları görülecektir.

Atatürk o yıllarda gelecekte teknolojik gelişmeye sahip olan ülkelerin birçok alanda lider konumuna geleceğini ve güçlü devlet olacaklarının farkına varmış, gelecekte yapılması gereken icraatlarla ilgili olarak 1923 yılı Ocak ayı sonlarında Alaşehir'de yaptığı bir konuşmada şu hususları dile getirmiştir.

"Arkadaşlar, bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, ilim ve iktisat zaferleri olacaktır. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım", Yine aynı günlerde **"Bu tedbirlerin en mühimi ve en birincisi "ilim ve irfandır"** diyerek Türkiye'nin kalkınmasının temel taşının bilimsel çalışmalar ve buna dayalı üretim sistemleri ile bilgili ve kültürlü bir toplumun varlığı sayesinde mümkün olabileceğine işaret etmiştir.

Gerçekten Türkiye 74 yıl içinde birçok alanda çok büyük mesafeler katetmiştir. Kuruluş yıllarında sadece bir üniversiteye sahibolan Türkiye Cumhuriyeti bugün 53'ü Devlet, 16'sı Vakıf olmak üzere toplam 69 üniversiteye sahiptir. Bu üniversitelerin fakülte ve yüksekokullarında toplam 1,3 milyondan fazla çocuğumuz öğrenim görmektedir.

Binlerce genç aydınını Çanakkale'de kaybeden Türk toplumunun daha fazla bilim adamına ihtiyaç duyduğunu ve Türkiye Cumhuriyetinin tek-

Levent Şahverdi Arşivi

nolojik gelişmeye ihtiyacı bulunduğunu gören Atatürk; birçok Türk gencini Batılı üniversitelere göndererek oradaki en yeni bilimsel çalışmaları yerinde görmelerini sağlamıştır. Öğrenimlerini 1940'lı yıllara doğru tamamlayarak ülkemize dönen bu gençler; hem yeni kurulan kamu kuruluşlarının, hem de üniversitelerin gelişmelerine büyük katkılar sağlamışlardır. Daha sonraki yıllarda yurtdışına lisans ve lisansüstü seviyede onlarca öğrenci gönderilerek öğrenim yaptırılmıştır. Bugün mevcut kaynakların en iyi şekilde kullanılarak yeni üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacını karşılamak üzere 5000 civarında lisansüstü öğrencimiz Batı Üniversitelerinde ihtisas yapmaktadır. GYTE'nin de 50 öğrencisi ABD ve İngiltere'de doktoralarını sürdürmektedir. Her geçen yıl içerisinde yurtdışına GYTE hesabına öğrenci gönderilecektir. Globalleşen bir dünyada bilgiye teknolojiye ulaşmanın en önemli yollarından biri de budur. Ancak GYTE ve benzeri teknoloji üniversiteleri daha fazla lisansüstü öğrenci yetiştirerek bu sayı en aza indirilebilir. Bunun yanısıra; ilköğretim ve liselerdeki eğitim-öğretim müfredatlarında mutlaka bir reforma gidilerek, öğrencileri ezberciliğe yönelten sistem yerine onların araştırıcılık yönlerinin ağır basacağı bir sistemin uygulanması zorunludur. Belli bir sistemin uzantısı olan üniversitelerde ne kadar gayret edilirse edilsin gençlerimize araştırmacı ruhun verilmesi kolay olmamaktadır.Orta öğretimden itibaren kendini gösteren bu olumsuz tablonun acilen onarılması gerekmekte, öğrencilerin yeteneklerini ortaya çıkarabilen daha fazla araştırıcı beyin yetiştirmenin yolları aranmalıdır. Nitekim bu konuda büyük Atatürk; "İlim tercüme ile olmaz, inceleme ile olur" sözü ile bilimsel araştırmanın nedenli önemli olduğunu vurgulamıştır.

74 yıl önce sadece çıkardığı madenleri ihraç edebilen, hiçbir sanayi ürünü olmayan Türkiye Cumuhriyeti, bugün başta tekstil olmak üzere birçok sanayi ürününü ihraç eder duruma gelmiştir. Bu ürünler arasında telekominikasyon gibi yüksek teknoloji tabanlı sanayi dalları da bulunmaktadır.

Ancak, benzer alanlarda lisans yerine kendi milli teknolojimizin yaygınlaştırılması için mutlaka Ar-Ge faaliyetlerine ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Birçok gelişmiş ülkede GSMH içindeki Ar-Ge harcamalarının payı %2'nin üzerinde olmasına karşın, Türkiye'de bu pay 1990 yılından itibaren % 0.32 ile % 0.53 arasında sürekli değişmiş, ne yazık ki 1991 yılından itibaren de bu pay sürekli düşerek % 0.38'e gerilemiştir. 1993 yılı Bilim ve Teknoloji Şurasında 10 yıl içinde Ar-Ge harcama yüzdesinin en az % 1'e çıkarılmasının planlanmasına rağmen, ne yazık ki bu hususta önemli bir gelişme olmamıştır.Bilimsel ve teknolojik gelişmede 10.000 faal nüfus başına düşen Ar-Ge personeli de önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Bu noktada Türkiye'de 1990 yılında 6.7 olan araştırıcı sayısı bugün 9 civarındadır.Ancak, bu rakam Güney Kore'de 460, öteki gelişmiş ülkelerde 100'ün üzerindedir. Türkiye genç ve dinamik nüfusunu çağın ihtiyaç duyduğu alanlara yöneltebildiği ve çok iyi bir biçimde eğitebildiği taktirde 21. Yüzyılın başlarında sözkonusu parametrelerin dünya eşik değerlerini aşarak diğer ülkelerle olan açığını süratle kapatabilecek bir konuma gelebilecektir. Enformasyon toplumu, diğer bir değişle bilgi toplumu haline gelebilmenin önşartlarından biri de budur. Öte yandan son 10 yıl içinde uluslararası atıf indekslerine giren makale sayısı bakımından Dünya sıralamasında 44. sıradan 29. sıraya yükselmemiz sevindiricidir. Bu yükselmenin sürmesi en büyük dileğimizdir.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda demiryolu taşımacılığına büyük önem verilmiş ve o günkü şartlarda büyük bir demiryolu ağı oluşturulmuştur. Atatürk'ün ulaşım sektöründe, özellikle demiryollarında başlattığı hamleler, aradan geçen 59 yıl içinde devam etmemiş ve Türkiye karayolu taşımacılığına ağırlık vermeye başlamıştır.Bugün Türkiye trafik kazaları bakımından Dünyanın hiçbir gelişmiş ülkesinde görülmeyecek boyutlarda bir felaketle karşı karşıyadır. Bir türlü önlenemeyen trafik kazalarının gerekçeleri olarak; ihmalkârlık, hatalı sollama, hava şartları, alkollü araç kullanımı vb. gibi unsurlar sıralanmaktadır. Bunlar elbette doğrudur. Ama bu konuda hiçbir zaman uzun vadeli kalıcı çözüm üretmeye çalışılmamıştır. Artık demiryolu taşımacılığı da bilgi yoğun ve ileri teknolojilere dayalı bir araştırma sahası olmuştur. Karayolu ağırlık mevcut taşımacılık

Levent Şahverdi Arşivi

sistemi; sebep olduğu kirlenme, kazalar ve trafik tıkanıklığı ile ulaşımın seri gelişmesini engellemekte ve ekonominin gelişmesinde en büyük rolü oynayan hareketliliği yok etmektedir. Avrupa ve Asya'nın birçok ülkesinde bu durumu değiştirmek için demiryollarına özel önem verilmiş ve ilk olarak 30 yıl önce Japonya'da kullanılmaya başlanılan ileri teknoloji ürünü yüksek hız trenleri, hizmet verdiği ülkelerde 200-600 km arasındaki mesafelerde saatteki hızı 560 km varan demiryolu ile ulaşım, hava yoluna tercih edilmeye başlanmıştır. Son 10 yıl içinde geliştirilen ve saatte 400-500 km hız yapılabilecek "Maglev" trenleri ile Ankara-İstanbul arası 1 saate inmiş olacaktır. Görüldüğü gibi bazı alanlarda ileri teknoloji üretimi 20-30 yıl gibi uzun birzaman dilimini kapsamaktadır. Atatürk döneminde bu alanda başlatılan çalışmalar bugüne kadar artan araştırma temposu ile sürdürülebilseydi Türkiye'de daha ucuz ve seri demiryolu tesisi ile bu yarış kervanına katılabilecekti.

Atatürk o yıllarda, gelecekte teknolojik gelişmeye sahip olan ülkelerin liderliği ve ekonomik gücü ellerine alacağının farkına varmış ve bu fikirlerini 1923 yılı Ocak ayının sonlarında Alaşehir'de yaptığı bir konuşmasında şöyle dile getirmiştir.

"Arkadaşlar, bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, ilim ve iktisat zaferleri olacaktır. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım" demiştir. Bu sözlerinin devamını 26 Ocak 1923 günü Salihli'de yaptığı bir konuşmasında dile getirmiş ve **"Bundan sonra memleketimizin kati kurtuluşu için pek kuvvetli ve esaslı tedbirler ittihaz etmek icabeder. Bu tedbirlerin en mühimi ve en birincisi ilim ve irfandır"** diyerek Türkiye'nin kalkınmasının teknolojik gelişme ve eğitim olduğunu bir kere daha vurgulamıştır.

Atatürk 1937'de T.B.M.M. 5. Dönem 3. Toplantısının açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmasında

"Bu yıl içinde denizaltı gemilerimizi memleketimizde yapmaya

Levent Şahverdi Arşivi

başladık. Hava kuvvetlerimiz için yapılmış olan üç yıllık program büyük milletimizin yakın ve şuurlu alakasıyla şimdiden başarılmış sayılabilir. Bundan sonrası için bütün tayyarelerimizin ve motorlarımızın memleketimizde yapılması ve harb hava sanayiinde bu esasa göre inkişaf ettirilmesi iktiza eder" diyerek kendi teknolojimizi ve sanayimizi geliştirmemiz gerektiğini vurgulamıştır." Sanayileşmek en büyük milli davalarımız arasında yer almaktadır" diyerek, kalkınma hamlesinin en büyük dava olduğunu ortaya koymuştur.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti Uçak Sanayiinde önemli mesafeler katetmiş, F-16 savaş uçakları ve Casa tipi nakliye uçaklarının önemli bir bölümü ile yangın söndürme ve pilotsuz uçakları kendi imkânları ile imal edebilir hale gelmiştir. Bu küçümsenemeyecek bir gelişmedir. Havacılık, ülkelerin en stratejik savunma unsuru olmuştur. Bu itibarla anılan sektöre daha fazla ağırlık verilerek bir taraftan yapılan üretimle kendi ihtiyacımızın sağlanması, öte yandan bir bölümünün ihraç edilerek ülkenin kalkınmasına katkı sağlanması zarureti vardır.

Türkiye'nin 74 yıl içinde Uçak Sanayiinde geldiği noktanın uzay teknolojisini destekleyecek seviyeye geldiği söylenemez. Cumhuriyetin ilk yıllarında uçak sanayi için başlatılan mütevazı çalışmalar, eğer kesintisiz olarak sürdürülebilseydi, bugün sayıları 5 parmağın 5'ini geçmeyen ve uzay teknolojisi üreten ülkeler arasında olabilecekti. Türkiye uzun vadede mutlaka uzay teknolojisine sahip olmalıdır. Bu noktadan hareketle ülkemizin önceliklerine göre yapılanan Enstitümüzün uzun vadeli bilim ve teknoloji politikasının bir bölümünü uzay teknolojisi üzerinde yapılacak çalışmalar oluşturmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün çizdiği ideal olarak eğitim, bilim ve teknoloji noktasına henüz ulaşılmamıştır. Şu anda Türkiye'de ortalama eğitim süresi 3,5 yıldır. Bu süre gelişmiş ülkelerde 8-10 yıl arasında değişmektedir. Unutulmamalıdır ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün eğitim ve öğretimde başlattığı büyük hamleler günümüze kadar yeterli ölçüde yerine getirilebilseydi, bugün için bu sü-

Levent Şahverdi Arşivi

renin en az 6-7 yıl olacaktı. Bu itibarla bu eğitim öğretim yılında uygulamaya konulan kesintisiz 8 yıllık eğitimin ne kadar gecikmiş bir karar olduğu anlaşılacaktır.

GYTE; bilgili, geniş ufuklu, çağın gerçeklerini gören ve çağdaş gelişmeleri yakından izleyen ve çağdaş bilgilerle donatılmış bir gençlik yetiştirerek Türk bilim ve teknoloji hayatına damgasını vurmaya hazırlanmaktadır. GYTE, 3 yıl önce başlattığı eğitim-öğretim faaliyetleri sonucunda bugün 632 master ve doktora öğrencisine başarılı bir eğitim-öğretim yaptırmanın gururunu yaşamaktadır. Halen bilgi çağının gereği olan bilgi altyapısını oluşturan ve laboratuvarlarını bu temel üzerine kuran GYTE, kendini 2000 yılına hazırlamaktadır. Enstitümüz 2000 yılında en az 2000 ve halen inşaat çalışmaları sürdürülen Muallimköy Kampüsü'nün tümüyle tamamlanması halinde en az 4000 lisansüstü öğrencisi kabul edecektir. 565 idari ve 1614 akademisyeni ile Türk bilim hayatını yönlendirecek, ileri teknoloji alanlarında üreteceği projelerle Türk sanayinin dünya ticaretinde arzu edilen rekabet ortamının yakalanmasına vesile olacak ve böylece Türk toplumunun her alanda güçlenmesine katkıda bulunacaktır. GYTE ve öteki üniversitelerin bu tür çalışmalara ivme kazandırmaları, Cumhuriyetin kuruluşunun 100. Yılına ulaşmadan Türkiye'yi bilim ve teknolojide dünyanın en önde gelen ülkeleri arasına sokarak Ulu Önder'in ruhunu şad edecektir. Atatürk gençliği, bunu gerçekleştirebilecek ruh, anlayış, bilgi ve kapasiteye sahiptir. İç ve dış mihrakların sürekli uğraşmalarına rağmen Türk Milleti; ülkesi ve ve milleti ile bölünmez Türkiye Cumhuriyeti idealini sonsuza kadar yaşatacaktır.

Bu duygu ve düşüncelerle bugün öğleden sonra kutlamaya başlayacağımız Cumhuriyet Bayramının hepimize ve Türk Milletine kutlu olmasını diliyor, hepinize saygılarımı sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

PANEL KONUŞMALARI

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANI

PROF.DR. AZMİ SÜSLÜ

Sayın Milletvekilim, Saygıdeğer Valim, Sayın Askeri ve Mülki Erkân, Kıymetli Meslektaşlarımız, Saygıdeğer Konuklar..

Sayın Valimizin ve Rektörümüzün ifade ettikleri gibi bu yıl son birkaç gününü yaşadığımız şu günler içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 74. Yıldönümü'nü kutluyoruz.

30 Ekimden itibaren de Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yıl kutlamalarına başlamış olacağız. Öyle zannediyorum ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yıldönümü, en az 25. yılındaki kadar, 50. yılındaki gibi kadar coşkuyla kutlanmalıdır. 74. yılın bitişi ve 75. yılın başlayışı münasebetiyle, Cumhurbaşkanlığının gözetim ve denetiminde Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun dört bağlı kuruluşunda biri olan ve 1931,1932'li yıllarda Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulmuş olan Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu'nun da yanısıra 14. yılını kutladığımız Atatürk Araştırma Merkezi yaptığı birçok bilimsel faaliyetlerin yanısıra Türkiye'nin her tarafında ve yurtdışında, Valiliklerle, Rektörlüklerle, Belediye Başkanlıklarıyla, Araştırma Kurumlarıyla, Kars'tan Diyarbakır'a, Van'a tâ Muğla'ya kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin 74. yıl yılında yaptığı gibi önümüzdeki 75. yıl içerisinde de bilimsel faaliyetler yapacaktır. Bu, Merkez'e verilen anayasal bir görevdir. Bu, aynı zamanda her bilim adamının, her Türk vatandaşının da görevidir.

Saygıdeğer Dinleyiciler,

Atatürk ilke ve inkılâpları, Sayın Valimizin'de ifade ettikleri gibi, belirli kalıplar içerisinde, o çağ için, o dönem için geçerli olan bir sis-

Levent Şahverdi Arşivi

tem değil akla, bilime, teknolojiye, çağa ve geleceğe uygun olan bir sistemdir. Atatürk'te hep böyle düşünmüştür. Onun için Atatürkte, Atatürk ilkeleri de 20. yüzyıl sonlarında ve 21. yüzyılda hep bu cevaliyetini, bu aktivitesini devam ettirmiş, devam ettirecektir.

Mustafa Kemal'in aydınlarla ilgili çok önemli teşhisleri vardır. ben bunlardan ikisi üzerinde durmak ve kısaca Atatürk'ün hayatından belirli kesitleri dile getirdikten sonra sözü diğer konuşmacılara bırakmak istiyorum. Konuşmaların sonunda da paneli tartışmaya açacağız. Bu konuda değerli görüşleri olan kişiler olur. Bizim bilmediğimiz, bilemediğimiz, görmediğimiz hususlar da olabilir. El elden üstündür prensibini hep kabul ederiz. Ama arkadaşımızın açılış konuşmasında ifade edildiği gibi, sözlü değil yazılı olursa hangi meslektaşımıza sorulursa, dilimizin döndüğü kadarıyla cevaplandırmaya çalışırız. Zaten Atatürk'ün İlkelerinden biridir, konuşmak, görüşmek, fikir almak. Atatürk aydın portresini çizerken "bizim aydınlarımız içerisinde çok iyi düşünenler var" diyor. "Fakat umumiyetle hatamız şudur ki" aydınlar içerisine kendisini de koyuyor mütevazi insan, kendisinin hatalı olabileceğini de ima ediyor ama aydın portresini çiziyor, "umumiyet itibariyle şu hatamız vardır ki inceleme ve araştırmalarımızda zemin olarak çok kere kendi memleketimizi, kendi tarihimizi, kendi an'anelerimizi, kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almayız. Aydılarımız belki bütün cihanı, bütün diğer milletleri tanır. Lakin kendilerini pek o kadar bilmezler" diyor. Bu da, o dönemde de belki günümüzde de bir aydın hastalığı. Atatürk, aydın portresini, görevini 1919'da şöyle çizmiştir: "Siyasi kavgaların çoğu neticesizdir fakat toplumsal çalışma her vakit için verimlidir. Bizim aydınlar buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğramazlar, neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar. Memleketi gezmeli, görmeli, milleti tanımalıdır. Eksiği nedir görüp göstermelidir. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa lafla sevgi fayda vermez" diyor.

Gerçekten Mustafa Kemal'in başarısının sırrını birçok yabancı bilim adamı, yerli bilim adamı incelemiş, gerek onun askeri mücadele döneminde, gerekse Cumhurbaşkanlığı döneminde o büyük insanın

Levent Şahverdi Arşivi

büyüklüğü üzerinde durmuşlardır. Biz geçen yıl Atatürk Araştırma Merkezi olarak yurtdışındaki devlet adamları ve bilim adamlarının Atatürk hakkında söylediklerini toplamaya çalıştık. 1981 yılı da Atatürk'ün doğumunun 100. Doğum yıldönümü münasebetiyle malum olduğu üzere Birleşmiş Miletler UNESCO Genel Kurulu da Atatürk'ü dahi liderler içerisinde hem siyasi açıdan, hem askeri açıdan, hem özellikle halkıyla birleşmesi, bütünleşmesi ve ülkesi içinde ve dışında da barışçı yaklaşımları ve faaliyetleriyle dünya liderleri içerisinden seçmiştir. Bu çerçeve içerisinde yurtdışındaki bilim adamlarının, devlet büyüklerinin Atatürk hakkındaki sözleri Almanca olarak yayınlanmıştı. Biz bunu Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981 adıyla Türkçeye de tercüme ettirdik. Atatürk hakkında o kadar yazılan şeyler var ki, günlerce, haftalarca konuşulsa yeridir.

Atatürk'ün kendisi ve eserleriyle ilgili birkaç kesitini bu şekilde verdikten sonra şunu da ifade etmek isterim. Atatürk'ün en büyük sırrı bence O'nun halk adamı olmasındandır. Gücünü halktan almıştır. Sayın Valimiz ve Sayın Rektörümüz de ifade ettiler, O, mütevazı bir aileden gelmiştir ve etrafına öyle ufuktan bakan kişilerdendir. Hep halkına danışmış, halkıyla görüşmüştür. Savaş yıllarında bu böyle olmuştur. Samsun'a geldiği zaman "vicdanımda millî bir sır olarak sakladığım" dediği bir takım şeyleri daha sonra yılın sonuna doğru Ankara'ya Aralık ayında geldiği zaman bırakmıştır. Orada da hep millet iradesini, milletin kararlığını esas almıştır. İrade-i milliye basit bir slogan değil, milletvekiliyle, valisiyle, kaymakamıyla, subayıyla, imamıyla, öğretmeniyle, halkıyla hemhal olmasıdır. Hep halkına danışmış, hep onların fikirlerini, hissiyâtını esas almıştır. Atatürk'ün Millî Mücadele yıllarındaki büyüklüğü buradan kaynaklanmaktadır ve Sivas'a gelinceye kadar İrade-i Milliye adıyla ortaya konulan bu sistem, aynı zamanda bir basın organı haline gelmiştir. Mustafa Kemal Ankara'ya geldiği zaman Sivaslılar, Erzurumlular İrade-i Milliye gazetesini vermemişlerdir ve Mustafa Kemal esas vicdanındaki sırlardan bir tanesini Ankara'ya geldiği zaman 1919'un Aralık ayında ortaya koymuş ve gelişen olaylar çerçevesinde bu defa irade-i milliye hakimiyet-i milliyeye dönüşmüş ve yine bir basın-yayın organı olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte Mustafa Kemal'in bir halk adamı olması halkla birlikte mücadele etmesi, gücünü halktan alması dünya siyasetçilerinin en çok üzerinde durduğu olaylardan biri. O, devrindeki birçok dünya liderinden farklı olarak gücünü halktan alıp iktidara geldikten sonra, savaş bittikten, çileli mücadele bittikten sonra sırtını halka dönen, despotluk yapan bir lider değildir. Çağındaki dünya liderlerine baktığımızda, Atatürk'ün farklı olduğunu görürüz. Atatürk, gücünü, hissiyatını milletten almış, ama yine milleti yüceltmiştir. O'nun büyük eseri Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Yani hâlk iradesini hakim kılmak için hakimiyet-i milliyeyi tesis etmek için ömrünün sonuna kadar savaşmıştır. Atatürk'ün büyüklüğü unutulmazlığı buradan kaynaklanmaktadır. Atatürk'le ilgili olarak yabancı gözlemcilerin çok enteresan görüşleri vardır. Ben bunlardan birine temas ederek sözü bitirmek istiyorum.

İstanbul'da yapılan 6. Askeri Tarih Semineri'nde bir meslektaşımız tarafından dile getirilen bir anı, Japon Subayı olan Hoşimato Kingaro'nun anısı. Rusya'daki ateşemiliterliğinden sonra 1927-30 yıllarında da Ankara'nın Japon Ateşemiliteri olarak görev yaptı. Bu üç yıllık görevi sırasında da hem Atatürk'le görüştü, hem de Nutuk'u ve Atatürk'ün bütün sözlerini eserlerini baştan sona inceledi. Nutuk'u inceledikçe Atatürk'ün büyüklüğünü anladı. O'nun, bir çok Türk yazarının ve Afet İnan'ın tekrarladıkları gibi hem tarih yapan, hem de tarih yazan bir lider olduğunu gördü. Birçok dünya lideri tarih yapmıştır. Ama tarihini yazanlar özellikle Mustafa Kemal Atatürk gibi sağlığında yazanlar çok nadirdir. Bu yıl aynı zamanda Atatürk'ün büyük Nutku'nun 70. yılını da kutluyoruz. Tabii Japon Albayı Atatürk'ün eserlerini hem yazılarıyla hem eserleriyle inceledikten sonra kendi ülkesine dönüyor. Ama Atatürk'ten çok etkilenmiş. İkinci Dünya Savaşı'nın hareketli dönemleri başlamak üzere ve Japon felsefesine şu kanaati getirmeye çalışıyor: Kurduğu Kiraz Derneği'yle bir büyük dünya savaşının yeniden başlayacağını ve bu çalkantılı dönemde doğulu bir ülkenin, küçük bir ülkenin batılı büyük devletleri, emperyalist devletleri yenebileceğini düşünüyor. Bu felsefenin esinlenme kaynağı da Mustafa Kemal Atatürk. Gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Milli Mücadele yıllarında emperyalist devletlerin,

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinde güneşin batmadığını ilân eden büyük deniz İmparatorluğu İngiltere'nin, kara imparatorluğu İtalya ve Fransa'nın hepsinin birden dize getirildiği o büyük savaşta, deniz savaşında, kara savaşında yenildiklerini gözlemiş Dünya devletlerinin savaşı bırakıp da kaderlerine razı oldukları Birinci Dünya Savaşı sonunda tekrar bir savaşa, bir Millî Mücadele'ye bir Kurtuluş Savaşı'na giren bir milletin liderini taklit ediyor. İlham kaynakları Atatürk ve Onun gücünü aldığı Türk milleti.

İşte bugün Gebze'de de, ben birçok defa geçtim ama ilk defa içerisine girerek görüyorum, bir büyük şehir görünümündeki Batı Anadolu'muzun bu köşesinde de, Orta Anadolu'muzda da, geçtiğimiz yıllarda gittiğimiz Maraş'ta, Antep'te, Denizli'de, Konya'da, Kayseri'de de, bu Millî Mücadele yılları, batılıların bir mucize dedikleri, ama Atatürk'ün ifadesiyle bir mucize olmayıp Türk insanının, Türk halkının kanında, damarlarında, kromozomlarında olan o yüksek ruh, tekrar 74 yıl sonra bütün Anadolu'da fışkırıyor. Ben her tarafta görüyorum. Bakınız, Amerika Birleşik Devletleri eski büyükelçisi Grossman, ülkesine döndüğü zaman Yunanistanla Türkiye arasındaki dengeler konusundaki tereddütler üzerine Senato'da şunu ifade ediyor: "Anadolu halkı 75-80 yıl önceki gibi bir mucize yaratıyor. Bu bizim kendi mantığımızla, Batılı mantığımızla anlayamadığımız, göremediğimiz, kavrayamadığımız yeni bir iktisadi mücadeledir, iktisadi mucizedir." Bu iktisadi-ticari hareket de bizim için bir mucize değildir. Atatürk'ün ifadesiyle "Çalışkan, zeki Türk insanı" için o mucize tekrar gerçekleşiyor. Bu girişten sonra ben sözü ilk sözü Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi Sayın E. Tümgeneral Ali İhsan Türkkan Paşamız'a "Atatürk İlkelerinin Çağdaş Yorumu" konuşmaları için sonuncu konuşmacı olarak da Yine Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi ve Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın Doç.Dr. Mustafa Gül'e "Atatürk'e göre Bilim ve Teknoloji" konulu konuşmaları için bırakıyorum. Buyurun Sayın Türkkan.

E. Tüm Gen. ALİ İHSAN TÜRKKAN (ATATÜRK İLKELERİ'NİN ÇAĞDAŞ YORUMU)

Değerli konuklar, Yarın Cumhuriyetimizin 74'ncü yılını kut-

Levent Şahverdi Arşivi

luyoruz. Atatürk'ün en büyük eserim dediği, yine O'nun 10'ncu Yıl Nutku'nda "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir" dediği, yüzyılımızın en dikkate değer ve en büyük olayının 74' ncü yılını kutluyoruz.

Kurulduğu 1923 den itibaren büyük gelişmelere sahne olan, milli egemenliğe dayalı akılcı ve laik cumhuriyet, Türkiye'mizi bugün İslam dünyasının tek demokratik, lâik ve serbest piyasa ekonomisine dayalı ülkesi haline getirmiştir. Bu nedenle, batı dünyası bile cumhuriyetimizi bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan Türk Cumhuriyetleri'ne doğal bir model olarak göstermektedir.

Büyük Atatürk bu büyük eserini oluştururken, sahip olduğu tüm deneyim ve birikimlerinin O'na kazandırdığı ivme ve bir sanatkâr titizliği ile zihninde tasarladığı, "milli bir sır" olarak gönlünde muhafaza ettiği lâik cumhuriyet modeline can veren ve onu çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracak olan esasları da ortaya koymuştur.

İşte Atatürk'ün ortaya koyduğu ve lâik Cumhuriyetin dayandığı temel prensiplere biz Atatürk ilkeleri diyoruz.

Bu ilkelerin yöneldiği temel amaç ve Türk toplumuna getirdiği en büyük yenilik; Milli egemenlik ilkesine dayanan tam bağımsız, güçlü milli, modern ve lâik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır.

Atatürk ilkeleri benden önce değerli konuşmacı Prof.Dr. Yaşar Akbıyık tarafından açıklandı. Bu ilkeler, Türk toplumunu çağdaş bir toplum haline gelmesini amaçlayan siyasal, hukuksal, kültürel, toplumsal ve ekonomik alanlarda yapılan inkılaplara kaynak teşkil etmişlerdir.

Atatürk ilke ve inkılapları tam ve mükemmel bir bütünlük teşkil ederler. Biri diğerini tamamlar. Birini ötekinden ayrı düşünmek ve değerlendirmek mümkün olsa bile doğru değildir. Çünkü onlar Türk Milleti'nin özellikleri, bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları, yaşadığı coğ-

Levent Şahverdi Arşivi

rafi ortam ve bölgede oluşabilecek siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler gözönüne alınarak ortaya konmuştur.

Bu ilke ve inkılaplar Türkün öz malıdır. Asaleti ile, özellikleri ile Türk'tür, kaynağı millettir, milli dinamizmdir.

Değerli konuklar,

74'ncü yılını tamamlayan Cumhuriyetimizin son çeyreğinde gelişen olaylar, özellikle son on yıldan itibaren;

- Dış politikada Türkiye'nin caydırıcılığının zaafa uğradığına dair değerlendirmeler, örneğin, başta yakın komşu devletler olmak üzere, pek çok güç ve odağın, Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'ye dayatılmış olan SEVR'i, hiç değilse bazı maddelerini, gerçekleştirmeyi birkez daha deneme cür'etini göstermeleri,

- İçerde ise, lâik devlet ve lâik hukuk rejimine aykırı karşı devrimci hareketin, cumhuriyetin hiçbir döneminde olmadığı derecede güçlü olarak ortaya çıkması, diğer yandan, büyüyen sorunlara çare bulmak yerine, sen-ben kavgasına dönüşen siyasi partiler ve parlamentoya güvenin azalması, siyasi iktidar mücadelesinin zemin değiştirmesine ortam hazırlamıştır.

Şimdi bir yanda, Atatürk'ün kurduğu ve O'nun ilkelerinin aydınlattığı cumhuriyete sadık güçlerin birbirleriyle rekabeti vardır; bir de öbür yanda, bu cumhuriyete ve Atatürk ilkelerine karşı her türlü güçlerin, çevrelerin iktidarı ele geçirmek üzere yürüttükleri mücadele vardır. Ve bu mücadelede, en azından Atatürkçü olan güçler ciddi ölçüde zemin kaybetmiş durumdadırlar.

Cumhuriyet ve hatta Türkiye düşmanı, Sevr yandaşı çevreler bu durumu "paradigmanın iflası" yani cumhuriyetin ilkesel, siyasal, ideolojik temellerinin çöküşü olarak niteliyorlar.

Doğru mu bu?

Levent Şahverdi Arşivi

Hayır. İkinci Cumhuriyet yandaşlarının, şeriat özlemi çekenlerin, yeni bir Sevr hayal edenlerin göremedikleri veya gözlerden kaçırmaya çalıştıkları çok önemli bir gerçek var:

Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk ilkeleri bugün de dimdik ayaktadır. Üstelik dünyadaki siyasal gelişmelerin de en somut biçimlerde ortaya koyduğu üzere, Türkiye'nin Atatürk'ün önderliğinde seçtiği yol, benimsediği dünya görüşü, doğruluğunu ve geçerliliğini, zamanın ve uygulamanın sınavından geçerek kanıtlamış bulunuyor.

Türkiye Cumhuriyeti ile hemen hemen ayni tarihte kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çöktü ve dağıldı. Türkiye'nin çok partili demokrasiye adım attığı tarihte kurulan Yugoslavya Federasyonu aynı sonu çok daha kanlı ve acılı bir biçimde yaşadı. Her iki federasyon da yürütmeye çalıştıkları siyasal-toplumsal rejimin başarısızlığının yanında dil, din, mezhep ve soy farklılıklarını aşarak "ulus-ötesi devleti" kurmayı amaçladılar. Sovyet Rusya bunu ortak bir "Sovyet insanı" yaratmaya çalışarak; Tito yönetimi ise soy, din ve mezhep farklılıklarını muhafaza edip, bunun üstünde bir gönüllü birliktelik oluşturarak gerçekleştirmeye yöneldiler. Her iki yaklaşım da komünist parti rejiminden bağımsız olarak iflas etti. Bu federasyonlarda kapitalist rejim de yürürlükte olsaydı, görünen o ki sonuç yine dağılma olurdu. Nitekim Belçika federasyonu hızla aynı sona doğru ilerlemektedir. Keza Çek ve Slovakların eşit siyasal haklar üzerine kurulu iki uluslu federal yapıdaki ortak devletleri olan Çekoslovakya da kibarca ikiye bölündü.

Türkiye Cumhuriyeti ise Atatürk'ün önderliğinde soy, ırk, din, mezhep gibi ayırıcı, bölücü etkenlerin ekseninde değil de "kültür birliği" zemini üzerinde, kimsenin soyuna, diline, dinine, mezhebine bakılmaksızın tüm yurttaşların yönetimde eşit hak ve yetkilere sahip oldukları anlayışı temelinde kuruldu. "Türk" nitelemesi daha 12'nci yüzyıldan beri, üstelik Haçlılar'ın bile gözünde bu topraklarda yaşayan herkese ortak bir kimliği tanımlar, belli bir soya ayrıcalığı değil. Bunun içindir ki "Türkiye" soy kökeni ne olursa olsun, Cumhuriyete

Levent Şahverdi Arşivi

yurttaşlık bağıyla bağlı herkesin ortak vatanıdır ve bu ad, 1085 den, ilk Haçlı Seferinden beri bu topraklarla özdeşleşmiştir.

En hafifi "mozaik" benzetmeleri olan ve Kürt kökenli olup da Türk kökenlilerden ne ekonomik-ticari yaşamda, ne siyasette, ne ülke yönetimine katılımda en küçük bir ayırım görmeden yaşayan yurttaşlar üzerinde iğrenç kışkırtmalarla, yapay olarak, zorla yaratılmak istenen ikilik, halkı ikiye bölemediyse ve teröristlerin yürüttükleri savaş gerçek bir iç savaşa dönüşemediyse, Kürtçülük veya Alevilik üzerine kurulu partiler bugüne dek Kürt ve Alevi seçmenlerin ancak çok küçük bir bölümünün oylarını alabildiler ise, bunun bir nedeni bu topraklarda bin yıldır eşitlik içinde birlikte yaşayan halkın sağlam kimlik bilinci, diğer bir nedeni de Türkiye Cumhuriyetinin doğru ilkeler, düzgün ve sağlam temeller üzerinde kurulmuş olmasıdır.

Hayır.. Türkiye Cumhuriyetine can veren, onu ayakta tutan ilkeler iflas etmedi. 1923 te bu ülkede "ulus devleti" olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti her türlü fesat ve karalamaya rağmen türünün çok başarılı bir örneği ise, 1946 dan itibaren geçilen çok partili demokrasi düzeni açısından da - batılı olmayan ülkeler arasında- aslında bunun en başarılı temsilcilerinden biridir. Kendilerini "ikinci cumhuriyetçi" olarak pazarlayanların ve benzerlerinin iddialarının aksine, Türkiye; Atlas Okyanusu'ndan Japon Denizi'ne kadar uzanan o muazzam coğrafya parçası üzerinde- batılı ülkeler bir yana bırakılırsa- çok partili demokratik düzenin yürürlükte olduğu ve adedi bir elin parmakları kadar bile olmayan ender demokrasilerden biridir.

Çok partili demokratik düzen, doğrudur, geçen kırk yıl içinde üç kez askeri müdahaleyle kesintiye uğradı ama, unutulmasın ki her seferinde "demokrasi" bir "düzen" olmaktan çıkmış "anarşi" ye dönüşmüştü. Ve her seferinde Silahlı Kuvvetler yangını söndürüp kışlalarına çekildiler. Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi tek parti yönetimi kurmaya kalkışmadılar.

Bugün Türkiye'ye demokrasi ve insan hakları konusunda ders

Levent Şahverdi Arşivi

veren devletlerden bir Fransa'nın, bir Almanya'nın, bir İngiltere'nin, bir ABD'nin aynı konulardaki son 70 yıllık sicili parlak değildir. Üstelik bu ülkelerin ve benzeri daha başkalarının bazı alanlarda ancak son yıllarda eriştikleri hukuksal düzenlemeler, birçok demokratik hak ve özgürlükler genç Türkiye Cumhuriyeti'nin daha en başlardan beri yürürlüğe koyduğu şeylerdir. Türkiye de bugün güya demokrasi adına eleştirilen şeylerin bir çoğunu bu ülkelerin -bırakın daha öncesini - son 70 yılında bile fazlasıyla bulmak mümkündür. Üstelik bugün bile söz konusu ülkelerde Türkiye'dekilere az çok benzer olaylar meydana geldiğinde alınan önlemlerin hiç de onların bizde eleştirdiklerinin gerisinde kalmadığı da ortadadır. Bunun sayısız örneğini gördük ve görmekteyiz.

Sonuç olarak;

20. yüzyılın sona ermekte olduğu günümüzde, yeni bir yüzyıla sadece takvim yaprakları itibariyle değil, maddi ve manevi koşullarıyla da girmekte olduğumuzun bilincindeyiz. *Eski'nin Yeni'ye* kolay teslim olmayacağını; yeniden ısıtılıp devreye sokulan emperyalist *böl* ve *yönet* politikalarından, dünyanın gelişmiş, gelişmemiş her köşesinde yeniden kanlanıp canlanan Haçlı zihniyetinden, Cihat çağrılarından, din bağnazlığından, tarikat salgınından anlıyoruz. Bu zararlı akımlar, tıpkı ölmek üzere olan bir bedenin son bir kez canlanıp silkinişi gibi, yeniden tarih sahnesinde o kanlı, o meşum rollerini son birkez oynamak üzere öne çıkmışlardır. Önümüzdeki dönemde, sadece Türk Ulusu değil, genel olarak bütün insanlık yepyeni bir tarihsel sınavdan geçecektir.

Atatürk Düşüncesi, yani her türlü ideolojik saplantıyı reddedip bilimi gerçek yolgösterici olarak alan, hiçbir şeyin sürgit kalamıyacağını, evrenin temel yasasının değişim ve yenilenme olduğunu savunan, bireyi devlete de,bireyi bireye de ezdirtmeye karşı çıkan, ulusçuluğu soya, sopa, kana değil kültür birliği temeli üzerinde özgür iradeye dayandıran, vatan sevgisini kendi vatanını savunmak, başkalarının vatanına göz dikmemek olarak anlayan, bu çerçevede "*yurtta*

Levent Şahverdi Arşivi

barış, dünyada barış" arzulayan Atatürk İlkeleri; geleceğin yüzyılında sadece Türk Ulusu'na değil, dünya uluslarına da ışık tutacak değer ve güçtedir.

Ne mutlu Türküm diyene!

Ne mutlu Atatürk'ün yolunda gidene!

Başkan: Sayın Türkkan Paşa'mıza biz de hem bilgi hem de heyecan dolu konuşmaları için teşekkür ediyoruz. Son konuşmacımız Doç.Dr. Mustafa Gül. Buyurun Sayın Gül:

Doç.Dr. MUSTAFA GÜL (BİLİM - TEKNOLOJİ VE ATATÜRK)

Bir ülkenin kalkınma düzeyi ülkenin sahip olduğu ve kullanabildiği bilimsel teknik gelişme ile yakından ilgilidir. Teknik gelişmelerin kaynağı bilimsel gelişmelerdir. Teknik buluşlar kesinlikle rastlantıya bağlı değildir. Bilimsel gelişmenin teknik gelişmeyi doğurduktan sonra iktisadî gelişme ve kalkınmanın ortaya çıkabileceği görüşü bilim çevrelerinde yaygın bir kanaat şeklindedir.

Bilim, büyük bir kesimi ile büyük ölçüde, entellektüel kültür, yani sağlam ve güvenilir bilgiye, objektif düşünceye dayanan ve ondan pay alan tefekkür alanı olarak bütün insanlar için ortak olup, bu gibi konulara ilgi duymuş insanların ortak zihinsel çabalarının ürünüdür[1].

Bilimsel ilerleme, bilimsel bilgi gelişimi, genel çizgileriyle gelişigüzel bir şekilde gerçekleşmez. Bilimsel bilgideki gelişim süreci ve bu süreçteki zincirleme adımlar her özel konu ya da alanın tabiatına, yapısına, doğmakta olan yeni bilginin iç bünyesinde geçerli olan mantıkî bağların mahiyetine bağlıdır.Bilim sayesinde insanoğlu günlük hayatında değişiklikler yaratabilmektedir. Bilim, toplumların sta-

1 Aydın Sayılı, "Atatürk ve Millî Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ve Entellektüel Kültür ve Teknoloji", **Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler**, Ankara, 1990, s.80.

Levent Şahverdi Arşivi

tikleşmeye eğilimli bünyelerine canlılık ve hareketlilik getiren imkânlara sahip bir faktördür.

Teknik ise insan topluluklarına ve bireylerine etkilerini çoğu zaman doğrudan, yani dolambaçlı yollara gitmeden yapabilen güçlü bir faktördür. Bilime dayalı teknoloji insan hayatında olağanüstü öneme sahip bir insan çabası türüdür. Teknoloji bilime dayalı olduğu oranda hareket kabiliyeti kazanmaktadır[2].

Konuyu incelerken Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında bilimin durumu öncelikle ele alınmıştır. Daha sonra ise, Atatürk'ün bilime ve teknolojiye yaklaşımı incelenmiştir.

1- Osmanlı Devleti'nin Duraklama ve Çöküş Döneminde Bilim ve Teknik

Onbeş, onaltı ve onyedinci yüzyıllardaki bilimsel çalışmalar Avrupa'yı onsekizinci yüzyılda "aydınlanma dönemine" getirirken, aynı yüzyıllar içinde Osmanlı İmparatorluğu'nda, bunun tam tersi gözlenmiştir. Onyedinci yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında bilim ve teknik yönden oluşmaya başlayan fark veya uçurum gittikçe derinleşmiştir. Bu farklılık, daha onyedinci yüzyılda kendisini hissettirmişse de, onsekizinci yüzyıldan itibaren, devlet tarafından da kabul edilip, bazı yenilik hareketleri için ilk adımlar atılmaya başlanmıştır[3].

Akıl çağına giren Batıya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nda geçen şu olay oldukça ilgi çekicidir: Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'nın isteği ve Baron de Todd'un teşebbüsü ile bir hendesehane açılır. Bu kurumun açılmasına karşı çıkan bazı hendesecilere Baron de Todd bir üçgenin iç açılarının toplamının kaç olduğunu sorması üzerine onlardan sadece bir kişi cevap ve-

2 Aydın Sayılı, **a.g.e.**, s.117.

3 Esin Kahya, "Onsekizinci ve Ondokuzuncu Yüzyıllarda Genel Çizgileriyle Osmanlılarda Bilim", **Erdem**, Sayı 3, s.491.

Levent Şahverdi Arşivi

rebilmiş ve o da "üçgenine göre değişir" diye cevap vermiştir.

18. Yüzyılın başında Avusturyalılarla yapılan savaşı, Vezir-i Azam Damat Ali Paşa'nın müneccimlerine danışması sonucu kaybettiğimizi ve bir müneccimin yanlış hesaplamalar yaptığı için cezalandırıldığını Osmanlı tarihleri yazmaktadır.

İkinci Mahmut döneminde açılan tıbbiyedeki anatomi derslerine bile karışılıyor, devrin şeyhülislâmı Müslüman cesetlerinden yararlanılmasına izin vermiyordu.

Ondokuzuncu yüzyıl, birçok bakımdan gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli değişmelerin gözlendiği bir zaman kesiti oluşturmuştur. Bu yüzyılda, onsekizinci yüzyılda vukuu bulunan Fransız İhtilâli'nin de etkisi ile Avrupa ülkelerinde görülen fikir hareketlerinin yanısıra, çeşitli bilim dallarında yapılan çalışmaların tekniğe tatbiki ile teknik alanda da süratli gelişmeler dönemi başlamış oldu. Teknik alanda görülen gelişmeler bilimsel çalışmaları etkilemiş, bilimsel çalışmaların süratlenmesine ve daha ayrıntı kazanmasına, yeni bilim dallarının kurulmasına sebeb olmuştur[4].

Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda onsekizinci yüzyılda başlatılmış olan yenilik hareketleri de devam ettirilmiştir. Bu hareketler Avrupa'daki gibi ülkenin kaderini değiştirir bir mahiyet arz etmemiştir. Çeşitli okullar açılmış ama bu okullar, istenildiği ve beklenildiği kadar verimli olamamışlardır. Bu okulların başarılı olamamalarındaki en önemli sebeplerden birisi hiç şüphesiz o devirde yani, onsekiz ve özellikle ondokuzuncu yüzyılda görülen siyasî istikrarsızlıkdır[5].

2- Atatürk'ün Bilime ve Tekniğe Bakışı

Atatürk'ün ideolojisinde, insan düşünce ve faaliyetlerinin mümkün

4 Esin Kahya, a.g.e., s.499
5 Esin Kahya, a.g.e., s.505.

Levent Şahverdi Arşivi

olan en büyük ölçüde akılcı doğrultuda ve arı bir bilim tabanı üzerine oturtulması gereği, bir temel ilke, bir kültür ana ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Atatürk, bu konuya ilişkin sözlerinde medeniyeti göz kamaştırıcı ve olağanüstü dönüşmelere götürebilen fizik ve kimya gibi tabiat bilimleri, yani bilimin fen dallarını vurgulamaktadır. Fakat, insanı ve insan topluluklarını inceleyen bilimlerin de Atatürk'ün bu sözlerinin kapsamı içine girdiği de açık seçik bir biçimde görülmektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle beraber, geleceğin bilimsel çalışmalarla sağlanacağını ifade eden Atatürk, 1923'de şunları söylemiştir:

"Arkadaşlar, bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat, bu zaferler, süngü ile değil, iktisat ve ilim zaferleri olacaktır. Ordularımızın şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetler, memleketimizi halâs-ı hakikîye sevketmiş sayılmaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferlerimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferiyât-ı askeriyemizle mağrur olmaya bu yeni ilim ve iktisat zaferlerimize hazırlanalım."[6]

Görüleceği üzere, Türk Devleti kurulurken, bilimsel zaferler, önde tutulmuştur.

Bilime ve eğitime verdiği önemi belirtirken **"Eğer Cumhurreisi olmasam maarif vekilliğini almak isterdim"**[7] diyen Atatürk, bütün faaliyetlerinde bilimin yol göstericiliğine başvurmuştur.

Gerçekten de, Osmanlı Devleti'nden devralınan insan gücü, genellikle ihtiyacı karşılayacak niteliklerden yoksun, aynı zamanda fikir ve hareket olarak hazırlıksız durumdaydı. Geleceğin yapıcısı olan işçi ve teknik uzmanları, bilim ve fikir adamlarını yetiştirmek, bir yandan da şartlar ölçüsünde örgütlenerek kalkınma çabalarına girmek o günkü

6 Akil Aksan, **Atatürk Der ki**, Ankara, 1981, s.74.
7 Akil Aksan, **a.g.e.**, s.69.

Levent Şahverdi Arşivi

durum içerisinde imkânsız görülüyordu.

Meselâ okul, üniversite, öğretmen, profesör, mühendis, ustabaşı, şoför, makinist yok denecek kadar azdı.[8]

Atatürkçü sistemde gelişmelerin açık olma zorunluluğu bulunmaktadır. Hangi yönlerde, hangi gelişmelere gidileceği ve öngörülen bu gelişmelerin hangi kriterlere göre tesbit edileceği meselesinde bilimin hakemlik edeceği hususu kabul edilmiştir. Bilim ve teknolojide ileri olmak, her türlü mücadelede başarılı olmanın başlıca şartı olarak görülmüştür. Atatürkçü sistemdeki hareketliliğin yön ve özelliklerinde, nitelik ve niceliklerinde en gerçek yol göstericinin bilim olacağı açıkça ortaya konulmuştur. Bilimsel değişmelerin toplumları nasıl etkilediğini ve değişmeye uymadan Türk milletinin de yaşayamayacağını 30 Ağustos 1924'de Atatürk şu şekilde ifade etmektedir:

"Efendiler, medeniyet yolunda muvaffakiyet yenilenmeye bağlıdır. Sosyal hayatta, iktisadî hayatta, ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegâne tekâmül ve terakki yolu budur. Medeniyetin buluşlarının, fennin harikalarının, cihanı değişmeden değişmeye sürüklediği bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle mevcudiyetin muhafazası mümkün değildir"[9].

Türkiye'nin gelecekteki gelişmelerinde bilimin oynayacağı rol konusundaki Atatürk'ün düşüncesi Onuncu Yıl Nutkundaki şu sözlerine yansımıştır.

"Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafıyla, âtînin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır."

"Türk milletinin yürümekte olduğu terakkî ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir."

---

8 Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle**, Ankara, 1988, s.669.

9 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara, 1981, s.181.

Levent Şahverdi Arşivi

"Yurdumuzu dünyanın en mamûr ve medenî milletleri seviyesine çıkaracağız, Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız."

Atatürk'ün felsefesinde temel kural ve gaye çağdaş olmaktır. Bunun da yolu bilim ve teknikten geçer. Bunu ifade ederken O, **"Dünyada herşey için, medeniyet için, hayat için, başarı için en gerçek yol gösterici bilimdir, tekniktir"** demekteydi[10].

Atatürk, Büyük Nutkunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında temel prensip olarak bilim ve tekniğin esas alındığını dile getirmiş, ayrıca, "Milletimizin siyasî, sosyal hayatında, milletimizin fikir terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır" demek sureti ile bilim ve teknolojinin kullanılacağı diğer alanları da göstermiştir.

Atatürk'ün inkılâpçılık ilkesini de bu çerçevede ele almak gerekmektedir. Atatürkçü sistemde inkılâpçılık ilkesi, Türk toplumunun milletlerarası yarışmada ve insanoğlunun uygarlık kurma ve onu geliştirme çabalarında ön safta yer alan bir toplum olmasını, bu toplumun bireyleri için mutluluk ve huzur sağlanması yollarını araştıran çok önemli bir ilke konumundadır. Çağdaş bir toplumda, ileri bir medeniyette, insan ihtiyaçlarının karşılanmasında, gerek teşhis ve gerekse tedbir safhasında, bilimin ışığında yürümesi zorunludur.

Bilimin insanı olağanüstü ölçülerde güçlü kılabilen çok önemli bir insan çabası olduğu açık bir gerçektir. İnsan, artan bu gücünü iyi ve yapıcı maksatlarla kullanabileceği gibi, bu gücünden olumsuz ve yıkıcı amaçlarla yararlanmak imkânlarına da sahip olabilir. Bilimin kendisi ahlâk bakımından tarafsızdır ve nötrdür. Bilimin en iyi yollardan insan ve toplum yararına kullanılabilmesi için birtakım erdemlere sahip olması gerekir. Atatürkçü sistemdeki temel ilkeler bu erdemli ortamı elverişli bir biçimde tutmakla büyük ölçüde yararlı olabilirler.

10 Yüksel Ülken, "Atatürk'te Eğitim-Bilim ve Teknik Anlayışı". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 12, Temmuz 1988, s. 551-552.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece de bilimin insana sağladığı nimetlerden en iyi şekilde faydalanılması yollarının açılması kolaylaşmış olur.

Atatürk'ün eğitime ve bilime verdiği önemin en belirgin işareti, daha Millî Mücadele devam ederken Maarif Kongresi'ni toplamasıyla ispat edilmiştir. 15 Temmuz 1921'de yani Sakarya Savaşı'nın en kızgın zamanlarında Ankara'da toplanan bu kongrede Atatürk şunları söylemiştir:

"Savaş günlerinde dahi dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir millî terbiye programı vücuda getirmek ve mevcut maarif teşkilâtımızı bugünden yararlı şekilde çalıştıracak ilkeleri açıklamak için çalışmalıyız."[11]

Üç yılı aşkın bir süre devam eden bağımsızlık savaşından sonra Atatürk, ülkede bilimsel araştırmaların artmasını, insanların kafalarını hep bu çeşit meşguliyetlere hasretmelerini ister. "Üçbuçuk yıl süren bu mücadeleden sonra, bilim bakımından, eğitim bakımından mücadelemize devam edeceğiz. Fabrikacı olacağız, sanatçı olacağız. Bundan sonra anlayışımızı hep buna verelim."

1922 tarihinde yaptığı bir diğer konuşmada ise, **"Milletimizin siyasal ve sosyal hayatında, milletimizin düşünce eğitiminde yol göstericimiz bilim ve teknik olacaktır. Gözlerimizi kapayıp, tekbaşımıza yaşadığımızı varsayamayız. Ülkemizi bir çember içine alıp dünya ile ilgisiz yaşayamayız. Bilim ve teknik nerede ise oradan alacağız ve herkesin kafasına koyacağız. Bilim ve teknik için kayıt ve şart yoktur."** demekteydi.[12]

Atatürk'ün kastettiği bilim ve teknik çağdaş olduğu için Atatürkçülükte bilim ve teknikteki gelişmelerin çok yakından izlenmesi gerekir. Medenî dünya hızla değişmekte ve gelişmektedir. Bu de-

11 Bülent Daver, "Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü", (Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları). İstanbul, 1986, s.272.

12 Yüksel Ülken, a.g.e., s.554.

Levent Şahverdi Arşivi

ğişiklik ve gelişmelere uymak gereklidir. Uygarlık yolunda başarının gelişme ile mümkün olduğunu kabul eden Atatürk **"Hayat ve geçime egemen olan kuralların zaman ile değişme, gelişme ve yenilenmesi zorunludur."** demekteydi.[13]

Atatürk'e göre cehalet ve taassuptan uzak, ilme ve akılcılığa dayanan uygarlık yolu toplumlar için zorunlu yoldur. Çünkü : **"Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki, ona ilgisiz kalanları yakar, yok eder. Uygar olmayan insanlar ve toplumlar daima uygar olanların ayakları altında kalmaya mahkûm olacaklardır."**[14]

Atatürk döneminde Türkiye'de bilimin gelişmesi hususunda, yüksek okulları da içine alan 2252 sayılı yasanın 31 Mayıs 1933'de kabul edilmesi önemli bir adım olmuştur. Bu yasa gereğince eski İstanbul Üniversitesi 31 Haziran 1933 günü kapatılarak, onun yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde batı Avrupa örneğine uygun modern bir üniversitenin açılması plânlanmıştır. Bu üniversiteyi, Türkiye'de birçok yeni okulların veya bölümlerin açılması ya da modernize edilmesi takip etmiştir. Meselâ, İstanbul Yüksek Teknik Okulu'nda Mimarlık Bölümü, Ankara'da Tarım ve Veterinerlik Okulu, Devlet Konservatuvarı ve diğer bazı okullar sayılabilir[15].

Atatürk'ün gerçekleştirdiği üniversite inkılâbı, gerek fen bilimleri ve gerekse beşerî bilimler alanlarında üniversitelerimizin batı örneklerine uygun araştırma geleneklerine ayak uydurmalarını birinci plânda olmak üzere öngörmekte idi. Tarih ve dil alanlarında, Atatürk, canlandırmak istediği bu akımı Tarih ve Dil Kurumlarını kurmak suretiyle güçlü biçimde destekledi. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi'nde temsil edilen kürsü ve enstitülerle bölümlerin sayısını arttırmak ve bunların bilimsel seviyesini yükseltmek, kütüphane, laboratuvar ve diğer araştırma araç ve

13 İsmet Giritli, **Atatürkçülük İdeolojisi**, Ankara 1988, s.43.

14 İsmet Giritli, **a.g.e.**, s.44

15 Klaus-Detlev Grothusen, "1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü-Kemal Atatürk Döneminde Alman-Türk İlişkileri-**Belleten**, C.XLV/2, Ekim, 1981, Sayı: 180'den ayrıbasım, s.539.

16 Aydın Sayılı, "Atatürk Bilim ve Üniversitesi" **Belleten**, C, XLV, Sayı: 177 (Ocak 1981)'den ayrıbasım, Ankara, 1981, s.15.

Levent Şahverdi Arşivi

gereçleri bakımından üniversiteyi zenginleştirmek de şarttır[16].

SONUÇ

Atatürk'ün düşüncelerini doğru olarak değerlendiren her araştırmacı ve aydının birleştiği nokta, O'nun bütün fikirlerinde ve uygulamalarında akılcılığa ve bilime büyük bir önem verdiğini tesbit etmesidir. Türk milletini çağdaş medeniyet yolunda en ileri noktaya ulaştırma gayesi içinde olan Atatürk, bu idealin gerçekleştirilmesi yolunda da gerçekçi davranılması gerektiğini belirtmiştir. O'nun gerçekçiliği akılcılığının ayrılmaz bir parçasıydı.

İlk yıllarındaki nutuklarında, bilgisizlik, eğitim, maarif millî eğitim, bilim ve öğretmen konusu üzerinde durarak, bunların büyük ve etkin önem ve değerini kavratmak için öğretmenlerin,yetkililerin ve kamuoyunun özellikle dikkatlerini çekmek amacında olduğu anlaşılır. Çünkü, O'nun Türk toplumunda karar ve yetki sahibi olmasından daha 13 yıl öncesine, 1908'e dek bu konuların önemleri devlet yaşamında ve kamuoyunda hiç bilinmemiş, anlaşılmamıştır[17].

Atatürk, **"hayatta en gerçek yol gösterici bilim"** dir diyerek, Türk toplumunu kesin olarak yöneltmeyi istediği yeni Batı medeniyetinin temel niteliği aydınlanma olarak belirlenmiştir. Aydınlanma hayata aklın kılavuzluk etmesi, hayata dayanak olacak değer ve normların akılla bulunması, gelenek-göreneklerin aklın eleştirisinden geçirilmesi demektir. Bu tutumun sonunda varılan en değerli ürünü de gerçeğin sistemli ve plânlı gözlemleriyle elde edilen bilimdir. Dolayısıyla hayata doğru yolu bilim gösterecektir.[18]

Medeniyetçilik onun en önemli ilkelerindendir. Her zaman bilimden, uygarlıktan söz etmiş o düzeye yükselmenin ve onlardan yararlanmanın yollarını göstermiştir. Bu tek yol, laik anlayış ve düzen

17 M. Rauf İnan, "Eğitim ve Kemalizm (Atatürkçülük)", **Atatürk Devrimleri, I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri** (10-14 Aralık 1973, İstanbul), İstanbul, 1975, s.447.

18 Macit Gökberk, "Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk", **(Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları), İstanbul, 1986, s.303-304.

Levent Şahverdi Arşivi

içinde durmadan, yılmadan, dönmeden çalışmaktır. Türk, övün-çalış-güven öğüdü bunun ve Atatürkçülerin parolasıdır.

"Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, bilimdir" ifadesi bu ilkelerin Türk ulusuna mal edilmesi ve Atatürkçülüğün felsefî temelinin kesinlikle belirmesini sağlamıştır. Konuşmalarının çoğunda şu ifadelere rastlanmaktadır. "**Medeniyet tarikatı Türkiye, şeyhler, dervişler ülkesi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat medeniyet tarikatıdır.**" Biz medeniyet, bilim ve teknikten kuvvet alıyoruz. Biz, medeniyet ailesi içinde bulunuyoruz. Uygarlığın bütün gereklerini uygulayacağız.

Atatürk'ün bu sözlerindeki, içtenlik ve kararlılık, O'nun bilim ve medeniyetçilikteki kesin inancının kuşku götürmez delilleri, uygulamalarının dayanaklarıdır.[19]

Türkiye'nin çağdaş bir devlet haline gelmesini önleyen bütün engelleri ortadan kaldıran Atatürk, akıl ve bilim çağına geçmenin tek kurtuluş yolu olduğunu açıkça belirtmiş ve bu konuda ortaya çıkan problemleri doğru bir biçimde teşhis etmiş ve etkili uygulamalarla problemlerin çözümü yolunda önemli mesafeler alınmasını sağlamıştır. Atatürk, bilimi, aklı objektif düşünceyi ve özel olarak tarihten alınacak dersleri, temele koymak suretiyle, Türk milletini kısa bir süre içinde büyük bir değişmeye götürmüş, birçok inkılâbı icraat programı içine alabilmiş, dünyanın hayret dolu gözleri önünde bu büyük başarıya ulaşabilmiştir.

Başkan: Sayın Gül'e de teşekkür ediyoruz. Konuyu toparlamak, Atatürk'ün ve ilkelerinin bir özetini vermek gerekirse herhalde herşeyden önce onun bilime, teknolojiye verdiği önemi görürüz. Yine onun akla, kendi ifadesiyle terakkiye yani gelişmeye, yenileşmeye, çağdaşlaşmaya verdiği önemi görürüz. Yine O'nun milletiyle bütünleşmesindeki sırrını görürüz. Ve Sayın Rektör'ün de ifade ettiği gibi benim buraya gelirken görmek istediğim bazı şeyler var. Bunlardan biri trencilikse diğeri de uçak sanayii. Bunu bir

19 Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** Ankara 1982, (Genelkurmay), s. 626-627.

Levent Şahverdi Arşivi

cümle ile ifade etmek gerekirse Mustafa Kemal sayesinde 1937'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti kendi yerli uçağını üretmiş, hatta bazı Avrupa ülkelerine bile ihraç edecek duruma gelmiştir. Herhalde, Sayın Rektörümüzün de ifade ettiği gibi, o hızla devam etseydik, bugün uzay teknolojisi alanında ilk sıralarda yer alan ülkelerden bir olurduk. Yine aynı hızla trencilik sistemi devam etmiş olsaydı, herhalde Avrupa'dan daha çok otobüse, Avrupa'dan daha çok kamyona sahip olmazdık. Ama bugünkü şu halimizde enerji israfı var, zaman israfı var, insan telefatı var. Ama inşallah yine uzay teknolojisinde olduğu gibi trencilikde de diğer teknolojik gelişmelerde de çağı yakalamak değil, Atatürk'ün söylediği gibi onun ötesinde çağı aşmakla karşı karşıya olduğumuz bir döneme giriyoruz. Gençlerimiz bizden daha iyi düşünüyor, daha iyi bakıyorlar, daha çok imkanlara sahipler. Herhalde yine 75-80 yıl önceki Anadolu mucizesi gerçekleşecektir.

Ben, başta Sayın Milletvekilimize, Sayın Kocaeli Valimize, Gebze Kaymakamımıza, Sayın Rektörümüze, Saygıdeğer Subaylarımıza, Saygıdeğer Meslektaşlarımıza ve sayıları az da olsa Öğrenci Kardeşlerimize ve siz Değerli Gebzelilere şahsım ve Merkezim adına teşekkürlerimizi ve saygılarımı sunarım. Vakit bir hayli ilerledi. Ama varsa önce yazılı sorulardan başlamak suretiyle soruları alalım. Hangi arkadaşımıza yöneltilmişse kendilerine ben söz vereceğim.

"Efendim Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye için önemi büyüktür deniliyor. Bunu hepimiz biliyoruz" diyor bir arkadaşımız, ismini vermemiş. "Peki Türk toplulukları ve etraftaki komşular, ülkeler için O'nun değeri nedir, bunun üzerinde de durur musunuz" diyor.

Buna müsaade ederseniz ben kısaca cevap vereyim. 20. yüzyıl başlarında da, ortalarında mazlum devletlerin, emperyalist devletlere karşı kazandıkları zaferlere rastlanmaz. Tek örnek, Atatürk'ün önderliğinde kazanılan Türk insanının zaferidir. Konuşmamın başında bir Japon Subayını örnek vermiştim. Atatürk'ün "büyük devletler de yenilebilir" sözünü ve uygulamasını gerçekleştirmek üzere 2. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın o hareketli devrinde, belki Japonya büyük düşmanlarını alt edecekti, ama yeni bir teknoloji, atom bombası, önce insanlık hayrı için icad edilen, ama

Levent Şahverdi Arşivi

iki büyük şehrin, Japonlar hâlâ yasını, matemini tutarlar, Nagazaki ve Hiroşima'nın bombalanması üzerine Japonya bu savaşı kaybetmiştir. Ama Japon Subayı'nın ilham kaynağı Atatürk ve O'nun Nutku'dur. Keşke günümüzdeki her bilim adamı, her siyaset adamı, her öğrencimiz, her aydınımız baştan sona Nutuk'u okuyabilseler. Orada Atatürk'ün büyüklüğünü, ilkelerinin genişliğini göreceklerdir.

Yine benim hassas olduğum konulardan bir tanesi, bana sormuş bir dinleyicimiz. Cevap vereyim. Bilim ve teknolojinin gelişmesi elbette önemlidir. Ama Atatürk "çağı yakalayalım, çağın üstüne çıkalım" derken yine kendi ifadesiyle "kültür ve zeminle mütenasiptir" diyor. Yine böyle bir Ekim ayında 1930 yılında Amerikan basın yayın mensupları gelmişler, Mustafa Kemal Atatürk'le röportaj yapacaklar. Bunlardan New York Herald gazetesi muhabiri Miss Ringde var ve uzun bir konuşmadan sonra "işte birçok hukuk alanında düzenleme yaptınız. Birçok ilke ve inkılâplar getirdiniz. Birçok yenilikler getirdiniz Türk halkına. Siz hangi konuda Amerikanlaşacaksız?" diye sordular. Mustafa Kemal Atatürk hiddetle ayağa kalkmış ve: Hayır, "Türkiye Amerikanlaşmayacak. Türkiye bir maymun değildir." Atatürk'ün dediği gibi, "Türkiye kendi kültür zeminiyle, kendi içerisinde, kendi insanıyla kendi kültürüyle çağı yakalayacaktır. Bugün Batı medeniyeti belki Avrupa'ya Amerika'ya kaymıştır. Ama yarın başka nerede olacağı belli değildir. Bir başka soru şöyle: "Türkçe'nin rolü nedir?" Benim temennim o ki, bağlı bulunduğumuz Devlet Bakanlarının hepsi üzerinde çalıştılar. Sigarayı biraz önce Sayın Valiyle tartıştık, kanunu çıktı. Bizim insanımız kanun çıkmadan bazı şeylerde belki kendilerini zorunlu hissetmiyorlar. Türk geleneğinde de devletin görevleri içerisinde âdil kanunlar çıkarmak ve bunu adaletle uygulamak vardır. Bir çok Avrupa ülkesinden sonra sigara, bu yıl başından itibaren yasaklandı ve birçok arkadaşlarımızı listeye aldık sigarayı bıraktılar. Ama Sayın Milletvekilim de burada sayın Devlet Bakanlarımızın bir çokları da bu konuda titizlikle çalışıyorlar. Dil Kanunu bir benzerini de biz Türkiye'de çıkaralım. Türkçemizi, geçmişte, Osmanlı aydınının 150 yıl boyunca düştüğü hataya düşmeyerek, bir taraftan Arapça ve Farsça'nın bir taraftan da Batı dillerinin tesiri altında kalmaktan kur-

Levent Şahverdi Arşivi

taralım. Şimdi gençlerimizden spikerlerimize varıncaya kadar hatta hatta bir çok meslektaşımıza, milletvekilimize, bakanımıza varıncaya kadar herkesin konuya hassasiyetle yaklaşması gerekmektedir. Türk Dil Kurumu'muzun böyle bir mizahi karikatürünü, bir afişini birçok yerde asmışlar. Böyle bir şey içerisinde tabelalar zinciri içerisinde "Burası Türkiye mi?" diye soran bir afiş bu. Elbette Mustafa Kemal'in üzerinde durduğu en önemli unsurlardan biri de Türkçe ve Türkçe'nin iyi konuşulması, yaygınlaştırılması. Orada da kalmayıp yine uluslararası düzeyde yeni Türk Cumhuriyetleriyle birlikte dördüncü, beşinci veya altıncı dil olarak kabul ettirilmesi de gerekmektedir.

Bir başka soru, "Birçok kişi Atatürk'ü inceliyor, bakıyor. Bunlardan bazıları gerçekten inceleyenler gerçekten anlatanlar, bazıları ya iyice okumamış veya okumuş ama olayları saptırıyor. Gerçek Atatürkçü ile Atatürkçü olmayanları nasıl ayırdetmeliyiz" diye bir soru var. Müsaade ederseniz bir iki cümleyle bitirmek istiyorum. Vakit bir hayli ilerledi.

Japon subayının yaptığı şey bizim için de iyi bir örnek olur. Atatürk'ü tanımak istiyorsak onun eserleri var. Yazılı eserleri var. 70. yılını kutladığımız Nutuk var. Biz Atatürk Araştırma Merkezi olarak bu yıl hem Nutuk'un orijinalini, hem Söylev ve Demeçlerini, hem sadeleştirilmiş Nutuk'u yayınladık. Üniversite öğrencileri içerisinde, ortaöğrenim öğrencileri içerisinde askeri öğrenciler içerisinde ve halk kesiminde bir hayli satışını yaptığımız, en çok satışını yaptığımız kitaplardan biridir Nutuk. Çocuklar İçin Nutuk'u da yayınladık. Resimli roman halinde Atatürk'ün hayatını da yayınladık. Ama Sayın Rektörüm de, ve Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Rektörlüğünde, ben teknolojinin izlerini gördüm. Biz de yararlanalım. Nutuk'un biz CD-ROM'unu çıkardık. Nutuk'u gerek Video kasete, gerekse teyp kaset setine aktarmak üzere Devlet Sanatçılarıyla çalışmalarımız var. Bu tür sesli, görüntülü çalışmaları da yaygınlaştıralım. Bizim insanımız gördükçe, duydukça, bildikçe daha doğruya, daha iyiye gidecektir. Bu Türk insanının genlerinde, damarlarında olan belki kaybolmuş gibi görünen küllenmiş gibi görünen özellikler. Ama bunları ortaya çıkarmak için, Mustafa Kemal'in dediği gibi "bizim hiçbir şeye ihtiyacımız yok.

Levent Şahverdi Arşivi

Tek bir şeye ihtiyacımız var, o da çalışmaktır".

Rehber de ilim ve teknoloji olursa akılcılık, çağdaşlaşma olursa, herhalde ben 21. yüzyılı dünyanın sayılı devletleri olarak gerek kültürel açıdan gerek teknolojik açıdan, gerekse bilimsel açıdan yine geçmiş dönemlerde olduğu gibi dünya devletlerinin sadece kendisi için mutluluğu refahı isteyen bir ülke, bir topluluk, bir millet değil aynı zamanda dünyaya da ışık tutacak bir millet, devlet oluruz.

Sayın Rektörümüz, Sayın Milletvekillerimiz, Sayın Valimiz, Sayın Kaymakamımız ve siz değerli iştirakçilere teşekkür ediyor, hepinize saygılar sunuyorum. Türkiye Cumhuriyeti'nin bitmek üzere olan 74. ve başlayacak 75. Yıldönümleri kutlu olsun diyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI'NCA DÜZENLENEN KONFERANSLAR

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İLK KURŞUN VE ALİ ÇETİNKAYA*

Doç.Dr. Mustafa BALCIOĞLU**

Saygıdeğer Ayvalıklılar, Sevgili Gençler;

Bugün, Millî Müacadelemiz esnasında, büyük Türk milletini boğmak isteyen düşmana atılan ilk kurşunun, Türk'ün millî vicdanının, millî sesinin haykırıldığı günün 78. yılındayız. Bu gün Ayvalıklıların ve Türk milletinin, onur ve haysiyetlerine sahip çıktıkları destanî kahramanlık günüdür. Bu kutlu günde, bu aziz şehrin, Ayvalığın kahraman insanlarını minnet ve şükranla anıyorum.

Büyük milletimizin şanlı tarihinde öyle şehirler, beldeler vardır ki; bunlar olmaksızın bir Türk tarihi düşünülemez.Ötüken böyledir, Kaşgar, Buhara, İstanbul, Edirne, Erzurum,Urfa, Maraş, Antep böyledir. İşte şu şehir, Ayvalık şehri de "Türk tarihi tükendi, bitti" diyenlere, "Türk tarihi yeniden başlıyor" dedirten destanî bir kahramanlığın adı, bayrağı olmuştur. Daha doğrusu, Türk vatanının en talihsiz ve en uğursuz günlerinde, bütün rüzgârları yanık kokusu getiren, harap bir memleketin, en mukaddes değerlerinin ayaklar altında çiğnendiği, o kötü günlerde, binbir zorluk karşısında yorulmuş, bunalmış bir halkın, Türk milletinin, İkinci Ergenekon'u olmuştur.

Sevgili Ayvalıklılar,

Büyük Atatürk'ün çok güzel tasvir ettiği gibi, O günlerde Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşında mağlûp olmuş, şartları ağır bir ateşkes imzalamıştı. Bu harbin, uzun seneleri zarfında millet fakir ve yorgun düşmüş. Ordunun elinden silah ve cephanesi alınmış ve alınmaktaydı. Mütarekeden hemen sonra, Türk Antalya , Adana, birer

---

* Bu konuşma 29 Mayıs 1997 tarihinde Ayvalık'ta gerçekleştirilen "İlk Kurşun Anma Toplantısı"nda yapılmıştır.

** Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

suretle işgal edilmiş ve en nihayet 15 Mayıs 1919'da emperyalizmin şımarık çocuğu Yunanistan, güzel İzmir'imizi işgal etmişti. O gün, bu ordu, ak saçlı kadınları, kundaktaki yavruları, süngüleri ucunda İzmir sokaklarında gezdirdi. O gün, milletin ve ordunun şerefi, haysiyeti, gururu Kordonboyunda kaldırımlarda sürüklendi ve çiğnendi. Aç kurtlar gibi bu verimli, aziz vatan topraklarımıza saldıran Yunanlılar, kısa sürede işgallerini genişlettiler. İşte o günlerin manzarası şöyleydi: "Eğer ayda ve yıldızlarda da Türk bulunduğunu söyleseler, oralara da istilâ orduları göndermekten çekinmeyecek olan Avrupa'nın namert politikacıları, Osmanlı İmparatorluğu en çok nasıl parçalanabilir diye haritalarının üzerine eğilmişler, askerleri kalelerimizi içerden ve dışardan zaptediyorlardı. Padişah, payitahtını işgal eden düşman kumandanlarının ellerine, ayaklarına sarılıyor. O'nun vezirleri uluslararası konferanslarda elpençe divan durmuşlardı. Ve bazı gafil entellektüeller, İngiliz Muhibleri Cemiyetinden, Wilson prensiplerinden yahut Amerikan mandacılığından medet umuyorlardı. Kimileri de bu kutsal vatanımızı bölmek gibi beyhude bir gayretin, ham hayalin peşine düşmüşlerdi.

Öte yandan, İzmir'den sonra Manisa kısa sürede hadisesiz işgal edilmiş, Yunan işgal kuvvetleri tuz, ekmekle karşılanmış, şehirdeki cephane işgalcilere teslim edilmişti. O günkü Manisa Mutasarrıfı Hüsnü'nün yardımıyla, burada bulunan askerî birlik başeğerek düşmana teslim olmuştu. Başsız kalan halkın da yapabileceği bir şey kalmamıştı. Yine aynı günlerde Yunanlılar, Menemende de İzmirdeki gibi kadın-çocuk, yaşlı-genç istisna tanımayan bir katliam yapmışlardı. Türk milleti, sanki beşerî bir felaketle, doğal bir afetle karşı karşıya kalmış gibiydi.

Ve nihayet Mayıs'ın 26. günü yani 26 Mayıs 1919'da, Yunan gemileri Ayvalığa, 172. Alayın kontrol ettiği bölgeye yanaştılar. İngiliz filosu Yunanlıları her yere kucağında taşıyor gibiydi. Bu defa da böyle oldu. Torpido boğazdan görünür görünmez, Rum fabrikaları düdükleriyle, kiliseler çanlarıyla Yunanlıları karşıladılar. Vatanımız topraklarının zengin ettiği yerli Rumlar, sevinç ve memnuniyetlerinden

Levent Şahverdi Arşivi

evlerine mavi-beyaz renkli Yunan bayrakları asmışlar, kadın-erkek, çoluk, çocuk; Yaşasın Venizelos naraları atıp, Türklere hakaretler ederek sahile koşmuşlardı. İstanbul hükûmetinin gafil temsilcisi Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri'de, Rum çılgınlıklarına alet oluyor, yardım ediyordu. Ayvalık'ın işgali yaklaşmıştı. Ve Nihayet, 29 Mayıs 1919'da, bundan tam 78 sene evvel, yine böyle bir Perşembe günü şehre Yunan ordusunun ihracı başladı. İşte o anda, Türk'ün gören gözü, duyan kulağı, uyanık vicdanı, 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey, Ali Çetinkaya, kendi yurdunda tutsak yaşamamak, vatan ve onurunu korumak ve kurtarmak için silaha sarıldı. O büyük asker, O Millî kahraman Trablusgarp çöllerinde, Makedonya dağlarında vatan savunması esnasında, şunu; çok iyi öğrenmişti. Yaşadığı toprakları böyle zamanlarda terkedenler, yalnız bir şeyden emin olabilirler ki o da dünyanın hiç bir yerinde, hür ve bağımsız yaşama hakkını hiç bir zaman koruyamazlar. İşte, Ali Bey'in işgale karşı koyuşu, İlk kurşunu atışı, harp yorgunu bu büyük milletin, vicdanına ve namusuna sahip çıkmak demekti. Sadrazam Damat Ferit'in; Dünya ile uğraşılır mı? Dünya ile baş edilir mi? dediği o dönemde, adeta bir delinin kahkahası gibi, tüyler ürperten ilk kurşun direnişi, teslimiyetçilere iyi bir ders olmuş, Millî Mücadele ateşinin yakılmasında, unutulmaz bir rol oynamıştır. Bundan sonra artık düşmana saltanat ordusuyla değil, Türk milletinin, millî teşekkülleri tarafından fiili direniş başlatılmıştır. Bölgede, diğer cepheler oluşmuş ve direniş fikrî dalga dalga Ayvalık'tan çevreye yayılmıştır. Bu vesileyle, bu kutlu günün yıldönümünde, bize İstiklâl ve hayat bahşeden Ayvalıklı kahramanlarımız Seyit Beyleri, Haydar Niyazi, Cavit,Ali Beyleri, İnce Efe, Kır Ağaları ve diğer adsız kahramanları burada minnet ve şükranla anıyorum ve bilhassa Ayvalık şehrinde bir çok yerde adı ve aziz hatırası yaşatılan, millî kahraman, cumhuriyetin müdafii ve yeni Türkiye'nin mimarlarından Yarbay Ali Bey'in, Ali Çetinkaya'nın aziz hatırası önünde saygı ile eğiliyorum.

Sevgili Ayvalıklılar, yeni, modern Türkiye'nin aydınlık yüzlü gençleri; bir daha o kötü, uğursuz günlerin geri gelmemesi, o günleri yaşamamak için, Atatürk'ümüzün ifade ettikleri gibi daha çok ça-

Levent Şahverdi Arşivi

lışacağız, daha az zamanda daha büyük işler başaracağız. Bu millet, millî birlik ve beraberlik içerisinde, her güçlüğü yenmesini bilmiştir. Sizlerin sayesinde Türkün büyük millet olduğunu, bütün dünya bir kere daha tanıyacaktır.

Bu tarihî ve anlamlı günü, bizlere yaşatan çalışkan, fedakâr ve bilge belediye başkanımız, Sayın Ahmet Tüfekçiye burada, huzurlarınızda teşekkürü bir borç olarak görüyorum. Teşekkür ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

İNEBOLU LİMANININ TARİHÇESİ VE ÖNEMİ*

Yrd.Doç.Dr. MUSTAFA ESKİ**

Batı Karadeniz Bölgesi'nde şirin bir yerleşim birimi olan İnebolu, Kastamonu ve Çankırı ile buralara bağlı bazı ilçelerin önemli bir ithalat ve ihracat merkezi olmuştur. Yakın zamana kadar söz konusu illerin İstanbul ile bağlantısı da buradan sağlanmıştır.

Açık deniz kıyısında yer alan İnebolu'da bir liman olmadığı için gelip giden yolcuların vapura binmelerinde veya yük ve eşyaların vapura naklinde her zaman büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Çoğu zaman vapurlar yük ve yolcu almadan geçip gitmiş; halk malını ihraç edemediği için çevrede yaşayanlar büyük zarar görmüştür. Bu durumu gören zamanın Kastamonu Valisi Sırrı Paşa, Sadaret Makamına bir yazı yazmış, sıkıntıları izah etmiş ve İnebolu'ya bir liman yapılmasını istemiştir[1].

Paşa'nın bu isteği yerinde görülmüş ve 1298 (1882) mâlî yılında İnebolu limanının inşaatı başlamıştır. Başta vinç ve dubalar olmak üzere gerekli olan araç ve malzemeler de İstanbul'dan gönderilmiştir.

Liman, halkın Moloz Burnu diye tanımladığı yerden, kuzeye doğru ve 20 derece doğuya meyilli 114 metrelik dik bir çıkıntıdan sonra, doğu istikametine 120 derece iç açı ile dönülerek 400 metre uzunluğunda bir dalgakıran olarak planlanmıştır.

Sırrı Paşa, liman inşaatı ile yakından ilgilenmiş; İnebolu'ya giderek zamanın büyük bir kısmını çalışmalara ayırarak âdetâ yapılacak işi tahayyül etmiştir. Paşa görevden ayrılırken halefi Abdurrahman Paşa'yı İnebolu'da beklemiş ve ona liman inşaatı hakkında bilgi verdikten sonra, "Size yetim bir evlat bırakıyorum, cümlece müsellem olan

---

* Bu bildiri, 9 Haziran 1997 günü, İnebolu'nun Kahramanlık ve Şeref Günü münasebetiyle Atatürk Araştırma Merkezi tarafından İnebolu'da düzenlenen panelde sunulmuştur.

** Gazi Ün. Kastamonu Sağlık Yüksekokulu Müdürü.

1 **Doğrusöz Gazetesi**, 11 Ocak 1950, sayı: 293.

Levent Şahverdi Arşivi

imârât-ı mülkiyemizden birisi de şu görmüş olduğunuz inşaat olsun. En büyük ricam ikmâline inâyetinizdir" demiştir[2].

Kastamonu'da, başta lise binasının yapımı olmak üzere birçok hayırlı hizmetlerde bulunan Vali Abdurrahman Paşa da liman inşaatı ile yakından ilgilenmiş, zaman zaman İnebolu'ya giderek çalışmalara bizzat nezaret etmiştir. Sonraki vaziyete bakıldığında, aslında liman onun zamanında yapılan şekliyle de kalmıştır.

1884 yılında İnebolu'dan yazılan ve basına yansıyan bir mektupta, liman inşaatı hakkında önemli bilgilere rastlanılmaktadır. İnşaatın hızla devam ettiği, rıhtımın bazı yerlerinin bittiği, denizdeki taşların çıkarıldığı anlatılmıştır. Ancak araçların yetersiz olduğu, maçuneli vinç, demiryolu çubuğu, vagonet yaptırmak için dingil çubuğu gibi malzemelere ihtiyaç bulunduğu bildirilmiştir. İstanbul'dan gönderilen malzemelerin âdi olduğu, inşaatın zamanında bitirilmesi için malzeme takviyesi ile çalışmalara bizzat nezaret edecek olan bir mühendisin görevlendirilmesi istenmiştir. Aynı mektuptan anlaşıldığına göre İstanbul'dan ve Kastamonu'dan gönderilen mühendisler İnebolu'da incelemelerde bulunmuşlardır[3].

Basına yansıyan bir habere göre, 22 Aralık 1300 gecesi saat 7 sularında şiddetli bir fırtına olmuş, 12 kayığı deniz alıp götürmüş, 50 kayığı parçalamış, vinçleri devirmiş ve rıhtımdaki bekçi kulübesini de yıkmıştır[4].

Daha sonraki günlerde liman inşaatında Aziz Bey adında bir mühendisin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Aziz Bey, 25 Aralık 1304 tarihinde Kastamonu'daki başmühendisliğe bir rapor yazmış ve o güne kadar yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir[5]. Aziz Bey, 11 Nisan - 23 Ekim 1304 tarihleri arasındaki çalışmaları anlatırken rıhtım inşaatının tümüne ait 1/10000, o güne kadar yapılan iş-

2 **Açıksöz Gazetesi**, 27 Haziran 1341, sayı : 1402.
3 **Kastamonu Gazetesi**, 15 Teşrinievvel 1300, sayı: 558.
4 **Kastamonu Gazetesi**, 22 Kânunuevvel 1300, sayı: 568.
5 **Başbakanlık Arşivi**, İrade Meclis-i Mahsus, Nu: 4424.

Levent Şahverdi Arşivi

leri anlatan 1/1000 ve 1304 yılındaki çalışmaları gösteren 1/100 ölçekli haritaları da raporuna eklemiştir. Onun yazdığına göre, İnebolu'ya 2 saat uzaklıktaki Kavşak mevkiinden ve Değirmencikler'den her biri 1 metreküp hacminde 837 adet büyük ve yine her biri 70 cm. ile 1 metreküp arasında değişen 650 adet küçük toplam 1487 adet taş, dubalar vasıtasıyla taşınmıştır. Bu dubalar 8-10 kişi tarafından çekilmiş olup normal havalarda taş ocağına en az 3 günde gidip gelmişlerdir. Bazan bu dubalar kayıklar tarafından çekilmiştir. Getirilen taşlar su seviyesinden 30 cm. yukarıda demir zıvana ve kurşunla bağlanmış, su altında kalan 30 cm lik bölümleri ise çimentolu harçla derz edilmiştir. Rıhtımda, su altında 146, su üstünde 618 olmak üzere toplam 764 metreküp malzeme kullanılmıştır.

Aziz Bey, elde 5 adet vasat ve küçük vinç olduğunu, bunlardan 3'ünün dubalarda, 2'sinin rıhtımda bulunduğunu yazmıştır. Raporda, rıhtımdaki su seviyesinin 4.5 m olduğunu, bunun 10 m. ulaşacağını, dolayısıyla mevcut araçlarla işlerin devam edemeyeceğini, bu sebeple 6 adet duba, maçuneli vince sahip romörkör vapuru ile taş ocaklarında kullanılmak ve araba üzerinde hareket edebilen 2 adet vince daha ihtiyaç olduğunu yazmıştır. Yine aynı rapordan anlaşıldığına göre belirtilen tarihler arasında yapılan işlere 107 737 guruş 26 para harcanmıştır. Bu paranın dökümü şu şekilde verilmiştir:

14 995 guruş 10 para : Denizden çıkarılan taşlara
35 027 guruş 18 para: İstanbul'dan getirilen vinç, çapa demiri, zincir, makara, çimento vb.
22 124 guruş 3 para : Taşçı, kalafatçı ve ustalara,
25 024 guruş 34 para: Memur, geçici memur, bekçi ve duba reislerine
7 195 guruş 20 para: İşçi gündeliklerine,
3 270 gruş 19 para : İmal ettirilen taşların müteahhitlerine.

Ayrıca duba reislerine, kaybettikleri zincir, çapa demiri gibi malzemelerin bedeli olarak 446 guruş 20 para da ödettirilmiştir.

Vilayet başmühendisi de 31 Aralık 1304 tarihli bir rapor ile du-

Levent Şahverdi Arşivi

rumu Vali Abdurrahman Paşa'ya sunmuştur[6]. Raporda, İnebolu limanının Kastamonu ve Çankırı açısından ifade ettiği önem vurgulanmış ve limanın yapılması halinde ticaretin gelişeceğini ve İnebolu'nun bu havalinin Varna'sı olacağını, mevcut haliyle denizin buna imkân vermediğini yazmıştır.

Söz konusu rapordan anlaşıldığı üzere, inşaatın başladığı 7 yıl içinde kuzeye doğru 111 metrelik dik çıkıntı ile buradan doğuya doğru 120 derecelik açı ile dönüldükten sonra 22 metre 27 cm.lik kısım bitirilmiştir. Ayrıca 10 metrelik bir kısma da taş bırakılarak bir sonraki yılın alt yapısı hazırlanmıştır. Böylece inşaatta toplam uzunluk 143 metreye ulaşmıştır. Raporda başlangıçtan itibaren her metretulu 145 guruş 61 santimden 3004.70 metreküp malzeme kullanıldığı belirtilmiştir. Rıhtım altını ve yanlarını takviye etmek için her metreküpü 10 guruş itibariyle 5072 metreküp büyük taş kullanılmıştır. Yedi yılda, 133 metre 52 santimlik yer için (88 metresi için beher metre tulanisine 3 291 guruş 34 santim, 23 metresi için beher metretulanisine 3 870 guruş 15 santim, 22 metresi için beher metre tulanisi 4 860 guruş 69 santim) toplam 488 231 guruş harcanmıştır. Son 10 metrelik bölüme de her metreküpü 10 guruştan 780 metreküp taş döşenmiştir ki bunun da bedeli 7 800 guruş tutmuştur. Ayrıca yedi sene içinde alet ve edevat parası olarak 59 500 guruş harcanmıştır. Böylece yedi yılda harcanan tüm para miktarı 555 136 guruş 1 santim olmuştur.

Vilayet başmühendisi söz konusu raporunda projenin bitirilmesi için 373.25 m. yer kaldığını, bunun için 10 606 metreküp harçlı yonma malzemeye ve temel yığıntısı için de 61 000 metreküp iri taşa ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Doğal taş bulunamadığı takdirde yapay taş üretilmesi gerektiğini yazmıştır. İri taşların taşınması için 16 ton kaldırma gücüne sahip ve vapur istimiyle hareket eden maçuneli vinç ile 1 adet romörkör vapuruna, taş ocağı ve rıhtımda kullanılmak üzere yine 16 ton kaldırabilecek 2 adet maçuneli vince ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 4 kat muşambalı dalgıç elbisesi ile sikafendire de-

6 Başbakanlık Arşivi, **İrade Meclisi-i Mahsus**, Nu: 4424.

Levent Şahverdi Arşivi

nilen alet istemiştir. Raporda eğer inşaat bitirilecek olursa limanla ilçe arasındaki kıyıda 400 x 25 m. ebatlarında 10 000 metrekarelik bir rıhtım oluşacağı, buraya da mağaza ve depoların naklinin mümkün olacağı açıklanmıştır. Yine limanın başlangıç yerinden Batriyos köyü istikametine 20 m. ilerledikten sonra 136 derece açı ile doğuya doğru gidilecek olursa burada da 460 x 40 m. ebatlarında 15 000 metrekarelik bir saha kazanılacağı ifade edilmiştir.

Vali Abdurrahman Paşa, 1 Kânunusani 1304 tarihinde 1429 sayı ile Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülükâne Başkitâbet-i Celîlesine yazdığı bir yazı ile İnebolu limanının Kastamonu ve Çankırı açısından ifade ettiği önemi belirtmiş ve 1 adet romorkör vapuru, 6 adet duba, 3 adet vinç ve diğer alet ve edevatın verilmesini istemiştir[7].

Sadrazam imzası ile Bâb-ı Alî Dâire-i Sadâret Mektûbî Kalemi'nden Bahriye Nezâretine 21 Kânunusâni 1304 tarih ve 265 sayılı bir yazı yazılarak Kastamonu Valiliğinin istekleri aktarılmış ve gereğinin yapılması istenmiştir[8].

Bahriye Nezâreti söz konusu yazıya 20 Şubat 1304 tarihinde cevap vermiş ve istenen malzemelerin fiyatlarını yazarak bu paranın nereden karşılanacağını sormuştur. Söz konusu malzemelerin fiyatı olarak; 1 adet romorkör vapuru 2 000 lira, 6 adet duba 3000 lira, 2 adet vinç 1000 lira ve romorköre monte edilecek vinç 350 lira olmak üzere toplam 6 350 Osmanlı lirası fiyat belirlenmiştir[9].

Ayrıca Sadrazamın imzası ile Bâb-ı Alî Dâire-i Sadâret-i Uzma Mektûbî Kalemi'nden 2 Mart 1305 tarih ve 3 sayılı yazı ile Nâfiâ ve Ticaret Nezâretine yazı yazılarak Bahriye Nezâreti ile yapılan yazışmadan söz edilmiş; konunun Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da müzakere edildiği bildirilerek bu konudaki belgelerin birleştirilmesi istenmiştir[10].

7 Başbakanlık Arşivi, **İrade Meclis-i Mahsus**, Nu: 4424.

8 Başbakanlık Arşivi, **İrade Meclis-i Mahsus**, Nu: 4424.

9 Bugün 1 Osmanlı lirasının 10 milyon lira olduğu dikkate alınırsa 63.5 milyar paraya ihtiyaç olduğu anlaşılır.

10 Başbakanlık Arşivi, **İrade Meclis-i Mahsus**, Nu: 4424.

Levent Şahverdi Arşivi

Nâfiâ ve Ticaret Nâzırı, 23 Mart 1305 tarihli cevâbi yazısında ihtiyaç duyulan malzeme ve araçların tutarını 6 350 Osmanlı lirası olarak belirtmiş, limanın re's-i zaviyeden itibaren 22 metre yapıldığını, 100 metrelik asıl dalgakıran tamamlanmadıkça romorkör vapurunun kötü havalarda burada barınamayacağını ve zorda kalındığında yakın yerlerde sığınacak liman bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca romorkör vapurunun alınması için 2 seneye ihtiyaç olduğunu, dolayısı ile işlerin eskisi gibi mevcut araçlarla ve imkânlarla yapılmasını, bunun da 4-5 sene süreceğini, 100 metrelik kısım bittikten sonra ancak o zaman romorkörün gönderilmesinin mümkün olabileceğini yazmıştır. Yine mühendis Aziz Bey'in keşfinde söz konusu yerin tamamlanması için 481 000 guruşa ihtiyaç olduğunu, bunun da 4 seneye eşit olarak bölünerek Nâfiâ bütçesinden karşılanması gerektiğini ifade edilmiştir[11].

Bu raporlar üzerine mesele Bâb-ı Alî Meclis-i Mahsus toplantısında 12 Nisan 1305 tarihinde müzakere edilmiştir. İstenen araçların ve malzemenin 6 350 Osmanlı lirası tuttuğu, söz konusu 100 metrelik kısmın 2 seneden öne bitirilemeyeceği, bu süre içinde de romorkör vapurunun İnebolu'da barınamayacağı, şimdiye kadar uygulanan yöntemle çalışılırsa işin en fazla 4-5 senede sonuçlanabileceği, ancak ondan sonraki kısım için romorkör gönderilmesinin uygun ve mümkün olduğu kararına varılmıştır. Aynı toplantıda ihtiyaç duyulan alet ve edevat ile 481 000 guruşun 4 seneye taksim edilerek Nâfiâ bütçesinden ödenmesi ve işin mevcut imkânlarla 4 seneden önce bitirilmeye gayret edilmesi de istenmiştir[12].

Bütün bunlardan sonra liman konusu, Sadrazamın imzası ile Bâb-ı Alî Dâire-i Sadâret Amed-i Divân-ı Hümâyun'undan 12 Nisan 1305 tarihli bir yazı ile Padişaha arz edilmiştir[13]. Aynı tezkirenin altına 18 Nisan 1305 tarihinde Serkâtib-i Hazret-i Şehrîyârî tarafından şu ifadeye yer verilmiştir:

11 Başbakanlık Arşivi, **İrade Meclis-i Mahsus**, Nu: 4424.
12 Başbakanlık Arşivi, **İrade Meclis-i Mahsus**, Nu: 4424.
13 Başbakanlık Arşivi, **İrade Meclis-i Mahsus**, Nu: 4424.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ma'ruz-i çâker-i kemineleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfufatıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâretpenâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u ferman hazret-i veliyyu'l-emrindir."

1306 tarihli Kastamonu Vilayet Salnâmesinde İnebolu hakkında bilgi verilirken, liman konusuna da temas edilmiş ve şu ifadelere yer verilmiştir:

"İnebolu'da iskele ve liman olmak üzre doksan sekiz senesinden beri yapılmakta bulunan rıhtım ahd-i celîl-i hazret-i pâdişâhînin hakikaten e'âzım-i âsâr-ı nâfi'asından ma'dûd olacak derecede hâ'iz-i ehemmiyettir. Bu rıhtımın derece-i vücûb ve ehemmiyetini hakkıyla takdîr içün İnebolu'yu görmek veya bahren İnabolu'ya çıkmak mecburiyetinde bulunmak lâzımdır. Rıhtımın şimdiye kadar vuku bulan inşâ'âtı şimâle doğru yüz on dört metreye bâlig olarak oradan bir zâvyi ile şark cihetine yirmi beş metre ilerlemişdir.Mezkûr rıhtımın planı vechile ikmâli her ne kadar epeyce zamana mütevakkıf ise de hâl-i hâzırı bile denizin zaman-ı telâtumunda gerek vapurlardan sâhile çıkacak gerek sâhilden vapurlara gidecek yolcuların tehlikesizce gidip gelmelerini te'mine başlamış ve ba'de-ez-în inşâ'ât ilerledikçe muhassenâtının da o nisbetde tezâyüd edeceği tabîî bulunmuşdur"[14].

Daha sonraki zamanlarda ve özellikle Abdurrahman Paşa'nın ayrılmasından sonra inşaat ile ilgili ciddi sayılabilecek çalışmaların yapılmadığı görülmektedir. Nitekim basına yansıyan bir haberde rastlandığı üzere İnebolu halkının 1911 yılında bir protesto mitingi düzenlediği anlaşılmaktadır. Bu konuda basına yansıyan haber aynen şu şekildedir:

"İnebolu'daki nâ-tamam liman ikmâl inşâ'âtı teminâtını iblâğ için İnebolu kasabasında bir miting akdedileceği müstahberdir. Nâfiâ

14 Kastamonu Vilayet Salnâmesi, Sayı: 15, Kastamonu Vilayet Mat., Kastamonu, 1306, s.298.

Levent Şahverdi Arşivi

Nezâret-i Celîlesi bu limanın inşâsına dair buralarda ötedenberi lâzımı kadar ikaz edildiği ümitleri perverde edeceğine kaaniyiz. Şu kadar var ki, İnebolu hayât-ı ticareti nazar-ı dikkate alınarak şu teşebbüste isticâl buyurulması da vâciptir"[15].

Yine basına yansıyan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Mebus Şükrü Bey, İnebolu Sanayi Mektebi için 125 000 guruş, liman için de yeter miktarda ödenek sağlamıştır[16].

İnşaatın gecikmesinin yarattığı huzursuzluk ve muhtemelen miting haberinden dolayı İstanbul'dan Nâfiâ mühendisi, Manikos efendi İnebolu'ya tayin edilmiş ve yolluk ve yevmiyesi için de 40 000 guruş gönderilmiştir. Halk çalışmaların başlamasından memnun kalmıştır[17].

Ancak bütün bunlara rağmen çalışmaların kısa süreli olduğu görülmektedir. Basına yansıyan bir habere göre 1912 yılında inşaat için 10 000 lira ayrılmış ve İstanbul'a giden mühendis Panomanikos'un İnebolu'ya gelmesi ve işe başlaması istenilmiştir. Yine aynı kaynağa göre bütçeye 250 000 guruş para konduğu ve başkaca para verilmeyeceği bildirilmiştir[18].

1912 yılında liman çalışmalarının tamamlanması için Fransızlarla bir anlaşma yapılmış ve Öjen adında bir mühendis İnebolu'ya gelmiştir. Ancak araya I. Dünya Savaşı'nın girmesi üzerine herhangi bir çalışma yapılamamıştır[19].

I. Dünya Savaşı yıllarında Macarlar da liman konusu ile ilgilenmişler ve bu maksatla Macar mühendisleri Kastamonu'ya gelmiştir. Macarlar Ilgaz ormanları ile Küre madenlerini değerlendirmeyi tasarlamışlardır. Bunun için Kastamonu - İnebolu arasına tren yolu, Kastamonu-Ilgaz arasında da dekovil planlanmıştır. Antrepoların ya-

15 **Kastamonu Gazetesi,** 14 Mart 1327, sayı: 1884.
16 **Kastamonu Gazetesi,** 9 Mayıs 1327 (22 mayıs 1911), sayı: 1896.
17 **Kastamonu Gazetesi,** 1 Ağustos 1327, sayı: 1904
18 **Köroğlu Gazetesi,** 28 Mart 1328, sayı: 158.
19 **Açıksöz Gazetesi,** 27 Haziran 1341, sayı: 1402.

Levent Şahverdi Arşivi

pımı da dikkate alınarak tren güzergâhının İnebolu'da Kızılkara deresine ulaşması düşünülmüştür[20].

İnebolu'da bir limanın yapılmayışı, sadece bu bölgenin ekonomik hayatını aksatmakla kalmamıştır. Bilindiği gibi Millî Mücâdele yıllarında deniz yoluyla gelen binlerce ton silah ve cephane İnebolu'ya getirilmiş ve Kastamonu üzerinden Batı Cephesi'ne taşınmıştır. Silah yüklü gemilerin boşaltılması azgın dalgalar yüzünden büyük sıkıntı yaratmıştır. Diğer yandan İngiliz ve Yunan torpidoları da devriye gezmişlerdir. İnebolu halkının kahramanca mücadelesi ile bu zorluklar aşılmıştır. Millî Mücadele'nin temelinde İnebolu insanının ve özellikle de cefakâr kayıktçıların alınterleri yatmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında liman konusu yeniden alevlenmiştir.İnebolu İdare meclisi 8 Ekim 1339 tarihli bir mazbata ile Vilayetten 150 bin lira istemiştir. Daha sonra 26 Ocak 1341 de bu istek, Belediye Meclisi ve Ticaret Odası tarafından tekrarlanmıştır. Ancak müspet bir cevâp alınamamıştır[21].

Güzel İnebolu gazetesindeki bilgilere göre 1926 yılında mevcut mendirek de yıkılmıştır[22]. 1927 yılında 100 bin lira ödenek ayrılmış, ancak müteahhit işe başlamamıştır. Nihayet liman ikmal inşaatı 10 Nisan 1928 tarihinde 104 bin lira keşif bedel üzerinden ve 7 800 lira geçici teminat ile açık eksiltmeye çıkarılmıştır[23]. 1929 yılında bütçeye 500 bin lira ödenek konmuş ve her yıl 100 bin lira harcanması şart koşulmuştur. Buna rağmen çalışmalar ilerleyememiştir[24].

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten 25 gün sonra ilk yurt gezisini Kastamonu'ya yapmış ve İnebolu'yu da ziyaret etmiştir. Burada parti başkanı Fethi Mağara ile Ticaret Odası Başkanı Mehmet Göçmen'den bilgi almıştır. Her iki kişi de limansızlıktan yakınmışlar ve bu

20 **Açıksöz Gazetesi**, 27 Haziran 1341, sayı: 1402.
21 **Açıksöz Gazetesi**, 27 Haziran 1341, sayı: 1402.
22 **Güzel İnebolu Gazetesi**, 24 Haziran 1926, sayı: 53.
23 **Güzel İnebolu Gazetesi**, 29 Mart 1928, sayı: 143.
24 **Açıksöz Gazetesi**, 28 Şubat 1931, sayı: 2649.

Levent Şahverdi Arşivi

durumun İnebolu havaîisi açısından taşıdığı öneme değinmişler, vapurların iyi havalarda bile en fazla 2 saat kalabildiklerini anlatmışlardır[25].

Vali Avni Doğan,İnönü'nün gezisini değerlendirirken, mevcut mendireğin içinin derinleştirilmesi için İnönü'nün ilgilendiğini, Karabük'e vardığında İngiliz şirketi mühendislerine konuyu incelemeleri için talimat verdiğini söylemiştir[26].

Araya II. Dünya Savaşı'nın girmesi dışarıdan malzeme getirmeyi engellemiştir. Dolayısıyla liman inşaatı yapılamamıştır. 1942 yılında Doğrusöz gazetesinde yayınlanan "Unutulan Dava (6 Şubat) ve "Halledilemeyen Davamız" (26 Mayıs) adını taşıyan makalelerde konu tenkid edilmiştir.

1945 yılında 750 bin lira ve 1946 yılında da 3 milyon lira ödenek ayrılmıştır. Bunu duyan halk çok sevinmiş ve Belediye Meclisi Saraçoğlu hükûmetine minnetlerini ifade eden telgraf çekmiştir[27]. Liman 18 Nisan 1946 tarihinde 3.5 milyon lira ile Ereğli limanını da yapan Arı İnşaat Şirketine ihale edilmiştir[28]. Aynı yılın Mayıs ayında çalışmalar başlamıştır. İlk kazmayı Kaymakam Nasuhi Karaosman vurmuş ve kurbanlar kesilmiştir. 400 işçi çalışmış ve şirkete ait 60 kamyon gelmiştir[29]. Ancak daha sonra şirket ile Bayındırlık Bakanlığı arasında problem çıkmış ve Bakanlık işi tasfiye etmiştir.

İsmet İnönü, 1949 yılında Kastamonu'ya geldiği vakit yine İnebolu'ya uğramış ve doğruca limana giderek çalışmalar hakkında bilgi almış ve gecikmeler dolayısıyla kızgınlığını ifade etmiştir.

İnebolu limanının bu kadar gecikmesinde yönetim hataları ve para

25 Mustafa Eski, **İsmet İnönü'nün Kastamonu Gezileri**. Çağdaş yay. İstanbul 1995, s.70-72.
26 **Doğrusöz Gazetesi**, 16 Aralık 1938, sayı: 164.
27 **Doğrusöz Gazetesi**, 12 Şubat 1946, sayı: 908.
28 **Doğrusöz Gazetesi**, 26 Nisan 1946, sayı: 927.
29 **Doğrusöz Gazetesi**, 13 Ağustos 1946, sayı: 957.

Levent Şahverdi Arşivi

sıkıntıları önemli rol oynamıştır. Ancak mesele sadece bununla kalmamaktadır. İnebolu'da Yaşlı kişilerden[30] aldığımız bilgilere göre, kayıkçı mütegallibesi, işlerinin bozulacağı gerekçesiyle liman yapımını hep engellemiştir. İşin bu tarafını da gözden uzak tutmamak gerekir, kanaatindeyiz.

Kemal Zeytinoğlu, bayındırlık işleri hakkında bilgi verirken limanın 1952 yılında bitirileceğini söylemiştir. 1953 yılında ise 8 milyon lira ödenek konmuştur.

1946'dan 1975 senesine kadar muhtelif zamanlarda 590 m. ana mendirek, 300 m. tâli mendirek, 90 m. rıhtım, 100 m. balıkçı rıhtımı yapılmıştır.

1975 yılında 37.733.550 lira keşif bedelle ana mendirek 330 metre uzatılarak 920 metreye çıkarılmıştır. 8 m. derinlikte 200 m. uzunlukta ve 4 m. derinlikte 120 m. uzunlukta balıkçı rıhtımları yapılmıştır.

1980 yılı fiyatlarıyla 30 milyon lira keşif bedelle ana mendirek duvarı ve fener kulesi inşa edilmiştir.

1985 yılında 109 milyon lira keşif bedelle eksik işler tamamlanmıştır. Ayrıca çekerek yeri teşkili ile 3 m. derinlikte ve 85 m. boyunda balıkçı barınağı ve saha betonlaması yapılmıştır.

1993 yılı fiyatları ile 17 milyar lira keşif bedelli liman kapasite artırımı inşaatı başlamıştır. 4 m. derinlikte 330 m. uzunlukta ve 2 m. derinlikte 150 m. uzunlukta rıhtım ve tali mendirek arkası dolgusu başlatılmış olup çalışmalar halen devam etmektedir.

İnebolu limanının genişletilmesi için yeni bir proje hazırlanmıştır. Buna göre ana mendirek 340 m. daha uzatılacak ve kıyı şeridine de antrepolar ile vinçlerin yer alacağı rıhtım yapılacaktır. Projenin 1997 birim fiyatlarıyla değeri 3.539.250.000.000.- TL.dir.

30 Bu konuda İnebolu'da Faik Yurtsever(1915) ve İzzet Aksoy (1916) adlı kişilerle konuşulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

İnebolu limanını sadece bir liman meselesi olarak düşünmemek gerekir. Bu proje entegre bir plan dahilinde ele alınmalıdır. Bu çerçevede Zonguldak'tan Sinop'a kadar devam eden bir sahil yolu mutlaka ve en kısa sürede yapılmalıdır. Yine Ankara-İnebolu arasındaki yol daha kısaltılmalı ve yüksek bir standarda kavuşturulmalıdır. Özellikle Kastamonu-İnebolu arasındaki virajlı yol bir an önce ıslah edilmeli veya yeni bir güzergâh belirlenmelidir. Yol projeleri ciddiyetle ele alınmaz ise en modern bir liman yapılsa dahi gerekli faydayı sağlaması pek mümkün olmayacaktır.

Bütün bu bilgilerden sonra, gelecek kuşaklar İnebolu limanı için, 19. asırda başladı, 20. yüzyılda devam etti ve nihayet 21. asırda bitirildi diyebileceklerdir. Herhalde dünya liman tarihinde inşaatı üç asra yayılmış başka bir liman projesine tesadüf etmek mümkün olmayacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR ANLAYIŞI VE TAM BAĞIMSIZLIK STRATEJİSİ ÜZERİNE[1]

Prof.Dr. DURSUN YILDIRIM*

Kültür ve ulusal kültür kavramları, son iki yüz yıl içinde sayısız biçimde tanımlanmaya ve içeriği tekrar tekrar düzenlenmeye çalışılan kavramlardır. Her ulusun sosyal bilimcileri, kültür bilimcileri bu tanımlamalara kendi açılarından katılmıştır. Bu tanımlar arasında büyük aykırılıklar olduğu gibi, kültür ve medeniyet ayırımcılıkları da göze çarpar. Aynı kavramlar üzerinde sayısız farklı tanımlar yapılması, sorunun sadece bir boyutlu olmadığını; tersine çok boyutlu bir konu olduğunu ve buna bağlı özellikler taşıdığını gösterir.

Sosyal ve beşeri bilimlerin aynı zamanda politik ve stratejik bilimler olduğu gerçeğini göz önünde tutarsak, söz konusu çeşitliliği yaratan nedenleri de anlamakta pek güçlük çekmeyiz. Politik ve stratejik amaç ve hedefler doğrultusunda ortaya sürülen kimi teori ve tanımlamaları sadece bilimsel verilere dayalı açıklamalar gibi görmek ve onların büyüsüne kapılarak arkalarına takılmak, akılcı bir tutum ve yaklaşım kabul edilemez. Çünki sosyal ve beşeri bilimler, aynı za-

* Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı.

1 Bu konuşma 11.06.1997 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanlığı Orduevi Konferans Salonunda yapılmıştır. Bu konuşmaya geçmeden önce aşağıda yeralan cümlelerle söze başlanmıştır:

"Değerli komutanım, değerli dinleyicilerim!

Sözlerime, Atatürk'ün 29 Ekim 1938 yılında Cumhuriyetin 15. yıldönümü nedeniyle Türk Ordusu'na söylediği sözler ile başlamak istiyorum. Şöyle diyor: "... Türk vatanını ve Türklük camiasının şan ve şerefini, dâhili ve hâricî her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibâret olan vazifeni, her an yapmaya hazır ve âmâde olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam bir inanç ve itimâdımız vardır."Şu anda Türklüğün bu mukaddes ocağında, sizlere, O'nun ile ilgili konuşma yapacağımdan dolayı büyük bir heyecan içinde bulunduğumu bildirmek istiyorum. "Konuma geçmeden önce, Tanrı'dan ülke güvenliği için şehit düşen askerlerimize rahmet, çarpışan ordumuza muzafferiyet diliyorum. Burada sunacağım konuşmayı sabitleştirmek açısından yazıya aldım. Düşünceler, sadece beni bağlar. Sorular olursa, yanıt vermeye muntazırım..."

Levent Şahverdi Arşivi

manda uluslararası politika ve stratejilerin en önemli enstrümanlarından biridir. Alt yapıyı hazırlamada, çeşitli hizmet ağlarının kurulmasında, oyun alanlarının istenen biçime sokulmasında veya yatkın hale getirilmesinde bu kavramların çok mühim rolü vardır. Hiç şüphesiz, bu rolün niteliği, niceliği ve işlevinin etkinliği, oyun alanının genişliği ve derinliği; yönetimlerin sağlam seciyesi, üstün yeteneği, etkin gücün ve kapasitenin sürdürülebilirliği ile, yakından ilgilidir.

Yeri gelmişken hemen belirtelim ki, burada, doğal olarak ulusal 'sır'lar söylenmez ve açıklanmaz ama, biliriz ki, onlar, bu kavramlar ve stratejiler içine gömülüdür. Onlar, ulusal sır olma vasfını ancak yaşanır, sürdürülebilir nitelik kazandıkları zaman yitirir ve bu süreç de yönetimler için 'yeni' ulusal sırlar doğurur. Ezeli ve ebedi zamanın akışı içinde, bu anlamda, ne dünya, ne uluslar, ne amaçlar, ne hedefler değişti. Değişen, sadece sözler, oyunlar, siyaset ve strateji araçlarıdır.

Kültür ve ulusal kültür kavramları da siyaset ve strateji araçları arasında olduğuna göre, bunlar da, kapsamları bakımından değişkenleri içerenler arasına girer mi, sorusu, haklı olarak sorulabilir. Bu sorunun kesin yanıtı, tartışmasız "girer" olacaktır. Şüphesiz burada, ulusal sır ve hedeflerinizin eriştiği genişliğe ve derinliğe göre, yeni stratejinizin gereksinimlerine cevap verecek biçimde bu işlemler, bu yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Elbette, bütün bu işlemleri, temel doğrultunuzu yitirmeden, gereksinim duyduğunuz gözalıcı yeni değişkenleri bu kavramların içeriğine katabilirsiniz. Yeni politik ve stratejik gereksinimler için yeni değişkenleri içerecek biçimde, yeni teoriler de kurulabilir. Bunlar, gerçeğe dayanmasa bile, gerçekmişçesine uygulamaya da geçirilebilir. Nitekim, ünlü "Güneş-Dil Teorisi" de, döneminde böylesi bir politik ve stratejik enstrüman olarak kullanılmıştır. Ne var ki, bu gerçek bile, günümüz Türk aydınları arasında pek kavranamamış olduğu için, dil ve tarih konularının tartışma alanına dönüştürülmüştür. Oysa, bu teori, ortaya atılmasını gerektiren hedefi almış ve işlevini çoktan bitirmiş bulunuyor. Ona gereksinim duyulan siyasi süreç, çoktan tamamlanmıştır. Bunu burada belirtmemin sebebi, bu kavramların, uluslararası politika ve stra-

Levent Şahverdi Arşivi

tejilere karşı, içe ve dışa karşı nasıl bir savunma mekanizması işlevi gördüğünü göstermek içindir. Asıl amaç ve politikanın bir 'sır' gibi saklandığı bu teori ve onun yarattığı inandırıcı gösteri ve tutum, kimi yıkıcı ve tehditkâr vaziyet alışların akim kalmasına yardımcı olmuştur. Bu tür dönüşümlerin ve bu tür geçici stratejik geçişlerin yapılabilmesi, sadece ulusu için düşünen ve ömür tüketen üstün yetenekler elinde gerçekleşebilir. Veya yönetimlerine bu yeteneği kazandıracak seciyeli, bilgili kadroları çıkaran uluslar bu işlemleri yapabilir. Yeteneksizler elinde ne ulusal sır, ne politika, ne strateji işe yarar; ne yönetimler, ne devletler bir ulusal hedefe varabilir.

Buraya kadar söylemiş olduklarımız, söz konusu kavramların gerçek tabiatleri ve işlevleri ile ilgilidir. Ve ele alıp açıklamaya çalışacağım konuyla doğrudan ilişkisi olduğu kanısındayım. Bir Türk aydını, bilim adamı olarak, M. Kemal Atatürk'ün 'kültür' ve tam bağımsızlık stratejisi[2] tanımlarından ve içeriğinden ne anlıyorum, yukarıdaki çerçeve ve anlayış içinde belirteceğim. Bunu yapmaya çalışırken, onun, düşüncelerinde değişmez çizgi ve kimliğinin temel taşı, kültür anlayışı, tam bağımsızlık stratejisi ve bunların içeriği üzerinde duracağım. Bunun, ne bir konuşmanın, ne bir yazının sınırları içinde tamamlanabilir bir konu olmadığını biliyorum.Ama burada, mümkün olan sınırlar içinde, mümkün olanı gerçekleştirmeye çalışacağım. Ve bunu yaparken de, kelime ve kavramları, mümkün olduğunca sıkıştırıp, istif etmeye çaba göstereceğim. Böylece, sınırlarımı mümkün mertebe zorlayıp, mümkün mertebe anlamlı ve ekonomik anlatım dili kullanmaya gideceğim. İşimin zor olduğunu bilerek konuya dönüyorum.

2 M. Kemal Atatürk, bu kavramı şöyle tanımlar: "Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek manasıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir. Biz, bunu temin etmeden barış ve sükûna erişeceğimiz inancında değiliz" (Nutuk C.II, İst. 1961, sh.623-624).

Türkiye, acaba bu hedefe ulaştı, denebilir mi? Savunma sanayinde, sivil sanayi alanlarında yüksek teknoloji üreten ve bu yeteneği sürdürülebilir bir düzeye çıkarmış ve hedefine erişmiş bir ülke diye tanımlayabilir miyiz? Böyle bir hedefe ulaşmış bir ülke, örtülü veya örtüsüz ambargolar ile karşı karşıya getirilebilir mi?

Levent Şahverdi Arşivi

Önce, düşünceleri üzerinde duracağımız kişinin, nasıl bir ortamda büyüdüğü, neler yaptığı, nasıl bir insan olduğu sorularına bir cevap vermemiz gerekir, diye düşünüyorum. Bu soruların cevabı, bize, M. Kemal Atatürk'ün, çok öz biçimde, ortaya çıktığı, yetiştiği, mücadele ettiği ortamı da çizmiş olacaktır.

M. Kemal Atatürk, hiç şüphesiz fanilerden bir fani olarak doğdu. O, çağında, dünyaya gelen Türk çocuklarından biriydi. Türk İmparatorluğu, Osmanlı Hanedanlığı yönetiminde en karışık ve en bunalımlı dönemini aşma çabası içindeyken dünyaya geldi. Yetiştiği ortamda aydınlar, üç ideoloji içinde imparatorluğu kurtarma çabası içindeydi: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Tarihî süreç içinde ortaya çıkan olaylar, ilk ikisini iflas ettirdi. Türk imparatorluğu her cephede savaş alanına döndü.

M. Kemal Atatürk, cepheden cepheye koşup dururken tek kurtuluş yolunun Türkçülük siyaseti olduğunu gördü ve buna göre kendini geleceğe hazırladı[3]. Günü geldi ve Kuvay-ı Milliye hareketini başlattı, istila altındaki devlet merkezini ve Meclis-i Mebusan'ı Ankara'ya taşıdı. Millî Mücadele'nin çizdiği sınırlar içinde devlet, ulusal kimlik üzerine oturtuldu. Meşrutiyetten Cumhuriyete geçildi. Ulusal devlet, çağın şartlarına ve ulusal gereksinimlerine göre yeniden düzenlendi. O, bütün bu işlerin baş mimarıydı. Dönemin hasımları bile, bütün bu, işleri ancak onun yapabileceği, başarabileceği konusunda hemfikirdir.

Evet, o, fanilerden bir fani, Türklerden bir Türk'tür; ama, ne sıradan bir fani, ne sıradan bir Türk'tür. Bizce o, yirminci yüzyılın başlarında Türk devletinin "devlet-ebed-müddet" ilkesini, bir kez daha tarihe ve dünyaya kanıtlayan Türklüğün muhassalasıdır.Ete kemiğe bürünmüş Türklüğün, savunma ve ilerleme azmidir. Türklüğün, aziz Türk ulusunun, "devlet-ebed-müddet" sırrıdır. Türk devletine elli sene sonra olacakları sır olarak verip, bu gerçeğe göre, hazırlık yapılmasını bil-

3 M. Kemal Atatürk, 1919 yılında, Samsun'a çıkmasından üç gün sonra Sadaret'e gönderdiği raporda şunları kaydeder: "Millet, birlik olup hâkimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef almıştır." (U. Kocatürk, **Atatürk**, Ankara, 1987, sh. 18).

Levent Şahverdi Arşivi

diren insandır. O, ulusunun, eşitler arasında en eşit olması için hedef ve stratejiler çizen insandır. O, Türk ulusu için doğdu, Türk ulusu için yaşadı ve Türk ulusu için ömür tüketti. Ve O, "Benim şan ve şerefimden bahsetmek de hatadır... Mensup olduğum Türk milletinin şanı şerefi varsa, benim de bir ferdi olmak sıfatı ile, şanım, şerefim vardır. Asla gayrı değilim" diyen, olağanüstü bir Türk, olağanüstü bir insandır[4]. Bunu söylerken de, ömrünü, ulusunun şan ve şeref kazanması yolunda tüketiyordu. Ve genç kuşaklara, bilim ve tekniğe sahip olmanın yanı sıra, kesin olarak milli benliğimize ve milliyetimize önem vermeleri yolunda kesin talimatlar veriyordu:

> "Dünyanın bize hürmet etmesini istiyorsak, evvela biz, kendi benliğimize hürmet edelim. Benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen, bütün ef'al ve harekâtımızla gösterelim. Bilelim ki, milli benliğini bulmayan milletler, başka milletlerin şikârıdır."[5]

Biz, bugün, bu hassaya, bu seciyeye yatkın kuşaklar yetiştirdik mi, diye sormuyoruz. Çünki bugün, Türk toplumu için, bir takım menfaat çevreleri yeniden bir kimlik tartışmaları süreci açmaya çalışmaktadır... Bugün bu süreci yaşamaktayız.Çok kimlikli bir kalabalık halinde, Türk olmamızın dışlanmak istendiği bir ulus, bir toplum tanımı tartışmalarının var olduğu bir süreci idrak ediyoruz.

Bu ülkede, artık Türklüğümüz, milliyetimiz, dinimiz ve kimliğimiz tartışma konusudur. Siyaset tacirlerinin elinde, ulusun mukaddesleri oy avcıları için malzemeye, sermaye ve ticari alan çatışmaları için, mücadele edenlerce, gerilim silahına dönüştürülmüştür.

Biz kimiz, sorusuna doğru dürüst cevap veren insan sayısı, toplumumuzda giderek eksiliyor. Ama, abuk/sabuk bir sürü olur/olmaz söz, sanki gerçekmiş gibi, bir kimlikmiş gibi, bu tacirler tarafından, utanmazcasına, O'nun ardına sığınılarak veya karşısına çıkılarak hal-

4 **Türk Ocakları ve Atatürk**, Ankara 1993, s.6.
5 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, Ankara, 1959, s.143.

Levent Şahverdi Arşivi

kımıza sıralanıyor. Bu saçmalıklardan hiçbiri, bu özel amaçlı çabalardan hiçbiri, O'nun ile, ulusu arasında kurulmuş kader bağını koparamayacaktır. O, biz kimiz, sorusuna verdiği cevapla, olmamız gerekeni, devletimizin ve ulusumuzun istinatgâhını belirliyor. Bizim değişmez ölçümüz ve şiarımız olan cevap şudur: "...biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsı ile meşbu olursa, o camiaya istinad eden cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur"[6]. Türkiye Türklerindir; işte milliyetperverlerin kuralı budur"[7]. Çünki, "Bu memleket, tarihte Türk'tü, hâlde Türk'tür ve ebediyen Türk olarak yaşayacaktır".[8] Bu sözlerin bir Türk için tartışılır yanı olamaz. İnsan kimliğini tartışma konusu etmez; bir ulusun kimliği ise, asla tartışma konusu edilemez.

Ülkemizde, son altmış yıl içinde cereyan etmekte olan gelişmeleri bu çerçeve içinde bir değerlendirmeye tabi kılarsak, hangi alanlarda bir mesafe kazanıp kazanmamış olduğumuzu anlamakta güçlük çekmeyiz. Burada, bu konu üzerinde durmayacağım. Burada, "Türk harsı" ve tam bağımsızlık stratejisi üzerinde, kısaca durmak istiyorum. M. Kemal Atatürk, bu konular üzerinde çok hassastır. Çünki, bu hassa ve seciye, Atatürk için, Türklüğün ve ulusal devletimizin bir varolma sorunudur. Bu hassa ve seciye veya Türk harsı, Doğudan ve Batıdan farklı, kendine özgü bir özelliğe sahiptir. Taklitçi değil, yaratıcı bir mahiyeti vardır.[9] Bu konu, asla göz ardı edilemeyecek kadar hayatî bir öneme hâizdir. Çünki, içinde, Türk ulusunun, Türk devletinin beka kuvvesini muhafaza eder. Bu nedenle, Atatürk, bu konunun önemini, altını çizerek vurguluyor:

"Milli harsını ihmal eden milletlerin âtisi müsibet, iz-

6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. V, Ankara, 1972, s . 114.

7 **A.g.e.** s.83.

8 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, Ankara, 1959, s. 126.

9 Nitekim, kendisine bu konuda soru soran Amerikalı gazeteci Miss Ring'e Atatürk şu kesin cevabı verir: "Türkiye bir maymun değildir. Hiçbir milleti taklit etmeyecektir. Türkiye, ne Amerikalılaşacak, ne Batılılaşacaktır; o, sadece özleşecektir" (D.Yıldırım, "Atatürk ve 'Yeni Bir Güneş Gibi Doğma Kavramı", **Milli Kültür**, 1981, C. 11, s.7).

Levent Şahverdi Arşivi

mihlâl olmuştur. Türkler, herşeyden ziyade hars-ı millîlerinde çok kuvvetlidirler. Bu kuvvet sayesindedir ki, asırların vurduğu darbeler karşısında mevcudiyetini müdafaaya muvaffak olmuştur"[10].

Atatürk'ün hassasiyetle üzerinde durduğu kültür, daha doğrusu ulusal kültür kavramı nasıl bir içerik taşıyordu? Neden bu kadar hayatî, vazgeçilmez, ihmal edilmez bir nitelik taşıyordu?

M. Kemal Atatürk'ün hars/kültür kavramından ne anladığı, neden böyle bir hassasiyet gösterdiğinin nedeni, sözlerinden de açıkça anlaşılacağı üzere, ulusu ile birlikte, içinden geçip geldiği ateş çemberi sonucu edindiği kanaate, tecrübeye dayanmakta olmasıdır. Bu nedenle, hars ve medeniyet tanımlarının ayrıştırılmasını doğru bulmuyordu. Ve sözkonusu harstan/ kültürden ne anladığını, ne anlaşılması gerektiğini şöyle açıklıyordu:

"... Benim harstan anladığım (şudur): Bir devleti meydana getiren cemiyeti, yani milleti düşünün. Bir millette kaç türlü hayat tasavvur olunabilir? Devlet hayatı, fikir hayatı, iktisadî hayat değil mi?

Her millet, devlet hayatında, fikir hayatında, iktisadi hayatında bir şeyler yapar. İşte bu üç hayatın toplamına ve sonuçlarına hars denir. Bizim devlet hayatımızda, bilindiği gibi, Osmanlı siyaseti gayr-ı mütecanis unsurlardan ve maddelerden meydana gelmişti. Bunlardan bir halita yapmak mümkün olmadığı için, Osmanlı siyaseti yerine yeni bir siyaset çıktı. O siyaset, milli bir siyasettir. Türkçülük siyasetidir. Bu siyaseti ilan edip yaygın hale getirmekle beraber, fikrî, içtimaî, iktisadi hayatı ilerletmek gerekir. Bu üç şeklin hayattaki gelişme dereceleri birleştiği zaman, ortaya o milletin harsı çıkar. Bazıları harsla medeniyeti ayırmazlar. Bundan maksat, devlet, fikir ve iktisadi hayattır ki, bu, o milletin harsıdır.

10 **Türk Ocakları ve Atatürk**, Ankara, 1993, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

> Bilindiği üzre her milletin kendine mahsus bir harsı vardır. Hars, bu hassa ve karakterle ifade edilir. Bence de,en ilmî olanı, harsla medeniyeti birleştirmektir".[11]

Bu tanım ve içerik, bugün de, bilimsel geçerliliğe ve yeterliliğe doğruluğa sahip olma niteliğini muhafaza etmektedir. Kültür ve medeniyet kavramlarını birbirinden kesinkes ayıracak ölçütler gerçek bilim alanında söz konusu değildir. Evrensel kültür ve evrensel medeniyet yoktur. Ulusal kültür veya medeniyetlerin toplamı ve bunların, nitelikleri/nicelikleri, etkinlik alanları vardır. Doğru olan gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, hepsini, insanlığın ortak eseri anlamında, "evrensel", diye algılamak ve değerlendirmektir. İnsanlar ve uluslar, birbirlerinin kültürüne/medeniyetine, kimliğine hürmet eder, hoşgörüyle karşılarsa, her biri, hem evrensel çerçeve içindeki yerini almış olur, hem de birbirleriyle alışverişe girme olanağı bulmuş olur. Ancak, bunun da, bir ulus için şartı var. Bu şartı, Atatürk şöyle açıklıyor:

> "Bir milletin namuskâr bir mevcûdiyet-i şâyan-ı hürmet ve mevki sahibi olması için, o milletin, yalnız âlim ve mütefennin bulunması kâfi değildir. Her ilmin, her şeyin fevkinde bir hassaya sahip olması lâzımdır ki, bu da milletin muayyen ve müsbet bir seciyyeye mâlik bulunmasıdır"[12].

Türk ulusu, böylesi bir seciyeye sahip olmanın sınavını, tarihe, O'nun liderliğinde, son kez Millî Mücadele yıllarında ve Cumhuriyetin kuruluşunda yine kanıtlamıştır. Öyleyse, dünya medeniyetleri arasında, Türk medeniyeti/kültürü yerini hak ederek almış ve kendini kabul ettirmiştir. Fakat bu sorun, sadece seciye açısından kanıtlanmıştır ve çözülmüştür; ama, bu yetmez, aynı zamanda bunun sürdürülebilirliği için, üzerinde sürekli durmamız, uğraşmamız, çalışmamız gereken hususlar vardır.[13] Ulusal kültür veya medeniyetimiz

11 A.g.e., s. 11.

12 A.g.e, s.386.

13 Bu konuda Atatürk diyor ki: "Benim Türk milletine, Türk cemiyetine, Türklüğün istikbaline ait ödevlerim bitmemiştir, siz onları tamamlayacaksınız. Siz de, sizden sonrakilere benim bu sözümü tekrar ediniz" (**Ulus Gazetesi**, 12.12.1935).

Levent Şahverdi Arşivi

sürdürülebilir total hayatımız ve faaliyetlerimiz olduğuna göre, onlara bakmamız, bu unsurları anlamaya ve geliştirmeye çalışmamız gerekir.

M. Kemal Atatürk'ün yaptığı ulusal kültür/medeniyet tanımı ve bu tanımlar ile ilgili düşünceleri gözden geçirildiğinde, Türk ulusunun "devlet-ebed-müddet" sahibi olarak yaşaması için, olmazsa olmazları önümüze koymuş olduğu görülür.

Atatürk'ün yapmış olduğu ulusal kültür/medeniyet tanımı neleri içeriyor, şimdi onlara bakalım: 1- devlet hayatı; 2- fikir hayatı; 3- iktisadi hayat. Ama bu yetmez. Bunları ihata edecek, yönetecek bir siyasete, ulusun seciyesine dayalı bir siyasete ihtiyaç vardır. Bu siyaset, millî siyaset, Türkçülük siyaseti olacaktır. Başka türlü olması düşünülemez. M. Kemal Atatürk, bu çizgiden hayatı boyunca asla bir milim bile inhiraf etmemiştir. Bu nedenle, devlet yönetimini ele alacaklara, devlet hayatını yürüteceklere ısrarla şöyle söylemiştir:

> "Türk ulusunun idaresinde ve korumasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksekte göz diktiğimiz ülküdür".[14]

Ama, biz, bugün, bu sözlerin gereğini bunca yıl, tam anlamıyla yerine getirdiğimizi ve gerçek anlamda hakkını verdiğimizi acaba söyleyebilir miyiz?

Devlet hayatı, onun bekası, yönetimi, ulusal sırrı, hedefleri ve stratejisi, Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu konular; tanımını kendisinin yaptığı, ulusal kültür/medeniyet tanımı ve kapsamı içinde yer alır. Olayları son derece hassas bir biçimde değerlendiren ve sır/hedef/strateji üçgeni içinde ele alan Atatürk, bu bağlamda, şunları söylüyor:

> "Olaylar, Türk milletine iki önemli kuralı yeniden hatırlatıyor: 1- Yurdumuzu ve haklarımızı savunacak güçte olmak; 2- Barışı koruyacak uluslararası çalışma birliğine

14 **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.I, Ankara, 1964, s.573.

Levent Şahverdi Arşivi

önem vermek"[15].

Bu sözler, devlet hayatının neye göre tanzim edilmesi gerektiğinin mihenktaşlarıdır. Ve memleket dahilinde başverecek herhangi bir başkaldırı olayına karşı, nasıl bakılması icap ettiğinin altı da Atatürk tarafından şöyle çizilmektedir:

> "Memleketimizin herhangi bir köşesinde halkın güvenini, devletin bütünlüğünü ve asayişini bozmaya kalkışanlar, devletin bütün kuvvetlerini karşılarında bulmalıdırlar"[16].

Bu çok önemli hususun bütün şartları, bugün ülkemizde yaşanmaktadır. Ancak, burada sözkonusu edilenin sadece güvenlik kuvvetleri olmadığı ve bunun, devletin total gücü anlamı taşıdığı, bir kez daha altı çizilmesi gereken bir gerçektir. Ortada, yılları kapsayan bir zaafiyet olmamış olsaydı, bunca zaman sonra, devlet hayatımızda, fikir hayatımızda ve iktisadi hayatımızda, böylesi olayları yaşamamız sözkonusu bile edilemezdi. Bu gerçek bize, yönetim açısından en yüksekte tutulması gereken ülkü ile ilgili uygulamaların, hızla gözden geçirilmesi ve tesbit edilen zaafların giderilmesi gerektiğini göstermektedir.

Devlet hayatında, üç önemli husus vardır: 1- Ulusal sır; 2- Hedef; 3- Strateji. M. Kemal Atatürk, ulusu için bu üç kademeyi kaidesine yerleştirmiş ve çizdiği ulusal politika içinde de, bunları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmaları sürdürmek, onları gerçek ve özlem duyulan boyutlarına kavuşturmak ise, gelecek kuşakların kaçınılmaz görevi olarak kalmıştır.

Şimdi, sıra ile bu unsurlara bakalım: Ulusal sır nedir? Uzak gelecekte olacakları, olması gerekenleri hesaplayarak buna göre ulusun ve devletin hazırlanmasıdır. Bu sır, devlet hayatı içinde, sadece bilmesi gerekenlerce muhafaza edilmesi gereken sırdır. Türk devlet ha-

15 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, Ankara, 1945, s.365.
16 **A.g.e.**, s. 307.

Levent Şahverdi Arşivi

yatında bu sır, Türklüğün geleceği üzerine kurulu bir sır olmuştur. M. Kemal Atatürk, bu gün çöken Sovyet İmparatorluğunun sonunu, 1936'larda görüp, yönetimlerin Türklük dünyası için, bu olgu için hazırlık yapmasını istemiştir. Ne var ki, 1990'ları yaşayan Türkiye, yönetimler açısından, bu sözü pek hatırlayamamış olacak ki, tarihin önümüze çıkardığı bu gerçek karşısında, hazırlıksız yakalanmıştır. Bu durum, bize, yeni nesillerin unutkanlığını mı; yoksa, başkalarının sunduğu bilgilerle vaziyeti idare etme tembelliğini mi gösterir, bilmiyorum; ama, en azından bunun, bir hafıza zaafımız, veya yönetenlerin konformizmi sonucu ortaya çıktığını söyleyebilirim. Devlet hayatında böylesi bir konformizme, veya hafıza zaafiyetine yer olamayacağı gerçeği de, bir kere daha, tarih tarafından bize, Sovyet gerçeği ile kanıtlanmış oldu. Biz, bu deneyimi göz önünde tutarak, açılmış mesafeyi, yine de, hızla kapatmak zorundayız ve bu kaçınılmazdır.

Hedef sorununa gelince. Bu hedef, devlet hayatı ve devlet yönetimi için, olması gereken biçimde çizilmiştir. M. Kemal Atatürk, bu hedefi "büyük davamız" diye niteliyor ve şöyle diyor:

> "Büyük davamız, en uygar ve en rahata kavuşmuş millet olarak varlığımızı yükseltmektir".[17]

Elbette böylesi bir davanın, böylesi büyük bir hedefin dayanması icap eden bir yüksek strateji olması gerekir. Bu öylesine bir strateji olacak ki, hem ulusal sırrı, hem ulusal hedefi gerçekleştirecektir. Samimiyetle ifade etmeliyim ki, M. Kemal Atatürk, sadece bizim için değil, dünya tarihi açısından da bakıldığında, bir strateji dehasıdır. Attığı her ilmik, kurduğu her iltisak, aldığı ve uyguladığı her karar, sır/hedef/strateji üçgeni ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu gerçekçi kurguda, her şey, inceden inceye düşünülmüş, ihtimal hesapları yapılmış ve gergef gibi, her biri, olmaları gereken yere dokunmuştur.

"Bağımsızlık benim karakterimdir" diyen bir insanın kuracağı stra-

17 A.g.e., s. 386.

Levent Şahverdi Arşivi

teji, elbette ulusunu ve devletini sonsuza taşıyacak bir yapı ve seciyeye sahip olacaktı. Başka türlüsü düşünülemez. Nitekim, öyle de olmuştur. Bu stratejinin adı "Tam Bağımsızlık" stratejisidir. Bu strateji hedefine ulaşmadan, gerçekleşmeden bir ülke için tam bağımsızlıktan söz edilebilir mi? Bu strateji, bazı adamlar tarafından, zaman zaman eleştirilir. "Efendim, kendi kendimizi dünyadan tecrit mi edelim" denir. Bu gibi sızlanmalar, eğer bir ahmaklık eseri değil ise; bilmeliyiz ki, bu eleştiriler, devlet hayatımıza yönelik altıncı kol faaliyetinden ibarettir. Bu stratejinin ne böyle bir hedefi, ne de böyle bir amacı vardır. Tam aksine, en müreffeh, en uygar devlet ve en rahata kavuşmuş millet olma amacı vardır.[18] Eşitler arasında en eşit olma ülküsü üzerinde yürür. Neden bu "tecrit" anlamı içersin?

Türkiye'de, M. Kemal Atatürk ile Türk ulusu, Türk devleti ile halkımız arasında nifak tohumları ekmeye ve bunlardan geçinmeye çaba gösteren çevreler olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Türk devlet hayatının en zor zamanlarında bunlar her zaman ihânetlerini ortaya koymuşlardır. Bu ihânetlerinin, cehâletlerinin, veya gizli hesaplarının bedelini de, çıkar ve melânet yuvaları ile, itaat merkezleri kapatılarak ödemişlerdir. Bugün, toplumda gördüğümüz rahatsızlıkların temelinde, bu çevrelerin oluşturduğu mahut odakların faaliyetleri yatmaktadır. Bu gerçeği görmezlikten gelemeyiz.

Toplumda ulusal bilinç, ulusal dayanışma, ulusal seciye, ulusal duygu ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bunu, kimileri çok kültürlülük, çok etniklilik adına, sözüm ona çağdaşlık adına, ne olduğu belirsiz yeni dünya düzeni değerleri(!) adına; kimileri, toplumu yeniden cemaatlere, uydurma tarikatlara bölerek yapmaktadır. Bu çevrelerin ortak hedefi, Türk devletini ortadan kaldırmaktır. Çıkar nok-

18 Atatürk, sanki bu tür eleştirilerin yapılabilirliğini görmüş ve ön almıştır: "Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile ilgisiz yaşayamayız... Bilâkis ileri, uygar bir millet olarak uygarlık sahasının üzerinde yaşayacağız; bu hayat, ancak ilim ve fen ile olur" (U. Kocatürk, a.g.e., s. 140). Bu açıklamaya nasıl bir "tecrit" anlayışı yakıştırılabilir?

Levent Şahverdi Arşivi

tasında çatışsalar bile, hedefte birleşiyorlar. Devleti ayakta tutan tüm kurumları etkisiz, mefluç hâle getirmek yolunda, bugün bir hayli mesafe kazandıkları yadsınamaz. Bu gerçeği görmezlikten gelen devlet hayatı, enerjisini boşa harcamış olur, kalkınmasına, gelişmesine zaman ayıramaz. Ve tabii, bu da, tam bağımsızlık stratejisinin önünü keser, hedefine erişmesini önler. Bu gün, Türk devlet hayatı, bu açmaz ile karşı karşıyadır. Ve ulus, bu açmazı aşacak kadroları, içinden çıkarmak zorundadır.

Ulusal kültürün ikinci önemli ayağı, fikir hayatıdır. Fikir hayatı, buradaki kapsamı itibarıyla, bilimi, teknolojiyi, eğitimi, dili, dini, tarihi ve sanatı içine almaktadır. Bunlar, ulusal sırrımızı, hedefimizi ve stratejimizi gerçekleştirme yolunda, hareket gücümüzü, yeteneğimizi, kapasitemizi ortaya çıkaracaklardır. Türk ulusuna, gideceğimiz yolu gösterenler için elzem olan şartları, fikir hayatımız yaratacaktır. Bu nasıl olacaktır, sorusuna, Atatürk'ün yanıtı şudur:

> "Bu millete gideceği yolu gösterirken, dünyanın her türlü ilminden, keşfiyatından, terakkiyatından istifade edelim. Lâkin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz".[19]

Bu mu tecrit politikası? İnsanın kendisi olması, bilim ve teknoloji üretir özellik kazanması bir ulus için gerekli ise, bu yönde çaba gösteriyorsa, nasıl bir tecrit politikası diye eleştirilebilir? Bunu anlamakta güçlük çekiyoruz. Bu kafalara göre, erişik ülkeler, tecrit politikası uyguluyor olmalı.

Burada, fikir hayatı ile ilgili her konuya girme imkânımız yok. Ancak, çok güncel, hayatî konularla ilişkili, üç nokta üzerinde durmak istiyorum. Bunlardan biri dilimiz; ikincisi, eğitim ve üçüncüsü, din olacaktır.

Dil, her ulusun kimliğinin açık bir ifadesidir. Bireyin nereye, hangi

19 **Türk Ocakları ve Atatürk**, Ankara, 1993, s. 6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

ulusa ait olduğunun en önemli belirleyicisidir. Çünki dil, sadece kelime yığını, gramer kuralları, veya sadece bir anlaşma aracı değildir. Her ulusun dili, o ulusun tarih sahnesinde yer almasıyla birlikte etkinliğini gösterir. Ve ait olduğu toplumun kimliğini belirler. Dolayısıyla, dilsiz oluşan bir ulus düşünülemez. Dilimizin, bizim için, ulusumuz için ehemmiyetini, Atatürk, şöyle ifade eder:

"Türk milletinin dili, Türkçedir. Türk dili, dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünki, Türk milleti, geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde ahlâkını, ananelerini, hatıratlarını, menfaatlerini, kısacası, bugün kendi milliyetini yapan her şeyinin, dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir".[20]

Türk dili bugün, bu anlayış içinde görülüp değerlendiriliyor mu? Bu sorunun durumunu kısaca gözden geçirelim.

Türk dilini başka dillerin egemenliğine karşı koruma göreviyle yükümlü olanlar yönetimlerdir. Her ülke, kendi ana diliyle eğitim ve öğretimini yürütür. Bu, devlet olmanın, bağımsız ulus olmanın bir gereğidir. Farklı dillerle, yabancı dillerle eğitim ve öğretim yapan devletlere, sadece eski sömürge uluslarında rastlıyoruz. Buralarda ana diller tahrip edilmiş, eğitim/öğretim dili olmaktan uzaklaştırılmıştır. Ama bu, sömürge politikaları sonucu bir durumdur.

Türkiye'de, cumhuriyetten bu yana ilkokuldan üniversiteye kadar, eğitim ve öğretim dili daima Türk dili olmuştur. Yabancı dille eğitim ve öğretim yapan yabancı okullar, yasalar ve anlaşmalar ile sınırlanmıştır. Türk dilinin, bilim dili olması yolunda büyük mesafe kazanılmıştır. Ne var ki, bu tutum son dönemlerde hızlı bir biçimde değişmiştir. Hem de, akıl almaz gerekçelerle. Eğitim ve öğretim bu ülkede, ana dil yerine, büyük ölçekte yabancı dil üzerine yaslatılmıştır.

20 U. Kocatürk, a.g.e., s. 164-165.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece, bu yöntem ile, çocuklarımıza, yabancı dil öğretmiş olacakmışız!... Türk dili, bilim dili olamazmış!... Bu görüşleri ileri sürenler de, hiç şüphesiz, yabancı dil öğretme işi ile, yabancı dil ile eğitim/öğretim yapma arasındaki farkı çok iyi biliyorlar. Ama bu akıl almaz tutumu, ısrarla sürdürüyorlar.

Bu tutum, Türk eğitim politikasına egemen görünüyor. Böyle olduğu için de, devlet, kendi eliyle kurduğu ve açtığı pek çok yeni eğitim kurumundan Türk dilini kapı dışarı etmiştir. Bu, dünyada inanılması güç bir olgudur; eşi yoktur.Üniversitelerimiz, yabancı dillerle eğitim/öğretim yapan kurumlara dönüştürülmeye yöneldi. Bu nasıl bir zihniyettir ve nasıl bir Türk dili düşmanlığıdır ki, bin bir kisve altında, eğitim kurumlarımızda bile ana dilimizin etkinliği kırılmak isteniyor.

Bunlara neden böyle davrandıklarını sorarsanız; şüpheniz olmasın savunmalarını size, "çağdaşlık" arkasına sığınıp yapacaklardır. Doğrudan, veya dolaylı biçimde satımını sağladıkları yabancı dille yazılmış eğitim/öğretim malzemelerinin tatlı kârlarından asla söz etmeyeceklerdir. Farklı kültürlerin misyonerlik görevini yaptıklarını da kabul etmeyeceklerdir. Bunlara sorarsanız, pek çoğu "Atatürkçü" olduğunu söyleyecektir. İnsanlarda izan ve vicdan olmayınca, ihanetine en mukaddes değerleri de kalkan etmeye cüret edebildiğini, bu tiplerde görmek mümkündür.

Bu tipler, yalanları ve Türk diline karşı ihanetleri ile millet önünde, tarih önünde, sadece tıynetlerini tescil ettirmektedirler. Bu ülke, her konuda olduğu gibi Türk dili konusunda da, gerçek bir zihniyet devrimi yaşayacaktır ve Türk dili, Türkiye'deki tüm eğitim/öğretim kurumlarında tek egemen dil olma konumuna yükselecektir.[21]

Yabancı dil öğretme yetersizliği, bir ulusun dilini, kendi eğitim/öğretim kurumlarında yok sayarak aşılamaz. Böyle bir ihanetin adı,

21 Atatürk diyor ki: "Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancılar diller boyunduruğundan kurtarmalıdır". Gelin görün ki, eğitim kurumlarımız bugün, ülke genelinde yabancı dil ile eğitim/öğretim istilası ile karşı karşıya bırakılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

yabancı dil öğretmek olamaz. Bunun anlamı, sadece Türk milletine karşı, geleceğe dönük, hazırlanmış bir ihanet hareketi olabilir.

Her ülkenin eğitimi, milli olmak zorundadır. Bu bir ulusun, "olmazsa olmaz"larından en önemlisidir. Bu, bir ulus, bir devlet için, hayati bir var olma sorunudur. Eğitim/öğretim, her ülkenin ana dili ile olur. Bu nedenle, M. Kemal Atatürk, bu konuda çok hassastır:

> "Millî eğitimi esas aldıktan sonra, onun dilini, usulünü, araçlarını da millî yapmak zorunluluğu tartışmadan uzaktır".[22]

Bunu söyleyen Atatürk, Türk ulusu için, bu kaçınılmaz gerçeğe işaret ediyor. Eğitimin millî, yani Türkçü olmasında ısrar ediyor. Şimdi soruyorum: Türkiye'de açılmış bulunan eğitim ve öğretim kurumlarının tamamında bugün Türk dili egemen midir?

Atatürk, bir Türk milliyetçisi idi. Ve bunu göğsünü gere gere söyleyebiliyordu. Türklüğü ile övünüyor, Türk ulusu için düşünüyor ve Türk ulusunun geleceği sağlam temellere otursun diye uğraşıp, ömür tüketiyordu.Oysa gelenler ne yapıyor? Türk dilinin bağımsızlık alanlarını yabancı dillere açıyorlar. Ne adına? Yabancı dil öğretme adına. Dünyada bundan daha komik, daha gülünç bir misyon savunması olabilir mi? Bu kafalar, Türk ulusu için çizilmiş bulunan sır/hedef/strateji gibi mukaddes kavramlar üzerine gerekli ve yeterli özeni gösterebilir mi, bu gerçeği düşünebilir mi? Burada, bu durumda hangi seciyeden, hangi karakterden söz edebiliriz? Cumhuriyetin dayanağı olan Türk halkına Türklüğünden, kimliğinden söz ettirmek istemeyen bir zihniyetin, bir ihanet elinin vatan sathında dolaştığını ve melanetlerini işlediğini, sinsi propagandasını yürüttüğünü görüyor ve her Türk vatandaşı gibi hissediyorum.

Hiç kimse, özel hesaplara ve çıkarlara dayalı düşüncelerini Ata-

22 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. II, Ankara, 1959, s. 198.

Levent Şahverdi Arşivi

türk'ün arkasına saklayıp bu halka dayatma hakkına sahip değildir. Hiç kimse, kendi özel hesaplarına, veya ait oldukları odaklara dayalı düşüncelerini, görüşlerini, Atatürk böyle düşünüyordu, diye topluma, Türk ulusuna yutturmaya kalkışamaz; buna izin verilemez. Atatürk, düşüncelerini, Türk ulusuna berrak bir Türkçe ile ifade etmiştir ve anlaşılmayacak bir sözü de yoktur. Atatürk, bir Türk milliyetçisidir. O, kendi deyimiyle, milli siyasete, yâni Türkçülük siyasetine önem verir. Türklük bilincine, ulusal bilince, ulusal kimliğe ve ulusal kültüre önem verir ve bunları göz diktiğimiz en yüksek ülkü sayar. Devlet hayatımızda, fikir hayatımızda bu görüş ve düşünceler bugün lime/lime edilmiştir. Bu duruma göz yumanlar, bu yıkıcılara oyun alanları sunanlar, hangi yüzle M. Kemal Atatürk'ten söz edebilir? Bu yanlışları, bu ülkede, mutlaka ulusal bir zihniyet devrimi düzeltecek, doğruları yerine oturtacaktır. Bu ulusal zihniyet devrimini Türk parlamentosu, bekâmız için yapmak zorundadır.

Bir ülke düşünün, ilk, orta, lise meslek okulları ve üniversiteleri, ana dil ile eğitim ve öğretim hassasından, seciyesinden uzaklaştırılıyor. Bir ülke düşünün; ilk ve orta eğitim kademeleri, hedef ve çizilmiş temel işlevlerinden koparılıp, farklı mecralara yöneltiliyor. Tevhid-i Tedrisat deliniyor. Bir ülke düşünün, hepsi üniversiteye öğrenci hazırlayan bin bir çeşit liseye sahip bir ahtapot yaratıyor. Ülkede mevcut orta öğretim kurumları kendi haline bırakılıyor ama, bu ahtapotun gelişmesi için önü açılıyor. Meslek okulları ülke ihtiyaçlarını karşılamak yerine, üniversiteye öğrenci yetiştirmeye yöneltiliyor. Lise yetmemiş, Anadolu lisesi, süper lise ve daha bir sürü tip yabancı dille eğitim/öğretim yapan kurum üniversiteye öğrenci yetiştiriyor. Eğitimi, ülke ihtiyaçlarına göre planlama rafa kalkmıştır. Milli amaçlar ve hedefler kaybolmuştur. Ve şimdi, inanılmaz bir eğitim kaosu içinde, ülke kaynaklarını, çocuklarımızı ve geleceğimizi tüketiyoruz. Ortaya çıkan olaylar, dehşet manzaraları çizmeye başlayınca da, bu kurumları kimse denetlemiyor mu, müfredatlar izlenmiyor mu, diye yakınıyoruz. Bu ülke, nasıl bir ülke oldu? Bu nasıl bir millî eğitim politikası, bu nasıl bir ülke planlamasıdır, diye hesap sorulmuyor. Ülkenin bu başı bozuk eğitim çıkmazından, millî karakteri parçalanmış halinden kurtarılması şarttır.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Kemal Atatürk diyor ki:

> "Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz eğitimin sınırı ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz: 1- Milliyetine, 2- Türkiye devletine, 3- TBMM'ne düşman olanlarla mücadele lüzumunu".[23]

Bunlar öğretiliyor mu, yapılabiliyor mu? Bunlar yapılabilseydi, acaba gençlerimiz boşu boşuna birbirini kırıp döker miydi? Acaba yaşadığımız bu kara tablolar karşımıza çıkar, ülkeyi meşgul edebilir miydi? Bu ülkede üç paralık çıkarları için kimi insanlar, ulusun geleceği olan çocuklarımızı tükętme, geleceğimizi karartma hakkına sahip olmamalıdır.

Şimdi, din konusuna dönmek istiyorum. Hemen ifade edelim ki, M. Kemal Atatürk'ü bu noktada en çok eleştirenler, eski ihanet şebekelerinin artıkları, beslemeleridir. Bu eleştirilere karşılık, Atatürk'ü bilinçli biçimde dine karşıymış gibi göstermeye ve böylece bu çatışma ortamını diri tutmaya, ulus ile arasındaki bağı tahrip etmeye çalışan bir başka çevre daha vardır. Bu iki çevre, ülkemizde, birbirlerine düşman gibi görünen melanet ikizleridir. Bir diğerine malzeme yaratır. Bu iki çevre, M. Kemal Atatürk'e düşmandır. Çünki, her ikisi, de milletimize millî siyasetimize, millî devletimize, kimliğimize düşmandır. Din adına bezirgânlık yapanlar ile, çağdaşlık adına bezirgânlık yapanlar, bu çevreleri oluşturur. Hiç birinin ne din ile, ne çağdaşlık sorunu ile doğrudan işleri vardır. Yüklendikleri ve geçimlerini sağladıkları misyon için görev yaparlar. Onlar, Türk toplumunda yeşertilen kötülüklerin kaynağıdır. Böyle oldukları için, hepsinin fesat yuvaları M. Kemal Atatürk tarafından kapatılmıştır. Ama bugün anlaşılıyor ki, bu fesat yuvaları yer altında iyi saklanmışlar ve uygun ortam bulunca, yer üstüne çıkıp melanetlerini yeniden örmeye, uygulamaya başlamışlardır.

M. Kemal Atatürk niye din düşmanı olsun? Neden İslamın düşmanı olsun? Bunu aklı başında, vicdanı ve izanı olan bir Türk, bir Müs-

23 U. Kocatürk, a.g.e., s. 161.

Levent Şahverdi Arşivi

lüman Türk söyleyebilir mi? Ezan nerede, namaz hangi şartlar altında kılınır? Türk halkına, ulusumuza bu imkânı kim sağladı diye düşünür insan. Bir insanda vicdan karalığı bu denli ağır olabilir mi? Ama, olabiliyormuş.

M. Kemal Atatürk, din hakkında nasıl bir tutum sahibidir, diye insan merak eder. Sözlerini arayıp bulur, öğrenir. Bakın Atatürk, din hakkında, dinimiz hakkında, İslamiyet hakkında ne diyor:

> "Bizim dinimiz en makul ve en tabiî bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur".[24]

Bu sözün ve inancın sahibi bir insanı, bir devlet kurucusunu, din düşmanı gibi göstermek sadece ihânet ile, Türk devletine düşmanlık ile eş anlamlı kabul edilebilir. İslam dini hakkında böyle düşünen Atatürk, bakalım din adamları için ne düşünüyor:

> "Milletimizin içinde gerçek din âlimleri, âlimlerimiz içinde milletimizin gerçekten iftihar edebileceği din bilginlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil, ilmi kıyafet altında ilim gerçeğinden uzak, gereği kadar okuyup öğrenememiş, ilim yolunda yeteri kadar ilerleyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini bir birine karıştırmamalıyız."[25]

Bu sözlerde din düşmanlığı, veya din adamı düşmanlığı var mı? Ama, cehalet düşmanlığı var. Dinimiz cehalete karşı değil mi? Bu cehaleti ortadan kaldırmak isteyen, aydın din adamları yetiştirmek için ilahiyat fakültesi, dini terbiyeyi takviye edecek mektepler açan bir adam, din düşmanı, din adamı düşmanı olabilir mi? Sadece cehaletten yararlanıp, din adına çıkar sağlayan çevreler, M. Kemal Atatürk'e düş-

24 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.II, Ankara, 1959, s.90.
25 **A.g.e.**, s.144.

Levent Şahverdi Arşivi

man olabilir. Bugün iyice palazlanan bu çevreler, artık işlerinde profesyonelleşmiştir. Din ticareti ile siyaset yapmaktadırlar. Halkımızın dinî inançlarını sömürüp, servet üstüne servet katmaktadırlar.[26] Benzer hempaları ile, yani karşıt ikizleriyle iş bölümü yapıp, Türk halkını laik/antilaik, dinî ve etnik kamplara bölüp çatıştırma, millî devleti yıkma hesapları yapmaktadırlar. Her türlü bölücü akım, o çevreler arasında kendine yer ve destek bulabilmektedir. Aslında bunlar, İslâma da, Allah'a da karşıdırlar. Cehalet gözlerini ve vicdanlarını kör etmediyse, ulusa ve devlete karşı ihânet ihtirasları onları, gerçeği göremez hâle getirmiş, demektir.

Kur'an'ın akla, mantığa, bilime uygun bir ilahî kitap olduğu, bilime aykırı hiç bir bilgi ihtiva etmediği günümüzde de kanıtlanmıştır. Atatürk, bu gerçeği göreli yıllar olmuş ve bu gerçeği, daha önce söylemiş ise, hata mı yapmıştır? Bu din düşmanlığı mıdır?

Tarih, veya zaman, dinamik bir akış halindedir. Bilgi değişir, anlam değişir, teknoloji değişir, kısaca, her çağda, dünyanın bilgi düzeyi değişir. Ama bu gerçeği anlamada idrak zaafı gösteren ne İslâmı, ne Kur'an'ı, yâni ne Allah'ın sözünü, ne de, Atatürk'ün "Hayatta hakikî mürşit ilimdir" sözünü gerçek anlamda kavrayabilir.

Şimdi, bu din bezirgânlarına soruyorum. İşte size mukaddes kitabımız Kur'an'dan bir Allah sözü, bir âyet: "Her çağın bir kitabı vardır"(Sure 13/Ayet 38).[27] Ammenna, inanıyoruz ki Kur'an, Tanrı'nın bize gönderdiği son kitap, son buyruk. Peki, bu sözün anlamı ne acaba? Bu sözü "her çağda bir kitap gelecek", diye mi anlayacağız. Bu mümkün değil. Öyleyse burada, bize söylenmek istenen farklı bir gerçek bulunmaktadır. O da şudur: "Ey insanlar, beni her çağda, her yüz-

26 Nitekim, din konusunda mücadele edilmesi gerekenleri sıralarken, yine bir millet için dinin gereğini vurgular: "Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası var ki; din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî menfaat temin edenler iğrenç kimselerdir. Bu gibi din ticareti yapan insanlar, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir". (U.Kocatürk, **a.g.e.**, s.182).

27 M.A. Lahbabî, **Kapalıdan Açığa** (Tercüme B. Yediyıldız), II. Basım, Ankara, 1996, s. 217.

Levent Şahverdi Arşivi

yılda o yüzyılın eriştiği bilgi düzeyi ile yeniden okuyup anlamaya çalışın". Bu âyette, dinimizin, kitabımızın akla, bilime, mantığa uygunluğunu bize gösteren Allah. Bu gerçeği, yıllar önceden yakalayıp herşeyin önüne bilimi, tekniği, aklı yerleştirmeye ve bizi, yürüyeceğimiz yolda aydınlatmaya çaba gösteren O'nun kulu bir insanı anlamak ve takdir etmek yerine, Atatürk'ü haksız yere karalamaya kalkışanları, O'nu din düşmanı gibi göstermeye çalışanları, cehalet bezirgânlığına kaçıp ticaret ve siyaset yapanları ne Allah, ne de Türk ulusu affeder. Hele dinî siyaset malzemesi, bir yerlere gelme aracı gibi kullananlar, toplum içinde bu yolda fitne çıkarıp, karışıklıklar yaratıp bundan medet umanlar, emin olunuz, önce Allah'ın sonra da Türk ulusunun sillesini yiyeceklerdir.

Burada birkaç söz de, iktisadî hayat ile ilgili söylemek istiyorum. İktisadî kalkınmanın temeli, yüksek düzeyli eğitim, bilim ve teknolojidir. Savunma ve hizmet sanayiinde, teknolojide bağımsız olmanın yolu, iktisadî kalkınma hamlesini gerçekleştirmeden geçer. Tam bağımsızlık demek, bu kalkınmayı gerçekleştirmek demektir. O'nun izlediği iktisadî politikalardaki devletçilik, bugün kimi çevrelerce eleştirilmektedir. Oysa bu devletçiliğin eleştirilecek yeri olmadığı, aksine gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. M. Kemal Atatürk, delet ve özel teşebbüsün yer aldığı bir iktisadî hayat çizmiştir. Ama, O'nun devletçilikten anladığı, ideolojik devletçilik modellerinden farklıdır. O, kalkınmada karma ekonomiden yanadır. Çağımızda, gerçek iktisat bilimcilerinin kabul ettiği bu vazgeçilmezliği, O, yıllar önce tesbit etmiş ve uygulamıştır. O'nun tesbitleri, dünya ekonomi modellerinin yaşadığı krizler dikkate alınarak yapılmış bir ulusal modele dayanır. Böyle olduğu için de, kimi köşe yazarlarımız, dünyadaki ekonomik modellere, politikalara ve uygulamalara bakarak bugün "hoşgeldin karma ekonomi" diye yeni ekonomik gelişmeler üzerine değerlendirmeler yazıyorlar.

M. Kemal Atatürk, ekonomik kalkınmayı Türkiye için kaçınılmaz görüyor ve şöyle diyor:

Levent Şahverdi Arşivi

"Ekonomik kalkınma Türkiye'nin hür, bağımsız, daima kuvvetli, daima daha müreffeh Türkiye ülküsünün bel kemiğidir".[28]

Türkiye için bu denli hayatî bir konu, elbette kendi başına bırakılacak bir konu değildir. Devletin elini uzatması, düzenleyici olması, ekonomi içinde yer alması bir zarurettir. Dünyanın hiç bir yerinde, devletler, ekonomik hayatın dışında bulunmaz, hepsi içindedir. Sadece, ekonomi içinde bulunma modelleri ve politikaları farklılık gösterir. Türk devletine, ekonomik hayat içinde Atatürk'ün biçmiş olduğu rol de, kendine özgü bir modeldir. Ve o, bu durumu şöyle açıklıyor:

"Devletçiliğin bizce mânâsı şudur: Fertlerin husûsî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak".[29]

Burada yanlış var mı? Yanlış, olgunun özelliğini anlamadan, bilmeden ahkâm kesmektir. Sır, hedef ve strateji nosyonu olmayanlar ile ülke sorunlarına doğru çözüm bulmak son derece zordur. Çünki, onlar, ülke sorunlarından ziyâde, özel hayalleriyle yaşarlar, ahkâm yürütürler.

Dünyayı vitrinlerden seyredip, kurmuş oldukları hayalleri ülke gerçeği gibi algılayanlardan M. Kemal Atatürk'ün medeniyet ufkundan Türkiye'yi nasıl bir güneş gibi yeniden yükseltmek istediğini anlamalarını bekleyemeyiz. Bu ülkede, kimseye benzemek istemeyen, sadece kendine benzemek isteyen; eşitler arasında en eşit ülke olmak için mücadele edenler,M. Kemal Atatürk'ü ve düşüncelerini doğru anlayabilirler. Çünki, onlar, Atatürk'ün belirlediği Türk odağından dünyaya bakarlar.

28 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.I, Ankara, 1945, s. 383.
29 U. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 67.

Levent Şahverdi Arşivi

İçinde bulunduğum sınırlı zamanda, Atatürk'ün, kültür/medeniyet anlayışı ve tam bağımsızlık stratejisi üzerine söylemiş olduğu sözlerden, yapmış olduğu tanımlardan anlayabildiklerimi sizlere sunmaya çalıştım. Atatürk'ün, ne bu konudaki; ne de, sır, hedef ve tam bağımsızlık stratejisi konularındaki görüşlerini yeterince size yansıttığımı sanıyorum. Ama bu bir denemedir. Bu denemede, Atatürk'ün hayatı boyunca değişmez çizgisinin anahatları sunulmaya çalışılmıştır. Sözlerimi, burada bitirmeden önce bir kere daha belirtmek isterim ki, Atatürk, kendi ifadesiyle, bir Türkçülük siyaseti takipçisi, bir Türk milliyetçisidir. Ben de bu görüş üzerinde yürümeyi, düşünmeyi, çalışmayı ve dünyayı onun belirlediği sır/hedef/strateji üçgeninden görmeyi ve yaşadığım sürece bu ölümsüz türküyü anlatmayı kendime en mühim görev sayıyorum. O'nun gibi olmak mümkün değil, ama, O'nun çizdiği izden gitmek, izlediği politikayı, sır ve stratejiyi takip etmek ve ulusumuz için dünyaya, hep bu hayatî üçgenden bakıp geleceğimiz için çalışmak mümkündür, diye düşünüyor ve inanıyorum.

Sözlerimi, Atatürk'ün, Cumhuriyetin 10. Yıldönümü nedeniyle 29 Ekim 1933 yılında Türk milletine ünlü hitâbında söylediği şu sözlerle tamamlıyorum; "... Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir. .. asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti bundan sonraki inkişafiyle âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır... Ne mutlu Türküm diyene!"

Ne mutlu, bu hedefi gerçekleştirecek yönetimlere, gelecek kuşaklara!

Ne mutlu, yepyeni, herkesten ileri ve kendine özgü, kendi yaratıcılığına dayalı bir Türk medeniyetini insanlık tarihine armağan edeceklere.

Ne mutlu Türk kuşaklarına!...

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK İLKELERİ VE DİĞER AKIMLAR*

Prof.Dr. ABDÜLKADİR YUVALI**

Atatürk Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde çocukluk, gençlik, eğitim ve meslek hayatının büyük bir kısmını yaşamış ve bu dönemde üstlenmiş olduğu görevleri de başarı ile sonuçlandırmıştır.Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin idari, mali, askerî ve dış politikasını yakından biliyordu. Düvel-i muazzama olarak bilinen, o günkü dünyanın hâkimleri ile Trablusgarp Savaşı'ndan Birinci Dünya Harbine uzanan çizgide değişik zaman ve zeminlerde karşı karşıya gelmiş, dolayısıyla da onları tanıma fırsatı bulmuştur. Bu durum O'na ülkesi ve düşmanlarını yakından tanıma fırsatı vermiştir. Başarısını etkileyen faktörlerin en önemlilerinden birisi bu olmalıdır.

Atatürk'ü tanımak için O'nun Millî Mücadele öncesi, Millî Mücadele dönemi ve sonrası hayatının bütün safhaları ile bilinmesi lâzımdır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son bir asırlık döneminde idari, malî, askerî ve diğer müesseselerinin iyi bilinmesi, Cumhuriyet dönemi müesseseleri ile karşılaştırılması yani Sevr ile paylaşılan Anadolu ile Lozan'da sınırları çizilen aziz vatanın mukayesesinin yapılması Milli Mücadelenin cephede ve masada nasıl kazanılmış olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Zira Millî Mücadele öncesinde Anadolu'da azınlık Rum ve Ermeni unsuru eğitim, sanayi, ticaret, zenaat ve her türlü kaynakları tekeline almış, Türk evladına da sınırlarda vatan savunması kalmıştır.

Bir insanı, tanımanın yolu O'nun icraatları olmalıdır. Meseleye bu açıdan bakarsak Türk insanının Mondros Mütarekesi ve takiben Sevr Andlaşması'na karşı Anadolu'da başlatmış olduğu Kuvvay-ı Milliye

---

* Bu konferans 7 Ekim 1997 tarihinde Kamu Diplomasisi Kursu için Ankara'da verilmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

hareketinin fikrî ve fiilî öncüsü olarak bu idealin amacına ulaştırılmasında O ilk sırayı almaktadır. Bunun yanında günü geldiğinde yani Kuvvay-ı Milliye ile düşman işgalinin kırılması ve kovulmasının mümkün olmayacağı düşüncesiyle düzenli orduya geçişi en az kayıp ile gerçekleştirmeyi başarmış ve gerektiğinde Kuvvay-ı Milliye'de ısrarlı olan en yakın dostlarını devre dışı bırakmasını bilmiştir. Düşman kuvvetlerinin Batı Anadolu'yu işgali ile Ankara üzerine saldırmaya hazırlanması sırasında bütün yetki ve sorumluluğu üstlenerek Büyük Taarruz'u gerçekleştirmiş ve dolayısıyla nihaî zaferin kazanılmasında en büyük pay sahibidir.

Atatürk, Mondros Mütarekesi'nin uygulamaya konulmasını takiben görevli olduğu Suriye cephesinden İstanbul'a dönmesi için almış olduğu çağrı üzerine İstanbul'a gelmiştir. Bu dönem O'na Millî Mücadele planlarını yapma ve düşüncelerini, değişik cephelerden kendisi gibi İstanbul'a dönen arkadaşlarına açma fırsatı vermiştir. Söz konusu silah arkadaşlarının hemen tamamı Millî Mücadele hareketine katılmışlarsa da ilk anda hemen hepsinin Atatürk ile aynı görüşü paylaştığı söylenemez. Mustafa Kemal Atatürk'ün milli mücadele fikrini paylaşmakla birlikte asker, silah ve para bulmanın mümkün olmayacağını savunanlar da vardı. Mustafa Kemal onların kafalarındaki sorulara cevap bulmada ve onları ikna etmede başarılı olmuştur. Ordu müfettişi olarak Anadolu'ya geçmeyi başardıktan sonra arkadaşlarından aldığı güçle Millî Mücadele ateşini yakmıştır.

Osmanlı Devleti'nin enkazı üzerinde ve Misak-ı Milli ile belirlenmiş sınırlar içinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel özelliklerinin korunmasını ve gelişmesini sağlayan esasların bilinmesinde yarar vardır. Bu temel özellikler ve esaslar sonucunda erişilen gerçeklerin birer ifadesi olarak bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenmiş, O'nun ölümünden sonra da "Atatürk İlkeleri" olarak isimlendirilmiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. yıldönümü münasebetiyle yaptığı ve şaheseri kabul edebileceğimiz konuşmasında Gazi Mustafa Kemal "Yurttaşlarım, az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en bü-

Levent Şahverdi Arşivi

yüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan TÜRKİYE CUMHURİYETİ'dir" diyordu.

Yeni Türk devletinin milletler ailesinin şerefli ve itibarlı bir üyesi olarak yerini alması için gerekli usûl ve yöntemlerin, anlayış ve ilkelerin zamanın icaplarına göre tayin ve tesbit edilmesi gerekiyordu. Bu esaslar statik özellikte olmayıp, zamanın değişmesine yani ihtiyaçların farklılaşmasına bağlı olarak değişecektir. Atatürk İlkeleri'nden birisini esas almak veya ön plana çıkartmak suretiyle Atatürk'ü ve O'nun ilkelerini tanımak veya tanıtmamız mümkün değildir. Zira ilkeler bütünleyici bir karakter taşımaktadır. Atatürk İlkeleri'nde iyiye, doğruya, güzele, ilme ulaşma esastır. "Atatürk İlkeleri" 1924 Anayasasında 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasanın ikinci maddesinde yapılan bir değişiklikle teminat altına alınmış ve söz konusu madde; devletçi, lâik ve inkılapçıdır, resmi dili Türkçe'dir, makamı Ankara şehridir.

1. CUMHURİYETÇİLİK

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel özelliklerinin ilkidir. Seçilmiş bir başkanın yönetiminde veya millet hâkimiyetine dayanan yani belli süreler için seçilmiş milletvekilleri aracılığıyla yapılan yönetimdir. Cumhuriyet taraftarı olma haline "Cumhuriyetçilik" buna inanan kimseye de "'Cumhuriyetçi" denir.

Zamanımızda halkın oylarında beliren milli irade, eskiden Tanrı'nın ilahi gücünü bir şahsa yansıtarak onu kutsal idare kabiliyeti ile donattığı inancına bağlanmakta idi. Tarihi Türk Devletlerinde; Kuvvetler Birliği Prensibi yürürlükte tutulmuş, Kuvvetler Ayrılığı Prensibine dayanan güçsüz demokrasilere iltifat edilmemiştir.

Devlet başkanının irsi olmadığı veya hayat boyu devam etmediği yönetim şekli Cumhuriyettir. Bu yönetimde, hâkimiyet bir kişi veya zümreye değil, toplumun bütününe aittir. Cumhuriyet, milli hâkimiyete egemenliğe dayanan bir halk idaresidir. Cumhuriyetsiz de-

Levent Şahverdi Arşivi

mokrasiler olduğu gibi, demokrasisiz cumhuriyetler de vardır. Türk Cumhuriyeti, sınıf egemenliğine dayanan bir halk cumhuriyeti olmadığı gibi, meşruti ve monarşik bir Cumhuriyet de değildir. Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi esasına dayanan bir devlettir. Türkiye Cumhuriyeti ulvi bir düşünceye dayanmaktadır. "İkinci Cumhuriyet" ve "Yeni Demokratik Cumhuriyet" kavramları kanaatimizce zihinlerde karışıklık yaratmaktan başka anlam ifade etmemektedir. Anayasalarımızda cumhuriyetin değiştirilmiyeceği, değiştirilmesinin teklif dahi edilmiyeceği hükme bağlanmıştır. Nitekim Cumhuriyetin sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşları devlet yönetiminde görev alabilirler ve bundan sorumludurlar. Amasya Genelgesi'nde "milleti içine düştüğü kötü durumdan yine milletin azim ve iradesi kurtaracaktır" ifadesi kullanılmıştır. 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'da "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletin" olduğu ilân edilmek suretiyle Cumhuriyetin adı konmadan rejimin tanımı yapılmıştır. Demokrasi, Cumhuriyetle birlikte ve onun tabii bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Atatürk'e göre: Cumhuriyetle demokrasi birbirinden ayrıdır. Zira Cumhuriyetin bir şekilden ibaret olmasına karşılık, demokrasi bir ruh ve anlayış meselesidir. Cumhuriyeti bir devlet şekli, bir hükümet şekli olarak tanımlamak gerekir. Yani "egemenliğin bir kişi veya zümreye değil, toplumun tümüne ait olduğu bir devleti ifade eder". Bugün Cumhuriyet olduğu halde demokrasi olmayan (Çin, Küba gibi) ülkeler bulunduğu gibi, Cumhuriyet olmayıp da demokrasi olan ülkeler (İngiltere, Belçika, İsveç gibi) de vardır. Ayrıca hem cumhuriyet hem de demokrasinin bulunduğu ülkeler de vardır Türkiye ve Fransa gibi.

2. MİLLİYETÇİLİK

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu olan Atatürk, Türk milletini aziz bir varlık olarak görmüştür. Bunun sonucu olarak da yeni Türk Devleti'ni Türk milleti temeli üzerine kurmuş ve milletin adını da devlete vermiştir.

- Atatürk, millet, milliyet ve milliyetçilik kavramlarını berrak ve yalın bir biçimde tarif etmiştir. "1919 Mayıs'ında Samsun'a çıktığım

Levent Şahverdi Arşivi

gün, elimde maddi hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız Büyük Türk Milleti'nin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek manevî bir kuvvet vardı. İşte ben bu milli kuvvete, bu Türk Milleti'ne güvenerek işe başladım..." Milliyetçilik, bir düşünce, bir kültür birliğidir. Amacı, Türk Milletinin dünya milletleri arasında şerefli ve itibarlı yerini almasıdır. Zira Milli Mücadele, Türk milliyetçiliği ve Türk Milletinin bağımsız yaşama azminin sonucudur. Biz inanıyoruz ki, Atatürk'ün birleştirici, toplayıcı, yüceltici, çağdaş ve medeni milliyetçilik anlayışı günümüzde olduğu gibi gelecekte de totaliter ve çağdışı akımlara karşı bir rehber olacaktır.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı akılcı, çağdaş, medeni, ileriye dönük, demokratik, toplayıcı, birleştirici, yüceltici, insani ve barışçıdır. Bu anlayış milliyetçilikle taban tabana zıt olan kominizmle, ırkçılıkla, totaliter faşizmle ve teokratik düzenle ilgisi yoktur. Türk milliyetçiliği kafatasıyla uğraşmaz, üstün ve aşağı nazariyeleri ile ilgisi yoktur.

3. HALKÇILIK

Atatürkçü düşünce sistemi içinde, demokrasi ile halkçılık eşanlamlı olarak kullanılmıştır. T.B.M. Meclisi, Milli Mücadele yıllarında teşkil edilmiş ve alınan askeri, siyasi, ekonomik ve idari kararlar meclisden geçirilmiştir. Yani mücadele meşru bir zeminde verilmiştir. Böyle bir savaşın bir parlemento tarafından yürütülmesi Atatürk'ün meseleye bakışının en güzel ifadesidir. Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin temel hedefi milli, lâik, güçlü ve çağdaş bir devlet kurmaktır. Halkçılık: Devlet hayatında hiçbir kişi ve zümreye ayrıcalık tanınmaması, sınıf mücadelesinin reddi ve devletin sosyo-ekonomik hayata müdahalesiyle sosyal gruplar arasındaki denge ve dayanışmanın korunmasını hedef almaktadır. Bu yönüyle halkçılık "Siyasi demokrasi"yi de karşılamaktadır. Halkçılık, milliyetçilik ve milli egemenlik ilkeleriyle Millî Mücadele döneminde gündeme gelmiştir. Bize göre halkçılık, kuvvetin, kudretin, hakimiyetin idarenin doğrudan doğruya halka verilmesi ve elinde bulundurulmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkın kendi mukadderatına hâkim olması yönüyle de siyasi demokrasi ile eş anlamlıdır. Atatürk demokrasiye yani halka karşı olan çağdaş siyasi akımlar arasında, Bolşevik Nazariyesi, İhtilalci Sendikalizm ile Menfaatlerin Temsili nazariyesini sıralamaktadır. Atatürk, demokrasiye aykırı olan bu siyasi akımları ülkemiz için uygun görmemiştir. Tek parti sistemi: Türkiye'nin sosyal ve siyasi gelişmesini tamamlayabilmesi için belirli bir süre uygulanmıştır.

4. DEVLETÇİLİK

Türk inkılabı güçlü bir devletin ancak güçlü bir ekonomi ile varlığını sürdüreceği gerçeğinden hareket etmiştir. İlk 10 yıllık dönemde (1920-1930) sağlanan desteklere rağmen özel sektör beklenileni verememiştir. Zira şartlar elverişli değildi. Daha Lozan görüşmeleri sırasında İzmir İktisat Kongresi gerçekleştirilmiştir. 1920-30 arasında;

1) Ekonomik gelişme istenen seviyeye gelememiştir.

2) Milli gelir düşük,

3) Mali kaynaklar yetersiz.

4) Ülkenin demoğrafik yapısında meydana gelen değişme (Nüfusun % 22'sinin gayr-i müslim... vb)

5) Yetişmiş insan gücündeki eksiklik.

6) Sermaye meselesi (Yabancı sermaye- Osmanlı Bankası)

1929 yılında hükümet, üretimi artırmak ve buhrandan kurtulabilmek için ekonomiye müdahalede bulunmuştur. Devletçilik özel teşebbüs hürriyetinin ve piyasa ekonomisinin reddi demek değildir. Zira kalkınmanın temel esaslarından birisi de teşebbüs hürriyetidir. Atatürk dönemindeki himayeci tavır, yabancı sermaye dostluğu veya düşmanlığı değil, meslek ve iş sahalarında Türk insanından başkasının rol oynamamasına fırsat vermeyen milli bir yaklaşımdır. Türkiye

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyeti Devleti'nin hangi şartlar altında kurulduğunu göz önünde bulundurmadan bu ilkeyi anlamak mümkün değildir.

5. LÂİKLİK

Devlet ile din işlerinin birbirinden tümüyle ayrılmasıdır. Bu durum devletin dine karşı ilgisiz olduğunu değil, dinlere karşı tarafsız kaldığının göstergesidir.

20 Nisan 1924 Anayasasının 2. maddesinde bulunan "İslam Türkiye Cumhuriyetinin resmi dinidir" ibaresi, 10 Nisan 1928'de kaldırıldı.

Türk tarihi incelendiğinde Türk Müslümanlığı yani Türklerin İslâmı algılama biçimi lâik bir yaklaşımdır (Tuğrul Beğ-Halife münasebetleri).

Lâiklik Türk İnkılâbının harcı, temel taşıdır. Çağdaşlaşmanın vazgeçilmez şartı, akıl ve bilimin devlet ve toplum hayatımıza yol göstermesi lâiklik ile mümkündür.

Yüce kitabımız Kur'an'daki "sizin dininiz size benim dinim bana" ifadesi lâikliği ifade etmektedir. Zira bize göre lâiklik "İnananların inançlarının gereği inandıkları biçimde yaşamalarıdır". Müslümanlıkta rahipler ve ruhaniler diye ayrı ve imtiyazlı bir sınıf olmadığı gibi kavim, boy, kabile ve şahıs imtiyazı da yoktur. Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde böyle bir imtiyazlı sınıfın olmadığı söylenemez. Dinî kisveye bürünmüş çevrelerin elinde din gelişme ve ilerlemeye engel konuma getirilmiştir. Bazı çevrelere göre, dünya nimetleri Müslüman olmayanlara, layık görülmüştür. Yani bu dünya kafirlerin öteki dünya müminlerindir denilmiştir.

Din ve vicdan hürriyetinin yegâne güvencesi olan lâik anlayışta din gereklidir. Devletin, vatandaşlarının bu ihtiyacını karşılaması gerekir. Bu bilgilendirmenin yeri de okullardır. Bu ihtiyacın cemaatlere bırakılması "milletleşme" sürecini tamamlamakta olan toplumumuzun

Levent Şahverdi Arşivi

yeniden gruplara, cemaatlere ayrılması anlamına gelmektedir.

Siyasi taassub: "Bir şahsın hayat ve toplum hakkındaki görüşlerinin mutlak surette hak ve başkalarınkini de bâtıl kabul etmesidir". Lâiklik, dinsizlik demek değildir ve kimse dinsizliğini lâiklik şemsiyesi altında gizlemeğe kalkışmamalıdır. Dindar olmak kadar dinsiz olmak da lâikliğin sağlamış olduğu din ve vicdan hürriyetidir.

"Lâik" veya "lâyik" şekillerinde telâfuz edilen bu kelime dilimize Fransızcadan geçmiştir. Kelimenin asıl Latince "Laicus" şeklindedir. İngilizceden iktibas edilerek dilimize geçen "Secular" ve "Secularism" terimleri de lâiklik anlamında kullanılmaktadır. "Laisizm": Lâik fikir akımlarının savunmasını üstlenmedir. "Lâiklik": Sosyal hayatta din kurallarına tâbi olmayan hukuk anlayışını ifade etmektedir. Bu haliyle hukukî bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefi bakımdan lâiklik, inanç yerine aklın eğemenliğinin kabul edilmesini, siyasi bakımdan lâiklik ise, siyasi iktidarın dini iktidardan ayrılmasını ifade etmektedir. Geniş manada lâiklik, "devlet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrılması ve devletin siyasi, ekonomik ve hukuki düzeninde dini inaçlar yerine aklın egemen olması" şeklinde tanımlanabilir. Lâikliğin temelinde dine, inanca ve insana saygı, sevgi ve hoşgörü yatar. Lâiklik, bağımsızlığın ve özgürlükler rejimi olan demokrasinin ayakta kalması bakımından çok önemlidir. Bu bakımdan lâiklik Türkiye Cumhuriyeti için bir hayat meselesidir. Çağdaş Türk insanı hem samimi bir Müslüman hem de lâik Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşıdır. Temelinde bilgisizlik, eğitimsizlik veya yarım yamalak bilgilerin bulunduğu toplumlarda lâikliğin yerleşmesi, benimsenmesi, zamanı gerektirir. İslâm ülkelerinde görülen yer yer ülkemizde de görülen radikal akımların din ve devleti birleştirme çabalarının İslamın temel bir kuralı haline getirilmesi yani antilâik tavırlara karşı insanımızı eğitmekle en güzel sonucun alınacağı görüşündeyiz.

6. İNKILAPÇILIK

Lugat manası "bir şeyi çevirmek, döndürmek (tourner) dir. Tarihi

Levent Şahverdi Arşivi

terim olarak ise bir toplulukta sosyal ve kültürel alanlarda bazı değişikliklerin meydana gelmesini ifade eder. İhtilal: Anlaşmazlık, nifak, perişanlık manasındadır. İnkılap, gelişme, tekâmüle doğru bir değişik kavramı ortaya koyduğu halde, "ihtilal" tam tersine mevcut bütünlüğü, ahengi bozmağa, düzeni parçalamağa yönelik bir kavramdır. Her iki kelime latincedeki kullanılış biçim ve manası bakımından da; İnkılâp: evolution = gelişme, tekamül; ihtilâl : revolution = alt-üst etme, yıkma: ihtilal : yer yer isyan kelimesi ile de birlikte kullanılır.

Devrim: Bu kelime inkılap ve ihtilal karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bazı çevreler Atatürk inkılaplarını "Atatürk devrimleri" olarak ifade etmek suretiyle Türk inkılaplarının bir ihtilal hareketi olduğunu özellikle gençlik arasında yaymak suretiyle ideolojik ihtilal hazırlığının fikriyatını oluştururken buna Atatürk'ü de dahil etmeye çalışmışlardır. Yani Atatürk'ün de aslında ihtilalci olduğu düşüncesinden hareketle her ihtilalcinin Atatürkçülük yolunda ilerlediği sürekli devrimle Atatürk'ün kurduğu düzeni yıkmanın da Atatürkçülük olduğunu yaymaya çalışmışlardır. Oysaki, Atatürk'ün sosyal ve kültürel alanda gerçekleştirdiği değişiklikler hiçbir şekilde ihtilal değil, birer inkılap niteliğindedir. Yani geçerliliğini kaybetmiş, devirlerini tamamlamış bazı kurumlarda gerekli düzenlemeler yapılmak suretiyle gelişme, olgunlaşma, çağdaşlaşma faaliyetleridir. İnkılapçılık Atatürk'ün hem düşüncesinde, hem dilinde hem de icraatında doğrudan doğruya gelişmecilikten, çağdaşlaşmaktan ibarettir.

Atatürk inkılapları milletin sosyal ve kültürel hayatında bir tekâmül, bir gelişmedir. Atatürk, inkılaplarla ilgili olarak; "bu koyduğumuz prensipler, bugünün icaplarına göre milletimizin medeniyet yolunda gelişmesi için faydalı bulduklarımızdır. Ancak sosyal bünye daima gelişen ve tekâmüle yönelmesi zaruri olan bir durumdur. İlim ve teknik ise her an yeniliklere açıktır. Bu yüzden insanların istek ve ihtiyaçları maddi ve manevi sahada daima çoğalan bir şekilde gelişir. Bunlar;

Levent Şahverdi Arşivi

1- Halifeliğin Kaldırılması : (3 Mart 1924)

2- Tevhîd-i Tedrisat Kanunu : (Eğitimde birlik) 3.3.1924 tarih ve 429 sayılı kanunla Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış ve görevleri üç kuruluş arasında paylaştırılmıştır.

- Eğitim işleri = Maarif Vekaleti'ne

- Şeriye işleri = Diyanet İşleri Reisliği'ne

- Evkaf işleri = Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne

3- Tarikat, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması (30 Kasım 1925)

4- Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı: (4 Ekim 1926. Türk kadını 3 Nisan 1930- Belediye Başkanı) verilmiştir. Bunlar sadece örnek olarak alınmıştır.

Atatürk Cumhuriyet'in ilk yıllarından vefatına kadar geçen zamanda milletin arzu ve mellerini yerinde ve zamanında teşhis etmesini bilmiştir.

19. yüzyıldan günümüze uzanan zaman çizgisinde bir çok fikir akımları insanlığın yönetiminde etkili olmuştur. Bunlar arasında Atatürk'ün hayata geçirdiği ve ilke olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetiminde esas teşkil eden "Atatürk İlkeleri" çağdaşlaşarak yani çağımızda insanların ihtiyacına cevap verecek biçimde varlığını sürdürmektedir. Bize göre; Atatürkçü düşünce doktriner ve devrimci değil, evrimcidir. Mustafa Kemal, tesbit edilen doğruların kaynaklarına inmiş ve sentezini yapmıştır. Yani O, tarihi birikimleri senteze dönüştürmüştür. Zaman içinde bir benzetme yapacak olursak ideolojik manada milliyetçi ve marksist kesim Atatürk'ü takdir ederken, Brejnev'i takdir eden sağcı, Hitler'i öven solcu yoktur.

Yirminci yüzyılın öncü devlet adamlarından Mussolini'yi İtalyanlar bir sokak fenerine başaşağı asmak suretiyle cezalandırırken, Hitler,

Levent Şahverdi Arşivi

bir sığınakta intihar ederek cesedini yakınlarına yaktırmıştır.

Stalin 10 milyon insanı, insan fıtratına uymayan bir ideoloji uğruna yoketti. Halk adına ihtilal yaptığını ilan eden F. Kastro, halkı sefalet içinde iken dünyanın en zengin insanları arasında, yine aynı şekilde bir diğer diktatör Saddam Hüseyin'de aynı konumdadır.

SONUÇ : Atatürk İlkeleri Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin fikrî temelleridir. Bu temel değerlerden birini veya birkaçı ile Türkiye Cumhuriyetinin varlığı açıklanamaz. Bunlardan birilerini kabul diğerlerini yok farz etmek suretiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni tanımlamamız mümkün değildir. Yirminci yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıkan akımların hemen tamamı çeyrek veya yarım yüzyıl içinde terkedildiler. Bu akımların fikrî ve fiilî liderleri tarihe gömülürken Atatürk'ün ortaya koydğu ve uyguladığı ilkeler özünden birşey kaybetmemiştir. Çünkü ulu önder Atatürk, dağılan bir devletin aslî unsuru olmasına rağmen varlığı tartışma konusu haline getirilmiş olan Türk milleti için kültür değerlerini esas alarak bir "Milletleşme Süreci" başlatmış ve bu milletin adını da kurduğu yeni devlete vermiştir. O, bu çalışmalarını önceden bilinen bir ideolojinin kuralları ile değil akıl ve bilimin kuralları içinde hayata geçirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçler**, C.II, Ankara 1985.

- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk,** Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, 1981.

- BAYKARA, Tuncer, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri,** İzmir 1993.

- BIYIKOĞLU, Tevfik, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** Türk İstiklâl Harbi, C. I, Ankara 1962.

- İNAN, Afet, **Medeni Bilgiler**, Ankara 1969.

- ----------, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara 1977.

- KESKİN, Mustafa, **Atatürk ve Türkiye'nin Yeni Siyasî Yapılaşması,** ATASE yayını, Ankara 1990.

- TOSUN, Ramazan, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Kayseri 1994.

- **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1995.

- YUVALI, Abdülkadir, **Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (Ortak Yayın), Kayseri 1995.

- KAFESOĞLU, İbrahim- SARAY, Mehmet, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller,** İstanbul 1983.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL VE MİLLÎ MÜCADELE'DE DİN ADAMLARI KONULU KONFERANSIN SUNUŞ KONUŞMASI

DR. HÜSAMETTİN YILDIRIM*

Sayın Yüksek Kurum Başkanım Saygıdeğer Konuklar, Basınımızın Değerli Temsilcileri ve Sevgili öğrenciler,

Atatürk Araştırma Merkezi "Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Şahsiyetleri Biyografisi Bilim ve Uygulama Kolu" tarafından "Millî Mücadelede ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda İz Bırakanlar Projesi" yürütülmektedir. Bu proje kapsamında Millî Mücadelenin başarılmasında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında maddi, manevi, fiili, fikri olarak gönülden destekleri olan başta Ulu Önder Atatürk ve silah arkadaşlarının, din adamlarının, aşiret reislerinin, mülki idare amirlerinin, kadın kahramanların, halk kahramanlarının, postacıların faaliyetleri ve biyografileri konularında çalışmalar yapılmaktadır.

İşte bu maksatla,

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nın 1997-1998 yılı Atatürk Ankara Konferansları çerçevesinde düzenlediği bilimsel toplantılarından ikincisi bugün gerçekleştirilecek olan **"Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'de Din Adamları"** konulu konferanstır. Konferans Haberleşme Üyemiz Sayın Doç.Dr. Ali SARIKOYUNCU tarafından verilecektir.

Konferansa geçmeden önce Sayın SARIKOYUNCU'nun kısa özgeçmişini takdim etmek istiyorum.

Sayın SARIKOYUNCU, 1953 yılında Denizli'de doğdu. Burdur Lisesi'nden mezun olduktan sonra, 1971-1974 yılları arasında Fran-

*Atatürk Araştırma Merkezi Sekreteri

Levent Şahverdi Arşivi

sa'da dil eğitimi aldı. 1976'da Afyon Eğitim Enstitüsü'nü, 1979'da Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nü bitirdi.

1985'te aynı Üniversite'de, **Hüseyin Avni Paşa'nın Hayatı, Hizmetleri, Siyasi Fikir ve Faaliyetleri (1820-1876)** adlı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı.

1990'da Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde **Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi** adlı teziyle Tarih Doktoru, 1992'de de Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doçenti ünvanını aldı.

Halen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda Öğretim Üyesi olarak görev yapmakta olan SARIKOYUNCU'nun yayınlanmış üç adet kitabı ve pekçok bilimsel makalesi bulunmaktadır. Bunlardan "Millî Mücadele'de Din Adamları I. Kitap" adlı eseriyle Sayın SARIKOYUNCU, 1997 Ekimi'nde Atatürk Araştırma Merkezi ödülünü almıştır.

Sevgili Konuklar şimdi **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'de Din Adamları** konulu konferansını vermek üzere Sayın Doç.Dr. Ali SARIKOYUNCU'yu kürsüye davet ediyorum. Konferans tartışmaya açıktır.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL VE MİLLÎ MÜCADELE'DE DİN ADAMLARI*

Doç.Dr. Ali SARIKOYUNCU**

Millî Mücadele'de ağalar ve eşraf, şeyhler, din adamları, askeri ve sivil yöneticiler ve halk kendi özelliklerine özgü genel bir davranış içerisinde bulunmuşlardır. Bunlardan mücadele'ye katılanlar, karşı duranlar ve nötr olanlar vardır. Örneğin gerek köydeki ağa, gerekse şehir ve kasabadaki eşraf, genel olarak birbirini çekemeyen, karşılıklı rekabet halinde bulunan bir özellik gösterirler. Biri Kuva-yı Millîyeci ise, diğeri İstanbul hükûmeti tarafındadır. Kimileri de malını, mülkünü muhafaza edebilmek için düşmanla hoş geçinme yolunu tutmuş, bir kısmı da yine aynı maksatla dövüşenler safında yer almıştır[1]. Bu arada hiç kuşkusuz vatanseverlik duygusu ile hareket edenler de vardır.

Öte yandan askeri ve sivil yöneticiler (subaylar ile valiler, Mutasarrıflar ve kaymakamlar) politik bakımdan iki hasım cepheye - İttihatçı ve itilâfçı- bölünmüşlerdi. Gerçi eşrafta ve diğer zümrelerde de, az veya çok bu bölünme mevcuttu. Fakat, politik çekişme zararlarını en çok toplumun aydın kesimini oluşturan bu grupta hissettirmiştir[2].

(*) Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına 25 Aralık 1997 tarihinde Ankara'da Türk Dil Kurumu Konferans salonunda verilmiştir.

(**) Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi ve Atatürk Araştırma Merkezi Haberleşme Üyesi.

1 Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 6. baskı, İstanbul, 1976, s.69-70.

2 S.Selek, age s.70. ayrıca Milli Mücadele'de yöneticilerin tutum ve davranışları için bkz. Kamil Erdeha, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975.

Levent Şahverdi Arşivi

Buraya kadar söylenenler din adamları için geçerlidir. İleride daha geniş sözedileceği gibi, vatanın işgallerden kurtarılması ve milletin bağımsızlığının korunması için, pek çok din adamı önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Onlar, cami kürsülerinde, meydanlarda düzenlenen mitinglerde kurdukları cemiyetlerde, hatta cephelerde halka rehberlik etmişlerdir. Ayrıca bu uğurda hiç çekinmeden mallarını sarfedenler olduğu gibi, bir kısmı da şehit olmuştur. Bu cümleden olarak, Nisan 1920'de Gönen Müftüsü Şevki Efendi Anzavur'un adamlarınca, Ekim 1920'de Müderris Sivaslı Ali Kemali Efendi Delibaşı Mehmet taraftarlarınca, Nisan 1921'de de Bilecik müftüsü Mehmet Nuri Efendi Yunan Kuvvetlerince şehit edilmişlerdir.

Sayıları çok az olmakla birlikte kimileri de Padişah-Halife tarafını tutup Kuva-yı Millîye'ye karşı çıkmışlardır. Sabahattin Selek'in de belirttiği gibi "bunlar fonksiyonlarını yalnız ibadetle, vaazla değil, kan dökerek de yapmışlardır. Bu silahşör hocalar arasında 31 Mart'tan kalma şeriat düşkünü, mektepli düşmanı yobazlar, ne istediğini bilmeyen cahil takımı ve din yolunu kâr yolu sayan açıkgözler vardır. Gerede-Bolu olaylarının Kör Ali Hocası, Divitli Eşref Hocası, Düzce'nin Ahmet Hocası, Biga'nın Gavur İmamı, Konya-Bozkır'ın Şeyh Zeynelabidin'e bağlı hocaları, Millî Mücadele'nin iç cephelerini açarak, ciddi tehlikeler yaratmışlardır"[3].

Şeriatın elden gittiğini iddia eden hoca sınıfı hep Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne katılmıştır. Bunların en ünlüsü yukarıda ismi geçen Konyalı Şeyh Zeynelabidin'dir. Kuva-yı Millîye'ye karşı Bozkır ve Konya olaylarının tahrikçisi olan Zeynelabidin, siyasi hayatına Hürriyet ve İhtilaf Partisi Konya meb'usu olarak başlamıştır. Daha sonra Padişah Vahdeddin'e de tesir ederek Ayan azalığına seçilmiştir[4].

Hürriyet ve İtilâf Partisinin ihmal edilmeyecek bir diğer ismi de Şeyhul-İslâm Mustafa Sabri Efendi'dir. *"Meşrutiyet devrinin Mebusan Meclisinde uzun nutuklarıyla ve hazır cevaplığı ile tanınan bu din*

3 S.Selek, age, s.83.
4 age, s.96.

Levent Şahverdi Arşivi

adamı, dini sıfatını geçim ve şöhret için ustaca kullanmasını bilmiştir. Damat Ferit Paşa Hükûmetlerinde Şeyhülislâmlık yapmış, Ferit Paşa'nın Paris'e gittiği bir devrede kendisine Sadrazam vekilliği görevi verilmiştir. Anadolu harekatını eşkıya harekatı bu harekatın önderi Mustafa Kemal Paşa'yı da baş şaki olarak gören Mustafa Sabri, düşmanın İzmir'den denize dökülmesi üzerine, Ermeni ve Rumlardan müteşekkil bir kuvvetle Türk ordusu karşısına çıkılmasını Vahideddin'e teklif edecek kadar millî harekata düşmandı"[5]. Bu arada onun, ulusal bağımsızlık savaşımızda millî varlığa düşman cemiyetlerden Teâli-i İslâm'ın kurucularından olduğu da unutulmamalıdır. İlk adı **Cemiyet-i Müderrisin** (Medrese Öğretmenleri Derneği) olan **Teâli-i İslâm Cemiyeti,** Hürriyet ve İtilaf Fırkasını destekleyen, padişahlık düzenini savunan bir cemiyettir. Bu cemiyetin yönetim kurulunda, Mustafa Sabri (Başkan), İskilipli Mehmet Atıf (İkinci Başkan), Said-i Kürdi (İttihat-ı Muhammediye Cemiyeti Önderlerinden) bulunuyordu[6]. Teâl-i İslâm Cemiyeti'nin Kuva-yı Millîye aleyhinde bildiriler yayınlamıştır. Bildirilerden 16 Eylül 1919 tarihli İkdam gazetesinde yayınlananı çok etkili olmuş. Anadolu'da yer yer isyanlar çıkmıştır. Bu bildiri incelendiğinde, Teâli-i İslâm Cemiyetinin millî varlığa ne kadar çok düşman olduğu daha iyi anlaşılacaktır[7].

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin şube başkanlıklarında bulunan din adamları da vardır. Isparta Müftüsü Şakir Efendi, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi gibi... özellikle Ömer Fevzi Efendi, Bursa ve çevresinde Kuva-yı Millîye aleyhinde etkili olmuş bir din adamıdır. Anadolu harekatı yanında yer alan din görevlilerini çeşitli baskılarda bulunmuş, bir kısmını görevlerinden azlettirmiş, bu arada kendisi de Müftü Ömer Kamil Efendi'yi görevden azlettirerek Bursa Müftüsü olmuştur[8].

5 Bkz, Ali Sarıkoyuncu, "Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin Milli Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşıtı Tutum ve Davranışları" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı: 39.

6 Bkz. Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 10, s.179-180.

7 Bkz. Ali Sarıkoyuncu, "Ulusal Bağımsızlık Savaşında Milli Varlığa Düşman Cemiyetlerden Teâli-i İslam'ın Bir Bildirisi" **Tarih ve Toplum** Sayı: 102, s.19-22.

8 Ömer Fevzi hakkında bkz., Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, İstanbul, 1980, C.4-5, s.335-336.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu isimlere düşmanla işbirliği yapan Babaeski Müftüsü Ali Rıza gibi birkaç isim daha ilave etmek mümkündür. Ancak hemen belirtelim ki, Bunların hepsi İslâmiyetin yüce ruhunu anlamayan veya anlamak imkanı bulmadan, din adamı kisvesini kazanmış, cahil ve aldatılmış kişilerdir. Bunlar daha sonra da Atatürk'ün getirdiği Laiklik ilkesindeki esasları anlayamamış veya anlamak istememişlerdir. Laikliği, dinsizlik, hatta Atatürk'ü, din düşmanı olarak nitelendirmişlerdir. Atatürk'ün böylelerine karşı olan mücadele ve tepkisi, İslam Dini'ne karşı gibi gösterilmiş ve bugüne kadar aynı propaganda ısrarla sürdürülegelmiştir.

Buraya kadar din adamları ile ilgili söylediklerimizi, kendisi de bir din adamı olman ve I. Dönem TBMM üyelerinden Mehmet Vehbi Efendi (Çelik)'in 23 Ekim 1920 tarihinde Meclis Kürsüsünde dile getirdiği şu ifadeleri özetler mahiyettedir:

"... Sarıklı namına teessüf ederim. Ve sahte sarıklılar ulemadan madut değildir. İşte o hain (Zeynelabidin) habisin yetiştirmiş olduğu kendi gibi müfsit bir kaç kimseden ibarettir. Bunu sarıklılara mal edip de hocaları itham etmek de muvafıkı insaf değildir..."[9].

Bu bakımdan tüm din adamlarının Kuva-yı Millîye aleyhinde çalıştığı söylenemez. Memleketini seven pek çok din adamı - aşağıda sunulacak bilgilerden de anlaşılacağı üzere- kendiliklerinden Anadolu harekatı yanında yer almışlardır.

Millî Mücadele Fikrinin Doğuşunda Din Adamları

Ölüm-kalım mücadelesinin ilk günlerinde **Mustafa Kemal Paşa**'nın da belirttiği gibi halk, *"hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karşıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi..."* Yine Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle pekçok din adamı *"hakikatı halka*

9 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Türkiye İş Bankası Yayını Ankara, 1985. C.I, s.203. Ayrıca Mehmet Vehbi Efendi hakkında bilgi için bkz., Numan Hadimioğlu, **Hadim ve Hadimiler**, Ankara 1983, s.185.

Levent Şahverdi Arşivi

izah ettiler... doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı"[10].

Bu cümleden olarak, İzmir'in işgalinden sadece dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlediği mitingte; *"İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir"* diyen Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin etrafında Denizliler hemen birleşmişlerdir. O, bu tarihi konuşmasında şöyle diyordu:

"Muhterem Denizlililer!.. Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir, vatana karşı irtikab edilecek cürümlerin Allah ve Tarih önünde affı imkansız günahtır. Cihad, tam manasıyla teşekkül etmiş dini farize olarak karşımızdadır. Hemşehrilerim, karşımıza çıkarılan dünkü tebeamız Yunan'a biz mağlup olmadık. Onlar, öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. Yunan'ın bir Türk beldesini ellerine geçirmelerinin ne manaya geldiğini, İzmir'de şu bir kaç saat içinde irtikap edilen cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir, topsuz, tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklal aşkı, vatan sevgisi, haysiyet şuurumuz ile kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazidir. Bu mutlak olarak cihad-ı mukaddestir. Sizlere vatanımızı düşmana teslim etmenin çaresiz olduğunu söyleyenler, düşman esareti altında olanlardır. Onlar irade ve kararlarına sahip değildirler. Bu vaziyette olanların emri ve fetvası aklen ve şer'an caiz, makbul ve muteber değildir. Meşru olan münhasıran vatan müdafaası ve İstiklal uğruna cihaddır. Korkmayınız... Me'yus olmayınız... Bu livay-ı hamd'in altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz CİHAD-I MUKADDES FETVASINI ilan ve tebliğ ediyorum." "... Elinizde hiçbir silahınız olmasa dahi üçer taş alarak düşman üzerine atmak suretiyle mutlaka fiili mukabelede bulununuz..."[11].

---

10 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, 1989, C.I-II, s.208.

11 Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları** I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1985, s.79-80.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Hulusi Efendi'nin konuşması ve düzenlenen miting, çevre il ve ilçelerde de etkili olmuştur. Bu cümleden olarak, 16 Mayıs Cuma günü Acıpayam Sarayköy ve Tavas İlçelerinde, 17 Mayıs Cumartesi günü ise Çal İlçesinde mitingler düzenlenmiş ve işgali protesto telgrafları çekilmiştir.

Diğer taraftan, Müftü Ahmet Hulusi Efendi ilk fiili savunma teşkilatını kuranlardandır. Denizli Kuva-yı Millîyesi adını alan bu teşkilatınsevk ve idaresi için yakından ilgilenmiştir. Dinar ve Afyon Karahisar'a gitmek suretiyle bu millî kuvvetin ikmalini sağlamıştır. Millî Mücadele'de Denizli, hatta sadece Millî Mücadele denildiği zaman ilk akla gelen din adamlarının başında şüphesiz onun ismi gelir. Bu yüzden **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, adlı eserin yazarı Rahmi Apak'ın da tesbit ettiği gibi, *"Yalnız Denizlililer değil, bütün Türk Milleti Ahmet Hulusi Efendi ile iftihar edecektir"*[12].

Bir diğer din adamı Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi, 16 Mayıs 1919 tarihinde düzenlediği mitingte halka, İzmir'in kâfir Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, bu kafirlerin bulunduğu yerde namaz kılınamayacağını ve kılınmasının caiz olmadığını bildirerek düşmana karşı konmasını istemiştir.

Denizli-Çal Müftüsü **Ahmet İzzet (Çalgüner) Efendi** de ilçesinde ve çevresinde halkın millî harekâta katılmaları için çalışmalarda bulunan din adamlarının ilklerindendir. O, 17 Mayıs 1919 günü Çal halkını Çarşı Camii'nde toplayarak onlara düşman istilasına karşı seyirci kalınmamasını ve silahla mukavemet edilmesinin gerekli olduğunu anlatmıştır. Daha sonraki günlerde de aynı camide yapılan toplantılarla halkı düşmana direnme konusunda bilinçlendirmeye ve teşkilatlandırmaya çalışmıştır. Bu amaçla, ilçenin nüfuzlu kişileriyle toplantı yapmıştır. Böyle bir toplantıda; *"Allahımız bir, Peygamberimiz bir, kitabımız bir, vatanımız bir olduğuna göre muhafazasına mecburuz. Mukaddesatımızı müdafaa için Allah'ın ve Peygamber'in emir-*

12 Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, 2. baskı, Ankara, 1990, s.89.

Levent Şahverdi Arşivi

lerine uymak gereklidir. Çöken Saray Saltanatının yerine milletinin kalbindeki iman nuru bir kat daha parlamıştır..." şeklinde yürekleri ürpertici bir konuşma yapmıştı.

Bu arada **Ahmet İzzet Efendi**, toplantıda hazır bulunanlardan bir de imzalı senet almıştır. Çal halkından yirmi kişinin imzaladığı senette; *"Efendim! Bâlada muharrer esami sahipleri (yukarıda isimleri yazılı olanlar), cümlemiz dinimizi, vatanımızı, namusumuzu vikâye için size iştirak etmeye söz veriyoruz. Buna dair her ne emir olursa ifasına amadeyiz".*

Çal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de kurucularından olan Ahmet İzzet Efendi, Çal ve çevresinden topladığı 100 gönüllü ile **Aydın-Köşk** cephesinde düşmanla çarpışmıştır.

Aynı şekilde **Acıpayam Müftüleri Hasan (Tokcan) Efendi ile Mehmet Arif Akşit** (1920'de Hasan Efendi, milletvekili seçilince yerine Müftü olmuştur) ve **Tavas Müftüsü Cennetzade Tahir Efendi** de ilçelerinin halkını Millî Mücadele lehinde bilinçlendirmişlerdir. Bu arada Ahmet İzzet Efendi gibi Müftü Hasan Efendi de çevresine topladığı gönüllülerden oluşturduğu Acıpayam Müfrezesiyle, Aydın Cephesi'ne gitmiştir. Burada düşmana karşı vatan topraklarını savunmuştur[13].

Aydın halkının direnişe katılmasını sağlamakta zorluk çeken 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, Muğla'nın Bozöyüklü bucağından **Hatip Hacı Süleyman Efendi**'yi Çine'ye davet etti. Daha önce Muğla'daki Millî örgütlenmede rol almış olan **Hacı Süleyman Efendi**, 12 Haziran 1919'da Çine'ye geldi. Buranın ileri gelenleriyle görüşerek aynı gün **Çine Heyet-i Millîyesi**'nin kurulmasını sağladı[14].

---

13 A. Sarıkoyuncu, **age**, s.19-20. Ayrıca Ahmet İzzet Efendi'nin hizmetleri için bkz, Orhan Vural, "İstiklal Savaşında Müftüleri Hizmetleri" **Sebilürreşad**, C.I, Sayı: 12, s.185-187. Acıpayam ve Çal İlçelerinden toplanan gönüllüler için bkz. **ATASE** Arş. Kl: 425, D: 2, Fh: 31, Kl: 792, D: 85, Fh: 67-2.

14 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C.6, s.1969.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü Cumhurbaşkanımız **Merhum Celal Bayar Bey**, Bozöyüklü Hacı Süleyman Efendi ve hizmetlerinden şöyle söz eder:

"... Hacı Süleyman Efendi iri yarı, gösterişli, gür ve erkek sesli, pervasız bir din adamıydı. Gördüğü herhangi bir haksızlığa karşı koymaktan zevk duyardı. Heyet işe başlayıp memleketin umumi vaziyetini görüşürken Müftü Efendi (Çine Müftüsü)"

"- Yalnız Yunanlılarla kalsak kolay, fakat müttefikleri de var ve kuvvetli"

Mütalâasını ileri sürmüştü... Hacı Süleyman Efendi samimi bir edâ, fakat şiddetli bir lisanla müftüye cevap verdi:

"- Hoca! Hoca! İngiliz, Fransız kim olursa olsun memleketimizi kurtarmaya çalışacağız. İcap ederse hepimiz şerefimizle ölceğiz" diye bağırdı.

Bundan sonra heyet ciddi bir azimle millî vazifesine sarıldı. İaneler toplandı. Gönüllü kaydedildi. Bunların ailelerine para yardımı yapıldı. Silahlandırılan yüz kişilik ilk kafile Menderes Köprüsüne, Yunanlıların karşısına sevk olundu[15].

Aydın'ın merkezinde yine millî ordu fahri müftüsü olarak cephelerde hizmet yapan Aydın I. Dönem **TBMM** üyelerinden Esat İleri ile Nazilli'de Müderris Hacı Süleyman Efendi'nin önemli hizmetleri olmuştur. I. Dönem için İzmir'den milletvekili de seçilen Hacı Süleyman Efendi, Demirci Mehmet Efe'nin Millî Mücadele lehinde hizmete katılmasında etkili olmuştur[16].

Öte yandan Yunan işgali öncesinde İzmir'de düzenlenen mitingte de **İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi**, vatan sevgisinin imandan

15 Celal Bayar, a.g.e., C.6, s.1959-1960.

16 Ali Sarıkoyuncu, "Yunan Megalo ideası ve Batı Anadolu'nun Düşman İşgalinden Kurtarılmasında Din Adamları", **Diyanet İlmi Dergi**, C. 30, Sayı: 4, s.45. Ayrıca, Hacı Süleyman Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Sadi Borak, **Hacı Süleyman Efendi**, İstanbul, 1947.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu, İzmir'in asırlardır ezan sesleri yükselen semalarında kulakları tırmalayan çan seslerine katlanmaktansa şerefle ölerek şehadet şerbetini içmenin daha iyi olacağını açıklayarak konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu:

"Kardeşlerim... Ciğerlerinizde bir soluk nefes kaldıkça, damarlarınızda bir damla kan kaldıkça, anavatanımızı düşmanlara teslim etmeyeceğinize Kur'an-ı Kerim'e el basarak benimle birlikte yemin edin..."[17].

Rahmetullah Efendi, İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine de;

"Vali Bey... bu sakalım kanımla kızarabilir, ama bu alına Yunan alçağını sükûnetle selâmlamış olmanın karasını sürerek Huzur-u İlâhiye çıkamam" diye haykırmıştır[18]. Bu arada Müftü Efendi, toplantıyı terketmiştir[19].

İşte bu suretle Yunan işgaline ilk isyan bayrağını çeken Rahmetullah Efendi, işgalden sonra da çalışmalarını gizli olarak sürdürmüştür[20].

Manisa'da da **Manisa Müftüsü Âlim Efendi, Cemiyet-i İslâmiyye** adıyla bir örgüt kurarak faaliyete geçmiştir. İzmir'in işgalinden sonra Müftü Âlim Efendi, Kırkağaç Müftüsü Hacı Rifat Efendi, Burhaniye Müftüsü Mehmet Muhip Efendi, Edremit Müftüsü Hafız Cemal Efendi, Tire Müftüsü Sunullah Efendi, Yunan işgalini din açısından değerlendiren bir fetva vermişlerdir. Bu fetvada, Yunan işgali ve zulmünün haksızlığı belirtildikten sonra, buna karşı fiilî mukavemetin yani cihad yapmanın farz olduğu açıklanıyordu. Ayrıca fetvada;

17 A. Sarıkoyuncu, "Milli Mücadele'de Afyon Müftüsü Hüseyin (Bayık) Efendi", **3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu**, Afyon, 1994, s.74.

18 A. Sarıkoyuncu, "Yunan Megalo İdeası...", s.45.

19 İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İb.rahim (Tahtakılıç) Bey**, TTK Yayını, Ankara, 1989, s.71.

20 Bu yüzden olacak ki, Manisa Müftüsü Alim Efendi'nin hazırladığı fetvayı fikren katıldığı halde imzalamamıştır (Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa (1919-1922)**, İzmir, 1991, s.25).

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanlılarla birlikte Damat Ferid hükümetinin tel'in edildiği de vurgulanmıştır. Bundan dolayıdır ki, fetvayı veren din adamları, Yunan makamları ve hem de İstanbul hükûmeti tarafından idama mahkûm edilmiştir[21].

Manisa Müftüsü Âlim Hoca, Manisa'nın işgalinden sonra bir süre Manisa'da kalmış, Manisa'daki çalışmalarının Yunanlıları rahatsız etmesi ve yukarıda sözü geçen fetva dolayısıyla idama mahkum edilmesi üzerine Balıkesir'e geçerek Redd-i İlhak Kurulu'nda faydalı hizmetlerde bulunmuştur. 4. Balıkesir Kongresi'ne delege olarak kabul edilmiş, **Hey'eti Merkeziye'nin fahri üyesi ünvanı** verilmiştir.

Âlim Efendi, Kurtuluş Savaşı'ndaki bu onurlu davranışları kadar, musikişinaslığı ile de ün kazanmış bir kişiliğe sahiptir[22].

Rahmetullah ve Âlim Efendilerden başka Batı Anadolu'da; Balıkesir Müftüsü **Hacı Ahmet Efendi,** I. Dönem TBMM Üyelerinden **Müderris Abdulgafur** ve **Hasan Basri (Çantay)** Efendiler[23], Edremit Müftüsü **Cemal Efendi,** Biga Müftüsü **Hamdi Efendi,** İvrindi'de **Hafız Hamid Efendi,** Fart Nahiyesinde **Müderris İbrahim Efendi,** Balya Müftüsü **Hüseyin Efendi, 1920 Nisanında Anzavur'un adamlarınca şehit edilen Gönen Müftüsü Şevket Efendi,** Bandırma Müftüsü **Hakkı Efendi,** Tire Müftüsü **Sunullah Efendi,** Uşak Müftüsü **Ali Rıza Efendi,** Uşak Sabık Müftüsü **İbrahim (Tahtakılıç) Bey**[24], Eşme Müftüsü **Nazif Efendi**[25], Turgutlu Müftüsü **Hasan Basri Efendi,** Demirci Müftüsü **İsmail Hakkı,** Soma Sabık Müftüsü **Osman Efendi,** Bakırlı **Hafız Hüseyin**

21 T. Ergül, **a.g.e,** gös. yer.

22 T. Ergül, **a.g.e,** s.25. Ayrıca Alim Efendi hakkında bilgi için bkz. M. Çağatay, **Manisa Ünlüleri,** Manisa, 1946, s.44; Bertuğ Selami, "Manisalı Alim Efendi ve Klasik Türk Musıkisindeki Yeri **"Mesir Konferansları"**, 1993, Manisa Turizm Derneği Yayınları No: 4, s.7-12.

23 Hasan Basri Hoca, halkı Milli Mücadele lehinde bilinçlendirmek için bir de gazete çıkarmıştır. Ses adını verdiği gazetesinde işgallere karşı konulması konusunda yazılar yazmıştır. Ayrıca bkz. Doç.Dr. Mücteba Uğur, **Hasan Basri Çantay,** Ankara, 1994.

24 1908 yıllarında Uşak Müftülüğü görevini yürüten İbrahim Tahtakılıç'ın, Milli Mücadele'deki hizmetleri için bkz., İ. Tekeli-S.İlkin, **a.g.e,** s.365-381.

25 **Müftü Nazif Efendi**, Muntazam ordu haline getirilinceye kadar Kuva-yı Milliye'de çalışmıştır. Eşme ve Çevresinde Kuva-yı Milliye'yi örgütlemiştir. Bundan dolayı, "Kuva-yı Milliye karşıtı ve Milli Mücadele'nin tanınmış düşmanlarından Eşmeli Madanoğlu Mustafa'nın kızkardeşinin oğlu Kamil Güven tarafından Müftü Efendi (Siyasi husumet sebebiyle) şehit edilmiştir" (C. Bayar, **a.g.e,** C. 8, s.2460).

Levent Şahverdi Arşivi

Efendi, Salihli Sabık Müftüsü **Mehmet Lütfi Efendi**, Manisa Müftüsü Âlim Efendi'nin görevden alınması üzerine yerine müftü olan **Abdülhamit Efendi**, Kırkağaç Müftüsü **Hacı Rifat Efendi** gibi isimler çalışmalarda bulunmuştur.

Hacı Rifat Efendi, **Ayvalık** cephesinde fiilen savaşa katılmış ve düşmana esir düşmüştür.Cephede düşmanla çarpışırken esir düşen bir diğer isim de, Manisa Müderrislerinden **Hacı Hilmi Efendi**'dir. Bu iki din adamı, Atina'da uzun süre esaret hayatı yaşamışlardır[26]. Bu arada Millî Mücadele lehindeki çalışmalarından dolayı Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi de 1921 Nisan'ında Yunan askerlerince şehit edilmiştir[27].

Adana, Maraş, Antep ve Urfa'da da halka mücadele fikrini aşılayanlar, yine din adamlarıdır. Bunlar Adana'da; Müftü Hüsnü, Müderris Abdullah Faik Çopuroğlu, Çamurzade Hafız Osman Efendi (Kozan Müftüsü), Abdülmecit Efendi (Bahçe Müftüsü), Yusuf Ziya Efendi (Osmaniye Müftüsü), Mehmet (Aldatmaz) Efendi (Karaisalı Müftüsü), Maraş'ta; Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından Vezir Hoca diye tanınan Mehmet Alparslan, Hoca Hasan Rafet Seçkin ve Hoca Ali Sezai Kurtaran Hoca Efendiler, Antep'te; Müftü Rifat Efendi, İmam-Hatip Kazım, Mehmet, Abdülkadir ve Müezzin-Kayyım Ahmet Efendiler, Urfa'da; Müftü Hasan Hüsnü, Şeyh Saffet (Yetkin), Müftü Osman (Siverek Müftüsü) ve Müderris Âlim Asım Efendiler gibi din adamlarıdır[28]. Onların önderliğinde emsalsiz bir savunma hareketi olan Maraş Müdafaası gibi müstesna bir kahramanlık örneği verilmiştir. Maraş halkının Ermeni çeteleriyle Fransız askerlerine karşı koymasında, "*Türk ve İslâm hakimiyetinin bulunmadığı*

---

26 A. Sarıkoyuncu, Milli Mücadele'de Afyon Müftüsü... s.74.

27 **BTTD**, Sayı: 36, Belge No: 12. Ayrıca bkz, **Şeyh Edebâli ve Milli Mücadele'de Bilecik Müftüsü Mehmet Nuri Efendi**, Diyanet İlmi Dergi, C. 4, Sayı 3'ten Ayrı Basım.

28 Bu din adamlarının Güney cephesindeki hizmetleri için bkz. Hakkı Şenkon, "Maneviyatın Yurt Müdafaasındaki Rolü", **Sebilürreşad**, C.2, s.367, vd.; Hulusi Yetkin, **Gaziantep Tarihi ve Davaları**, Gaziantep, 1968; Sahir Uzel, **Gaziantep Savaşının İçyüzü**, Kayseri, 1964; Bedri Alpay, "İstiklal Savaşının Sarıklı Kahramanları", **Sebilürreşad**, C. II, s.336 vd; Adil Bağdatlıoğlu, Uzun Oluk, İstanbul, 1942, s. 53 vd; Hulusi Yetkin, **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, Gaziantep, 1962, s.20 vd.; C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 303-304.

Levent Şahverdi Arşivi

bir yerde Cuma namazı kılınmaz" fetvası etkili olmuştur. Özellikle Sütçü İmam'ın ilk kurşunu atması, bu yörede de Millî Mücadele kıvılcımının ateşlenmesi için kâfi gelmiştir[29].

Konya'da; Millî Mücadele'yi fikirde, şuurda ve vicdanda yerleştiren binbir güçlük ve yokluk içinde istikrarlı bir yönetim kuran **Müderris Ali Kemalî, Mehmet Vehbi, Müftü Ömer Vehbi ve Abdulhalim Çelebi** gibi önde gelen şahsiyetlerdir. Ali Kemalî Efendi, Delibaş Mehmet'in adamlarınca şehit edilmiştir[30].

Antalya'da; Müftü Yusuf Talat, Müderris Rasih (Kaplan), Hacı Hatip Osman ve Çil Ahmet Efendiler, **Burdur'da**; Müderris Hatipzade Mehmet ve Müftü Halil Efendiler, **Isparta'da**; Müderris Hafız İbrahim (Demiralay), Müftü Hüseyin Hüsnü, Yalvaç Müftüsü Hüseyin, Sütçüler'de Müderris İsmail, Uluborlu Müftüsü Tahir, Şarkîkaraağaç Müftüsü Ahmet (Bilgiç) Efendiler, **Afyon'da**; Müftü Hüseyin (Bayık) Efendi, Müderris İsmail Şükrü, Mehmet Şükrü, Nebil, Gevikzade Hacı Hafız ve Müderris Bolvadinli Yunuszade Ahmet Vehbi Efendiler, **Kütahya'da**; Müftü Fevzi, Müderris İbrahim, Mazlumzade Hafız Hasan, Hacı Musazade Hafız Mehmet ve Müftü Mehmet Akif (Simav Müftüsü) Efendiler, **Bursa'da**; Müftü Ahmet Hamdi, Şeyh Servet, Mustafa Fehmi (Karacabey Müftüsü), Ahmet Vasfi (Gemlik Müftüsü), Mehmet Niyazi (Mudanya Müftüsü), Müderris Hacı Yusuf, Ömer Kamil, Hacı Sadık, Şeyh Hacı ahmet, Abdullah, Mehmet Kamil, Ali Rıza ve Mustafa Kamil Efendiler, **İzmit'te**: Halil Molla, Rıfat Hoca, Osman Nuri, Hafız Eşref, Kara Hafız Maksut, İmam-Hatip Mehmet Ali, Geyve'den Hafız Fuat Çelebi ve Hoca Bekir Efendiler, Eskişehir'de; Müderris Veli, Abdullah Azmi, Müftü Salih ve Müftü Mehmet Ali Niyazi (Sivrihisar müftüsü) Efendiler, **Uşak'ta**; Müftü İbrahim, Ali Rıza ve Nazif

29 Bkz. Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1990, s.112 vd.

30 Bkz. Hasan Güzel, **Konya'da Milli Mücadele'yi Destekleyen Din Adamları**, Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), AÜTİTE, Ankara, 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

(Eşme Müftüsü) Efendiler, **Kırşehir'de**; Müftü Halil, Müfit, Çelebi Cemaleddin, Niyazi Baba ve Hayrullah (Çiçekdağı Müftüsü) Efendiler, **Niğde'de**; Müftü Mustafa Hilmi, Müderris Abidin Efendiler, **Aksaray'da**; Müftü İbrahim Efendi, **Nevşehir'de**; Müftü Süleyman Efendi, **Çankırı'da**; Müftü Ata ve Mehmet Tevfik Efendiler, **Çorum'da**; Müftü Ali, Müderris Kazım ve İskilip Müftüsü İsmail Hakkı Efendiler, **Yozgat'ta**; Müftü Mehmet Hulusi, Kadı Halil Hilmi, Müderris Hasan ve Abdullah (Boğazlıyan Müftüsü) Efendiler, **Kayseri'de**; Müftü Nuh, Remzi ve Müderris Mehmet Alim Efendiler, **Malatya'da**; Müderris Tortumluzade Hacı Hafız Mustafa ve Mustafa Fevzi Efendiler, **Mersin (İçel)'de**; Hocazade Emin, Kadı Ali Sabri, (Tarsus Kadısı) Müderris Naim, Ali Rıza, Mut Müftüsü Mustafa Kazım ve Silifke Müftüsü Ali Efendiler, **Kilis'te**; Müderris Abdurrahman Lami Efendi, **Diyarbakır'da**; Müftü İbrahim ve Abdülhamit Efendiler, **Mardin'de**; Müftü Hüseyin ve Müderris Hasan Tahsin Efendiler, **Siirt'te**; Müftü Halil Hulki ve Salih, Müderris Hoca Ömer Efendiler, **Bitlis'te**; Müftü Abdülmecit Efendi, Hakkari'de; Müftü Ziyaeddin Efendi, **Van'da**; Müftü Hasan, Müderris abdülhakim ve Sıddık Efendiler, **Muş'ta**; Müftü Hasan Kamil ve Müderris İlyas Sami Efendiler, **Bingöl'de**; Müderris Fikri Efendi, **Elazığ'da**; Müftü Halil ve Mahmut Müderris Muhiddin ve Mustafa Şükrü Efendiler, **Ağrı'da**; Müderris İbrahim ve Abdülkadir Efendiler, **Kars'ta**; Müftü Ali Rıza, Müderris Ahmet Nuri Efendiler, Artvin'de; Müftü Ahmet Fevzi Efendi, **Erzurum'da**; Kadı Hoca Raif, Müftü Sadık, Kadı Hurşit, İspir Müftüsü Ahmet, Oltu Müftüsü Mehmet Sadık, Müderris Emin, Yakup ve Nusret (Alay Müftüsü) Efendiler, **Erzincan'da**; Müftü Osman Fevzi, Şeyh Fevzi ve Müftü Şevki (İliç Müftüsü) Efendiler, **Sivas'ta**; Müftü Abdulgafur, Kadı Hasbi ve Müderris Mustafa Taki Efendiler, **Gümüşhane'de**; Müftü Mehmet Fevzi, Müderris Mustafa, Azmi ve Müftü Hasan (Şiran Müftüsü) Efendiler, **Bayburt'ta**; Müftü Fahrettin Efendi, **Rize'de**; Müftü Mehmet Hulusi, Müderris İbrahim Şevki, Şeyh İlyas ve Mataracızade Mehmet Şükrü Efendiler, **Trabzon'da**; Müftü Mahmut İmadeddin, Ahmet Mahir, Mehmet İzzet (Akçaabat Müftüsü), Meh-

Levent Şahverdi Arşivi

met Kamil (Maçka Müftüsü), Müderris İbrahim Cûdi ve Müderris Hatipzade Emin Efendi, **Giresun'da**; Müftü Ali Fikri, Alizade İmam Hasan, Görele Müftüsü Şevki ve Tirebolu Müftüsü Ahmet Necmeddin Efendiler, **Ordu'da**; Müftü Ahmet İlhami Efendi, Samsun'da; Müftü Vekili Yusuf Bahri, Müderris Adil ve Ömerzade Hoca Hasan Efendiler, **Tokat'ta**; Müftü Katipzade Hacı Mustafa Efendi, Hoca Fehmi Efendi, Tokat Müftü Yardımcısı Ömer ve Hafız Mehmet Efendiler, **Kastamonu'da**; Müftü Salih, Müderris Şemsizade Ziyaeddin ve İnebolu Müftüsü Ahmet Hamdi Efendiler, **Sinop'ta**; Müftü Salih ve İbrahim Hilmi ve Boyabat Müftüsü Ahmet Şükrü Efendiler, **Bartın'da**; Müftü Hacı Mehmet Rifat Efendi, Zonguldak'ta; Müftü İbrahim, Devrek Müftüsü ve Kadısı Abdullah Sabri ve Mehmet Tahir, Ereğli Müftüsü Mehmet, Müderris Nimet ve Safranbolu Müftüsü Said Efendiler, **Bolu'da**; Müftü Hafız Ahmet Tayyar ve Müderris Mehmet Sıtkı Efendiler, **Amasya'da**; Müftü Hacı Tevfik, Vaiz Abdurrahman Kamil, Gümüşhacıköy Müftüsü Ali Rıza, Müderris Hoca Bahaeddin ve Hacı Mustafa Tevfik Efendiler, **Trakya'da**; Edirne Müftüsü Mestan ve Saray Müftüsü Ahmet, Keşan Müftüsü Raşit ve Şarköy Müftüsü Âsım Efendiler, **İstanbul'da**; Şeyh Ata (Özbekler Dergahı Şeyhi) Efendi[31], Saadeddin, Ceylan (Hatuniye Dergahı Şeyhi) Efendi, Vaiz Cemal Öğüt Efendi ve **Ankara'da** Müftü Mehmet Rifat Müderris Hacı Atıf, Beynamlı Mustafa, Medreseler Müdürü Hoca Tahsin, Aslanhane Camii İmam-

31 **Şeyh Ata Efendi**'nin Anadolu'ya silah ve personel sevkinde önemli hizmetleri olmuştur. İsmet İnönü'den Halide Edip'e ve Mehmet Akif'e kadar çok kimse Şeyh Ata'nın Dergahından Anadolu'ya hareket etmişlerdir. **Albay Hüsamettin Ertürk**, işgal altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya silah sevkiyatını idare eden vatanperverleri zikrederken şu din adamlarını da saymaktadır: Topkapı'da **Kayyım Ahmet, İmam Necati**, Kadıköy'de ilk milli teşkilatı kuran Şeyh Muhip Efendi ile oğlu Yusuf Efendi, Aksaray'da İmam Tevfik Efendi, Üsküdar'da **Hafız Nuri** ile Bektaşi Tarikatından Ali Nutki Baba, Sarıyer'de **Hafız Mehmet Bey**'dir. (Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1957, s. 222-239). Yine Birinci Dünya Savaşı esnasında Van ve çevresini işgal eden Ruslara karşı silahlı mücadelede bulunan **Bediüzzaman Said Nursi** de Milli Mücadele'nin ilk günlerinde İstanbul'da bulunuyordu. *"Ben tehlikeli yerde mücadele etmek istiyorum. Siper arkasında mücadele hoşuma gitmiyor. Anadolu'dan ziyade burayı daha tehlikeli görüyorum"* (Bediüzzaman Said Nursi-Tarihçe-i Hayatı, Eserleri, Meslek ve Meşrebi Ankara, 1958, s.90) diyen Said Nursi, Fevzi ve Mustafa Kemal Paşaların ısrarlı davetleri üzerine Ankara'ya gitmiş, TBMM'nce kendisine resmen hoşâmedî (hoşgeldin) töreni ifa edilmiştir. (Bu konuda bilgi için bkz, **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.24, s.457).

Levent Şahverdi Arşivi

Hatibi Ahmet, Müderris Hacı Süleyman, Müderris Abidin, Müderris Abdullah Hilmi ve Hacı Bayram Şeyhi Şemseddin Efendiler. Bunlar Millî Mücadele'nin önde gelen din adamlarıdır[32].

Bu bölümü bitirirken bir hususu da belirtelim: Din adamı olmadıkları halde Kurtuluş Savaşı'nda halkın dinî ve millî duygularını galeyana getirerek, bunu zafer için en müessir bir vasıta olarak kullanabilenler de vardır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa bu kişilerin başında gelir. Aşağıda da belirtileceği üzere, o her gittiği yerde - özellikle Millî Mücadele'nin ilk günlerinde- ilk önce din adamlarıyla temasa geçmiştir. Zaman zaman dinî içerikli konuşmalar yapmıştır[33]. Yine Millî Şairimiz Mehmet Akif, din adamlarından daha fazla dinî heyecanı harekete geçiren hizmetler ifa edenlerdendir[34]. Bu arada, Üçüncü Cumhurbaşkanımız Celâl Bayar da, Batı Anadolu halkını Millî Mücadele lehinde bilinçlendirmek için yaptığı çalışmalarında Galip Hoca takma adını kullanmıştır. Celâl Bayar Hatıratında bundan şöyle söz etmektedir:

"Samimi dostumuz kitaplardan da mahrum idik. Çocukken okulda ezberlettikleri hatta tecvit üzere tilavet edilmesini bildiğim Kur'an'ın bazı surelerini, kendi kendime okurdum.

---

32 **Hakimiyet-i Milliye** (5 Mayıs 1336); Kadir Mısıroğlu, **Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler**, İst. 1969, s.109 vd.; Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.43 vd.; Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993, s.96-120; Ali Sarıkoyuncu "Milli Mücadele'de Amasya Müftüleri Hacı Tevfik ve Abdurrahman Kâmil Efendiler), **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt; 31, Sayı: 2, s.61-100.

33 Örneğin; 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresini açarken yaptığı konuşmasını, *"En son olarak niyazım şudur ki, Cenabı Vahibülâmal Hazretleri Habib-i Ekremi hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti Celile-i Ahmediye'nin ilâ yevmül kıyam hârisi esdakı olan millet necibemizi ve makam saltanat ve hilâfeti kübra'yı masum ve mukaddesatımızı düşürmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun!... Amin."* cümleleriyle bitiriyordu. Aynı kongrenin kapanış konuşması (7 Ağustos 1919) da şöyle son buluyordu: *"... Bu felâhpira içtimamız, hitampezir olurken Cenabı Vahibülâmal Hazretlerinden avnü hidayet ve Peygamberi zişanımızın ruhu gürfütuhundan feyzü şefaat niyaziyle vatan ve milletimize ve devleti ebed müddetimize mesut akıbetler temenni ederim"* (**Atatürk"ün Söylev ve Demeçleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, C.I, s.5). Ayrıca bkz, EK:XII.

34 Mehmet Akif'in Kastamonu ve diğer yerlerde yaptığı dinî içerikli konuşmaları için bkz, Mehmet **Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsir-i Mevıza ve Hutbeleri**. Hazırlayanlar: Doç.Dr. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Nuran Abdülkadiroğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir gün bana Edip (Tire ve Ödemiş Bölgesi Jandarma Komutanı):

- Yine okusana dedi. Sebebini sordum:

"Fadime Kadın'ın (Celal Bayar'ın Ödemiş Kahrat Köyünde misafir kaldığı evin hanımı) hoşlandığını söyledi. Evinde Kur'an okunduğu için bereket ve meymenet hasıl olacaktı. İyi kalpli kadının yanında itibarımız artmıştı.

Bir gün Desteban Paşa ile Ödemiş'e doğru yolculuk ediyordum. Yanımıza bir köylü sokuldu. Ben ilerledim. İkisini yalnız bıraktım. Desteban, bana yetiştiği zaman, aralarındaki görüşmeyi anlattı. Hatırımda kaldığı gibi kaydediyorum: Köylü beni sormuş:

- Bu kim?

- Efe'nin misafiri.

- Zeybek elbisesini yeni giymiş veya hapishaneden yeni çıkmış olmalı...

- Nerden bildin?

Görmüyor musun, baldırları gün görmemiş, bembeyaz! Kendisi kasaptır. Aydın'dan yeni geldi. Efe'den hayvan satın alacak.

Paşa Desteban'ın bana naklettiği bu konuşma, gözümü açtı. Ne de olsa lisanımla, beyaz baldırımla, hatta kafamla zeybek elbisesinin içine sığamayacağımı anlamış oldum. Kadının Kur'an'dan hoşlanması bu vakada bende hoca kıyafetine girmek fikrini uyandırdı. Lügat manası rehberim olur ümidiyle kendime "Galip" takma adını seçtim. İlk fırsatta hoca kıyafetine girecektim..."[35]

"... Gideceğimiz yeni muhitte, yeni kıyafetle görünecektim. İlk düşüncemi yerine getirecektim. "Galip hoca" olacaktım. Arkadaşlar

35 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C. 6, s.1753-1754.

Levent Şahverdi Arşivi

*bana, Kahrat'da "**İlyas Efendi**" diye hitap ederlerdi. Yer değiştirdikçe başka isim almak fazla bir emniyet tedbiri olabilirdi. Ben de bu mülâhaza ile ve evvelce söylediğim gibi lügat manasını göz önünde tutarak bu yeni müstear (takma) adımı seçmiştim"*[36].

Bundan sonra Celal Bayar, Albay Hüsamettin Ertürk'ün de belirttiği gibi *"...Din düşmanlarımıza karşı koymak vacibdir. Cümlemiz şehit oluncaya kadar harbe devam edeceğiz, Bu bize düşen bir farzdır. Tarih sahifelerini çevirdiğiniz zaman, Türk Milletinin düşmandan yüz çevirdiği vaki değildir, diye bir hitabede bulunmuş, halkı Millî Mücadeleye teşvik eylemiş ve hepsini heyecana getirmişti. Celal Beyefendi, dinin de bu davada büyük yardımı dokunacağını takdir etmiş, konuşmalarında dini fıkralar, ehemmiyetli ayetler zikrederek, halkın maneviyatına hitap eylemişti"*[37].

Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da İlk Karşılayanlar

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da ilk karşılayanlar din adamlarıdır. O günkü olaylara tanık olanları konuşturulmaları suretiyle tesbit edilen bu hakikatlere ait bir iki pasajı dikkatlerinize sunuyoruz.

"... Hasta olan mutasarrıf evinden çıkmadığı için dokuzuncu ordu müfettişini karşılamaya gelememiştir. Belediye reisi yok... Vekalet eden zat da Çarşamba'da arazisinin bulunduğu köydedir. Belediye Meclisinden bir zât, **Hacı Molla**, *Atatürk'e şehir namına"* Hoş geldiniz diyor...[38].

*"... 25 Mayıs 1919 akşam üstü (Mustafa Kemal Paşa) Havza'ya geldi. Ertesi günü, başlarında **Ulemadan Hacı Mustafa Efendi**'nin bulunduğu bir heyet kendisini ziyaret ederek memleket meseleleri hak-*

36 Celal Bayar, a.g.e., C.6, s.1846.

37 H.Ertürk, a.g.e., s.349.

38. Enver Behnam Şapolya, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. baskı, İstanbul, 1959, s.312.

Levent Şahverdi Arşivi

kında görüşmelerde bulundular. Bu zatlar diğer bir gece Belediye Reisinin evinde toplanarak Müdafaa-i Hukuk heyetini teşkil ettiler..."[39].

Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, karargahıyla Amasya'ya geldiği 15 Haziran 1919 günü kendisini karşılayanların başında Müftü Hacı Tevfik ve **Vaiz Abdurrahman Kamil Efendiler** bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede) karşılamayı şöyle anlatmaktadır:

"- En gönülden ve coşkun karşılama Amasya'da oldu. Başlarında Müftü Efendi'nin olduğu beldenin mümtaz hey'eti bizi şehrin dışında karşıladı. Saraydüzü'ndeki bu merasim Paşa'nın gözlerini yaşarttı. Müftü Efendi'nin itimat telkin eden besuş ve nurani çehresiyle ilerliyerek Paşa'ya yüksek Seda ile;

"Paşam... Bütün Amasya emrinizdedir. Gazanız mübarek olsun"

Asla beklemediğimiz bu hitap, aynı zamanda istikbalin teşhisi idi. Peşinden elini uzatan bu mübarek insanın elini öpmek ister gibi eğildi. O üzerinde üniforması olan Anafartalar Kahramanını muhabbetle kucakladı ve yanındaki zevatı birer birer tanıttı. Millî Mücadele'de ilk defa bütün bir şehir safhalarını öğrenme ihtiyacını duymadan, çetinliği besbelli vatan kurtuluşu mücadelesinin bayrağını açma kararındaki bir evladının safına katılıyor ve bunu mübarek bir din adamının rehberliği, delaleti, öncülüğü ile yerine getiriyordu..."[40].

Müftü Efendi'nin sağladığı huzur, güven ve imkanlar sayesinde Misak-ı Millî'nin temeli olan tarihi Amasya Protokolü 21 Haziran 1919'da burada yayınlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a varmadan Ilıca'da bir heyet tarafından karşılandı. Bu heyetin başında Vilayet-ı Şarkiye Mü-

39 E.B. Şapolya, **a.g.e.**, s.315.
40 Hüseyin Meriç, **Millî Mücadele Yıllarında Amasya**, Ankara 1992, s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

dafaa-i Hukuku Millîye Erzurum Şubesi Başkanı **Raif Hoca** vardı.[41]

Sivas'ta da Mustafa Kemal Paşa'yı ilk karşılayanlar arasında Müftü Abdurrauf Efendi bulunmaktadır. Müftü Efendi'nin bu konudaki faaliyetlerinden Vali Reşit Paşa hatıratında şöyle sözetmektedir:

" (Sivas Kongresinin hazırlıklarıyla) Kolordu Komutanı Miralay İbrahim Tali Bey, Sabık Mebus Rasim Bey, Müftü Abdurrauf ve Emir Paşa gibi zevat meşgul oluyorlardı. Kongrenin hazırlık çalışmalarında görev alan bir kısım isimler bunlar. Müftü Erzurum yolcularına parlak bir karşılama merasimi yapmak vazifesini almıştı. Cübbesinin eteklerini toplayarak ev ev, dükkan dükkan dolaşıyordu..."[42].

Mahmut Goloğlu'nun bildirdiğine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta oturup dinlenebileceği, çalışacağı ve yatacağı odaya konulacak eşyayı Müftü Abdurrauf Efendi ile Şekeroğlu İsmail, Sığırcıoğlu Hayri Efendiler evlerinden getirmişlerdir[43].

2 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Kongre için Sivas'a gelmişti. Paşa, Kongre sonrası da bu kentte kalarak çalışmalarını 18 Aralık 1919 tarihine kadar buradan sürdürdü. Bu tarihte, M. Kemal Paşa, Rauf (Orbay), Büyükelçi Ahmet Rasim, Vali Mazhar Müfit (Kansu), Hakkı Behiç beyler ve diğer çalışma arkadaşlarından oluşan Heyet-i Temsiliye, Ankara'ya gitmek üzere şehirden ayrıldı[44]. Heyet, 19 Aralık 1919 günü Akşam üzeri Kayseri'ye ulaştı[45].

Kayseri'ye girişinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarını, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Müftü Ahmet Remzi Efendi başta olmak

---

41 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** TTK, Ankara, 1988, C.I, s.23.

42 Cevat Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları** İstanbul, 1940, s.123.

43 Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s.22.

44 G. Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi** TTK. Ankara 1970, s.81; Vehbi Cem Coşkun, Sivas Kongresi, İstanbul, 1963, s.191; **Mazhar Müfit Kansu Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** TTK, Ankara, 1988, C.II, s.487.

45 M.M. Kansu, **age** C.II, s.490.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere cemiyetin tüm üyeleri, ihtiyat zabıtan üyeleri, Devlet memurları, Kayseri'nin seçkin ulemasından Kızıklı Hacı Kasım Efendi, Okul öğrencileri ve hocaları karşıladı[46].

Dar'ü-l Hilafet'ü-l Aliyye Medresesi öğrencisi olan Hakkı Demirtaş o günü şöyle anlatmaktadır.

"Heyet-i Temsiliye'yi karşılamak için medresede günler evvel hazırlıklar yapıldı. Medresede Miyaszâde Nuh Mehmet Efendi, Ekmek yemez Osman Efendi, İmam Ahmet Efendi, gibi hocalarımızda bir istek ve sevinç vardı..."[47].

20 Aralık 1919 günü *"Mustafa Kemal Paşa, halkla ve bilhassa ulema ile toplu bir halde görüşmek istediklerinden, başta* **Kızıklı Hacı Kasım Efendi** *olduğu halde, ilmiye sınıfının ileri gelenleri, tüccar ve esnaftan bazıları, Raşit Efendi kütüphanesinde toplandılar. Kütüphaneye gelen M. Kemal Paşa, hocaların ve diğerlerinin ayrı ayrı ellerini sıkarak iltifatta bulundu. Memleketin içine düştüğü bu kötü durumdan ancak, birlik ve beraberlik içerisinde, milletçe kurtulunacağını söyledi ve yardımlarını istedi. Toplantıda bulunanlar, gerekeni yapacaklarını ve kendilerini destekleyeceklerini bildirdiler"*[48].

Heyet-i Temsiliye, Kayseri'den 21 Aralık 1919 günü sabah ayrıldı[49] ve aynı günün gecesi saat sekiz buçuğa doğru Mucur'a geldi. Gece hükûmette memleket eşrafı davet olunarak görüşüldü"[50].

22 Aralık günü sabahı Mustafa Kemal ve arkadaşları Hacıbektaş'a gitmek üzere Mucur'dan ayrıldı. Zira Hacıbektaş'ta Alevilerin merbut

46 Zübeyir Kars, **Milli Mücadele'de Kayseri,** Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1993, s.57.

47 Z. Kars, **age** s.58, dip not: 105.

48 Z. Kars, **age** s.63. Ayrıca, Heyet-i Temsiliye'nin Kayseri'de kaldığı süre içerisindeki faaliyetleri için bkz. **age** s.62-66.

49 M.M. Kansu **age**, C.II, s.492, M. Kemal Paşa, hareketten önce Heyet-i Temsiliye adına Kayseri'lerin sıcak ilgi ve samimi duygularına karşılık vererek memnuniyetlerini bildirmişti. Bu arada bir de beyanname yayınladı. (Z. Kars, **age**, s.66). Ayrıca beyanname için bkz, **age**, s.66-67; **İrade-i Milliye**, 5.1.1920; **Adana'ya Doğru** 22.12.1919.

50 M.M. Kansu, **age**, C.II, s.493.

Levent Şahverdi Arşivi

bulundukları Çelebi Cemaleddin Efendi ile Hacıbektaş dede postu Vekili Niyazi Salih Baba bulunuyordu. Burada Ankara yolcuları, anılan zevat tarafından içtenlikle karşılandı. En iyi şekilde ikramda bulunuldu[51]. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Çelebi Cemalettin Efendi ile görüştü. Bu görüşmeyi ve görüşme sonrasını **Mazhar Müfit Kansu**'nun hatıratından izleyelim:

"...Ve Paşa, Çelebi ile görüşerek, tamamen Kuva-yi Millîye'ye taraftar olduğuna dair söz aldı ve buraya gelmekten maksadımızda hasıl oldu. Bu müzâkere pek uzun sürmedi. Çelebi Efendi derhal vaziyeti kavradı ve adamlarına lâzım gelen talimatı vereceğini vadetti. Paşa'nın, vaziyet ve giriştiğimiz mücadele hakkında verdiği tafsilât Çelebi'nin nazarı dikkatini celbetti. Hattâ Çelebi daha ileri giderek cumhuriyet taraftarlığını ihsas ettirdi ise de Paşa zamanı olmayan bu mühim mesele için müsbet veya menfi bir cevap vermeyerek gayet tedbirli bir surette müzâkereye idare etti. Anlaşılıyor ki Cemaleddin Efendi cumhuriyete taraftar, hele Salih Baba, hür fikirli, çok ileri bir zat. Ertesi gün Hacı Bektaş türbesi ziyaret edildi ve Salih Niyazi Baba'nın öğle yemeği davetinde bulunduk. Salih Baba türbenin ve dergâhının her tarafını gezdirdi. Meydan evi denilen mahalde yere küçük ve alçak bir masanın üzerine konulan büyük bir sininin etrafına oturduk. Hepimizin önünden dolaşan uzun bir havlu, yemekte çatal, bıçak vardı. Çok nefis bir yemek... Can denilen müritler pek mükemmel ve sessizce hizmet ediyorlardı. Doğrusu yemekteki bu intizama hayret ettik. Yemeği müteakip ucu zıvanalı sigaralar ve kahveler de ikram edildi. O gün akşam üstü Mucur'a avdet edileceğinden, hareket zamanına kadar hoş bir sohbet ile vakit geçirildiği gibi, Çelebi ile Baba arasındaki ihtilâf bir derece halledilir bir şekle konuldu."[52]

Nihayet iyi bir intiba ile Hacıbektaş'tan ayrılan Heyet-i Temsiliye 23 Aralık akşamı tekrar Mucur'a geldi[53].

---

51 M.M. Kansu, **a.g.e**, C.II, s.493-494.
52 M.M.Kansu, **a.g.e**, C.II, s.494.
53M.M. Kansu, **a.g.e**, C.II, s.495.

Levent Sahverdi Arşivi

Hey'et, 21 Aralık günü habersiz ve geç saatlerde Mucur'a geldiğinden halktan karşılayan olmamıştı[54]. Bu defa *"Ankara yolunda Mustafa Kemal Paşa'yı Mucur'da başlarında Müftü İsmail Hakkı Efendi'nin olduğu kalabalık karşılıyor. Müftü Efendi evvelâ bir dua okuyor, cemaatin âmin sesleri arasında zafer niyaz ediyor. Hey'et-i Temsiliye 23/24 Aralık 1919 gecesini Mucur'da geçirmiş ve Müftü Efendi'nin başkanlığında Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Mucur Merkezi kurulmuştur"* [55].

24 Aralık 1919 günü Mucur'dan ayrılan Hey'et-i Temsiliye aynı gün, Kırşehir'e geldi. Kırşehirliler büyük bir tezahüratla Ankara yolcularını karşıladılar. Kentin girişinde kurbanlar kesildi. Kırşehir'de kaldıkları süre içerisinde Heyet, **Kırşehir Gençler Derneği**'ni de ziyaret etti. Derneğin hatıra defteri Mustafa Kemal ve yanındakiler tarafından imzalandı[56].

Müftü ve Kırşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Halil (Gürbüz) Efendi o günü şöyle anlatır:

"- Ben ve arkadaşlarım Paşanın yanında idik. O sırada bir şifre geldi. Kendim okumadan, Paşaya sundum..." Mutasarrıflıkdaki miftahla (şifrelerin çözücüsü) ile açınız, evvelâ kendiniz okuyunuz..." dediler. Konuşmalarımız, Müdafaa-i Hukukun tâkip edeceği siyaset üzerinde idi. Paşa bilhassa şu noktalar üzerinde durdu: Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, memleketin hangi yoldan ve nasıl bir politika takip edilerek kurtarılabileceği tesbit edilmiştir. Rehber, kongrelerde alınmış kararlardır. Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin be-

54 *"... Mukarrer saatten iki üç saat sonra, yani gece sekiz buçuğa doğru Mucur'a gelebildik, Doğruca hükümet önünde durduk, Kaymakam Cevat Bey bizi istikbal etti. Fakat bu bir habersiz gelişti. Bizim Mucur'a gelmeden Yenice çiftliğinden doğruca Hacıbektaş'a gideceğimizi zannediyorlarmış..."* (M.M. Kansu, **age**, C.II, s.493).

55 C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.305.

56 Mazhar Müfit Kansu deftere aşağıdaki yazının yazıldığını belirtmektedir:

"Kırşehir gençlerinin, vatanımızda gençliğin kıymetli bir emnuzeci olduklarını isbat edecek efkârı metine ve musîbe ile mütehalli bulundukları kanaatiyle vaz'imza eyleriz" 24 Kanunuevvel H.Behiç. A. Rüstem, M.Müfit, Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal (M.M. Kansu, **age**, C.II, s.496). Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Kırşehir Gençler Derneği'ndeki hitabesi için bkz, **Kırşehir Gazetesi**, 30 Ağustos 1336.

Levent Şahverdi Arşivi

nimsiyecekleri yol budur. Vazifemiz, halka herşeyi açık ve gizlemeden anlatmaktır. Tek dayancımız Milletimizdir.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Medrese binasında kurmuştuk. İlk toplantımız burada oldu. Daha sonra idâdî (lise) binasına naklettik. İlk müdafaa-i Hukuk Heyeti şöylece kuruldu: Reis Müftü Halil, âza Ömer Aydın Mehmet Ağa, İmam Hayrullah, Hacı Nâfi Şube Reisi Haydar Bey Efendiler.

Gecenin çok geç saatlerine kadar, Müdafaa-i Hukuk'un çalışması ile meşgul olan Paşa, Kırşehir ve havâlisi üzerinde izahat aldı. Çok az uyudu. Gönülden ve coşkun törenle uğurladı. Kapıcı Camii çevresini dolduran binlerce halk alkış tuttu. Hacı Ali, Mülâzimin Ethem Hoca ile Termacının Hâfız Şevket, karşılıklı tekbirlerle kurbanlar kestiler. Paşa, kalabalığın içinde bir süre kaldı, en çok kendisini uğurlamaya gelen okul çocuklarıyla ilgilendi, onları sevdi, okşadı..."[57].

Kırşehir'den 24 Aralık günü ayrılan Hey'et-i Temsiliye, Kaman, Çiçekdağı ve Beynam'dan sonra 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya ulaştı. Her geçtikleri yerleşim yerlerinde olduğu gibi, buralarda da Mustafa Kemal ve arkadaşları coşkuyla karşılandılar. Bu karşılamalarda yine din adamları ön saflarda yer almıştır. Bunlardan birisi de Çiçekdağ Müftüsü Hayrullah (Alp) Efendi'dir. Hayrullah Efendi, Yozgat isyanı sırasında beldenin huzurunu sağlamak yolunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu arada TBMM Müftü Efendi'den, asker toplamasını istemiş ve şehrin güvenliğini şahsına emanet etmiştir[58].

---

57 Sırrı Kardeş, **Hey'et-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa Kırşehir'de**, Ankara, 1950, s.50.

58 **TBMM** adına Mustafa Kemal imzasıyla 16/17 Haziran 1336 (1920) tarihli telgrafta şöyle denilmektedir:

"Selâbet ve mütânetinize ve memlekete muhafazada gösterdiğiniz sebât ve gayretlere teşekkürler ederiz. Orada güvendiğiniz kimselerden yeteri kadar Jandarma kaydediniz, masraflarını ya mal sandığından veya başka bir yerden temin ediniz. Devletin borcudur, hemen ödenecektir. Kaymakamlık vekilliğini üzerinize alınız. Ayaklanmaların bir kaç gün içinde bastırıldığı görülecektir. Bu suretle, beldenizin büyükleri ve ileri gelenlerinin vatan için gösterdikleri himmet şükranla kaydedilmiş olacaktır. Telgraf teliyle irtibat muhafaza ederek, her altı saatte bir vilayete ahval hakkında malumat vermenizi rica ederim" (C.Kutay, **Kurtuluşun ve Kuruluşun Manevi ...** s.309)

58 Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet** , Ankara, 1970, s.8-9.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Heyet-i Temsiliye üyeleriyle Ankara'ya geldiği 27 Aralık 1919 günü kendisini karşılayanların başında yine bir din adamı bulunmaktaydı. Bu tarihi olayı Mahmut GOLOĞLU'nun **Üçüncü Meşrutiyet** adlı eserinden izleyelim.

"Bu sıralarda idi ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geleceği duyulmuş ve yola çıktığı haber alınmıştı. Vali Vekili Yahya Galip Beyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı **Rıfat Efendi (Ankara Müftüsü),** *Mustafa Kemal Paşa'yı olağanüstü bir şekilde karşılamak ve bu arada Ankara'daki İngiliz ve Fransızlara da Kuvayı Millîye'nin gücünü göstermek için geceli gündüzlü çalışarak, bölgedeki bütün seymenlerin karşılama törenine katılmalarını sağlamaya uğraşmışlardı... Bir süvari birliğinin önünde 24. Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey ile Kurmay Başkanı Binbaşı Ömer Halis Bey (Bıyıktay) ve Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Müftü Hoca* ***Rifat Efendi (Börekçi)*** *ile Ankara ileri gelenleri... vardı."*[59].

Kongrelerde Din Adamları

30 Ekim 1918 sonrasında, Anadolu'nun her yerinde **Cemiyet-i İslamiyye, İstihlas-ı Vatan, Redd-i İlhak, Müdafaa-i Hukuku Osmaniye** gibi çeşitli isimler altında mukavemet örgütleri kurulmuştur. Yönetici, din adamı ve eşraf tarafından oluşturulan bu cemiyetlerin, zamanla faaliyetlerini birleştirmek girişiminde bulunduklarını görüyoruz. Örneğin Doğu Vilayetleri için **Erzurum Kongresi**, Batı Vilayetleri içinde **Balıkesir Kongresi**. Bu arada Trakya'da **Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri**, ile Aydın, Menteşe, Denizli, Isparta, Burdur ve Antalya'yı kapsayan **Nazilli Kongresi** yapılmıştır. Bunlardan başka, daha geniş çapta olmak üzere, Ege Bölgesinde **Alaşehir Kongresi**, tüm Türkiye'yi kucaklayan **Sivas Kongresi**. Bu çalışmalar sözü edilen teşebbüslerin en önemlileridir.

Bu kongrelerde din adamları da yer almışlardır. Örneğin, **Mustafa Kemal Paşa, TBMM**'nin açılmasında önemi büyük olan **Erzurum**

59 Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara, 1970, s.8-9.

Levent Şahverdi Arşivi

Kongresi üyeliği ve daha sonra da kongrenin başkanlığına, **Hoca Raif (Dinç) Efendi**'nin gayret ve yardımlarıyla seçilmiştir. Raif Efendi, Vilayeti Şarkiye Muhafazaa-i Hukuk-u Millîye Erzurum Şubesi Başkanı olarak, kaleme aldığı 10 Temmuz 1919 tarihli yazısıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetin başına geçerek yönetim kurulu başkanlığını kabul etmesini teklif etmiştir. Aynı yazıda, Rauf Bey'in (Orbay) de yönetim kurulu ikinci başkanlığına seçildiği bildiriliyordu[60].

Mustafa Kemal Paşa, Raif Efendi'nin anılan yazısını **Nutuk**'un 36. belgesi olarak sunduğu gibi duyduğu memnuniyeti de;

"Efendiler askerlikten ayrıldıktan sonra, bütün Erzurum halkının ve Vilayet-i Şarkiye Muhafazaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin bana karşı pek çok olarak gösterdikleri güven ve yakınlığın bende bıraktığı unutulmaz hatırayı burada açıkça belirtmeyi görev sayarım" ifadeleriyle anlatmaktadır[61].

Öte yandan **Sivas Kongresi**'nde en çok tartışılan konulardan birisi de manda meselesidir. Kimi delege mandayı savunurken, kimi karşı çıkmış, delegelerin büyük bir kısmı kesin tavırlarını ortaya koyamamıştır. Millî Mücadele'nin önde gelen isimlerinden Bekir Sami, İsmail Hami, Vasıf, Rafet Beyler'le İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Cebesoy'un babası), mandayı savunanların başında gelmekteydi[62]. Bu arada Kara Vasıf Bey ile Halide Edip (Adıvar) Hanım da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri mektuplarla mandayı (Amerikan Mandasını) savunmakta idiler[63].

---

60 M.M. Kansu, **age**, C.I, 75-78; M. Cevad Dursunoğlu, **Milli Mücadele'de Erzurum**, Ankara, 1946, s.92-94; Prof.Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu, **M. Kemal Paşa - Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler** TTK Ankara 1991, s.3 vd; Prof.Dr. Ayferi Göze, **İnkilâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri**, 2. baskı, İstanbul 1985, s.29-32.

61 M.K. Atatürk **Nutuk**, C.I, s.44.

62 Dr. Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Yayını, Ankara, 1993, s.141.

63 Prof.Dr. Fahrettin Kırzıoğlu, "Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı" **BTTD**, C.XII, Sayı: 67-68, s.31; **ATASE** Arşivi, KL: 78, D: 290, Fh. 4-2. M.K. Atatürk, **Nutuk**, C.I, s.66-68. Ayrıca, mandayı taraftar olan kişi ve kuruluşlar için bkz., K.Kasalak, **age**, s.9. vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Anılan kişiler mandayı savunurken, Sivas Kongresi'ne Erzurum delegesi ve Hey'et-i Temsiliye üyesi olarak katılan **Hoca Raif Efendi**[64] ise, mandaya karşı çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, manda tartışmalarında **Mustafa Kemal**'in yanında yer almıştır. *"Raif Efendi'nin çok açık bir biçimde mandayı reddetmesi delegeler ve mandayı savunanlar üzerinde de olumlu tesir etmiştir"*[65]. Örneğin, Onun, *"... Bendeniz de müzâkerenin devamı taraftarıyım. Mesela Vasıf Bey biraderimizin bir teklifi var; bir kere mandanın esas itibariyle kabul edilip edilemeyeceği taayyün etmelidir. Her şeyden evvel bunu halledelim. İstiklâliyet ile manda arasında ne fark vardır? Daha doğrusu manda tabirini kullandığımız zaman artık istiklâliyet tabirini kullanamayacaksak, mandayı kabul etmeye burada karar verelim. Hami Bey ve Bekir Sami Bey, biraderlerimizin istiklâl aleyhindeki sözlerinden anlıyorum ki, kendileri manda ile istiklâliyeti birbirine karıştırıyorlar. Zannedersem "mandayı kabul edelim, istiklâlden bahsetmeyelim!" demek istiyorlar; Hami Bey Cemiyet-i Akvam'ca şayanı kabul bazı şeyler not etmişler; halbuki bendeniz manda tabirini kullanmakta bir ihtiyaç görmüyorum. Bu tabirin yerine istiklâliyet kelimesini kabul edelim... Bendeniz fikrimce manda tabirini kullanmakla istiklâli kullanamayacağımızdan herhalde bu manda tabirini reddetmeliyiz!"*[66] şeklindeki konuşması mandayı savunanları öfkelendirmiştir[67].

Yine millî harekatın önde gelen isimlerinden İsmet Paşa'nın da mandayı savunduğu, hatta onun manda fikrini ilk ortaya atanlardan olduğu hatırlanırsa[68] Hoca Raif Efendi'nin Millî Mücadele'deki hizmetlerinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

---

64 Hey'et-i Temsiliye'den M.Kemal Paşa, Rauf Bey, ulemadan Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresinde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce görevlendirilmişlerdir. (A.Göze, age, s.48).

65 K.Kasalak, **age**, s.139.

66 Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, 1986, s.47; Kasalak, **age**, s.139.

67 Bu tartışmalar için bkz., A.Göze, **age**, s.51-59; K.Kasalak, **age**, s.136-142: M.M. Kansu, **age**, C.I, s.237-251.

68 M. Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s.88. Albay İsmet Bey, manda ile ilgili kanaatini Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı zaman, (27.8.1919) daha ortada Sivas Kongresi yoktu. Bkz. Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Ankara, 1990, s.164-166.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılan din adamı sadece **Hoca Raif Efendi** değildir. Bu cümleden olarak, Erzurum Kongresi delegeleri arasında daha şu din adamları da bulunmaktadır;[69]

Siirt Delegeleri: **Müftü Hacı Hafız Mehmet Cemil ve Müderris Hafız Cemil Efendiler,** Erzincan Delegesi: **Meşayihten Hacı Fevzi Efendi,** Sivas Delegesi: **Müderris Fazullah Efendi**, Kuruçay delegesi: **Müftü Şevki Efendi**, Of Delegesi: **Müderris Yunus Efendi**, Kelkit delegesi: **Müftü Osman Efendi**, Şiran delegesi: **Müftü Hasan Efendi**, Rize Delegesi: **Hoca Necati Efendi**, Diyarbakır Delegesi; **Müftü Hacı İbrahim Efendi,**[70].

Sivas Kongresi'ne de **Hoca Raif Efendi** (Erzurum Delegesi), **Şeyh Hacı Fevzi Efendi** (Erzincan Delegesi), **Müftü Tevfik Efendi** (Çorum Delegesi) gibi birçok din adamı katılmıştır[71]. Bu arada Sivas Kongresi'nin hazırlık çalışmalarını yürüten komisyonun içerisinde de din adamları ön saflardadır. Bunlar; **Vali Vekili Kadı Hasbi Müderris Fazlullah** ve **Müftü Abdurrauf Efendiler** idi. Özellikle Müftü Efendi- Vali Reşit Paşa'nın ifadesiyle- *"... Erzurum yolcularına parlak bir istiklal merasimi yapmak vazifesini almıştı. Cübbesinin eteklerini toplayarak evev, dükkan dükkan dolaşıyordu"*[72].

Öte yandan Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber** adlı hatıratında bu konuda şu bilgiyi vermektedir:

---

69 Erzurum Kongresi, Müftü Hasan Efendi'nin yaptığı dualarla açılıp kapanmıştır. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa, "Şiran Müftüsü Hasan Fahri Efendi Hazretlerine" hitabıyla gönderdiği 9 Ağustos 1335 (1919) tarihli telgrafıyla onu şöyle taltif etmektedir:

"Erzurum kongremizin hin-i küşadında (açılışında) ve hitam-pezir olması (sona ermesi) münasebetiyle irad buyurduğunuz (söylediğiniz) Arapça beliğ ve fasih (inandırıcı ve açıklayıcı) ve maksada tamamen mutabık (uygun) hitabeniz (söyleviniz) cemiyetimiz tarihinde pek kıymetli hatırat (anılar) olarak mahfuz (saklı) kalacaktır. Bulunacağız mahallerden dahi latif sözlerinizle mali (dolu) mektubunuzu almakla mübahi olacağım (onurlanacağım). Cenabi-ı Hak hayırlı seyahat müyessir buyursun. Amin" (C. Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin manevi...** s.292).

70 M.M. Kansu, **age**, C.I, s.78-80.

71 M.M. Kansu, **age**, C.I, s.252.

72 **Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s.123.

Levent Şahverdi Arşivi

"Müftü Abdurrauf Efendi, Kolordu Kumandanı Selahattin ve eski Sivas mebusu Rasim Beyler de Mustafa Paşa Hazretlerini ve heyeti karşılamak, misafir etmek hususunda büyük gayret sarfettiler..."[73].

Vali Reşit Paşa, Millî Mücadele'nin ilk günlerinde müterediddit idi. Valinin bu durumu, **Mustafa Kemal Paşa**'nın Erzurum'a gitmek üzere Sivas'a uğradığı günlerde bile devam etmekteydi[74]. Muhtemelen bu durumu nedeniyle Reşit Paşa, Sivas için melhüz tehlikeler ileri sürerek kongrenin bu şehirde toplanmasını engellemeye çalışmıştı[75].

Vali Reşit Paşa, böyle müterediddit tutum ve davranışlar sergilerken, başta Müftü Abdurrauf Efendi olmak üzere Sivas merkezindeki diğer din adamları çoktan kararlarını millî mücadele lehinde Reşit Paşa, vilayetteki Kuva-yı Millîye çalışmaları hakkında bilgi isterken de teşkilat mensuplarından şu cevabı almıştı:

"... O kadar kalabalık değiliz. Fakat başta Müftü olmak üzere ulema takımı hemen hemen bizimle beraberdir..."[76].

Din adamlarının örnek davranışları, Erzurum ve Sivas kongreleri ile sınırlı değildir.

Kuzey Batı Anadolu'da "Kuva-yı Millîye'yi organize edenler; 26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında Balıkesir'de bir araya gelmişlerdir. Bu kongre; 13-27 Eylül 1919, 19-29 Kasım 1919 ve 10,23 Mart 1920 tarihlerinde olmak üzere üç defa daha toplanmıştır[77].

26-30 Temmuz 1919 tarihleri arasında yapılan kongreye, 18 kaza ve nahiyenin temsilcilerinden oluşan 48 kişi katılmıştır. İ. Tekeli-S.İlkin, kongreye katılan delegelerin, 3'ünün sivil-asker bürokrat, 5'inin din adamı müderris, 40'ının da eşraftan olduğunu be-

73 M.M. Kansu, **age**, C.I, s.208.
74 M.M. Atatürk, **Nutuk**, C.I. s.29.
75 Bkz. M.K. Atatürk, **Nutuk**, C.I, s.53-56.
76 **Sivas Valisi Reşit Paşa'nın Hatıraları** s.15; K.Mısıroğlu, age, s.161.
77 İ. Tekeli- S.İlkin, **age**, s.171-237.

Levent Şahverdi Arşivi

lirtmektedirler. Ancak delegelerin meslek gruplarına göre yapılan bu sayısal ayırma tam gerçeği yansıtmamaktadır. Mustafa Çalışkan'ın da tesbit ettiği gibi delegelerin 27'sini mahalli müftü ve müderrisler teşkil ediyordu.

Kongreye katılmış olan müftü ve müderrislerin isimleri ile temsil ettikleri il, ilçe ve nahiyeler aşağıda gösterilmiştir.

1. Keçecizade Hafız Mehmet Emin Efendi - Balıkesir
2. Arabacızade Hacı Nafız Mehmet Efendi- Balıkesir
3. Beypazarlızade Hafız Mehmet Efendi - Balıkesir
4. Keşkezade Hacı Bahattin Efendi - Balıkesir
5. Müftü Hoca Mehmet Bey - Burhaniye
6. Soma Müfti-i Sabıkı Osman Efendi - Soma
7. Soma Müftüsü İsmail Hakkı Efendi - Soma
8. Müderris Hüseyin Efendi - Kırkağaç
9. Müderris İbrahim Efendi - Fart Nahiyesi
10. Hafız Arif Efendi - Kepsut Nahiyesi
11. Abdulgafur Efendi - Giresun Nahiyesi
12. Hafız Mehmet Efendi - Şamlı Nahiyesi
13. Hafız Hamit Efendi - İvrindi Nahiyesi"[78].

10-23 Mart 1920 tarihinde yapılan V. Balıkesir kongresine din adamlarının sayısı daha da artmıştır. Kongreye katılan 64 delegenin yarısına yakını Müftü, Vaiz, Müderris, İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyımlardan oluşmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır.

Müftü Alim Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Rıfat Efendi, Arabacıoğlu Mehmet Efendi, Keçeci Hafız Emin Efendi, Hacı Hafız Zade

78 Mustafa Çalışkan, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Din Faktörü**, AÜTİTE. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990, s.122. Kongreye katılan delegelerin isimlerinin tamamı için bkz. H.M. Çarıklı, **age**, s.118-120.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Efendi, Osman Efendi Zade Mehmet Efendi, Aza zade Mustafa Efendi, Hafız Numan Efendi, Hafız Mehmet Efendi, Hafız Mustafa Efendi, Hafız İsmail Efendi, Hasan Tahsin Efendi, Hafız Rıfat Efendi, Ali Rıza Efendi, Salim Efendi, Hoca Ali Efendi'dir[79].

Ege bölgesinde 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında yapılan bir diğer kongre, Alaşehir Kongresi'dir. Bu kongreye katılan delegeler; Denizli, Aydın, İzmir, Saruhan (Manisa), Balıkesir, Afyon ve Uşak'ın yanısıra 21 ilçeyi de temsil ediyorlardı. Bu bakımdan bu kongrenin, Balıkesir kongresine nazaran etki sahası daha genişti. Başka bir ifadeyle, bu kongre, Ege'deki direnişi bütünleştirme görevini üstlenmesi yönünden önemliydi. *"Alaşehir Kongresi örgütlenmeyle ilgili diğer kararları yanında Alaşehir, Salihli-Kula, Demirci, Eşme, Uşak ve Ödemiş kazalarıyla bunlara daha sonra eklenecek diğer yörelerdeki direniş hareketlerini 'bir saha itibariyle ve bunların muhassalası' olarak Heyet-i Merkeziye diye bir üst örgütlenmeye tabi kılmıştır."*[80].

Salihli ve Bozdoğan Cephelerinin dayanağı olan bu kongreye açılışında 34 üye katılmıştır. Kongre kapandığında ise, kararları imzalayanların sayısı 45'dir[81].

Alaşehir Kongresi'ne katılan delegelerin % 19 veya 20'sini Müftü ve müderrislerin teşkil ettiğini belirten M. Çalışkan, bunların isimleriyle temsil ettikleri il ve ilçeleri şöyle belirtmektedir:

1. Müftüzade Abdülgafur Efendi - Balıkesir
2. Müftü Ahmet Şükrü Efendi Sarayköy/Denizli
3. Müderris İbrahim Ethem Bey Ödemiş/İzmir
4. Müderriszade Süleyman Sami Efendi Akhisar/Manisa
5. Müderris Serdarzade Mustafa Efendi Demirci/Manisa

79 Kongreye katılanların tamamı için bkz., Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**. TTK. Yayını Ankara, 1990, s.117-118.

80 İ.Tekeli-S.İlkin, age, s.184-186.

81 İ.Tekeli - S. İlkin, a.g.e., s.370.

Levent Şahverdi Arşivi

6. Müfti-i Sabık Mehmet Lütfi Efendi Salihli/Manisa
7. Kadı Zahid Molla Salihli/Manisa
8. Müfti-i Sabık İsmail Hakkı Efendi Soma/Manisa
9. Müftü Hacı Nazıf Efendi Eşme/Uşak[82].

M. Çalışkan'ın tesbitinde eksiklikler vardır. Örneğin Kula delegesi Tosun Efendizade Raşit Efendi bir din görevlisidir. Öte yandan, Uşak delegesi, İbrahim Bey (Tahtakılıç), 1908 yıllarında Uşak Müftülüğü görevini yürütmüş bir din adamıdır. İbrahim Bey, Kongre Heyet-i Merkeziyesi başkanı olarak önemli hizmetlerde bulunmuştur. Örneğin, Uşak'tan oluşturduğu Uşak Hücum Taburunu, Salihli'ye göndermesi, 1 Mart 1920'de teşkil edilen taburun "... *teşkilinde bütün teçhizat Uşak halkı tarafından temin edilmiş, elbiseleri Uşak şayak fabrikalarından alınan kumaşlardan diktirilmiştir. Bütün bu işler İbrahim Bey'in tükenmez enerjisiyle meydana gelmiştir...*"[83].

Yukarıda isimlerini verdiğiniz din adamları anılan kongrelerin bütün toplantılarına katılmışlardır. Bu arada kongre başkanlıklarına önergeler vermişler ve yaptıkları tekliflerin kabulü için mücadelede bulunmuşlardır. Örneğin, Alaşehir Kongresi'nde Salihli delegesi Müftü Mehmet Lütfi Efendi'nin *"İhracatın memnuniyeti hakkındaki karar da fevaidden ziyade mazarrat tevlit ediyor. Salihli'de yalnız baklayı müsaade ettik, diğerlerini men ettik. Pek büyük mazarrat husule geldi Kuva-yı Millîye'nin iaşesinin temini için köylülerden para isteniyor, hal şu ki köylüler parayı ancak zahirelerinin furuhtıyle temin edebilirler"* şeklindeki önergesi uygun görülerek, Balıkesir kongresi'nde alınan kararın tersine, zahire ihracının serbest bırakılması sağlanmıştır[84].

---

82 M.Çalışkan, age., s.123. Ayrıca Alaşehir Kongresine katılan delegelerin tamamı için bkz., H.M.Çarıklı, age., s.205-206.

83 İ.Tekeli - S. İlkin, age, s.366-374. Ayrıca bkz. İbrahim Bey'in Milli Mücadele'deki hizmetleri için, İ. Tekeli-S.İlkin, age., s.3654-381.

84 H.M. Çarıklı, age, s.179.

Levent Sahverdi Arşivi

Ayrıca Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin toplanması için Ege bölgesinde çalışmaları yürüten Hacım Muhittin Çarıklı'nın her gittiği yerde mahalli müftü, vaiz ve müderrislerden bilgi aldığı ve bunların yardımlarını istediği, böylece de yukarıda isimleri geçen din adamlarının bu kongrelere katılmalarını temin ettiği, 16 Mayıs 1919 - 28 Eylül 1920 tarihleri arasında o'nun günü gününe tuttuğu notlardan, özellikle 17 Haziran - 25 Temmuz 1919 tarihleri arasındaki bilgilerden anlaşılmaktadır[85].

Kasım 1918'de Doğu Trakya'ya bir Fransız alayının gelmesi ve Uzunköprü-Sirkeci demir yolunu işgal etmesinden bir süre sonra burası bir Yunan taburunun işgaline bırakılmıştı. Başlangıç'ta Trakya

---

85 Hacım Muhiddin Bey'in notlarında birkaç örnek:

17 Haziran 1919

"Biraz sonra Esat Bey ve akşam da Mirza Bey Manyas'a geldiler. Teravihten sonra Müftü Efendi'nin Makamında toplanacak idik..." (H.M.Çarıklı age, s.18).

18 Haziran 1919

"...Bu akşam üzeri toplanmak üzere Müftü Efendi söz vermiş idi. Halbuki bilâhare vazgeçmiş. Güya Hürriyet ve İtilaf'tan bazıları Müftüyü balta ile tehdit etmiş! Sonra Müftü Efendi'ye bilvasıta haber gönderdim. Teravih sonra yirmi otuz kişi kadar toplandık... Yarın akşam daha kalabalık Plevne Camii'nde toplanacağız"(H.M. Çarıklı age, s.19).

23 Haziran 1919

"Cemaat-i İslamiyeye gittim ve biraz hasbihal ettik" (H.M. Çarıklı age, s.20).

27 Haziran 1919

"... Dün Nasuh Bey'e bir karakol nizamnamesi verdim. Okuyup sonra Balıkesir'de (Müderris Abdülgafur Efendi'ye teslim edecek"(H.M.Çarıklı, age, s.21).

29 Haziran 1919

"...Bergamalıları Yeşilli Camii'ne davet ettim. Ve seksen kişilik birlik teşekkül etti (H.M. Çarıklı, age, s.27).

23 Temmuz 1919

"Bu sabah fetvahane de ictima ile teşkilat, maliye ve levazım heyetlerini teşkil ettik. Hacı Reşit Efendi (İmam-Hatip) Hareket-i Milliye Reisi oldu" "... Soma'da Kırkağaç'a geldim. Kırkağaç'ta teşkilat yapılmış ve müderrislerden Bülbülzâde Mehmet Efendi Reis olmuş" (H.M. Çarıklı, age, s.25).

25 Temmuz 1919

"... Bundan sonra müderrisinden Müfti-i Esbak Ayanzade Hacı Süleyman Efendiyi ziyaret ettim" (H.M. Çarıklı, age, s.25).

30.8.11919

"Sarayköy Müftüsü bizi hüsnü istikbal etti ve Hareketi milliye azasından Hacı Halilioğlu İsmail Efe Hoca ile görüştük" "H.M. Çarık, age, s.49).

31.8.1919

"... Denizli'ye vasıl olduk. Mutasarrıf Faik (Öztrak/) beyle Müftü ahmet Hulusi Efendilerle... görüştüm" (H.M. Çarık, age, s.5). Hatırat bu şekilde devam edip gitmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

halkı, **Trakya Paşaeli Merkezi Hey'et-i Osmaniyesi Cemiyeti**'ni kurarak düşmana karşı mücadeleye girişti. Zamanla bu şekilde verilen mücadele'nin yeterli olmadığı görüldüğünden 31 Mart 1920'de Lüleburgaz'da bir kongre toplandı. Daha önceki iki Edirne kongresinden sonra 9 Kasım 1920'de de **Edirne Büyük Kongresi** yapıldı. Bu kongrelerinin amacı Doğu Trakya'yı Yunan işgalinden kurtarmaktı[86].

Millî Mücedele'de Trakya bölgesindeki faaliyetleri ayrıntılı bir surette kaleme alan **Tevfik Bıyıkoğlu**, çalışmasında buradaki din adamlarının hizmet ve çalışmalarından da sözetmektedir. Lüleburgaz kongresine iştirak eden din adamlarını: **Müftü Mestan Efendi** (Edirne), **Mustafa Asım Efendi** (Şarköy), **Hafız Emin Efendi** (Keşan)[87] olarak zikreden yazar, daha sonra da **Edirne Büyük Kongresi** tutanaklarından Tekirdağ Müftüsü Hilmi, Edirne Müftüsü Mestan ve Saray Müftüsü Ahmet Efendilere ait anekdotlar sunar.

Bunlardan bir-ikisini birlikte izleyelim:

"*Millîyetçi bir müftünün sözleri:*

*Saray Müftüsü **Ahmet Efendi** - ...Üzerimize düşen vazife, memleketimizi muhafaza ve müdafaa etmektir. Bu hareketimizle, padişahımıza isyan etmiş olmayız. Haşa! Ben din kardeşlerime hakikati söylemek isterim. Bir Türk düşünemem ki, cihaddan kaçınsın: Dün bir müftü gücenip çekildi. Onun gönlü alınsın, bütün müftüler bundan memnun olacaklardır. Düşman istilâ tehlikesi olan bir yerde, cihad, farzı ayindir. Biz mukavemet etmezsek padişahın emrinden ayrılmış oluruz. Hem biz, taarruza uğramadan muharebe edecek değiliz ki... Hazırlık yapacağız. Hazırlık yapmak, devlet ve millete, hilâfet makamına bağlılığı sağlamaktadır. Boşu boşuna otururşak miskinlik ve zilleti kabul etmiş oluruz. Elimizde olan mal, mülk düşmana geçecektir. İçi-*

86 Bu kongreler hakkında daha fazla bilgi için bkz., Tevfik Bıyıklı, **Trakya'da Millî Mücadele,** Ankara, 1955, C. I. s.216-250: K.Kasalak, age, s.147-148.

87 T.Bıyıkoğlu, age, C.I. s.136.

Levent Şahverdi Arşivi

nizde başka türlüsünü iddia edecek var mıdır? Cihadın güzel oluşu, İslâmlığın şerefini yükseltmesindendir.

***Müftü Ahmet Efendi**, kongredeki müftülere dönerek sordu:*

- Öğle değil mi hoca efendiler?

Hepsi birden cevap verdiler:

- Hay hay, öyledir, Efendi hazretleri!

***Müftü Ahmet Efendi**, sözüne şöyle devam etti:*

- Biz de, sizden rica ederiz, canınızı ve malınızı esirgemeyiniz. Bugün bundan çekinirsek, Yunanlılar hepimizi, zorla askere alırlar ve kardeşlerimize karşı kullanırlar. İzmir'in bir tarafına götürürler, bir şey yapamayız. Ben Makedonyalı bir Türküm; düşman akrabamdan on beş kişi süngüledi, güçlükle kurtuldum. Çalışarak bu tehlikeyi ortadan kaldırmak mümkündür. Sözüm bu kadardır."[88]

"... Babaeski Müftüsü: - Müşterek karar, karşılıklı güven demektir. Kararımız müdafaa, sonra seferberlik, arkasından gerekirse dövüşmektir... Benim aklım pek ermez. Gazetelerde gördüm. Geçenlerde D'Espere mi, Vespere mi, buraya bir kumandan gelmiş. İşte o adam demiş ki: "Size tebliğ edilecek emirleri, size zorla kabul ettireceğim. Siz de kabul edeceksiniz!"

Demek ki biz tehdit altındayız. Bu da müdafaayı icab ettirir, uzun uzadıya düşünmeye lüzum yoktur.

Sözüm bitti.

- Yaşa Hoca Efendi, sesleri"[89].

---

88 T.Bıyıkoğlu, age, C.I, s.270.
89 T.Bıyıkoğlu, age, C.I, s.272.

Levent Şahverdi Arşivi

Öte yandan 6-9 Ağustos 1919 tarihlerinde toplanan Nazilli Kongresine de; Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi, Isparta Eski Müftüsü Hacı Hüsnü Efendi[90]. Sarayköy Müftüsü Ahmet Şükrü Efendi, Karacasu Müftüsü Hulusi Efendi gibi birçok din adamı katılmıştır. Kongrede Müftü Hulusi Efendi Başkan Vekili seçilmiştir[91].

Çalışmamızın bu kısmını, Hoca Raif Efendi'nin **Sivas Kongresi**'nde manda tartışılırken, söylediklerinden küçük bir bölümü ile bitirelim.

"- Bizim hedef ve gayemiz, istiklâli tam olup, yoksa şu veya bu devletin himayesi altına girmek gibi muhilli istiklâl olan ve manda denilen ve bazıları tarafından ismi değiştirilerek müzaheret namı verilen, her ne olursa olsun istiklalimize dokunan şeyler değildir"[92].

Demir ve Çelik Alaylar

Millî Mücadele'de din adamları ellerinde silah, beldelerini de korumuşlardır. Isparta'da Hafız İbrahim Efendi, **DEMİRALAY**, Afyon

---

90 Celal Bayar Bey, hatıratında Müftü Hüsnü Efendi'den şöyle sözeder:

Müderris ve Müftü Hacı Hüsnü Efendi vatansever bir din adamı idi. Dinî inanç ve âdetleri ihmal etmez, tamamiyle tatbik ederdi. Büyük Millet meclisi'nin, ilk toplantısından başlayarak bir çok dönemlerinde üye seçilmiştir. Kendisi ile görüşmüştük, dostluğumuz vardı. Aşağı yukarı bir çok meselelerde söze karışırdı. Millî hareketi ve hükûmeti de desteklerdi.

Cumhuriyet ilânının onuncu yılı töreninde bulunmak üzere meşhur Karahan'ın başkanlığında, içlerinde General Voroşilof'da olduğu halde kadınlı, erkekli kalabalık bir Sovyet heyeti Ankara'ya gelmişti. O mutlu günün şerefine Ankara Palas salonlarında tertiplenen baloda Sovyet misafirlerimiz de bulunuyordu. Rahmetli Atatürk dansını bitirdikten sonra, bana kendisini takip etmekliğimi söyledi. Sovyet heyetinin bulunduğu yere doğru ilerledi, kendileri ile görüşmeye başladı. Herkes ayakta idi. Atatürk'ün tam yanında bulunuyordum. Baktım sağ tarafımda bir zat belirdi; bu, müderris Müftü Hacı Hüsnü Efendi idi. Başında fesi ve sarık yoktu, başı açık, saçları muntazam surette taranmıştı. Geniş ve uzun sakalı kısalmış, hatta ucunda biraz sivrilik göze çarpıyordu. Siyah cübbe yerine üzerinde tam takım frak vardı. Frağın sağ tarafında yeşil kordeleli istiklâl madalyası şerefli mevkii almıştı. Hafif surette Atatürk'ün koluna dokundum. Yerimi saygı ile Hacı Hüsnü Efendi'ye bıraktım. Atatürk bu hali görünce hemen mevzuu değiştirdi, Sovyet dostlarımıza dedi ki:

"Bakınız bu zat hocadır, millet vekilidir. Siz ihtilâlinizde ruhanîlerinizi kestiniz. Bizde ise bu hale geldi."

Benim de bu muhterem zatın Nazilli'deki hali gözümün önünde canlandı. İçimden kendi kendime dedim: "Nereden nereye gelmişiz!" (C.Bayar, **age**, C.7. s.2230-2230 (Dipnot: 2).

91 Bkz. **ATASE Arşiv**, KL: 2708, D: 1 Fh: 7-69.

92 M.M. Kansu, **age**, C.I., sb.242.

Levent Şahverdi Arşivi

Karahisarda Hoca Şükrü Efendi **ÇELİKALAY** adlarında gönüllülerden alaylar teşkil etmişlerdir.

Ali Fuat Paşa bu kuvvetlerden şöyle sözeder: *"Anadolu'nun muayyen bir kısmını elde tutabilmenin ilk şartı, başında olduğum 20. kolordu'nun sahası içinde olan Isparta-Afyonkarahisar-Eskişehir hattını elde muhafaza edebilmekti. Eskişehir'de İngilizler vardı. Eger Isparta ve Afyon'u muhafaza edebilse idik, Eskişehir'deki İngilizleri atmak mümkündü. Isparta ve Afyon'da millî kuvvetleri teşkil edebilme faaliyetimize lüzum kalmadı: Bu iki şehrimizde, iki din adamı, başı sarıklı iki mücahit başa geçmişler ve millî kuvvetleri tecrübeli kumandan siyaset ve basireti ile teşkilatlandırmışlar ve ilk anda yadırganacak bir kararla kumandayı da bizzat ellerine almışlardı. Isparta'da Hafız İbrahim Efendi, Afyonkarahisar'da Hoca İsmail Şükrü Efendi..."*[93].

Şükrü Hoca, TBMM Üyesi sıfatıyla Ankara'ya geldiği zaman öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmiştir. **Paşa**, kendisine; **Nerede kaldın Hocam?, dört gözle seni bekliyorduk**" demiştir. Bunun üzerine Şükrü Hoca da, Afyon'daki çalışmalarını anlatarak, Paşa'ya oradaki düşmanın durumu ve yapılması gereken işler hakkında bilgi vermiştir. Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa, tekrar: *"Varolunuz Hocam. Sizin gibi din alimlerinin bu hususta millete önayak olmanız, memleketin ve dinin muhafazası için elzemdir. Afyon'da nasıl çalıştığınızı, evlerde, camilerde, köylerde halkı düşmana karşı mukavemete nasıl hazırladığınızı işittim. Memleket ve din uğrundaki bu mücadeleniz şayanı takdirdir. Çok memnun oldum Hocam : Yine sizin gibi bir din alimi olan arkadaşınız Nebil Dehşeti Efendi'nin* (1. Dönem TBMM Afyonkarahisar Meb'usu) *mesaisini de takdir ederim*" diyerek hocaların özellikle Şükrü Hocanın Millî Mücadele'deki hizmetlerini belirtmiştir[94].

92 M.M. Kansu, age, C.I, s.242.
93 Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarlar**, s.210.
94 **Sebilürreşad**, Cilt: 2, sayı: 46, s.334.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan orduları durmadan ilerliyorlardı. Alaşehir elden çıkmıştı. Yunan işgalinin genişlediği bu günlerde konu TBMM'nde gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın da hazır bulundukları Meclis toplantısında hararetle tartışılmıştır[95]. Bu arada Şükrü Hoca'da görüşlerini açıklamıştır. O uzunca olan konuşmasının bir bölümünde konuyla ilgili görüşlerini şöyle dile getiriyordu:

"... Bu gün benim memleketim istilâya maruzdur. Düşman şimendiferleri üç saatlik bir mesafededir. Fakat ben meyus değilim. Beni meyus edecek diğer mahallerin sukutudur. Bu gün Uşak sukut edecek, yarın Karahisar, Bir memleket yanarken diğerinin seyirci kalması islâmiyete şindir. Efendiler bu gün yapılacak bir vazife vardır. Öyle nazariyat peşinde koşulacak zaman değildir. Bundan evvel bizim kölemiz olan ve nüfusu bir buçuk milyondan ibaret bulunan hain bir Yunan bu gün yükselsin de, yüz yüz elli bin kuvvetle hücum etsin de bu kadar kuvveti mağlup etsin. Bu islâmiyetle kabili tevfik değildir. Bu gün Millet Meclisi şu derde deva bulmak için toplanmıştır. Biz de onun için buraya geldik. Bunun çaresi umum Anadolu kuvvetlerini tevhit etmek, cihadı mukaddes ilân etmektedir. Bu gün ben mukadderatımızı elinde tutan kimselerin sui idaresini bilmekle beraber onlardan müşteki değilim; onların iskatı taraftarı değilim. Gördüğüm yolsuzluklar karşısında ve düşman taarruzuna karşı buradaki lâkayitlikler beni eritiyor. Rica ederim, itiraf etmeliyiz azillerin, nasıpların sırası değildir. Millet kendini kuvvetli göstermeli(dir)..."[96].

Meclis'teki bu tartışmalar esnasında Erkan-ı Harbiyei Umumi Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa, Şükrü Hoca'ya; *"Hocam vaziyet tehlikededir... Bir cephe kurabilmek için bize beş ay zaman lazım"* demesi üzerine de Şükrü Hoca kendisine yeteri miktarda at ve silah verilmesi halinde düşmanı beş ay oyalamak yerine durdurabileceğini bildirilmiştir[97].

---

95 TBMM'nde yapılan müzakere ve Tartışmalar için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları** Türkiye İş Bankası Yayını, Ank. 1985, Cilt: 1, s.38-74.

96 Şükrü Hoca'nın konuşmasının tamam için bkz, **age,** s.58-62.

97 **Sebilürreşad.** Cilt : 2, Sayı: 46, s.334.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonraki gelişmeleri Şükrü Hoca şöyle anlatır:

"... Paşa bu tekliften memnun kalır. "Ne kadar silah ve cephane varsa derhal bana teslim edilmesi için Ankara silah deposuna emir verdiler[98]*. Depoya gittim. Ne göreyim: 14 adet martinden muaddel tek ateşli bekçi silahlarından başka silah yok. Bunları aldım. Kırka iblâğını istedim. Ankara Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nuri Beyin bunu bulacağını ümid ediyordum. Maalesef buna imkân olmadığını söyledi... Resmi makamlardan ümid kesilince Allaha dayanarak bir çare düşündüm. Hemen bir gün içinde bir asker elbisesi diktirdim. Başımdaki sarığı muhafaza ederek bu asker elbisesini giydim. Hacı Bayram Camiinde cuma namazından sonra kürsüye çıktım... "Ey cemaati müslimin! dedim. Kapıları kapayınız. Hiçbiriniz camiden dışarı çıkmasın. Sizinle görüşecek mühim meseleler var!" dedim. ... coştum, söyledim. Evde duvarlarda asılı duran harb silahlarının boşuna asılı kalırsa ev sahibine lânet edeceğini anlattım. Memleket ve din tehlikede kalırsa yedisinden yetmişine kadar bütün Müslümanların cihadla mükellef olduğunu anlattım. Mustafa Kemal Paşa'nın teminatını söyledim. Cemaat ağladı. Ben ağladım. Nihayet arkamdaki ilmiye cübbesini çıkararak asker elbisesiyle başımda sarık olarak kürsüde ayağa kalktım. "Ey cemaati müslimin! dedim. İşte ben asker kıyafetine girdim cepheye gidiyorum. Memleket ve din kurtuluncaya kadar cephelerde düşmanla çarpışacağım. Memleketi dinini seven benimle gelsin" dedim... Herkes sağa sola koştu. O gün akşama kadar 700 silah, 600 mücahid, 120 at toplamıştı. ... Ben miktarı kafi silahşör mücahidlerle Ankara'dan ayrıldım... Afyon'a gelir gelmez düşman birtaarruz daha yapmış. Uşak'a girmişti. Acele cepheye*

98 Genelkurmay Başkanlığı Arşivinde rastladığımız bir belge, Hoca Şükrü Efendi'nin bildirdiklerini teyid etmektedir. 6 Temmuz 1920 tarihini taşıyan bu belge, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa imzasıyla Ankara Komutanlığına ve Garp Cephesi Komutanlığına verilmiş bir talimattır. Anılan yazıda; Afyon Karahisar Meb'usu Hoca Şükrü Efendi'nin makamlarına müracaat ederek *"Ankara ve civarından başlamak üzere Afyon Karahisar'a varıncaya kadar güzergahda kendi at ve silahlarıyla celp ve cem edeceği gönüllülerin kumandasını deruhte ederek cihada iştirak edeceğini ve gidip geçeceği yerlerden birçok din kardaşlarıda birlikte götüreceğini de bildirmiştir."* denilerek, Hoca Şükrü Efendi'ye yardımcı olunması istenilmektedir (**ATASE Arş.** Kl:556, D:8, Fh: 3-1).

Levent Şahverdi Arşivi

koştum. "Uşak Cephanesine" İzzettin Bey Kumanda ediyordu... Ben hemen o tarafta bir müdafaa hattı tesis ettim"[99].

Demiralay'ın varlığı, İtalyanların Isparta ve çevresinde barınamamasını sağlamıştır. Çelikalay da Dumlupınar'da Yunan ileri harekatını dokuz ay durdurarak ordumuzun hazırlanmasını temin etmiştir. Şükrü Hoca, cephede alayının başında ve cephe gerisinde de camilerde va'z ederek Afyon halkının Millî Mücadele lehinde bilinçlenmesinde de hizmet vermiştir[100].

Hafız İbrahim ve Hoca Şükrü efendiler'den başka çalışma alanımıza giren bölgede, kimi din adamları da gönüllülerden oluşturdukları müfrezelerini komuta etmişlerdir. Örneğin, daha önce de belirtildiği gibi Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi bunlardan birisidir. Müftü Ahmet İzzet Efendi, Çal (Denizli) ve çevresinden oluşturduğu 100 kişilik müfrezesini Aydın-Köşk cephesinde komuta etmiştir. Yine Salihli-Bozdoğan Cephesinde Kadı Zahit Molla, Bakırlı Hüseyin Hafız, Kırkağaç Müftüsü Mehmet Rifat da Kuva-yı Millîye komutanlıkları yapmışlardır. Bunlardan Müftü Mehmet Rıfat Efendi düşmanla çarpışırken esir düşmüş ve Atina'da uzun süre esaret hayatı yaşamıştır[101].

Bir diğer müfreze komutanı da Celal Bayar'ın, *"... İri vücutlu, başında kocaman sarığı, muntazam kesilmiş sakalı, elinde bir İngiliz filintası, belinde fişekliklerle İngiliz atı üzerinde çok heybetli görünüyordu. Yanında silahlı beş muhafız vardır"* diye tanımladığı Eşme Müftüsü Hacı Nafiz Efendi'dir[102].

Özetle Millî Mücadele'de din adamları ellerinde silah beldelerini de korumuşlardır.

Bu bölümü, Mustafa Kemal Paşa'nın Demiralay Komutanı Hafız İbrahim'e gönderdiği 14.8.1336/1920 tarihli telgrafıyla bitirelim:

---

99 İ.Tekeli - S. İlkin **age.**, s.337-338.
100 A.Sarıkoyuncu "Milli Mücadele'de Afyon Müftüsü Hüseyin (Bayık) Efendi..." s.76-77.
101 A. Sarıkoyuncu "Milli Mücadele'de Din adamları..." s.13.
102 C.Bayar, **age**, Cilt: 8, s.2460.

Levent Şahverdi Arşivi

12 Kolordu Kumandanlığı Vasıtasıyla Isparta Millî Demiralay Kumandanı Meb'us İbrahim Bey'e Isparta Livasının Müdafaa-i vatan hususunda gösterdiği fedakarlık teşekküre şayandır. Bütün alay zevatı ve kendisine Büyük Millet Meclisinin takdirlerini ve teşekkürlerini takdim ederim. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"[103].

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde Görev Alan Din Adamları

Müdafaa-i Hukuk, bir milletin yaşama hakkının mücadelesini simgeler.

Müdafaa-i Hukuk, Türk Milletinin *"ben varım, binlerce yıllık bir tarihin ve bu toprakların sahibiyim"* diyen sesin bütün dünyaya duyurulmasıdır. Müdafaa-i Hukuk, hakları, hürriyetleri, namusları ve tarihleri ellerinden alınmak istenen bir toplumun mücadele azmi ve kararlılığıdır. Müdafaa-i Hukuk, hak ve hürriyetleri için bir araya gelenlerin, sırasında canlarını ortaya koydukları mücadele şuurudur. Nihayet Müdafaa-i Hukuk, yeni bir devletin doğuşunun kaynağıdır. Türk'ün dünyaya kendisini savaş alanlarından barış masalarıda tanıttığı güçtür. İmandır.

Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları başlangıçta yereldir. Bu kuruluşların "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında toplanmalarıyla bütün vatanın kurtuluşu ve millî bir devletin kuruluşu amaçlanmıştır. Başlangıçta belki sadece Yunan işgaline, Ermeni saldırılarına, Fransız, İngiliz ve İtalyanlara karşı başlayan mücadele, Sivas Kongresinden (7-11 Eylül 1919) sonra bütününe yönelmiştir.

Müdafaa-i Hukukun ve bu ana fikir etrafında meydana gelen teşkilatların askeri güçle birlikte hareketi de gene Sivas Kongresi sıralarında gerçekleştirilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi de, bu teşkilatların üzerine bina edilmiştir[104]. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluş ve faaliyetlerinde, din görevlileri de görev almışlardır. Ancak hemen belirtelim

103 **ATASE** Arşiv. Kl: 557, D: 27, Fh: 34.
104 **BTTD**, Sayı: 19 (Eylül 1986), s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

ki, Millî Mücadele'nin diğer sahalarında olduğu gibi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri konusunda da din adamları ilk sırada yer almışlar. İstisnasız hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki, üyeleri arasında bir din adamı bulunmasın. Bunlardan Vilayet ve mutasarrıflık merkezlerindekilerinin isimlerini tesbit edebildiklerimizi sunuyoruz:

Ankara Vilayeti : Müftü M. Rifat Efendi (Başkan), Kınacızade Şakir, Hanifizade Mehmet ve Hatib Hacı Ahmet Efendiler.

Edirne Vilayeti: Müftü Mestan Efendi (Üye).

Erzurum Vilayeti: Hoca Raif Efendi (Başkan), Müftü Sadık Hacı İsmail Efendizade Tevfik, Leylizâde İbrahim, Derviş Ağa Hatibi Ahmet, Çitzâde Ragıp Efendiler.

Bitlis Vilayeti: Müftizâde Mahmut Efendi (Başkan), Kalelizâde Şevket, Hacı Babuzâde Mehmet Nuri, Şeyh Abdülgazi Efendiler.

Diyarbakır Vilayeti: Müderris Ahmet Hamdi Efendi.

Kastamonu Vilayeti: Müftü Salih Efendi, Şeyh Şemsizade Ziyaeddin Efendi.

Konya Vilayeti : Ali Kemal Efendi (Başkan), Müftü Ömer Vehbi Efendi.

Mamuretilaziz (Elazığ) Vilayeti: Müftü Halil Efendi.

Sivas Vilayeti: Müftü Abdürrauf Efendi (Başkan).

Trabzon Vilayeti: Müftü Mehmet İzzet. Hafız Mahmud Efendi.

Van Vilayeti: Müftü Şeyh Masum Efendi (Başkan).

Aksaray Mutasarrıflığı: Müftü Kazızade İbrahim Efendi, Hacı Şerif Efendizade Hüseyin Efendi.

Amasya Mutasarrıflığı : Müftü Hacı Tevfik Efendi (Başkan)

Aydın Mutasarrıflığı: Müderris Hacı Süleyman Efendi, Hafız Ahmet Efendi.

Levent Şahverdi Arşivi

Beyazıd Mutasarrıflığı: Şeyh İbrahim ve Abdülkadir Efendiler.

Bolu Mutasarrıflığı: Müderris Kürtzade Mehmet Sıtkı Efendi(Başkan).

Burdur Mutasarrıflığı: Müderris Hatibzâde Mehmet Efendi.

Canik (Samsun) Mutasarrıflığı: Ömerzade Hoca Hasan Efendi, Müderris Adil Efendi.

Çorum Mutasarrıflığı: Müftü Ali Efendi.

Denizli Mutasarrıflığı : Müftü Ahmet Hulusi Efendi (Başkan), Müftüzade Kazım Efendi.

Erzincan Mutasarrıflığı: Müftü Osman Fevzi Efendi, Şeyh Safvet Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi.

Giresun Mutasarrıflığı: Müftü Lazzâde Ali Fikri Efendi.

Gümüşhane Mutasarrıflığı: Mehmet Şükrü Efendi, Müftüzade Mehmet Efendi.

Ertuğrul (Bilecik): Müftü Mehmet Nuri Efendi (Başkan), Hafız Arif Efendi.

Hakkari Mutasarrıflığı: Müftü Ziyaeddin Efendi (Başkan).

Hamidabad (Isparta) Mutasarrıflığı: Müftü Hüseyin Efendi, Şeyh Ali Efendi (Başkan), Hafız İbrahim Efendi, Müderris Şerif Efendi.

İçel Mutasarrıflığı: Hocazade Emin Efendi.

Karahisar-ı Sahib (Afyon) Mutasarrıflığı: Müftü Said Efendi (Başkan), Gevikzade Hacı Hafız Efendi, Nebizade Mehmet Efendi.

Kengiri (Çankırı) Mutasarrıflığı: Müftü Bekirzâde Ata Efendi (Başkan).

Kırşehir Mutasarrıflığı: Müftü Halil Hilmi Efendi (Başkan).

Kütahya Mutasarrıflığı: Mazlumzade Hafız Hasan Efendi, Hacı Musazâde Hafız Mehmet Efendi.

Lazistan Mutasarrıflığı: Müftü Mehmet Hulusi Efendi, Mataracızade Mehmet Şükrü Efendi, Şeyh İlyas Efendi.

Levent Şahverdi Arşivi

Malatya Mutasarrıflığı: Müderris Tortumluzade Hacı Hafız Efendi.

Maraş Mutasarrıflığı: Müftü Abdullah Mehmet Efendi.

Mardin Mutasarrıflığı: Müftü Hüseyin Efendi.

Muş Mutasarrıflığı: Müftü Hasan Kamil Efendi.

Niğde Mutasarrıflığı: Müftü Süleyman Efendi.

Oltu Mutasarrıflığı: Müftü Mehmet Sadık Efendi, Müderris Emin ve Yakup Efendiler.

Ordu Mutasarrıflığı: Müftü Ahmet İlhami Efendi.

Siirt Mutasarrıflığı: Müftü Hoca Ömer Efendi.

Sinop Mutasarrıflığı: Müftü Salih Hulusi Efendi.

Teke (Antalya) Mutasarrıflığı : Müftü Yusuf Talat Efendi, Hacı Hatip Osman Efendi.

Tokat Mutasarrıflığı: Müftü Katibzâde Hacı Mustafa Efendi, Habib Efendizâde Hoca Fehmi Efendi, Hafız Mehmet Efendi.

Urfa Mutasarrıflığı: Müftü Hasan Efendi.

Yozgat Mutasarrıflığı: Müftü Mehmet Hulusi Efendi (Başkan)

Zonguldak Mutasarrıflığı: Müftü İbrahim Efendi (Başkan) [105].

Vilayet ve Livalarda olduğu gibi, Kaza ve Nahiye merkezlerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Şubelerinde de din adamları görev almıştır. Başka bir ifadeyle, içerisinde din adamı olmayan Müdafaa-i Hukuk Şubesi hemen hemen yok gibidir. Bu cümleden olarak, Batı Anadolu'yu örnek olarak seçelim. Bu bölgede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde görev alanlardan - din adamı olmayanlar da dahil- isimlerini tesbit edebildiklerimizi sunuyoruz.

Denizli: Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Başgazade Yusuf, Müftüzade Kazım, Hamamcı Şeyh Mustafa, Tat Osmanoğlu Emin, Tavaslızade Mus-

105 C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.119-120; BTTD, sayı: 19 Eylül 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

tafa, Küçükağazade Ali, Doktor Kazım, Dalamanlızâde Şükrü Bey ve Efendiler[106].

Acıpayam: Müftü Hasan Efendi, Mehmet Arif Efendi, Mehmet Kamil Bey, Kızılhisarlı Hasan Efendi[107].

Çal: Müftü Ahmet İzzet Efendi, Necip Bey, Hacı Mahmut Efendi, Emin Bey, Şakir Ağa, Belediye başkanı Hacı Mehmet Ağa, Derviş Efendi, Damat oğlu Abdullah Efendi, Osman Efendi, İzzet Efendi, Abdurrahman Ağa, Sadık Efendi, Bekir Ağa oğlu Mustafa ve Rıza Efendiler. Hacı Mustafa oğlu Zekeriya, Arapzade Ahmet, İbrahim Çavuş, Ahmet Çavuşoğlu Hüseyin, Mehmet Ağaoğlu Derviş[108].

Buldan: Müftü Salih Efendizâde Mehmet, Hacı Mollazade Necip, Kara Yusufzade Hacı Mehmet Efendi, Çopur Süleyman Efe ve Güneyli Kolağası Mehmet Efe[109].

Çardak: Rıza Bey[110].

Çivril: Çorbacıoğlu Hasan Ağa[111].

Sarayköy: Müftü Ahmet Şükrü Efendi, Belediye Başkanı Hacı Salihzade Halil, Müderris Hacı Halilzâde İsmail Efendiler[112].

Tavas: Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Belediye Başkanı Gerdekzade Hacı İsmail, Katırcızade Abdullah ve Şeyh Alizade Kemalettin Efendiler ve Müderris (Öğretmen) Mehmet Ali Bey[113].

Nazilli: Giritli İsmail Hakkı (Akdeniz), Avukat Ömer, Hoca Hacı Süleyman, Mollaoğlu Hasan, Palamutçu İbrahim Tüccardan Ali Haydar, Müftü Salih ve Sultanoğlu Sadık Bey ve Efendiler[114].

106 M.A. Tütenk, age, s.12; A.Gökbel, age s.177.
107 T.Toker, age, s.41.
108 T.Toker age, s.182.
109 T.Toker, age, 41.
110 **ATASE** Arş.; Kl : 796, D: 34, Fh: 8.
111 K.Mısıroğlu, age, s.194.
112 L.Müftüler, age, s.3; M.A. Tütenk, age, s.6.
113 T.Toker age, s.42.
114 Asaf Gökbel, **Milli Mücadele'de Aydın Coşkun Matbaası**, Aydın 1964, s.172.

Levent Şahverdi Arşivi

Çine : Müftü Ahmet Zühtü Efendi, Kadıköylü Mustafa Efendi, Bözüklü Hacı Süleyman Efendi, Belediye Başkanı Hidayet Efendi[115].

Ödemiş: Refik Şevket (İnce) Bey, Hamit Şevket (İnce) Bey, Eczacı Tevfik bey, Dr. Mustafa Bey, Hakkı Paşaoğlu Fahri Bey, Müftü Hacı Hüseyin Efendi, Müderris Mustafa ve Hacı Mümtaz efendiler[116].

Koçarlı: Hacı Yunuszade Mehmet Cihanoğlu Mustafa, Hafız Tevfik, Hacı Halil İbrahim Efendiler[117].

Bayındır: Müftü Hacı Hasan Efendi[118].

Manisa: Bahri (Sarıtepe) Bey Başkanlığında kurulmuştur[119].

Akhisar: Reşat Bey, Emin Ali Bey, Dramalı Hacı Şevket Bey, Manisa Müftüsü Alim Efendi, Kemerlizade Mehmet Hulusi Bey, Kayalızade Mehmet Ağa, Müderriszade Süleyman Efendi, Müftüzade Hasan Efendi[120].

Alaşehir: Kadı Mehmet Münif Efendi, Müftü, Belediye Reisi Galip, Kuşakçızade Raşit, Hacı Musazade Eyüp, Hasağası Ömer gibi Alaşehir'in ileri gelenlerince kurulması muhtemeldir[121].

Kula: Keleşzade Mehmet Ağa (Keleşoğlu), Keleşzade Hakkı Ağa (Keleşoğlu), Palanduzzade Mehmet Şevki Efendi (Palanduz), Buruşukzade Halil Efendi (Taner) ve Müftüzade Sofi Hakkı Hoca'dır[122]. Ayrıca Kula Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde Avukat Abdurrahman Çil, Mehmet Gidişoğlu ve İsmail Tanıl da görev almıştır[123].

---

115 C.Bayar, **age**, Cilt: 6, s.1959.

116 C. Bayar, **age**, Cilt: 6, s.1752.

117 C.Bayar, **age**, Cilt: 6, s.1931.

118 C.Bayar, **age**, Cilt: 6, s.1844.

119 Diğer üyeler tesbit edilememiştir (T.Ergül, **age**, s.25).

120 Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, Cilt: 1, TTK yayını, Ankara, 1988, s.136. Türkmen Parlak, Akhisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Hafız Mehmet Sait'in başkanlığında kurulduğunu belirtmektedir (Türkmen Parlak, **İşgalden Kurtuluşa İzmir,** 1982, s.458).

121 T.Ergül, **age**, s.64.

122 C.Bayar, **age**, c.8, s.2463-2464.

123 A.N.Öztürk, **age**, s.137.

Levent Şahverdi Arşivi

Kırkağaç: Hacı Halil Efendi, Hacı Süleyman Efendi, Mehmet Efendi, Ali oğlu Celal Efendi, Rıza Efendi, Şükrü Efendi, Ahmet Efendi, Nazmi Efendi ve Fesçi Mehmet Efendi[124].

Gölmarmara: Hafız Osmanoğlu Hafız Tahir (Barutçuoğlu) Efendi, Hafız Kamil Efendi, İbrahim Efendi, Ayanoğlu Mustafa Çavuş, Seyfi oğlu Ali Efendi, Halil Efendi, Ömer Çavuş, Çoban Hasan, Kadri Lütfi Hoca oğlu Şakir Efendiler, Osman Ağa[125].

Gülbene: İshakzade Ahmet Bey, Hilmi Bey, Hakkı Bey, Ali Ağa, Eşref Efendi, Lütfi, Muharrem, Seyfi ve Hafız İsmail Efendiler[126].

Salihli: Zahid Molla, Şabanzade Ali, Tomaslızade Ali Rıza, Refikzade Hasan Refik, Hacı İsmail ağazade, Hacı Mustafa, Pazarcıkoğlu Süleyman Faik, Osmanağazade Münir[127].

Soma: Hacı Raşit Efendi, Osman Efendi, Bakırlı Hafız Hüseyin Efendi, Tırhalalı Osman Ağa, Giritli Hüseyin Efendi[128]. Ayrıca Muallim Ali Rıza Davavekili Mehmet Efendi de görev almıştır[129].

Balıkesir: Mehmet Vehbi (Bolak), Hulusi Bey (Zorbalı), Keçeci Hafız Bey (Belediye Başkanı), Hacım Muhiddin Bey (Çarıklı), Rasim Bey (İslam ağazade, çoğan), Sabri Bey (Maarif Müdürü - Sözener), Mehmet Bey (Kocabıyıkzade), Hoca Abdülgafur Efendi (Işıtan), Şükrü Bey (Yırcalı), Osman Bey (Gönenli), İbrahim Bey (Basribey-zade), Hacı Mustafa Efendi (Kangal), Mustafa Efendi (Yağcılarlı), Nuri Efendi (Kunduracı), Mehmet Efendi (Beypazarlı), Hacı Hafız Efendi (Arabacızade) Müderris Halil Efendi, Müderris Hasan Basri (Çantay), Sabri Bey (Tirelizade) Şevki efendi (Tüfekçi), imamzade Hacı Rifat Efendi, Yzb. Atasan Rıza Bey, Ali Galip Efendi, Ahmet Naci Efendi, Süleyman Efendi (Ba-

124 K.Özalp, age, C.1, s.136.
125 H.M. Çarıklı, age, s.35-36.
126 K.Özalp, age, c.1, s.136.
127 M.Goloğlu, age, s.305.
128 K.Özalp, age, c.1, s.136.
129 T.Ergül, age s.54.

Levent Şahverdi Arşivi

rutçuzade) Ahmet Ekrem Efendi (Kiper), Mustafa Nazım Efendi (Erdem), Hacı Kamile Hanım, Zeynep Hanım, Ali Suûri Bey [130].

Balya: Mustafa Çavuş Alaettin Efendi, Yürük Ali Ağa, Kara Şeyh Efendi ve Kara Mehmet Efendi[131].

Biga: Müftü Hamdi Efendi, Hacı Zati Efendi, Mehmet ağa, Hüseyin Bey, Dizman Mehmet ağa[132].

Burhaniye: Hoca Şükrü Efendi, Müftü Mehmet Efendi, Çakarağazade Hakkı Bey, Ahmet Şakir Efendi, Rüsuma memurlarından Ahmet Enver Efendi, Emin Hüseyinzade Hafız Mustafa Efendi[133].

Gönen: Emekli Binbaşı Hasan Bey, Müftü Şevket Efendi, Belediye Başkanı Hüseyin Çavuş, Kalaycıoğlu Hacı Ahmet Ağa, Hacı Mecidin Lütfi, Burunoğlu Hafız Halil, Salih Efendi, Hafız Kazım Efendi, Uncu Ali Ağa, Avukat İbrahim Bey, Tabak Hacı Hasan Efendi, Çerpeşli Hakkı Efendi[134].

Havran: Hasan Kamil Bey, Fahri Bey, Hatipzade Ali Efendi, Hecinoğlu Hüseyin Efendi, Muharrem Bey, Hocazade Abdurrahim Bey, Fevzi Bey, Seyit Bey Kızılkeçili Fevzi Bey, Hamzazade Süleyman Efendi, Hacı Bey[135].

İvrindi: Mehmet Bey ve Hamit Bey[136].

Uşak: İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Müftü Ali Rıza Efendi ve Bacakoğlu Mustafa[137].

---

130 Aydın Ayhan, **agm**, s.64-65.

131 K.Özalp, **age**, c.1, s.135.

132 Zühtü Güven. **Anzavur isyanı**, İstanbul, 1948, s.48-49; İ.Tekeli, S.İlkin, **age**, s.230.

133 K.Özalp, **age**, c.1, s.135.

134 K.Özer, **age**, s.41.

135 K.Özalp, **age**, C.1, s.135.

136 K.Özalp, **age**, C.1, s.136.

137 T.Ergül, **age**, s.71. Ayrıca İsmail Sofuoğlu, Bekir Yılancıoğlu, Mehmet Hacimli Ali Hamzaoğlu, Osman Seyfi Kalemoğlu'da Uşak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev almışlardır (Uşak İl Yıllığı 1967, s.64).

Levent Şahverdi Arşivi

Eşme: Müftü Nazif Efendi[138].

Afyon: Müftü Hüseyin Efendi, Müderris Şükrü Efendi, Müderris Nebil Efendi, Turunçzade Yusuf Bey, Turunçzade İsmail Bey, Ethemzade Hacı Hüseyin Bey, Akosmanzade Hacı Hüseyin Efendi, Sarıhacı Alizade Hacı Mehmet Efendi[139].

Muğla: Zorbazade Ragıp bey, Dr. Cemil Şeri Baydur, Müftü Hacı Hamzazade Mehmet Zeki Efendi, Hacı Kadızade Hafız Sabri Efendi, Zorbazade Emin Kamil Bey, Serezlizade Memiş Efendi, Selimzade İsmail Efendi, Mestan Efendi, Serficeli Reşit Bey, Bozöyüklü Hacı Süleyman Efendi[140].

Bodrum: Resulzade Hacı Halil Efendi, Müftü Yusuf Ziya Efendi, İsmail Ağaoğlu Hasan[141].

Datça: Kamil Efendi, Cazim Ağa, Hacı Rüştü Efendi, Emrullah Efendi, M. Cavit Efendi[142].

Fethiye: Çeşmeli Osman Bey, Kamil Şıkman, Salih Zeki Pekim, Dr. Vasfi Bey, Hilmi Döğerli, Hoca Süleyman Efendi[143].

Köyceğiz: Tavaslıoğlu Hacı Osman, Tahirağaoğlu Osman Ağa, Tevfik Bey, Müftü Ali Rıza Efendi, Şükrü İlhan, Hamdi İlhan, Cemil Efe, Ethem, Selahi ve Tevfik[144].

Marmaris: Binbaşı Edip, Hafız Kamil, Hafız Mehmet Dede Rıfkı Efendiler, Av. Saitoğlu Münir ve Hamdi Yüzak[145].

---

138 Diğer isimler tesbit edilememiştir.
139 A.Sarıkoyuncu, "Milli Mücadele'de Afyon Müftüsü... s.74-76.
140 Ü. Türkeş, age, s.256-257.
141 U.Türkeş, age, s.266.
142 Ü.Türkeş, age, s.269.
143 Ü.Türkeş age, s.271.
144 Ü.Türkeş, age, s.277-278.
145 Ü.Türkeş, age, 283.

Levent Şahverdi Arşivi

Milas: Feyzullah Ağa, Müftü M. Rüştü Efendi, Kara Hafız, Rifat Gazi ve O. Zeki Beyler[146].

Ula: Hamza Hayati Bey, Bahattin Ağa, Hacı Halil Ağa, Hacı Hasanoğlu Şükrü Efendi ve Şükrü Efe[147].

Yatağan: Fehmi Ağa, Müderris İbrahim Efendi, Hoca Mehmet Ali Efendi, Abit Hoca, Fettah Hoca ve Numan Azam Efendi[148].

Fetvalar ve Fetvaları Tasdik Eden Din Adamları

Bir davranış, bir işin İslam Dini hükümleri açısından doğru ve yanlışlığı, olur veya olmazlığı konusunda, din bilginlerinin verdikleri sözlü veya yazılı cevaplara **fetva** denilir. Kısa tanımıyla fetva, Müftünün verdiği şer'i cevaplardır.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan ve her geçen gün daha da güçlenen ulusal harekat, itilâf güçlerini rahatsız ediyordu. Bu sebeple 16 Mart 1920'de Millî Mücadele için yeni bir dönem başladı. İstanbul'daki Ulusal Harekat taraftarı olan herkes takip edilip tutuklandığı gibi, Anadolu'ya çıkış yolları da kontrol altına alındı. Bu arada Anadolu'da yer yer isyanlar çıkarıldı.

Başta İngilizler olmak üzere itilâf devletleri yapılanları yeterli görmediler. Bu yüzden ellerindeki bütün imkanları harekete geçirmek suretiyle İstanbul Hükûmeti üzerindeki baskılarını artırdılar. Ta ki en büyük dini makam olan Şeyhül-İslam'dan Ankara'dakileri kötülüyen bir fetva olarak Anadolu'ya dağıtsınlar ve böylece halkın onlara olan itimatını sarssınlar. Çünkü düşman, Anadolu halkının dini hislerine nasıl yürütürken bağlı olduğunu anlamıştı. Bu arada Türk Milletinin ruhunda ve benliğinden mevcut olan direnme gücünü ateşleyen hocalar, Müftüler Millî Mücadele fikrinin doğuşunda önemli faktör olmuşlardı. Kısaca Türk Milleti Mustafa Kemal Paşa'nın **"Ya İstiklal Ya Ölüm"** parolası etrafında birleşmiştir.

146 Ü.Türkeş, age, s.287.
147 Ü.Türkeş, age, 292.
148 Ü.Türkeş age, s.295.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu birlik ve beraberliği parçalamak isteyen düşman kuvvetleri, halkın dini duygularına hitabeden bir vesika elde etmek arzusuna kapıldılar. Sonunda Şeyhül-İslam Dürrizade Abdullah Efendi'den *"Anadolu Harekatına Girişenlerin Katli Vacip Olduğuna"* dair bir fetva aldılar[149]. Fakat bu kolay olmamıştır. Dürrizade'nin selefi olan Haydarizade İbrahim Efendi, istenilen bu fetvayı vermemek için Şeyhülislamlık makamını terke mecbur kalmıştır. Bu yüzden dördüncü Damat Ferit Hükümetinin teşkili iki gün gecikmiştir. Ancak Dürrizade Abdullah'ın Şeyhülislamlık görevini kabul etmesiyle 5 Nisan 1920 tarihinde hükûmet kurabilmiştir.

Dürrizade'nin fetvasını ele geçiren işgal kuvvetleri fetvayı çoğaltarak Anadolu'nun her tarafına çeşitli vasıtalarla (Postayla, Anadolu'ya geçen kimseler aracılığıyla vs.) hatta Yunan ve İngiliz uçaklarıyla dağıttılar.

İstanbul fetvasının Anadolu'da yayılmasını ve zararlarını önlemek için sıkı önlemler alınmış ise de bunda pek başarılı olunduğu söylenemez. Zira Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı arefesinde, ülkenin işgallerden kurtulabilmiş köşeleri ayrı görüşlerin kavga sahnesi haline gelmişti. Bu yıkıcı fetvalar ve Bab-ı Ali'nin beyannameleri ile aldatılan halk yer yer vatan kurtarıcılarının önüne dikilmişti. Dini duyguları istismar edilen halkın da katılımı ile, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar baş göstermişti. Bu tehlikeli isyan hareketleri Ankara'nın yakınlarına kadar ulaşmıştı. Öyle ki *"Ankara'nın burnu dibinde Beypazarı isyanı patladı. İsyancılar Ayaş belinden Ankara'yı seyreder hale geldiler."*[150]

Türk Millî Mücadelesi için zor günler yaşanıyordu. İç ve dış ihanet odakları el ele vererek Anadolu'da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle Türkü Türk'e kırdırmak istiyorlardı. Durum her geçen gün daha da tehlikeli bir hal aldı. Ulusal harekatın başarısızlığı dahi söz konusu olabilirdi. Nitekim eldeki Kuva-i Millîye ve askeri birliklerden firarlar başlamıştı[151].

---

149 Fetvanın tam metni için Bkz. **Takvim-i Vekai**, No: 3824 (11 Nisan 1920).

150 Ş.Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)** , C.2 7 baskı, İstanbul 1990, s.285.

151 56. Tüm. Komutanı Bekir Sami Bey'in Ankara'ya ilettiği bu konudaki telgrafı için bkz. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 35, Vesika No: 875.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu üzücü ve tehlikeli gelişmelerin mukabil fetvaların yayınlanması ile önlenebileceğini görmekle gecikmeyen vatansever din adamları hemen harekete geçtiler. *"Padişah ve Halife dahi esirdir. Makam-ı Hilafet ve Saltanatın kurtarılması lazımdır."* Noktayı nazarından hareketle; düşman elinde esir olan Halifenin zor ve baskı kullanılarak Şeyhülislam'a böyle bir fetvanın yayınlatıldığı, bu ana fikirden hareketle, fetva yayınlanması çalışmalarına başlandı. Netice de, Ankara Müftüsü ve aynı zamanda Ankara Müdafai Hukuk Cemiyeti Başkanı M. Rifat Efendi (Börekçi) öncülüğünde, Millî Mücadele'nin meşru olduğuna dair bir fetva yayınlandı[152].

İstanbul Fetvasında, taraflı, kasıtlı, eksik hatta yanlış bilgilere isnad edilerek hükümler verilmiş olması, daha önemlisi dini kaynak gösterilmediğinden bu fetva, Ankara Fetvası yanında inandırıcılık yönü zayıf kalmıştır. Oysa Ankara Fetvası, dini hükümlere uygun ikna edici delillere dayanan, ilmi kariyer ve dini bilgilerinde otoritelerinden şüphe edilmeyecek kadar mesleğinin erbabı ulema tarafından hazırlanmıştır[153]. Bu fetva ayrıca Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki yine bu konuda söz sahibi 155 üzerinde ulema tarafından incelendikten sonra samimiyetle kabul edilmiş ve imzalanmıştır.

Böylece İstanbul Fetvası'nın Millî Harekat için arz ettiği büyük tehlike önemli ölçüde bertaraf edilmiş ve isyanlar bastırılmıştır. Müftü ve Ulemanın *"... Ber vechi bala (yukarıdaki) fetvayı Şerife, Şer'i Şerife muvafıktır."* Sözleri, Şeyhülislam'ın fetvasını hükümsüz kılmış ve Anadolu'daki ulusal birlik ve beraberliği pekiştirmiştir. Başka bir deyişle, Anadolu halkının bu birlik ve beraberliği sayesinde düşman 9 Eylül 1922'de İzmir'den denize dökülmüştür. Millî Mücadele tarihimiz etraflıca incelendiğinde, Ankara Fetvası'nın önemi daha iyi anlaşılmış olacaktır. Tabi başta Ankara Müftüsü (İlk Diyanet İşleri Başkanı) Mehmet Rifat Efendi (Börekçi) olmak üzere bu fetvaya imza koyan din adamlarının da...[154].

152 Fetvanın tamamı için bkz. A. Sarıkoyuncu, a.g.e., S. 152-153.

153 Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1988, s.107-108.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Dönem TBMM'nin Din Adamı Milletvekilleri

Daha önce de ifade edildiği üzere Millî Mücadele'de din adamları cami kürsülerinden halkı uyarmış meydanlarda halkla beraber olmuş, onlara yol göstermiştir. Kimileri yurt savunmasında görev alırken, kimileri de Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinde canla-başla çalışmıştır. Bir kısmı da çalışmalarını TBMM'nde devam ettirmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde de onların isimlerini seçim bölgeleri ile birlikte zikrederek yeniden anmak, okuyucularımıza da hatırlatmak istedik.

ADANA	:	Abdullah Faik (Çopuroğlu) Efendi
		Mehmet Hamdi (İzgil) Efendi
AMASYA	:	Ali Rıza (Özdarende) Efendi
ANKARA	:	Hacı Atıf (Taşpınar) Efendi
		Hacı Mustafa (Beyman) Efendi
		Şemsettin (Bayramoğlu) Efendi
ANTALYA	:	Rasih (Kaplan) Efendi
AYDIN	:	Ahmet Şükrü (Yavuzyılmaz) Efendi
		Mehmet Emin (Arkut) Efendi
		Esat (İleri) Bey
BATUM	:	Ahmet Fevzi (Erdem) Efendi
		Ahmet Nuri Efendi
		Ali Rıza (Acara) Efendi
BOLU	:	Abdullah Sabri (Aytaç) Efendi
		Hacı Abdulvehap (Öner) Efendi
BURDUR	:	Halil Hulusi (Ermiş) Efendi
BURSA	:	Mustafa Fehmi (Gerçeker) Efendi
		Şeyh Servet (Akdağ) Efendi
ÇANKIRI	:	Hacı Tevfik (Durlanık) Efendi

Levent Şahverdi Arşivi

DENİZLİ	:	Hasan (Tokcan) Efendi
		Mazlum Baba (Babalım) Efendi
DİYARBAKIR	:	Abdulhamit Hamdi Efendi
ERZİNCAN	:	Osman Fevzi (Topçu) Efendi
		Şeyh Hacı Fevzi (Baysoy) Efendi
ERZURUM	:	Nusret (Son) Efendi
ESKİŞEHİR	:	Abdullah Azmi (Torun) Efendi
GAZİANTEP	:	Abdurrahman Lami (Ersoy) Efendi
		Hafız Mehmet (Şahin) Efendi
İÇEL	:	Ali Rıza (Ataışık) Efendi
		Hacı Ali Sabri (Güney) Efendi
		Naim (Ulusal) Efendi
ISPARTA	:	Hafız İbrahim (Demiralay) Efendi
		Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Efendi
İSTANBUL	:	Hüseyin Hüsnü (Işık) Efendi
İZMİR	:	Hacı Süleyman (Bilgen) Efendi
İZMİT	:	Hafız Abdullah (Tezemir) Efendi
K.SAHİP	:	İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi
		Mustafa Hulusi (Çalgüner) Efendi
		Nebil (Yurteri) Efendi
K.ŞARKI	:	Ali Sururi (Tönük) Efendi
KARESİ	:	Abdulgafur (Iştan) Efendi
KASTAMONU	:	Hafız Mehmet Hulusi (Erdemir) Efendi
KAYSERİ	:	Mehmet Alim (Çınar) Efendi
		Remzi (Akgöz) Efendi
KIRŞEHİR	:	Cemalettin (Çelebioğulları) Efendi
		Müfit (Kurutluoğlu) Efendi

Levent Şahverdi Arşivi

KONYA	:	Abdulhalim (Çelebi) Efendi
		Mehmet Vehbi(Çelik) Efendi
		Musa Kazım (Onar) Efendi
		Ömer Vehbi (Büyükyalvaç) Efendi
		Rıfat (Saatçi) Efendi
KÜTAHYA	:	Şeyh Seyfi (Aydın) Efendi
LAZİSTAN	:	İbrahim Şevki Efendi
MALATYA	:	Mustafa Fevzi (Bilgili) Efendi
MARAŞ	:	Rafet (Seçkin) Efendi
MENTEŞE	:	Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi
NİĞDE	:	Mustafa Hilmi (Soydan) Efendi
SİİRT	:	Hacı Mustafa Sabri (Baysan) Efendi
		Halil Hulki (Aydın) Efendi
		Salih (Atalay) Efendi
SİVAS	:	Mustafa Taki (Doğruyol) Efendi
SİVEREK	:	Bekir Sıtkı Ocakbey) Efendi
TOKAT	:	Hoca Fehmi Efendi
YOZGAT	:	Mehmet Hulusi (Akyol) Efendi[155].

Yukarıda isimleri geçen din adamları Meclis'te de önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Bazılarının öylesine teklifleri ve öneriler olmuştur ki, aradan yetmişyedi yıl geçmesine rağmen bugün dahi güncelliğini kaybetmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın mefkure arkadaşım dediği İzmir Milletvekili Müderris Nazillili Hacı Süleyman Efendi'yi birlikte dinleyelim. O, öğretmenlerin maaşlarının aksatılmadan ödenmesi ile ilgili önergesi nedeniyle Meclisin 22 Mayıs 1920 günlü oturumunda kürsiye çağrılmıştır. (Konuşmasından bir bölümü, günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş şekliyle)

155 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü** (1920-1991), Ankara, 1994, S.1-49.

Levent Şahverdi Arşivi

"Muhterem Arkadaşlar!

Eğitim düzeni olmayan bir milletin medeni düzeni de olmaz. Bu eşkiyalıkların rezaletlerin, alçaklıkların nedeni hep cehalettir.İnsanın yaratılışı saldırı, kavga ve mücadele üzerine kuruludur. İnsanları bu ilkel kanundan vazgeçirmek için kesin ve gerçek biretken olmak gerekir. Bu da eğitimle olur...

Bu gün köylerde ufak ufak okul yapmak şehirlerde büyük büyük cami yapmaktan daha hayırlıdır.

Köylerde yalnız erkekler için değil birer de kızlar için okul açmak gerekir. Erkeklerin okuması ne kadar gerekli ise kızların okuması da o oranda önemli, hatta çok daha önemlidir. Çünkü 7-8, 10 yaşına kadar bir çocuk ana kucağında terbiye gördüğü için kadınların ilimle, kültürle zinetlenmesi daha değerlidir. Çünkü bir milletin en büyük mutluluğunu en önemli bahtiyarlığını kadınlar teşkil eder. Yalnız benim nazarımla değil gerçekte de kadın, kutsal bir yaratılış abidesidir. Onu her vakit en latif duygularla bezenmiş görmek ne tatlı bir şereftir. Kadın öyle bilirim ki insan hayatının en merhametli ve şefkatli bir temelidir. Onun için Allah süslenme hakkını erkeklere tercihen kadınlara bahsetmiştir. Kadınları yüksek mertebede bulunan bir milletin sırtı hiçbir zaman yere gelmez. Bu durumda olan bir ulus dünyanın en soylu bir ulusudur. Kadın kadınlığı, yüksek erdemliğini, anneliğini, zevceliğini bilirse o vakit sosyal düzenimizdeki ilerleme en yüksek noktasını bulur. O zorba erkekler ki, kadınların sahip oldukları hakları hiçe sayarlar. Onlar milletin geleceğini değil, içinde bulundukları sosyal durumu bile bilmeyenlerdir...

Hülasa devlet ve milletin mutluluğa ulaşması kültür derecesine bağlıdır. Kültür yol gösterici, uyarıcı ve kurtuluş yoludur. Biz onunla hareketimizi tayin edebiliriz..."[156].

156 Sadi Burak, **Hacı Süleyman Efendi,** İstanbul, 1974, S.97-101. Ayrıca konuşmanın tam metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Baskı Ankara, 1940, C.2, S.6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Mayıs 1921 tarihinde **TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu** oluşturması üzerine din adamı milletvekillerinin büyük çoğunluğu bu grupta (I. Grup) yer almıştır. Bu gruba karşı kurulan II. Grupta bulunanların sayısı I. Grupta yer alanların ancak üçte biri kadardır. *"Bu dağılım da II. Grup için sık sık ileri sürülen dinci-gerici muhafazakar nitelemesini doğrulamamaktadır. Bu nitelemenin sonucu olarak, din adamlarının II. Grup'ta I. Grup'a göre çok daha yüksek oranda yer alması beklenirdi"*[157]. Başka bir deyişle din adamlarının, Mustafa Kemal Paşa yanında yer alışları TBMM'nde de devam etmiştir.

SONUÇ

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Dürrizade Abdullah, Ayan azası Zeynelabidin, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, Babaeski Müftüsü Ali Rıza, Gerede-Bolu olaylarının kör Ali, Eşref Hocaları, Düzce'nin Ahmet Hocası, Biga'nın Gavur İmamı, .Konya-Bozkır'ın Zeynelabidin'e bağlı hocaları gibi kimilerinin aksine, vatanın işgallerden kurtarılması ve milletin bağımsızlığı için, pekçok din adamı önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Merhum Orgeneral Kazım Özalp'ın ifadesiyle *"... O gayr-i müsait ahval ve şerait içinde muhterem ulamamız öne geçmişler, münhasıran telkinve irşad ile iktifa etmemişler, millî kuvvetlerin başında çarpışmışlardır..."*

Öte yandan hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki, bu örgütün içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Bilindiği üzere TBMM, bu kuruluşların üzerine bina edilmiştir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Anadolu topraklarına ayak bastığında, O'nu karşılayanların başında yine din adamları ön saflarda yer almışlardır. Ayrıca bir kısmı çalışmalarını TBMM'nde sürdürmüştür. Orada da Mustafa Kemal Paşa'yı yalnız bırakmamışlardır.

157 Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**. İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.149.

Levent Şahverdi Arşivi

Kısaca İzmir'in işgalinden sadece dört saat sonra düzenlediği mitingte ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Müftü Ahmet Hulusi Efendi'den, İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine; *"Vali Bey... bu sakalım kanımla kızarabilir, ama bu alına Yunan alçağını sükunetle selamlamış olmanın karasını sürerek Huzur-u İlahiye çıkamam"* diye haykıran İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi...

Millî Mücadele'nin meşru olduğuna dair fetva veren başka bir ifadeyle İstanbul'un dini içerikli saldırısına ayniyle yanıtlayan Müftü Mehmet Rifat Efendi'den Mustafa Kemal Paşa'yı *"Paşam!... Bütün Amasya emrinizdedir"* sözleriyle karşılayan Müftü Hacı Tevfik ve *"Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti ve İstiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak icabederse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Hiçbir şahıs ve makamın mevcudiyeti kalmamıştır. Tek Kurtuluş çaresi, halkın doğrudan doğruya hakimiyeti ele alması ve iradesini kullanmasıdır"* şeklindeki vaazlarıyla halkı aydınlatan Vaiz Abdurrahman Kamil Efendiler ve daha niceleri, Mustafa Kemal Paşa'nın "Ya İstiklal, Ya Ölüm" parolası etrafında birleşmişlerdir. Ordu yokken, meydana getirilmiştir. Çoluğuyla, çocuğuyla, kadınıyla, erkeğiyle, genciyle, yaşlısıyla bütün bir millet vazifeye koşmuştur. Öyle ki, kadınlarımız cephelere mermi taşımış, çocuklarımız yetişkinlerin yanı sıra vuruşmalara katılmıştır. Kısaca Türk Milleti, İstiklal marşımızın "Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda" mısrasında ifadesini bulan bir mücadelenin sonunda, 9 Eylül 1922'de düşman izmir'den denize dökülmüştür. Başka bir deyişle, Türk Milleti Atatürk'ün önderliğinde, Sevr'i tarihin çöplüğüne atarak **Türkiye Cumhuriyeti**'ni kurmuştur.

Böylece Hıristiyanlık dünyasının, *"Türkleri Anadolu'dan atmak"* gayesi, zorlu bir mücadelenin sonunda engellenmiştir. İşte bu zorlu mücadelede din adamlarının önemli hizmetleri olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'da vatanın kurtuluşu ve milletin bağımsızlığı için çalışan din adamlarını her zaman takdir etmiştir. Bunlardan birisi Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi'dir. Atatürk Onun Millî Mücadele'deki hizmetlerinin anısına *"her bayram M.Rifat Börekçi'ye bir hediye gönderir ve*

Levent Şahverdi Arşivi

buna 1200 liralık bir çeki de eklerdi"[158].

Mustafa Kemal Paşa'nın aynı şekilde davranışta bulunduğu bir diğer kişi "baba" diye hitap ettiği Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Efendi'dir.

Konumuzu Atatürk'ün 24 Eylül 1924 tarihinde Amasya'ya ziyareti esnasında şerefine verilen yemekte yaptığı konuşmayla bitirelim:

"Muhterem Efendiler;

Benim için, memleketi için, inkılap için çok mühim günler geçirdiğim bir şehirde bulunuyorum. Bu şehrin muhterem ahalisi gecenin zulmetine rağmen beni uzaklardan çok parlak, pek hararetli samimi tezahüratla karşıladılar. Bu dakikada halkın kıymetli mümessilleriyle, mensuplarıyla bir sofrada bulunuyorum. Bütün bunlara ait hissiyatım, efkarım o kadar çok, o kadar heyecan halindedir ki, bunları ifade ve izah için beşeri lisanı gayri kafi görüyorum. Biliyorsunuz ki, kalbden kalbe yol vardır. Kalblerinizde, kendi vicdanlarınızda okuyabilirsiniz. Yalnız Amasya'da geçirdiğim günlere ait iki hatırayı ihya etmeden geçemeyeceğim. Biri elyevm Müftünüz bulunan Kamil Efendi hazretlerine aittir.

Efendiler, bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da bütün millet gibi vaziyeti hakikiyeyi anlamamışlardı. Fikirlerde teşevvüş vardı. Dimağlar adeta durgun bir halde idi. Ben burada bir çok zevatla beraber Kâmil Efendi Hazretleriyle de görüştüm. Bir camii şerifte hakikati halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dediler ki: "Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti ve İstiklâli hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak icabederse vatanın son birferdine kadar ölmeyi göze

158 "Atatürk Sivas'tan Ankara'ya yeni gelmişti. Devlet hazinesi bomboştu. Hükûmet üç-dört bin lirayı bir araya getirmekte sıkıntı çekiyordu. Bir gün Atatürk'e çok çok inanmış, o zaman Ankara Müftüsü olan Rahmetli Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi elinde bir mendile sarılmış 1200 lira kadar bozuk para ile Mustafa Kemal'i ziyarete geldi... ve bağlı mendili masanın üzerine bıraktı. Atatürk kendisini son derece duygulandıran bu davranışın anısını hiç birzaman unutmamıştı. Her bayram Rifat Börekçi'ye bir hediye gönderir ve buna 1200 liralık bir çeki de eklerdi" (Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden**, Ankara 1976, s.29.

Levent Şahverdi Arşivi

almak lazımdır. Padişah olsun, halife olsun, isim ve ünvanı her ne olursa olsun hiçbir şahıs ve makamın hikmeti mevcudiyeti kalmamıştır. Yegane çarei halas halkın doğrudan doğruya hakimiyeti eline alması ve iradesine kullanmasıdır". İşte Efendi Hazretlerinin bu mürşidane vukubulan vaaz ve nasihatından sonra herkes çalışmaya başladı. Bu münasebetle Müftü Kamil Efendi Hazretlerini takdirle yadediyorum. Ve genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder..."[159]. Tabii bizler de...

159 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s.208-209.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN TÜRK MİLLETİ'NE ARMAĞAN ETTİĞİ MİLLÎ BAYRAMLAR

M. VEHBİ TANFER*

Millî bayramlar ve anma günleri, hiç şüphesiz, bir milleti oluşturan bireylerin, birlik ve beraberlik duygusunu en yoğun olarak yaşadığı günlerdir. Milleti oluşturan bireyler, bu millî günlerde, millî dayanışma ve birlik ruhu içinde, kendi milletlerine ait olma heyecan ve coşkusunu yaşarlar. Millî ülkülerini değişik platformlarda dile getirmenin ihtiyacını duyarlar. Böyle günlerde, gündelik yaşamın kaygılarından uzaklaşılır, geçmişin sağduyulu bir biçimde değerlendirilmesi yapılır. Kısır görüşler bir yana bırakılır; geleceğe daha yüksek bir idealle bakılır. Bu ruh halinin önemini Gazi Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında verdiği ünlü nutkunda: "Türk Milleti, millî birlik ve beraberlikle bütün güçlükleri yenmesini bilmiştir" sözleriyle açıklar[1].

Türk Milleti'nin yakın tarihi, anılmaya ve kutlamaya değer bu tür büyük olaylarla doludur. Bu olayların en önemlisi ise hiç şüphesiz, Türk Milleti'nin Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirmiş olduğu, batılıların 'Türk Mucizesi' adını koydukları çok yönlü, çok boyutlu bir süreç olan Türk Kurtuluş Savaşı ile, bu savaşın sonunda gerçekleştirilen büyük Türk İnkılâbı'dır[2]. Bu büyük inkılap hareketi, dünyanın en görkemli ve kendi doğal ortamı içinde en önemli olaylarının başında gelmektedir. Atatürk, bütün farklı kültürlerin birleştiği bir noktada cereyan etmiş olan bu büyük olayı: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkının ta-

* Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu üyesi.

1 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.II, Ankara, 1981, s.275; E. Z. Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, MEB yay., İstanbul, 1986, s.45.

2 Bkz. Vehbi Tanfer, "Türk Kurtuluş Savaşı: Kapsamı ve Yöntemi Sorunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII/20 (1991), s.323-330.

Levent Şahverdi Arşivi

mamen asri ve bütün mana ve biçimiyle uygar bir topluluk haline getirmektir. İnkılabımızın gerçek ilkesi budur" diyerek açıklar[3].

Atatürk'ün yalnızca bu sözleri bile, Türk İnkılabı'nın ne denli kapsamlı bir inkılap olduğunu anlamamız için yeterlidir. Bu inkılap, pek çok devrimden farklı olarak, içinden doğduğu sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapıyı kökten değiştirme amacını gütmektedir. Sosyal bir olgu olarak her inkılâp hareketinin geçirdiği bir takım evreler vardır. Bu evreler: 1- Fikrî hazırlık; 2- İhtilal (Egemenliğin el değiştirmesi); 3- Kurumların ve kavramların yerleştirilmesi süreçleridir. Türk İnkılabı da, bu üç evreyi birbirini izleyen merhaleler halinde yaşamıştır. Türk Kurtuluş Savaşı, bu büyük inkılâp hareketinin ikinci safhasını oluşturur. Öyle ki, bu büyük tarihsel olgu, yalnızca Türk Milleti'nin ve işgal altındaki Türk Yurdu'nun, Türk Milleti'nin "Ya İstiklal, Ya Ölüm" parolası etrafında kenetlenerek vermiş olduğu ölüm kalım mücadelesi sonucunda işgalcilerden kurtarılması ya da egemenliğin padişahtan alınıp, millete verilmesi süreçlerinden oluşmaz. Bunun yanında, bütün ezilen mazlum milletlere örnek olarak, onlara özgürlük ve bağımsızlık yolunu açmıştır[4]. Her safhası birer destan olan bu görkemli hareketin her günü, millî gün olarak anılmaya değer önem taşımaktadır. Örneğin Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri, I. ve II. İnönü Savaşları, 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Millî, Sakarya Savaşı, Tekalif-i Milliye Emirleri böylesine önem taşıyan pek çok olayın yalnızca birkaçıdır.

Bu önemli olaylar arasında yer alan dört önemli tarihsel olay, günümüzde, ulusal Türk bayramları olarak anılıp kutlanmaktadır. Bu Milli Türk Bayramları şunlardır: 1-19 Mayıs: Gençlik ve Spor Bayramı; 2-23 Nisan: Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı; 3-30 Ağustos Zafer Bayramı; 4- 29 Ekim: Cumhuriyet Bayramı...

---

3 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.589. E.Z. Karal, **a.g.e.**, s.45.

4 Bu konuda yapılan incelemeler için bkz: **Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları: Uluslararası Sempozyum** (2 Kasım - 6 Kasım 1981), Ankara Üniversitesi yay., Ankara, 1983; ayrıca bkz: V. Tanfer, **a.g.m.**, çşt. syf.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dört önemli tarih, tarihsel oluşum sıraları ve anlamlarıyla Türk Kurtuluş Savaşı'nın en önemli evrelerini oluştururlar. Bu dört önemli millî gün, Türk Kurtuluş Savaşı'nın mükemmel bir panoromasını ortaya koymaktadır. Diyebiliriz ki, Türk Kurtuluş Savaşı, 19 Mayıs 1919, 23 Nisan 1920 ve 30 Ağustos 1922 tarihlerinin manevi üçgeninde oluşmuş, bunun sonucunda da, 29 Ekim 1923'te çağdaş Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. 19 Mayıs 1919, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'da Anadolu topraklarına ayak bastığı ve Türk Millî Mücadelesi'ni başlattığı gündür. Bu tarih, aynı zamanda, Anadolu İhtilal Hareketi'nin de başlangıcıdır. 23 Nisan 1920, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı, 30 Ağustos 1922 tarihi de, Başkumandan Meydan Muharebesi'nin Türk Milleti için zaferle sonuçlanmış olan gerçekleşme tarihidir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milleti'nin tarihinin en karanlık ve ümitsiz günlerini yaşadığı bir sırada, milletinin boynuna geçirilmek istenen esaret zincirini kırmak üzere, 19 Mayıs 1919'da, Samsun ufuklarında bir sabah yıldızı gibi doğmuş; 23 Nisan 1920'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açarak, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmış 30 Ağustos 1922'de, Dumlupınar'da gerçekleşen Başkumandan Meydan Muharebesi'nde, düşmanın belkemiğini kırarak, milletine aydınlığa ve uygarlığa giden yolun kapılarını açmıştır. Bu sürecin sonunda da, O'nun; "Benim en büyük eserimdir" dediği cumhuriyet ilan edilmiştir.[5]

Türk Ulusal Bayramları'nın tarihsel anlamları ve bayram olarak kabul edilişlerinin tarihsel seyri şu şekilde ele alınabilir:

1- 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı :

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin fiilen ömrünü tamamladığına inanan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu (Sonradan 3. Ordu) Müfettişi sıfatıyla, 16 Mayıs 1919'da maiyeti ile birlikte Bandırma Vapuru'na binerek, akşam üzeri, İstanbul'dan Samsun'a gitmek

5 Bkz: Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Ankara, 1983, s.40; Yunus Nadi, **Mustafa Kemal Paşa Samsun'da**, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.12-15.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere hareket etmişti. 17-18 Mayıs günlerinde, İnebolu ve Sinop üzerinden geçen Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 sabahı, Samsun rıhtımından Anadolu topraklarına ayak basmıştı[6]. 19 Mayıs 1919 günü, karanlık günler yaşamakta olan Türk Milleti için, yeni bir umut ışığı olmuştu. 1927 yılında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci olağanüstü kurultayında, aralıksız olarak altı gün boyunca, toplam 36,5 saatte okumuş olduğu ünlü Büyük Nutku'nda Atatürk: "1919 Senesi Mayısı'nın 19. günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve Manzara-i Umumiye" diyerek başladığı cümleleri ile, Türk Millî Mücadelesi'nin başlangıç günü olan 19 Mayıs 1919'da, Türk Milleti'nin ve devletin içinde bulunduğu durumu dile getirmektedir[7]. O'nun anlattığı biçimiyle, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup I. Cihan Harbi'nde mağlup olmuş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütareke imzalanmıştı. Büyük harbin uzun seneleri içinde, millet yorgun ve fakir bir duruma düşmüş; millet ve memleketi savaşa sevkedenler, kendi hayatlarının kaygılarına düşerek, ülkeden firar etmişlerdi. Saltanat ve hilafet makamını işgal eden padişah Vahdettin tereddüt içinde, şahsını ve tahtını kurtarmayı sağlayacak önlemler peşindeydi. Hükümeti oluşturan Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki kabine "aciz, haysiyetsiz, korkak; yalnız padişahın iradesine tabi bir durumdaydı. İtilaf Devletleri, mütareke koşullarına uymaya gerek görmüyorlar, birer vesile ile, İtilaf Devletleri ve askerleri parça parça Ata Yurdu olan Türk topraklarını işgal ediyorlardı. Doğuda Ermeni, kuzeyde Pontus çeteleri, İstanbul'da Ermeni Patriği Zaven Efendi ve Mavri Mira Heyeti'ne bağlı olarak çalışıyorlardı. Kamuoyunda Amerikan Mandacılığı, İngiliz Himayeciliği ve Bölgesel Kurtuluş yollarına dayalı çalışmalar vardı. Pek çok dernek kuruluyor, temaslar yapılıyordu. Oysa Atatürk, bu kararların hiçbirinde mantık ve isabet görmüyordu. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassızdı. Gerçekte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı Memleketleri tamamen parçalanmıştı. Atatürk'e göre, orada bir avuç ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da

6 U. Kocatürk, a.g.e., s.41; Yunus Nadi, a.g.e., s.12-15.
7 Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

taksimini sağlamaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklali, padişah, halife, hükümet; bunlar hepsi anlamı kalmamış bir takım anlamsız sözlerden ibaretti. Tek bir karar vardı; "O da, ulusal egemenliğe dayalı, kayıtsız-şartsız tam bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurmak"[8]. Atatürk Büyük Nutku'nda: "İşte daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da, Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamasına başladığımız karar, bu karar olmuştur" diyordu[9].

Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa için, Samsun'da Anadolu topraklarına çıktığı an, tarihi bir görev başlamış bulunuyordu. Bundan sonraki evrelerde egemenlik adım adım Padişah'tan millete geçecek, Osmanlı Devleti aşama aşama iki elden idare edilecekti[10]. Anadolu'da millî mücadelenin cepheleri genişledikçe, "millî egemenlik" fikrinin etkinliği artacak; İstanbul'da padişah ve yakın çevresi İngilizler'le işbirliği içine girdikçe, adım adım "ihanet" sınırına yaklaşacaktı. Anadolu gün geçtikçe, adım adım İstanbul'a hâkim olacaktı. Mustafa Kemal Paşa gittiği her yerde halkın arasına giriyor, millî birlik ve beraberlik ruhunu millete aşılıyor, onlara mücadele azmi veriyordu. İstanbul Hükümeti gibi onları sükûnete değil, harekete geçirmeye çalışıyordu. Yine O, yalnızca bir komutan gibi davranmıyor, valiler, kumandanlar ve millî kuruluşlarla irtibata geçiyor, Türk milleti'ni düştüğü kötü durumdan haberdar ediyor, halkın dertlerini dinliyor, bu dertlere çare arıyordu. Böylece Mustafa Kemal Paşa, kongreler ve mitingler düzenleyip, halk adına, halkla birlikte kararlar alan bir önder olarak tarihteki yerini alıyordu[11]. Tarih boyunca esarete razı olmamış Türk Milleti, yedi bin yıllık şanlı geçmişinden güç alarak, 19 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Atatürk ile yeniden doğuyordu.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, bu millî mücadelede en çok güvendiği

8 **A.g.e.**, s.9.

9 **A.g.e.**, s.9

10 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I, MEB yay., Ankara, 1977, 239.

11 Atatürk, 19 Mayıs gününü kendisinin doğum günü olarak kabul etmiştir: Bkz. Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, İş Bankası yay., Ankara, 1981, s.7-8.

Levent Şahverdi Arşivi

kesim hiç şüphesiz ki Türk Gençliği'ydi[12]. Ülkenin en karanlık günlerinde, kamuoyunun bütün kesimlerinde koyu bir karamsarlık hâkimken Atatürk, Türk Gençliği'ndeki özgürlük aşkını görmüş, bununla hem gurur duymuş, hem de iftihar etmişti. Daha 1918 yılında; "Herşeye rağmen muhakkak ki bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki sınırsız muhabbetim değil, bugünün karanlıkları, ahlaksızlıkları, şarlatanlıkları içinde, sırf vatan ve hakikat aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir" diyordu[13].

Türk Gençliği son çeyrek yüzyılda, tartışılamaz biçimde büyük fedakârlıklarda bulunmuştu. Türk Kurtuluş Savaşı'nda; "Dağ başını duman almış/Gümüş dere durmaz akar" dizeleriyle başlayan marş Türk Gençliği'nin marşı olmuş, bütün bir gençlik, o yıllardan bu yana coşkuyla bu marşı söylemişti[14]. Atatürk, Ankara Halkevi'nde yaptığı bir konuşmasında, 19 Mayıs 1919 gününü ve "Gençlik Marşı"nın tarihsel anlamını şu sözlerle değerlendirmişti: "Ben 1919 senesi Mayıs'ı içinde Samsun'a çıktığım gün, elimde hiç bir maddi kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milleti'nin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu ulusal kuvvete, bu Türk milleti'ne güvenerek işe başladım. Samsun'dan Anadolu içlerine kırık bir otomobille gidiyordum... O kırık otomobil Anadolu içlerinde ilerlerken ben daima düşünür ve yaverime "Dağ Başını Duman Almış" marşını söyletirdim. Ben Türk ufuklarından bir gün behemahal bir güneş doğacağına, bunun hareket ve kuvvetinin bizi ısıtacağına, bundan bize bir güç çıkacağına o kadar emindim ki, bunu âdeta gözlerimle görüyordum. O marşı okutup tekrar ettirmekteki maksadım, Türk'ün bu güneşi doğunca, muvaffak olacağını anlatmaktı[15].

12 Bkz. V. Tanfer, "Atatürk ve Türk Gençliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VI/ 18 (Temmuz 1990), s. 697-705.

13 Bkz. E.Z. Karal, **a.g.e.**, s.96.

14 1916 da İsveç Halkevleri Marşı'nın müziğine uyarlanarak oluşturulan bu marşın güftesi, kadıköy Öğretmen Okulu Müzik öğretmenlerinden Ali Ulvi (Elöve) ile, aynı okulun müzik öğretmenlerinden Viyolonist Zeki Üngör tarafından yapılmış ve ilk olarak İstanbul Kadıköy'de, sonradan Fenerbahçe Stadyumu'nun yapıldığı İttihad-ı Terakki Çayırı'nda söylenmiştir.

15 Atatürk'ün **Söylev ve Demeçleri**, C.II, s.284.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün anladığı gençlik, "genç fikirli" demekti. Genç fikirli ise doğruyu gören ve anlayan "gerçek fikirli" demekti[16]. Nitekim Sivas Kongresi günlerinde, yakın çevresindeki pek çok önemli kişi, Amerikan Mandacılığı'nı bir kurtuluş yolu olarak savunurken, Askeri Tıbbiye öğrencileri adına kongreye katılmış olan Hikmet Bey adlı bir gencin: "Mandayı kabul edemeyiz. Kabul edenler varsa, bunları kim olurlarsa olsunlar reddeder ve suçlu sayarız" diye başlayan ve sonra da Mustafa Kemal Paşa'ya dönerek: "Farz-ı mahal (varsayalım ki) siz dahi kabul etseniz, sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i 'vatan kurtarıcı' değil, vatan batırıcı olarak adlandırır ve tel'in ederiz" diyerek haykırışı, Mustafa Kemal Paşa'nın gençliğe bu denli güvenmekte ne kadar haklı olduğunu ortaya koymuştu. Mustafa Kemal Paşa, Hikmet Bey'in bu heyecanlı çıkışına karşı, kongrede bulunan delegelere dönerek: "Arkadaşlar! Gençliğe bakın! Türk millî bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin'" demiş, sonra da Hikmet Bey'e dönerek sözlerini şöyle tamamlamıştı: "Evlat müsterih ol! Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum.Biz, ekalliyette kalsak dahi, mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez. Ya İstiklal ya ölüm". Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri üzerine, "Varol Paşam" diyen Hikmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın elini öpmüş; Mustafa Kemal Paşa'da Hikmet Bey'i alnından öpmüştü. Sonra da Atatürk, şu ünlü sözünü söylemişti: "Gençler! Vatanın bütün ümit ve istikbali size, nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır"[17].

Atatürk'ün Türk Gençliği'ne güvenini belirten sözleri teker teker ele alınamayacak kadar çoktur. Gerçekten de Millî Mücadele'nin gerek aksiyon, gerekse düşünce boyutunun önde gelen insanları gençlerden oluşuyordu. Mustafa Kemal Atatürk de, Türk Devrimi'nin mimarı ve önderi olarak, daha çok genç yaşlarda iken önemli başarılar elde etmişti. Atatürk Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurduğunda henüz 25, Çanakkale Cephesi'nde yurt müdafaası için savaşırken 35; 19 Mayıs

16 Bkz: Utkan Kocatürk, "Atatürk'te Gençlik Kavramı ve Atatürkçü Gençliğin Nitelikleri", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, 1992, s.1878.

17 Bkz. Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Kongresi**, İstanbul, 1963, s.143.

Levent Şahverdi Arşivi

1919'da Samsun'a çıktığında ise, 38 yaşında bulunuyordu. İsmet Paşa, Kazım (Özalp) Paşa, Rauf Bey, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy ve Kâzım Karabekir gibi ünlü komutanlar 37-38; Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Falih Rıfkı Atay ve Yahya Kemal gibi ünlü edebiyat ve fikir adamları 25-30 yaşlarındaydı[18]. Tarihte hiç bir lider Atatürk kadar gençliğe güvenmemiş, O'nun kadar gençlikle bütünleşmemiştir[19]. "Benim en büyük eserimdir" dediği cumhuriyeti, sonsuz güven duyduğu Türk Gençliği'ne emanet etmiştir. "Gençler! Benim gelecekteki emellerimi gerçekleştirmeyi üstlenen gençler! Birgün bu memleketi sizin gibi beni anlamış bir gençliğe bırakacağımdan çok memnunum ve mesudum" diye seslenen Atatürk, geleceğin Türk Gençliği sayesinde Türk Milleti için çok aydınlık ve mesut günler getireceğine inanmaktadır[20].

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başladığı gün olan 19 Mayıs gününü Atatürk, Türk Gençliği'ne millî bayram olarak armağan etmiştir. Bu önemli tarihin yıldönümleri, 20 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan 3466 sayılı bir yasayla "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin her yanında beden eğitimi ve spor gösterileriyle kutlanan bu ulusal bayrama, 593 km.lik Gençlik ve Spor Bayramı Koşusu da ayrı bir anlam katmaktadır.

2- 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı

23 Nisan 1920, Türk Tarihi'nde tanık olunan en karanlık günlerin yaşandığı bir sırada, Türk Milleti'nin kurtuluş mücadelesini örgütleyen ve yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı tarihtir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmış oluyordu. Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın en buhranlı günlerinde, son ata yurdu da adım adım işgal edilirken, Anadolu'daki millî örgütlenmeyi meşru bir zemine oturtmak ve egemenliği ulusa verecek tarihi süreci başlatmak için Ankara'da ulusal bir meclisin, yani Türkiye

18 Bkz. Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürkçü Düşünce,** Ankara, 1992, s.868.

19 **A.g.m.**, s. 867, bu nedenle, atatürk'ün yurt gezilerinde yaptığı konuşmaların çok büyük bir kısmı, Türk Gençleri'ne hitaben yapılmıştır. Konu ile ilgili krş. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** C.II, çşt. syf.

20 U. Kocatürk, **a.g.m.**, s.878.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını öngörmüştü. O'na göre bu meclis, bir "meclis-i müessesan", yani bir kurucular meclisi görevi yapacaktı. Böylece, kişi egemenliği esasına dayanan saltanat idaresini kaldıracak, egemenliği millete vererek, cumhuriyet rejimini getirecekti[21]. Nitekim, meclisin açılmasını, bu zor günlerde silahlı mücadeleyi verecek olan millî ordunun kuruluşundan daha önemli görmüş, Yunus Nadi'nin bu zor günlerde ordu kurmak yerine, neden meclisin açılması ile zaman geçirdiğine ilişkin bir sorusuna; "Önce meclis, sonra ordu" diyerek cevap vermişti[22]. Bu meclis O'na göre, Anadolu'da millî teşkilatlanmayı sağlayan Türk Milleti'ni zafere götürecek, millî hareketin direksiyon merkezi olacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bulunduğu sürece, Ankara Garı içinde bulunan ve sonradan Atatürk Müzesi haline getirilen binada oturuyordu. Bütün önemli kararların merkezi haline gelen bu bina, o günün pek çok renkli simasına kapılarını açmaktaydı. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu binanın adını 'Direksiyon Binası' adını koymuştu. Bu deyim, millet işlerinin bu merkezden kontrol edilişini, görülüşünü ve yürütülüşünü ifade etmek için kullanılmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün olan 23 Nisan 1920 gününün akşamı, Atatürk bazı arkadaşlarıyla bir sohbet toplantısı yapmıştı. Yunus Nadi, Ruşen Eşref, Hacı Feyzullah Efendi ve sonradan Muallimler Birliği Reisi olan Mazhar Müfit Bey'in de hazır bulunduğu bu sohbette, arkadaşları: "Paşam! Bugün Büyük Millet Meclisi'ni açtık. Bunu bütün milletimize ve İtilaf Devletleri'ne ilan ettik.Fakat bugünün adı ne olsun?" sorusunu sormuştu. Atatürk bu soruya şu cevabı verdi: "Efendiler! Osmanlı İmparatorluğu, 600 yıl bu milletin kaderine hâkim olmuştur. Bugün Osmanlı İmparatorluğu kısmen dağılmış olmasına rağmen,İstanbul'da bir hükümeti mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında, bugün bizim açtığımız meclis çocuk kalır. Onun için, bugünün adına Çocuk bayramı diyelim. Bu çocuk büyüsün, kendi zaferini kendisi ilan etsin".

Gerçekten de bu büyük meclis, tarih sahnesinden silinmek istenen

---

21 **Nutuk,** s.301.
22 Yunus Nadi (Abalıoğlu), **Ankara'nın İlk Günleri,** Sel yay., İstanbul, 1955, s.99.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Ulusu'nu zaferden zafere koşturmuş, ulus egemenliğinin vücut bulduğu kutsal bir mekân haline gelmiştir.

Bu önemli günü, yani 23 Nisan gününü Atatürk, "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak, 1928 yılında, Türk çocuklarına armağan etmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, 1921 yılından başlanarak, "Ulusal Egemenlik" bayramı olarak kutlanıyordu. Bu önemli tarihi günün, "Ulusal Egemenlik" yanında, "Çocuk Bayramı" olarak da kutlanışı, Himaye-i Etfal Cemiyeti"nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) kendi teşkilatına yayınladığı bir genelge ile gerçekleşmiş ve uygulamaya konulmuştur. 23-29 Nisan arasını kapsayan haftanın "Çocuk Bayramı" olarak kutlanışı bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu haftanın ilk günü ise, "Çocuk Bayramı" olarak kutlanmıştır[23]. "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı"nın ilk kutlamalarına, Atatürk, Pera Palas'ta verilen bir baloya gelerek katılmıştır[24]. 27 Mayıs 1935'te verilen bir önergeyi Türkiye Büyük Millet meclisi, "Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" adıyla yasallaştırmış; bu yasayla, 23 Nisan günü de, "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak yasal bir zemine oturtulmuştur. 12 Eylül 1980 Askeri Harekatı'ndan sonra, Askerî Yönetim, 17 Mart 1981'de, "Ulusal Egemenlik" kavramını bayramın adından çıkarmış, 1981 ve 1982 yıllarında 23 Nisan günü, yalnızca "Çocuk Bayramı" olarak kutlanmıştır. 20 Nisan 1983'te yapılan bir değişiklikle, bu önemli gün, yeniden "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" sayılmış; o günden bugüne, bu adla kutlanmıştır[25].

3- 30 Ağustos Zafer Bayramı

Atatürk, 30 Ağustos Başkumandan Zaferi için;"30 Ağustos Muharebesi, Türk Tarihi'nin en mühim bir dönüm noktasını teşkil eder.

---

23 Kocatürk, a.g.e., s.489.

24 A.g.e., 489.

25 **Büyük Larousse,** "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" mad., C. XXIII, Milliyet yay., İstanbul, t.y., s. 11935-11936.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî tarihimiz çok büyük ve çok parlak zaferlerle doludur. Fakat Türk Milleti'nin burada gerçekleştirdiği zafer kadar kesin sonuçlu ve bütün tarihe, yalnız bizim tarihimize değil, cihan tarihine yeni akım vermekte kesin etkili bir meydan muharebesi hatırlamıyorum" yorumunu yapmaktadır[26].

Gene Atatürk'e göre, Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli burada atılmıştı; bu sahada akan Türk kanları, bu semada dolaşan şehit ruhları, devlet ve cumhuriyetimizin ebedi muhafızlarıydı[27]. Bu zaferle, Türk Yurdu'na giren Yunan Ordusu, Türk Milleti'nin "harim-i ismetinde" (temiz bağrında) boğulmuştu[28]. Atatürk, "Rum Sındığı Meydan Muharebesi" olarak değerlendirdiği bu zafer için, bir başka konuşmasında şunları söylemektedir: "Bu Anadolu Zaferi, tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar kadir ve ne kadar muhyi (hayat veren) bir kuvvet olduğunun en güzel bir misali olarak kalacaktır. Önümüze dikilen bütün engelleri birer birer yıkıp aştıktan sonra, bugün artık Misak-ı Millî'nin çizdiği hudutlar dahilinde mesut, müreffeh ve hür olarak yaşamak için her ne lazımsa, bunların hepsini istihsal edeceğiz (sağlayacağız). Düşman elleriyle viran olmuş ve milletimiz tarafından her köşesini kurtarmak için seve seve can verilmiş ve çocuklarımızın kanıyla sulanmış olan yurdumuzun ufkunda artık sulhun tatlı güneşi gecikmeyecektir"[29].

Büyük Taarruzun sonunda, düşmanın belkemiğinin kırıldığı 30 Ağustos Zaferi Türk Milleti'nin yeniden varoluşunu sağlamıştır. Düşman Ordusu'nun ana kısımları 30 Ağustos günü Dumlupınar'da yok edilmiştir. 30 Ağustos Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından bir gün sonra (31 Ağustos 1922) bu zafere İsmet Paşa tarafından, "Başkumandan Meydan Muharebesi" adı konulmuştur. Başkumandan Meydan Muharebesi'nin ikinci yıldönümü Dumlupınar'da, Atatürk'ün de katıldığı bir törenle kutlanmıştır. Büyük Önder o gün, bu büyük zaferin

26 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.178-179.
27 A.g.e., s.179.
28 A.g.e., C.I, s.247.
29 A.g.e., s.268.

Levent Şahverdi Arşivi

önemini belirten anlamlı bir konuşma yapmıştır[30].

30 Ağustos gününün Zafer Bayramı olarak kutlanması hakkındaki kanun, 1 Nisan 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiş ve o günden bugüne Zafer Bayramı olarak kutlanmaktadır.

4- 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

Türk İnkılabı'nın en önemli boyutlarından birisi hiç şüphesiz, egemenliğin kişi iradesinden alınarak, millete verilmesidir. Aslında, 23 Nisan 1920'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıyla birlikte bu fiilen elde edilmişti. Oysa bunun, hukuken bir devlet şekli haline getirilmesi de gerekiyordu.

Atatürk, "milli egemenlik" ilkesini, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren, adım adım işlemişti. O, milli egemenliği üç kelimeyle özetlemekteydi: "Millî egemenlik demek, milletimizin namusudur, şerefidir, haysiyetidir"[31].

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanına gelinceye dek, egemenliği millete verme yolunda büyük adımlar atılmıştı. Aslında Atatürk, daha Samsun'dan Anadolu topraklarına ayak basmadan önce, ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurma fikrini taşıyordu[32]. Amasya Genelgesi, kongreler, özellikle de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, egemenliğin millete verilmesi yolunda atılmış büyük adımlardı. Büyük Zafer'in kazanılmasından hemen sonra, 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış, 24 Ekim 1923'te de, Türkiye Büyük Millet Meclisi, saltanatın kaldırılarak, hakimiyet-i milliyenin gerçekleşmesinin kesinleştiği 1 Kasım 1922 günü ve gecesinin, "Hakimiyet Bayramı" olarak kabul edilmesini sağlayan bir yasa çıkarmıştı[33].

---

30 **A.g.e.**, C.II, s173-182.
31 Arı İnan, **Düşünceleriyle Atatürk**, Ankara, 1983, s.62-64.
32 Bkz. **Nutuk**, s.9.
33 U. Kocatürk, **a.g.e.**, s.398.

Levent Şahverdi Arşivi

"Millet Hakimiyeti" terimi, siyasal literatürde, "Cumhuriyet Rejimi demekti. Bunun altyapısı, daha 19 Mayıs gününden sonra aşama aşama hazırlanmıştı. Örneğin, Erzurum Kongresi sırasında, gelecekteki yönetim şeklinin cumhuriyet olacağını Atatürk, Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e not ettirmişti[34].

Atatürk 28 Ekim 1923 gecesi, İsmet Paşa, Kâzım Paşa, Fethi Bey, Rize Mebusu Fuat ve Afyon Mebusu Ruşen Eşref'in bulunduğu toplantıda: "Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz" demişti. Bu yakın arkadaşları da bu fikre iştirak etmişlerdi. O gece, diğer misafirleri ayrıldıktan sonra Atatürk, İsmet Paşa ile birlikte bir kanun müsveddesi hazırlamış, bu yasa önerisi ertesi gün TBMM'ne sunulmuştu. Uzun görüşmelerden ve tartışmalardan sonra, yapılan oylamayla bu öneri yasallaştı ve "Türkiye Devleti'nin hükümet şekli cumhuriyet" olarak kabul edildi[35]. Mehmet Emin Bey'in (Yurdakul); "Bu hükümetin temellerinin arzın temelleri kadar sağlam olmasını isterim. Cumhuriyetin ruhu önünde tazimen (hürmetle) ayağa kalkarak üç kere 'Yaşasın Cumhuriyet' diye kutlamalarını temenni eylerim" sözleri üzerine milletvekilleri ayağa kalkarak üç kere "Yaşasın Cumhuriyet" diye haykırmışlardı[36]. Aynı gün Atatürk, oybirliği ile, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olarak seçildi. Cumhurbaşkanı seçiminden sonra, cumhuriyetin ilanı, 101 pare otp atışıyla kutlandı[37].

Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli ulusal bayramı olarak cumhuriyetin ilanı, 29 Ekim'den yaklaşık altı ay kadar sonra, 19 Nisan 1924'te çıkarılan 628 sayılı yasayla ulusal bayram olarak kabul edildi.Yurtiçi ve yurtdışı Türkiye temsilciliklerinde devlet töreni yapılması şartını da getiren bu yasa, 1931 yılında çıkarılan 2305 sayılı yasayla genişletildi. Böylece, kutlamalarda, 21 pare top atılması kuralı da getirildi. 1935'te, 2739 sayılı yasayla, dinsel bayramlar dışındaki tüm ulusal bay-

34 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** C.I, TTK yay., Ankara, 1986, s.74.

35 **Nutuk,** s.577-589.

36 U. Kocatürk, **a.g.e.,** s. 399.

37 **A.g.e.,** s.400.

Levent Şahverdi Arşivi

ramlar aynı kapsam içine alındı ve önceki yasalar yürürlükten kaldırıldı. Cumhuriyet Bayramı ile ilgili yeni bir düzenlemeye gidildi[38].

Cumhuriyet Bayramı, Cumhuriyet'in 10. ve 50. yılı kutlamalarında özel programlarla kutlandı. Bu yıldönümleri için, özel marşlar bestelendi. 50. Yıl kutlamalarına, resmi kurumlar, 50 yıl içinde ulaştıkları seviyeyi gösteren yayınlar ve sergiler hazırlayarak katıldılar. Bu özel yıldönümleri, bütün Türkiye'de çok büyük coşkularla kutlanmıştır. Atatürk, 10. yıl Kutlamaları'na bizzat katılmış ve "10. Yıl Nutku" olarak bilinen anlamlı bir konuşma yapmış; Türk Milleti'ne : "Ebediyete akıp giden her on senede, bu büyük millet bayramını daha büyük şereflerle, saadetlerle huzur ve refah içinde kutlamanı gönülden dilerim. Ne Mutlu Türküm Diyene!"[39].

38 **Büyük Larousse,** C.V, s.2506.
39 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.II, s.276.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KÜTÜPHANESİNE

1997 YILINDA GELEN KİTAPLAR

Hazırlayan: SEVİNÇ CİVELEK*

ABEL, OLIVIER : Avrupa'da Etik, Din ve Laiklik/Olivier Abel; Mohammed Arkaun; Şerif Mardin; Fransızca'dan çev: Sosi Dolanoğlu; Serra Yılmaz - İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

AĞAOĞULLARI, MEHMET ALİ: Kent Devletinden İmparatorluğa/ Mehmet Ali Ağaoğulları.- Ankara: İmge Kitabevi, 1994. 416 s.

AĞAOĞULLARI, MEHMET ALİ : İmparatorluktan Tanrı Devletine/ Mehmet Ali Ağaoğulları: Levent Köker.- 2.bs. Ankara: İmge Kitabevi, 1996. 231 s.

AHMAD, FEROZ : Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980/Feroz Ahmad; Türkçesi: Ahmet Fethi.- İstanbul: Hil Yayın, 1994, 571 s.

AHMAD, FEROZ : Modern Türkiye'nin Oluşumu/Feroz Ahmad; Çev: Yavuz Alogan.- İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995. 316 s.

AKSOY, MUAMMER : Atatürk ve Sosyal Demokrasi/Muammer Aksoy: Yay.haz.: Atatürkçü Düşünce Derneği.- Ankara: Gündoğan Yayınları, 1990. 88+14 s.

AKŞİN, SİNA : Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980/ Sina Akşin.- 2:bs.-Ankara: İmaj Yayınevi, 1996, 248 s.

AKYOL, TAHA: Medine'den Lozan'a Çok Hukuklu "Sistem"in Tarihteki Deneyleri/Taha Akyol.-3.bs.- İstanbul: AD Yayıncılık A.Ş., 1997. 230 s.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphanesi Müdürü

Levent Şahverdi Arşivi

ARAZ, NEZİHE : Mustafa Kemal'in Devlet Paşası/Nezihe Araz.- İstanbul: Dünya Yayınları, 1997, 413 s.

ARI, KEMAL : Büyük Mübadele; Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)/ Kemal Arı.- İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. 198 s.

ARIKAN, ZEKİ : Tarihimiz ve Cumhuriyet; Muhittin Birgen (1885-1951)/ Zeki Arıkan: Yay.haz.: İsmail Hakkı Yükselen.- İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997. 262 s.

Arif Oruç'un Yarın'ı (1933): Tek-Parti Yönetimine Yurtdışından Muhalefet Eden Bir Yayın Organı/Haz.: Mete Tunçay.- İstanbul: İletişim Yayınları, 1991. 152 s.

ARSEL, İLHAN : Teokratik Devlet Anlayışından DemokratikDevlet Anlayışına (Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete)/İlhan Arsel. - 3.bs.- İstanbul, 1994. 618 s.

Atatürk; Din ve Laiklik Üzerine/ Derleyen : Doğu Perinçek.- Ankara: Kaynak Yayınları, 1997, 287 s.

Atatürk; Gizli Oturumlardaki Konuşmalar: Derleyen: Sadi Borak.- 3.bs.- İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, 278 s.

Atatürk-Muğla : Muğla Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, 1995. 63 s.

ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL : Nutuk (Söylev); Günümüz Türkçesi ile/ Hazırlayan : Ahmet Köklügiller.- 12.bs.- İstanbul: AD Yayıncılık, 1997. 224 s.

Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı; Derleyen: Sadi Borak.- 3.bs.- İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997. 125 s.

AYBARS, ERGÜN : İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)/ Ergün Aybars.- İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997. 533 s.

Levent Şahverdi Arşivi

AYDIN, SUAVİ :Modernleşme ve Milliyetçilik/Suavi Aydın.- Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993. 270 s.

BAĞCI, HÜSEYİN: Demokratik Parti Dönemi Dış Politikası/ Hüseyin Bağcı.- Ankara: İnge Kitabevi, 1990, 184 s.

BAİNBRİDGE, MARGARET: Dünyada Türkler/ Margaret Bainbridge: Türkçesi: Mehmet Harmancı.- İstanbul: Say Yayınları, 1995. 338 s.

BALOĞLU, ZEKAİ : Türkiye'de Eğitim/Zekai Baloğlu.- İstanbul: TÜSİAD, 1990, 248 s.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Belge Türleri, Padişah El Yazıları ve Belge Restorasyonu/ İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1997, 224 s.

BAYRAK, M. ORHAN : Türk Savaş ve Barışları : M.Ö. 209 - M.S. 1974/M. Orhan Bayrak.- İstanbul: Kastaş Yayınları, 1990. 258 s.

BELLİ, ŞEMSİ : Fikriye: Belge ve Fotoğraflarla Çocukluğundan Evliliğine Kadar Atatürk'ün Duygu Dünyasında Hanımlar/ Şemsi Belli.- Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995. 125 s.

BENOİST-MÈCHİN : Mustafa Kemal: Bir İmparatorluğun Ölümü/ Benoist-Mèchin; Türkçesi : Zeki Çelikkol.- Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997. 341 s.

BERBER, ENGİN : Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal ve Vahdettin; İddialar, Yanıtlar/ Engin Berber.- İstanbul: Ayraç Yayınevi, 1997. 110 s.

BERKES, NİYAZİ : Unutulan Yıllar/ Niyazi Berkes; Yayına hazırlayan : Ruşen Sezer.- 2.bs.- İstanbul : İletişim Yayıncılık, 1997. 520 s.

BESEN, HALÛK : İsmet Paşa ve Devlet./Halûk Besen.- İstanbul: İnkılâp Kitabevi, (1996) 101 s.

BİLGEHAN, GÜLSÜN : Mevhibe/Gülsün Bilgehan.- 3.bs.-Ankara:

Levent Şahverdi Arşivi

Bilgi Yayınevi, 1995. 279 s.

BİRCAN, OSMAN :Belge ve Fotoğraflarla Atatürk'ün Hayatı. / Osman Bircan. - İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997. 226 s.

Bolşevik İhtilâli ve Osmanlılar/ Uygur Kocabaşoğlu: Mete Berge.- Ankara: Kebikeç Yayınları, 1994. 366 s.

BOZDAĞ, İSMET: Harem Penceresinden Sultan Abdülhamit/İsmet Bozdağ. - 2.bs.- İstanbul: Emre Yayınları, 1995. 167 s.

BOZKURT, MAHMUT ESAT : Atatürk İhtilâli/ Mahmut Esat Bozkurt. - 3.bs. - İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995. 288 s.

CASTELLAN, GEORGES : Balkanların Tarihi: 14.-20. Yüzyıl/ Georges Castellan: Çev.: Ayşegül Yaraman (Başbuğu).-2.bs.- İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995. 520 s.

COŞKUN, ALEV : Kuvay-i Milliye'nin Kuruluşu: En Uzun 15 Gün: Ödemiş Direnişi/ Alev Coşkun.- İstanbul: Çağdaş Yayıları, 1996. 391 s.

CUMALI, NECATİ : Ulus Olmak; Atatürk Denemeleri/ Necati Cumalı.- İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1995. 143 s.

ÇABUK, VÂHİD : Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü/Vâhid Çabuk.- İstanbul: Emre Yayınları, 1996. 380 s.

ÇALIŞLAR, İZZETTİN : Atatürk'le İkibuçuk Yıl/İzzettin Çalışlar: Yay.hazl.: İsmet Görgülü; İzzettin Çalışlar.- İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993. 227 s.

Çanakkale (Yeni Mecmua'nın Özel Sayısı'nda Neşredilen Çanakkale Savaşları Üzerine Değerlendirmeler, İstanbul, 5/18 Mart 1331/1915)/ Yay.haz.: Abdurrahman Güzel.- Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 1996, 415 s.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇAVDAR, TEVFİK : Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)/ Tevfik Çavdar.- Ankara: İmge Kitabevi, 1992. 239 s.

ÇELEBİ, MEVLÜT : Atatürk ve Manisa/ Mevlüt Çelebi. - Manisa: Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, 1997.176 s.

ÇIKAR, MUSTAFA : Hasan-Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu/ Mustafa Çıkar.- Ankara: Türkiye İş Bankası, 1997. 208 s.

ÇOLAK, İBRAHİM : Milli Mücadele Esnasında Kuvâ-yı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıratım/ İbrahim Çolak; Yay.haz.: Orhan Hülagü.- İstanbul: Emre Yayınları, 1996. 112 s.

DAVISON, RODERICH : Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876/ Roderich H. Davison; Türkçesi: Osman Akınbay.- İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997, 2.c.

DAYI, S.ESİN : Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selâse/ S.Esin Dayı.- Erzurum : Atatürk üniversitesi, 1997. 80 s.

DEMİRAY, M. GÜNER : Kemalizm Üzerine/ M. Güner Demiray.- Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996. 104 s.

Demokratik Cumhuriyet Dönemi : Ankara: İmge Kitabevi, 1995. 91 s.

DERİN, HALDUN : Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)/ Haldûn Derin: Yay.haz.: Cemil Koçak.- Istanbul: Türk Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1995, 343 s.

DÜNDAR, CAN : Sarı Zeybek; Atatürk'ün Son 300 Günü/ Can Dündar.- 8.bs.- İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997, 193 s.

Ege Sorunu Bibliyografyası = A Bibliography of the Aegean Question.- Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1997. 190 s.

Levent Şahverdi Arşivi

ELİÇİN, EMİN TÜRK : Kemalist Devrim İdeolojisi : Niteliği ve Tarihteki Yeri/ Emin Türk Eliçin.- 2.bs.- İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996. 271 s.

ERDOĞAN, MUSTAFA : Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji./ Mustafa Erdoğan.- Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, 1995. 206 s.

ERGİL, DOĞU : Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi/ Doğu Ergil.- Ankara: Turhan kitabevi, 1981, 458 s.

ERGİL, DOĞU : Kırık Aynada Kendini Arayan Türkiye/ Doğu Ergil - Ankara: Doruk Yayıncılık, 1997. 261 s.

EROĞLU, CEM : Çağdaş Devlet Düzenleri ("İngiltere, Amerika, Fransa")/Cem Eroğlu. - Ankara: İmaj Yayıncılık, 1996. 180 s.

EROĞLU, VEYSEL : Ermeni Mezâlimi/ Veysel Eroğlu.- 3. bs.- İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995, 283 s.

ESKİ, MUSTAFA : İsmet İnönü'nün Kastamonu Gezileri 1938-1949-1958/ Mustafa Eski.- İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1995. 128 s.

EVREN, KENAN : 12 Eylül'den Önce ve Sonra.. - Ne Demişlerdi? Ne Dediler? Ne Diyorlar?/ Kenan Evren.- İstanbul: AD Yayıncılık, 1997. 385 s.

Fethi Okyar'ın Anıları; Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye/ Osman Okyar: Mehmet Seyitdanlıoğlu.- Ankara: Türkiye İş Bankası, 1997. 237 s.

GRECE, MICHEL DE : II. Abdülhamit: Yıldız Sürgünü/ Michel de Grècè : Çev.: Derman Bayladı.- İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995. 342 s.

GÜLEKLİ, NURETTİN CAN : Resimlerle Atatürk, Hayatı ve Devrimleri/ Nurettin Can Gülekli.- İstanbul : İnkılâp Kitabevi, 1997. 190 s.

Levent Şahverdi Arşivi

GÜNEŞ, İHSAN : Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)/ İhsan Güneş.- Ankara: Türkiye İş Bankası, 1997, 404 s.

HELMREICH, PAUL C.: Sevr Entrikaları; Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi/ Paul C. Helmreich; Çev.: Şerif Erol.- İstanbul: Sabah Kitapları, 1996, 278 s.

HIRSCH, ERNST E.: Anılarım; Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi/ Ernst E. Hirsch: Çeviri: Fatma Suphi.- 2.bs.- Ankara: TÜBİTAK, 1997. 398 s.

HORVATH, BÈLA: Anadolu 1913/ Bèla Horvath; Çeviren : Tarık Demirkan.- 2.bs.- İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997. 120 s.

Hüseyin Avni Ulaş/ Hazırlayan : Muammer Çelik.- İstanbul : Erzurum Kitaplığı, 1996. 407 s.

Iğdır "Tarihi Gerçekler ve Ermeniler": Iğdır 24-27 Nisan 1995.- Ankara: Iğdır valiliği, 1997. 238 s.

ITZKOWITZ, NORMAN : Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek/ Norman Itzkowitz; Türkçesi : İsmet Özel.- 2.bs.- İstanbul: Şûle Yayınları, 1997. 158 s.

İkinci Cumhuriyete "Hayır": Misak-ı Milli, Ulusal Birlik ve Tam Bağımsızlık İçin/Haz.: Türk Devrim Kurumu. Gnlş. 2.bs.- Ankara: Türk Devrim Kurumu, 1996. 136 s.

İLSEVER, FERİT : Cumhuriyet Devrimi Kanunları/ Ferit İlsever.- İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997. 136 s.

İNAN, ALİ MİTHAT : Atatürk'ün Not Defterleri/ Ali Mithat İnan.- Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996. 262 s.

KANSU, CEYHUN ATUF : Halk Önderi Atatürk/ Ceyhun Atuf Kansu.- 2.bs.-İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1997. 104 s.

Levent Şahverdi Arşivi

KARABEKİR, KÂZIM : Bir Düello ve Bir Suikast/ Kâzım Karabekir.- İstanbul: Timaş Yayınları 1991. 230 s.

KARABEKİR, KÂZIM : Ankara'da Savaş Rüzgarları: II. Cihan Harbi - CHP Grup Tartışmaları/ Kâzım Karabekir; Yay. haz. : Faruk Özerengin.- İstanbul: Emre Yayınları, 1994, 447 s.

KARAÇAM-ŞENGİL, MİZYAL : Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Düşünce Akımları (1920)/Mizyal Karaçam - Şengil. - İstanbul : Cem Yayınları, 1996, 163 s.

KARAY, REFİK HALİT : İstanbul'un Bir Yüzü: Refik Halit Karay.- 4.bs.- İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1975. 184 s.

KARPAT, KEMAL H.: Türk Demokrasi Tarihi; Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temelleri/ Kemal H. Karpat.- İstanbul: Afa Yayınları, 1996 384 s.

KARPUZ, HAŞİM : Rize./Haşim Karpuz.- Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992. 182 s.

KAYRA, CAHİT : Sevr Dosyası/ Cahit Kayra.- İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, 223 s.

KESER, İHSAN : Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik/ İhsan Keser.- Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, 190 s.

KNİGHTLEY, PHILIP : Lawrens'in Gizli Hayatı/ Philip Knightley: Colin Simpson; çev.: Cüneyt Emiroğlu, -3.bs.- İstanbul: Sebil Yayınevi, 1994. 266 s.

KOCABAŞ, SÜLEYMAN : Sultan II. Abdülhamit: Şahsiyeti ve Politikası/ Süleyman Kocabaş.- İstanbul: Vatan Yayınları,1995. 502 s.

KOCABAŞ, SÜLEYMAN : Osmanlı İhtilâllerinde Yabancı Parmağı/ Süleyman Kocabaş.- İstanbul: Vatan Yayınları, 1993. 272 s.

Levent Şahverdi Arşivi

KOÇAK, CEMİL : Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) : Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma/ Cemil Koçak.- İstanbul: İletişim Yayınları, 1996. 2 c.

KRAFFT, HANS ÜLRİCH : Türklerin Elinde Bir Alman Tâcir/Hans Ülrich Krafft.- çev.: Turgut Akpınar.- İstanbul: İletişim Yayınları, 1996. 131 s.

KUTAY, CEMAL : Otuzbir Mart 85. Yaşında; Bir Geri Dönüşün Mirâsı (1909-1994)/ Cemal Kutay.- İstanbul: Kazancı Kitap, 1994. 512 s.

KÜÇÜK, ABDURRAHMAN : Ermeni Kilisesi ve Türkler/ Abdurrahman Küçük.- Ankara: Ocak Yayınları, 1997. 312 s.

KÜÇÜK , CEVDET : Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897./İstanbul: Güryay Matbaacılık, 1984. 200 s.

KÜÇÜKAĞA, AHMET : Türkiye'de Laiklik Serüveni/ Ahmet Küçükağa.- İstanbul: Emre Yayınları, 1996. 206 s.

LEONID, FRIEDRICH : Ankara 1922/ Leonid-Friedrich. -2.bs.- İstanbul: Kaynak Yayınları, 1994. 75 s.

LEVI, AVNER : Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler; Hukuki ve Siyasi Durumları/Avner Levi.- İstanbul: İletişim Yayınları, 1996. 200 s.

LEWIS, BERNARD: İslam Dünyasında Yahudiler/ Bernard Lewis; Çeviren : Bahadır Sina Şener: Yay.Haz.: Mete Tunçay.- İstanbul: İmge Yayınevi, 1996. 276 s.

MARDİN, ŞERİF : Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu = The Genesis of Young Ottoman Thought/Şerif Mardin: Çev.: Mümtaz'er Türköne; Fahri Unan; İrfan Erdoğan.- İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, 504 s.

MCGHEE, GEORGE : ABD- Türkiye-NATO- Ortadoğu/Georges McGhee; çev.: Belkis Çorakçı.- Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992. 359 s.

Levent Şahverdi Arşivi

Memleketim Trabzon, Mahallem Tekfurçayır/Binbaşı Süleyman Bey'in Manzum Anıları. Hazırlayan: Ömer Türkoğlu.- Ankara: Kebikeç Yayınları, 1997. 175 s.

MERAM, ALİ KEMAL : Padişah Anaları./Ali Kemal Meram.- gnlş. 3. bs.- İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997. 694 s.

MISIROĞLU, KADİR : Musul Mes'elesi ve Irak Türkleri/Kadir Mısıroğlu.- 5.bs.-İstanbul: sebil Yayınevi, 1994, 244 s.

MISIROĞLU, KADİR : Moskof Mezalimi./Kadir Mısıroğlu.- 7.bs.- İstanbul: Sebil Yayınevi, 1992. 2 c.

MISIROĞLU, KADİR : Geçmişi ve Geleceği ile Hilafet/Kadir Mısıroğlu.- İstanbul: Sebil Yayınevi, 1993. 414 s.

MISIROĞLU, KADİR: Yunan Mezâlimi: Türk'ün Siyah Kitabı/ Kadir Mısıroğlu. - 14 bs.- İstanbul: Sebil Yayınevi, 1992. 405 s.

Milli Mücadele'de Balıkesir/Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.- 2.bs.- İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990. 211 s.

MÜTERCİMLER, EROL : 21. Yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye- Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli/ Erol Mütercimler.- İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1993. 413 s.

Nutuk: haz.: İhsan Güneş./Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995. 133 s.

On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları; Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Günlüğü: Hazırlayanlar: İsmet Görgülü; İzzettin Çalışlar.- İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997. 416 s.

ONAR, MUSTAFA : Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları./ Mustafa Onar.- Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995. 2 c.

ONAY, AHMET TALÂT : Milli Mücadele Yazıları. /Ahmet Talat Onay; hazl.: Cemal Kurnaz, Şefika Kurnaz.- İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995. 162 s.

Levent Şahverdi Arşivi

12 Mart; İhtilâlin Pençesinde Demokrasi: Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı.- 4.bs.- Ankara: İmge Kitabevi, 1997. 255 s.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923/ derl.: Mete Tunçay,Erik J. Zürcher; çev.: Mete Tunçay.- İstanbul: İletişim Yayınları, 1995. 264 s.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Eski ve Yeni Harflerle/ haz.:Ferit Develioğlu; yay.haz.: Aydın Sami Güneyçal.- 13.bs.- Ankara: Aydın Kitabevi, 1996. 119 s.

ÖNDER, MEHMET : Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri (15 Aralık 1917-3 Ağustos 1918)/ Mehmet Önder.- 2.bs.- Ankara: Türkiye İş Bankası, 1995. 102 s.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük/ Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1995. 4 c.

ÖZAKMAN, TURGUT : Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele; Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar.- Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997. 769 s.

ÖZAL, TURGUT : Turkey in Europe and Europe in Turkey/ Turgut Özal.- Rev. eng. ed.- Nicosla, Northern Cyprus: K. Rustemn and Brother, 1991. 376 s.

ÖZDAĞ, ÜMİT : Ordu-Siyaset İlişkisi: Atatürk ve İnönü Dönemleri./ Ümit Özdağ.- Ankara: Gündoğan Yayınları, 1981. 187 s.

ÖZDEMİR, ZEKERİYA: Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Hareketleri/ Zekeriya Özdemir.- Ankara: Tisamat Basım, 1997. 201 s.

ÖZDEN, YEKTA GÜNGÖR : Atatürk Sizsiniz./ Yekta Güngör Özden.- Gnşl.2.bs.- Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996. 343 s.

ÖZERDİM, SAMİ N : Atatürk Devrimi Kronolojisi 1918-1915/ Sami N. Özerdim.- Ankara: Çankaya Belediyesi, 1996 s.

Levent Şahverdi Arşivi

PALLIS, ALEXANDER ANASTASIUS : Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)/ Alexander Anastasius Pallis; Çeviren: Orhan Azizoğlu.- 2.bs.- İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, 149 s.

ROUX, JEAN-PAUL : Türklerin Tarihi; Büyük Okyanustan Akdeniz'e İkibin Yıl/ Jean-Paul Roux; çev.: Galip Üstün.- 4.bs.- İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995. 315 s.

SANAL, TÜRKER : Türkiye'nin Hükümetleri Muvakkat Encümen'den 55. Hükümete/ Türker Sanal.- Ankara: Sim Matbaacılık, 1997. 345 s.

SCHILTBERGER, JONHANNES : Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)/Johannes Schiltberger; çev.: Turgut Akpınar.- 2.bs.- İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 215 s.

SEFEROĞLU, ŞÜKRÜ KAYA : Milli Mücadele Yıllarında Kürt "Türk" Ermeni İlişkileri/ Şükrü Kaya Seferoğlu.- İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990, 111 s.

SENCER, MUAMMER : Osmanlılarda Din ve Devlet/Muammer Sencer.- 2.bs.- İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1974. 224 s.

SEZEN, YÜMNİ : Hümanizm ve Atatürk Devrimleri. Yümni Sezen/ İstanbul: Ayışığı Kitapları, t.y. 397 s.

SEVİNÇ, NECDET : Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı/ Necdet Sevinç.- İstanbul: Kutsun Yayınevi, 1978. 306 s.

SOROKİN, PİTİRİM ALEXANDROVİTCH : Çağdaş Sosyoloji Kuramları/ P.A. Sorokin; çev.: M.Münir Raşit Öymen.- Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994 , 2.c.

SOYSAL, İSMAİL : Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)/ İsmail Soysal.- İstanbul: İsis Yayımcılık, 1997. 416 s.

Levent Şahverdi Arşivi

SÖNMEZ, CEMİL : Atatürk'ün Tabiat ve Çevre Anlayışı/ Cemil Sönmez.- Ankara: Türkiye Çevre Vakfı, 1997. 76 s.

STEINHAUS, KURT : Atatürk Devrimi Sosyolojisi/Kurt Steinhaus; çev.: M.Akkaş.- 2.bs.- İstanbul : Sarmal Yayınevi, 1995. 230 s.

Sultan Osman- Mim Kemal Öke ve Erol Mütercimler/ İstanbul: E Yayınları, 1991. 98 s.

SÜSLÜ, AZMİ : Van, Bitlis, Muş ve Kars'taki Ermeni Kâtliamları-Gazilerle Mülâkat./ Azmi Süslü; Gülay Öğün; M. Törehan Serdar.- Ankara: Van Yüzüncü Yıl Üniv., 1994, 184 s.

ŞAHİNGİRAY,MEHMET REŞİT : İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu/ Mehmet Reşit Şahingiray:haz:Nejdet Bilgi .-İzmir :Akademi Kitabevi, 1994. 74 s.

TANERİ, AYDIN : Türk Kavramının Gelişmesi "Ne Mutlu Türküm Diyene' / Aydın Taneri.- Ankara: Ocak Yayınları, 1993. 341 s.

Tarih-i Hayatım; Tahsil, Harp, Esaret, Kurtuluş Anıları/ Başkâtipzâde Ragıp Bey: Derleyen: Ahmet Emin Güven; Yayına hazırlayan: M. Bülent Varlık.- Ankara: Kebikeç Yayınları, 1996. 155 s.

THOMSON, DAVID : Siyasi Düşünce Tarihi/ David Thomson.- İstanbul: Şûle Yayınları, 1996. 238 s.

TİMUR, TANER : Osmanlı Toplumsal Düzeni/ Taner Timur.-3.bs.- Ankara : İmge Kitabevi, 1994.303 s.

TİTE-A KATALOĞLU : Ankara Üniversitesi,Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü/Ankara:A.Ü. Basımevi, 1997. 257 s.

TOPLU, ABDÜLHADİ : Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyanlar - Ayaklanmalar/ Abdülhadi Toplu.- Ankara: Ocak Yayınları, 1996. 548 s.

Levent Şahverdi Arşivi

TUNCAY, SUAVİ : Parti İçi Demokrasi ve Türkiye/ Suavi Tuncay.-Ankara : Gündoğan Yayınları, (t.y.).320 s.

TURAN, ŞERAFETTİN : Türk Devrim Tarihi (1923-1938) 3.c./ Şerafettin Turan .- Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.295s.

TÜRKMEN, ZEKERİYA : Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması/Zekeriye Türkmen,İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993. 209 s.

Türk İstiklal Harbi Başında Milli Mücadele; Süvari Yüzbaşı Ahmed: Yayınl.: İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci.- İzmir: Akademi Kitabevi. 1993. 151 s.

Türk Parlamento Tarihi; Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet/ İhsan Güneş.- Ankara: TBMM Basımevi, 1997. 1.c.

Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923/ Fahri Çoker.- Ankara: TBMM Basımevi, 1994-1995. 3 cilt.

Türk Parlamento Tarihi: TBMM- II. Dönem 1923-1927/ Kazım Öztürk.- Ankara : TBMM Basımevi, 1993-1995. 3 cilt.

Türk Parlamento Tarihi: TBMM- III. Dönem 1927-1931 Kazım Öztürk.- Ankara: TBMM Basımevi, 1995. 3 cilt.

Türk Parlamento Tarihi: TBMM- IV. Dönem 1931-1935/ Fahri Çoker.- Ankara: TBMM Basımevi, 1996. 2 Cilt.

Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi. 2. bs.-İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996. 467 s.

ULUÇAY, M.ÇAĞATAY : Padişahların Kadınları ve Kızları/ M.Çağatay Uluçay.- 3.bs.-Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1992.220s.

ÜLKÜMEN, SELÂHATTİN : Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri:Emekli Diplomat Selâhattin Ülkümen'in Anıları/ Selahattin Ülkümen.-İstanbul:Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1993. 155 s.

Levent Şahverdi Arşivi

YALMAN, AHMET EMİN : Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim/ Yay.haz.: Erol Şadi Erdinç.- 2.bs.- İstanbul: Pera Turizm., 1997, 1.c.: 1888-1922, 2.c.: 1922-1971.

Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye./yay.haz.: Sabahattin Şen.- 3.bs.- İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1994, 308. S.

WHEATCROFT, ADREW : Osmanlılar/ Adrew Wheatcroft; Türkçesi : Mehmet Harmancı.- İstanbul: Altın Kitaplar, 1996. 206 s.

ZÜRCHER, ERİK JAN: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi = Turkey a Modern History./Erik Jan Zürcher.-2.bs.-İstanbul: İletişim Yayınları, 1996. 523 s.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi